

„KAPER KÓNTRI”

KORALL TÁRSADALOMTÖRTÉNETI MONOGRÁFIÁK

11

A sorozatot szerkeszti:
Sasfi Csaba
és a
KORALL Társadalomtörténeti Folyóirat szerkesztősége

Fejős Zoltán

„KAPER KÓNTRI”
Magyar rézbányászok Amerikában

KORALL
Budapest, 2020

A kötetet szerkesztette:
Granasztói Péter

A kötetet nyelvileg gondozta:
Jung Eszter

A kötet megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap

az MTA Határon Túli Magyarok Titkársága

és a Magyar Nemzeti Múzeum támogatása tette lehetővé.

A borítóképen a Kearsarge Mining Co. munkásai 1905 körül,
Michigan Tech Historical Archives

Kiadja a KORALL Társadalomtörténeti Egyesület
Felelős kiadó: az Egyesület elnöke
Szerkesztőség: 1113 Budapest, Valkói u. 9.
korall@korall.org, www.korall.org

Nyomdai előkészítés: Flagrans
Nyomta és kötötte: OOK-Press Kft.

© Fejős Zoltán, 2020
© KORALL Társadalomtörténeti Egyesület, 2020

ISSN 2062-4522
ISBN 978-615-81156-2-9

TARTALOM

BEVEZETÉS.....	9
1. A színhely	15
Földrajzi viszonyok, természeti környezet	17
Lakosság és bevándorlók.....	23
2. Kezdetek, első telepések, a megtelepedés irányai	27
Az 1900-as népszámlálás.....	29
Egy távollévő kulcsszereplő és a zétényiek	38
Vándorlási stratégiák.....	42
Az 1910-es népszámlálás.....	47
3. Foglalkozás és munka, munkakörülmények és lakhatás	51
A bányamunka.....	51
Foglalkozási megoszlás.....	54
Nők, női munka és a burdosság intézménye.....	59
Rövid életű üzleti vállalkozások	66
Munkakörülmények, bányabalesetek.....	69
4. Önszerveződés, önszegélyezés.....	75
Az önszerveződés kezdetei	75
A Református Egyesület helyi osztálya és a tagság összetétele.....	80
A szervezeti élet differenciálódása.....	85
5. Adományok, adományozók, térbeli és társadalmi kapcsolatok	91
Magyarországi egyházak támogatása.....	94
Adományok amerikai magyar célokra.....	98
A rejtett kapcsolatháló: a litkeiek	100
6. Egyházszerzés, egyházi élet.....	107
Rendszeres lelkészlátogatások	108
Egyházalapítás, templomépítés	111
A református egyházközösség társadalmi összetétele	119
Lelkészcsere és a templomavató új lelkész időszaka	125
A harmadik lelkész időszaka	131
Az utolsó rézvidéki lelkész	135

7. Közösségi, társadalmi élet.....	139
Nemzeti ünnepek	141
Amerikai magyar országos mozgalmak	142
Közösségi rendezvények, zenekarok	145
Ital, bűnesetek	150
8. A nagy próbatétel: sztrájk, 1913–1914	154
Előkészületek és a magyar szervező működése	155
A sztrájk meghirdetése és főbb mozzanatai	159
Magyarok a sztrájkidőszakban: megosztottság, hírek-híresztelések, attrocitások	169
„Tegnapelőtt az egyik kislányunk fejlődést kapott”	180
Gyászmagyarok, közösségi konfliktusok.....	191
9. Szétszóródás, kitartás	201
Az átmeneti fellendülés és a hanyatlás kezdetei	201
Elvándorlási irányok és stratégiák	210
Az elnéptelenedő rézvidék.....	219
Fél évszázad vándorlásai egy családtörténet tükrében	226
Fél évszázad a rézvidéken.....	230
10. Egy múlt emlékezete.....	238
FÜGGELÉK.....	243
Rövidítésjegyzék.....	263
Felhasznált források.....	264
Hivatkozott irodalom.....	275
Fekete-fehér képek jegyzéke.....	282
Színes képek jegyzéke.....	284
Térképek jegyzéke.....	286

„s minthogy a valószínűség nem mindig áll az igazság oldalán, itt valami olyasmi történt, amiről beszélünk ugyan, de amire nézve mindenkinek, akinek csak úgy tetszik, megadjuk a jogot, hogy kételkedjék a dologban.”

Heinrich von Kleist
(Kardos László fordítása)

BEVEZETÉS

Hegedűs Loránt közgazdász, országgyűlési képviselő 1899-ben közreadott, a magyarországi kivándorlást Amerikában és a Felvidék néhány érintett gócpontján egyaránt tanulmányozó, jó szemmel és egyéni stílusban megfogalmazott munkájában a következőt írja: „[A] mi embereink manapság annyi értesülést kapnak folyton a tengeren túlról, hogy [...] az amerikai munkapiac hullámszásai e láthatatlan csatornákon közvetlenül hatnak Magyarországra.”¹ Ezeket a sorokat a partra szálló bevándorlók bebocsátását végző „ellenőrző-hivatalban” szerzett tapasztalatai nyomán írta. Itt megfigyelhette, „miként lépnek be az újvilágba a hazátkeresők és hogy bánnak velők az amerikai törvények”. Öt napon át „mintegy 600 bevándorló elvonulását, kihallgatását s ügyük lebonyolítását” nézte végig.² Résztvevőként tett megfigyeléseiből, a „lótásfutás közt” gyűjtött „beszéd-törödékek[ből]” – melyek „sokszor egész apró drámák voltak” – főként azt szűrte le, hogy mindaz, amit hallott, „Európa földjének nyomorúságairól beszél”³

Az Európa és Amerika közötti népességáramlás, migráció következtében kialakult – mai kifejezéssel élve – transznacionális viszonyrendszerre vonatkozó egykori megfigyelés azt domborítja ki, hogy a kivándorlás nem tekinthető mechanikusan egyirányú s minden mástól elszigetelt folyamatnak. Sem az odavándorlás, sem az időleges vagy végleges visszatérés vonatkozásában. Ez a nézet a nemzetközi történeti migrációkutatásban is újabb szemléleti változásnak számít, bár a történészek már régóta tisztában voltak az európai kivándorlás komplex jellegével, a „kibocsátó” és a „befogadó” területeket összekötő sokrétű kapcsolatrendszer jelentőségével.⁴ Munkámban az ilyen interkontinentális hatással bíró, a világ igen távoli pontjait egymással kapcsolatba hozó munkapiaci hullámszásnak egy különleges példáját vizsgálom. Hegedűs arra is utalt, hogy aki „egyszer átjött már Amerikába, [...] könnyen hozzászokik mind a maga, mind a közösségében lakók munkaviszonyainak új meg új kapcsolódásához”.⁵ Kutatásom során arra törekedtem, hogy az elvándorlás és az amerikai

¹ Hegedűs 1899: 165. A Berlinben, Londonban iskolázott Hegedűs – aki a magyarországi szociológia egyik első képviselőjeként is hallatta hangját –, az általa rögzített „sok epikai anyag” közül csak keveset idézett. Az „állandó szín-sávokat” emelte ki, s a „gyorsan perdülő forgásokban” elé kerülő egyedi esetek sajnálatosan említetlenül maradtak.

² Hegedűs 1899: 162.

³ Hegedűs 163, az utolsó: 164.

⁴ Lásd Glick 1995; Foner 1997; Kivisto 2001; Morawska 2003; 2004; Harzig 2006; Harzig–Hoerder 2006; Ramirez 2015. Vö. Morawska 2009: 152–183; Faist–Fansar–Reisenauer 2010; Kaltenbrunner 2018.

⁵ Hegedűs 1899: 165.

munkavállalás nyomán kialakult ilyen új kapcsolatokat feltérképezem. Ezek egyrészt a mozgásban lévő individuumok hálózatán belül mint csoportformáló – nem ritkán konfliktusokkal járó – erők érvényesülnek, másrészt az új közegben a külvilággal való érintkezések komplex szövetét hozzák létre. Egyaránt lesz szó adaptációról, új készségek megtanulásáról, szokatlan körülményekhez való alkalmazkodásról, sikerről, kudarcról, konfliktusokról, a nagy történelem személyesen megélt tapasztalatairól s az így alakított folyamatairól.

A helyszín az Egyesült Államok egy hírneves vidéke, ahol az 1800-as évek dereka és az 1920-as évek között a világ egyik legjelentősebb rézbányászata folyt, s volt idő, amikor az elsőség vitathatatlanul ide kötődött. A folyamatosan bővülő kitermelés bevándorlók ezreinek adott munkát, az 1910-es évek elején – amikor a magyarok is a legnagyobb létszámban települtek ide – mintegy harminc bányavállalat 18–20 ezer munkást foglalkoztatott. Az egész terület kevés kivétellel a vállalatok tulajdonában volt, minden tőlük függött. Mindegyik közül kiemelkedett a két cég egyesítésével 1871-ben alakult Calumet & Hecla Mining Company, amely 1902-ben 5000 alkalmazottat foglalkoztatott. A vállalathoz tartozó bányák földalatti járatai és vasútvonalai 50 mérföldet tettek ki. A „legek” vállalata ekkor tizenhat bányát működtetett. Ez a cégóriás mondhatta magáénak a Föld egyik nevezetességét, a világ legmélyebb bányáját, a Red Jacket aknát, amely 4900 láb (majdnem 1500 méter) mélységbe nyúlt (1. színes kép).⁶ 1917-ben megvásárolták a második legnagyobb bányavállalatot, az 1882-ben alakult Tamarack Mining Companyt is. Időközben ők még mélyebbre jutottak: a Tamarack 5-ös tárnája 5300 láb (1700 méter) függőleges mélységet ért el, így a vásárlással nem csak a kitermelést és profitot növelték meg jelentősen, hanem a mélységben elért elsőséget is visszahódították.⁷ Nem véletlenül a legnagyobb nyereséget is a Calumet & Hecla könyvelhette el magának. Az elnök évi százezer dolláros fizetésével szemben a mélyben dolgozó munkások napi 10–12 óra megfeszített munkáért nem egész három dollárt kaptak az 1910-es évek elején.⁸ Mindamelllett ez a cég fordított a legtöbbet a munkások jólétére is, miközben vezetése az újabb bevándorlókkal – mindenekelőtt a finnekkal, olaszokkal – szemben durva s leplezetlen előítéllettel lépett fel, majd az

⁶ „A Red Jacket akna – írta egy magyarországi szakember – mélységének megfelelőleg szélességre nézve is tekintélyes: 6 szakaszból áll, melyek mindegyike akkora, mint egy közepes terjedelmű akna. E szakaszok közül négyben a kőzetet és fát szállítják, egy a személyszállításra való, a hatodik pedig a telefon, az elektromos világítás és az elektromossággal hajtott fűrógépek számára való drótokat és a szivattyúk csöveit foglalja magában. Több mint 300 fűrógép működik a bányában.” (Melczer 1899: 586.) A cég történetét, intézményeit lásd Smith ed. 1916. Modern feldolgozásban a termelés technológiájára, valamint a településfejlődésre kiterjedően: Lankton 2010: 74–98. Vö. Courter 2005: 59–67., 111–121. Lásd még: Calumet and Hecla Mining Co. 1869–1968. Assembled by Gus O. Linja. Dokumentumfilm, 2011.

⁷ Tamarack Mine, Tamarack, Calumet Township, Houghton County, Michigan. <http://www.mindat.org/loc-23692.html> – utolsó letöltés: 2019. május 20.

⁸ Az adatokat a magyar lapok is közreadták: *Előre*, 1913. szeptember 23. 1–2.; *Amerikai Magyar Népszava*, 1914. január 3., 1., 3. Lásd *Függelék* 1. szöveg

1913 nyár elején kirobbant, közel egy évig tartó nagy sztrájk legádázabb ellenfelének bizonyult. „Az a félsziget – írta a clevelandi magyar napilap –, amelyen a bérharc kitört, jóformán elszigetelten áll az Egyesült Államok területétől s a társaságok ravasz módon gondoskodtak róla, hogy a munkásmozgalmakról ne is vehessenek tudomást az ott dolgozó bányászok.”⁹

A *Copper Country* – a rézvidék, *kaper kóntri* – mindenképpen az ellentétek országa volt. A rövid ideig tartó kellemes nyár és a szinte elviselhetetlen tél váltakozása mellett a sokáig viszonylag stabil s jónak számító kereset ellentételezte a kemény, veszélyes föld alatti munkát. A bányaközpontok – elsősorban a jómódú, idővel még Michigan állam székhelyére is aspiráló Red Jacket városka – színes, szinte pezsgő urbanus élettel kárpótolták az ország belsejétől több száz mérföldes távolságra vetődött munkásokat. Mindez egyszerre csábította a munkáskezet, ám nagy próbatételt is jelentett annak, aki erre vállalkozott. A rézvidék ezzel együtt vonzó helynek bizonyult, az amerikai prosperitás egyik szimbólumává lett, amely jó ideig a kétkezi munkásokat is viszonylag stabil megélhetéssel kecsegtette.

A távoli michigani rézbányákban magyarok százai is szerencsét próbáltak. A „pionirokat” és az „utolsó mohikánokat” leszámítva megtelepedésük azonban két-három évtizedre korlátozódott. Ittlétüknek ma már kevés nyoma van, a rézvidék magyar munkásainak kései leszármazottai is más vidékekre költöztek, illetve már régen meghaltak. Munkájukról, szervezeteikről, mindennapi küszködésükről, közösségi életükről, részvételükről és szerepükről a száz évvel ezelőtti nagy sztrájkban, későbbi szétzóródásukról azonban az Egyesült Államok és Magyarország különböző archívumai és sajtótermékei értékes adatokat őriznek, amelyek lehetővé teszik, hogy ezt a múltat főbb vonásaiban rekonstruáljuk. Bár a vonatkozó információk töredékesek, mégis arra törekszem, hogy a résztvevők hangján, s az őket láttató elsődleges forrásokon keresztül mutassam be a magyarok itteni megtelepedését s életét. Hegedűs Loránttal szemben éppen hogy „sok epikai anyagot” – ha tetszik: vendégszöveget – próbálok saját szövegembe beleszőni, mert meggyőződésem, hogy az „állandó szín-sávokat” is csak ezen „kaleidoszkóp képein”¹⁰ keresztül érzékelhetjük. Míg kortársként őt inkább „zavarták” a „beszéd-töredékek” az általános kimutatásában, addig a kései visszatekintő éppen az „állandó szín-sávok” mögötti részletektől várja az új történeti ismereteket. Különösen, ha az eddigi kutatások általános megállapításai közhelyes tételekké laposodnak.

Az itt követett eljárás sajátos módszert képvisel. Emiatt a stílusa, írásmódja is más, mint általában a bevett társadalomtörténeti munkáké. Tudatos benne az etnográfiai aprólékosság, az aktorok nevesítése, a sűrűség, ami hol pár szavas töredékek, információmorzsák, hol hosszabb passzusok egybeszerkesztéséből szövődik. A megírás módja maga az interpretáció. A módszert leginkább narratív, explikatív társadalom-

⁹ Terjed a rézsztrájk. *Szabadság*, 1913. augusztus 4. 3. – kiemelés tőlem, F. Z.

¹⁰ Hegedűs 1899: 165.

történetnek lehetne nevezni. A szövegbe iktatott táblázatok elsősorban a részletek megjelenítését, áttekinthetőségét szolgálják, s nem annyira a társadalomtudományos módszertan szabályait követik. A fejezetek is csak hangsúlyokat akarnak kijelölni és meghatározni. Mindegyikük a részleteket tekintve több annál, mint amit egy-egy fejezetcím első jelentésében meghatároz. De ha ezek elég általánosak, fogódzókat kínálnak egy elsüllyedt, teljesen ismeretlen világ emléknymainak a megszólaltatásához.

Mindezek alapján olyan történeti rekonstrukció a célom, amely a száz évvel ezelőtti interkontinentális migráció természetét, mechanizmusát épp úgy megvilágítja, mint azt, hogy a távoli idegenben hogyan sikerült megbirkózni a folyton változó munka- és életfeltételek nehézségeivel. Mit jelentett az itt lakó s dolgozó magyaroknak a legendás rézbányász sztrájk nehéz időszaka, s ez hogyan befolyásolta a magyarok apró telepeit? Az élet milyen örömeit, gondjait élte meg a rézvidék magyarjai, vagy másként, általánosabban: milyen élettapasztalatokról tudunk számot adni? Ahol lehet, a résztvevőket szólaltatom meg: bányamunkásokat, lelkészeket, hírlapok tudósítóit; idézek egyesületi s egyházi forrásokból, újsághírekből, bőven merítek a sztrájkjal kapcsolatos dokumentumokból, illetve a primer népszámlálási adatokból, hasznosítottam a világhálón elérhető nyilvános adatbázisokat, település- és bányatörténeti, valamint családtörténeti-genealógiai forrásokat. Célom, hogy a személyes történelem hangsúlyozása mellett az ily módon kirajzolódó képet a kor összefüggéseiben s horizontján lehessen látni.

*

A michigani rézvidékre sodródott magyarokról az első ismereteket chicagói kutatásaim során nyertem. Az amerikai magyar reformátusokkal kapcsolatos egyházi forrásokban feltűnt egy számomra addig ismeretlen, kissé egzotikusnak ható településnév: „Kearsarge, Mich.”. Közben néhány családtörténetből az is kiderült, hogy többen a rézvidékről települtek Chicagóba és környékére. Elkezdtem tehát az ezzel kapcsolatos s az erre a vidékre vonatkozó adatokat is gyűjteni; így indult ez a mostani munka – több mint három évtizeddel ezelőtt. A fonalat pár éve vettem fel ismét. Először a régen gyűjtött adatok kiegészítésével egy tanulmányt terveztem a magyar kivándorlástörténetnek erről az ismeretlen fejezetéről. Hamar kiderült azonban, hogy az eset ennél jóval „többet ér” s többet ígér. Alaposabb kidolgozással – miután a töredékesség ellenére elegendő forrás áll rendelkezésre – az eset modell értékű lehet az egykori munkamigráció menetének s természetének rekonstrukcióját illetően. Ennek jelentőségét nem csupán a történeti múlt pontosabb, hitelesebb feltárásában, vagy az amerikai magyar történelem feldolgozatlan részleteinek feltárásában látom. Az Egyesült Államokba irányuló kivándorlás tanulmányozása ugyanis a mai globális munkaerő- és népességáramlás gyakran kivételesnek tekintett sajátosságait is hasznos történeti összefüggésekbe állítja. Ha az egykori kivándorló elődök migrációs erőfeszítéseit s ta-

pasztalatait megismerjük s jobban megértjük, az Európába irányuló mai bevándorlást is könnyebb a realitások talaján szemlélni, ami nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a migráció emberi vonatkozásaival tisztában legyünk.

A bő három évtized alatt sok változás történt a források hozzáférhetősége tekintetében. A legfőbb újdonság, hogy gyökeresen új lehetőségek nyíltak a társadalomtörténeti kutatásban a különböző archívumok anyagának digitalizálása révén, illetve a források elektronikusan elérhető adatbázisokba szervezése nyomán. Ebből a szempontból ez a munka módszertani kísérlet is arra vonatkozóan, hogy az új – illetve új formában – hozzáférhető tömeges források segítségével mennyiben újítható meg a transznacionális migráció társadalomtörténeti kutatása, s tágabban, a társadalmi mozgások történetének mikroszociológiai s antropológiai analízise. Ilyen vonatkozásban ez a kötet párdarabja a bodrogházi Cigánd elvándorlóiról írt monográfiának,¹¹ amellyel nagyjából – bár nem egészében – egy időben készült. Hasonló módszer, hasonló források kiaknázása és hasonló megközelítésmód jellemzi mindkettőt. Míg amaz egy kibocsátó település szempontjából foglalkozik a tengerentúlra áramlással, addig az itt olvasható esettanulmány az amerikai munkavállalás következtében kialakult, sokfelől összeállt és változékony mikrovilágot elemzi egy térben jól elváló, regionális környezetben.

Ugyanakkor más változások is történtek. Egyes általam korábban tanulmányozott gyűjtemények új őrzési helyre kerültek, ami részben új leltári besorolást és jelzetet is eredményezett, több esetben pedig szervezeti átalakítások miatt megváltozott az intézmények, egyházak s egyházi testületek elnevezése. Az is előfordul, hogy az egykor kutatott anyagnak időközben nyoma veszett. A forrásjegyzékben jelöltem ezeket a változásokat. Bízom benne, hogy hivatkozásaim a változások ellenére pontosak, ellenőrizhetők. A források között számos olyan amerikai magyar kiadvány vagy dokumentum szerepel, ami ismereteim szerint mindössze egyetlen példányban maradt fenn, ezek lelőhelyét is feltüntettem. Rendkívül fontos forrást képeznek az amerikai magyar hírlapok, annak ellenére, hogy a meglévő anyag hiányos, némely lap esetében töredékes. A hivatkozott sajtótermékek mind megtalálhatók az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében, az *Előre* itt nem teljes 1913–14-es évfolyamai a Politikátörténeti Intézet könyvtárában lelhetők fel. Az amerikai helyi sajtóanyagot elektronikus formában, adatbázisok jóvoltából tanulmányozhattam.

Szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik segítséget nyújtottak a források felkutatásában és tanulmányozásában. Az Amerikai Magyar Református Egyesület 1897–1935 közötti központi tagnyilvántartását az egyesület washingtoni székházában, Bertalan Imre elnök úr engedélyével tanulmányoztam és jegyzeteltem ki még 1988-ban. Szintén ekkor kutattam az amerikai magyar reformátusság legjelentősebb levéltári gyűjteményében, a Bethlen Archívumban a pennsylvaniai Ligonierben.

¹¹ Fejős 2017.

Utóbb az itt őrzött anyag tekintélyes részét átvette a New Brunswickben lévő Amerikai Magyar Alapítvány levéltára. A régi, ligonieri és az új archívumi besorolási rend összevetésében, a források lelőhelyének pontosításában az átleltározást végző Kovács Ilona volt segítségemre. Köszönettel tartozom az alapítványnál önkéntes munkát végző Major Gyöngyinek, hogy a rézvidéki református egyházzal kapcsolatos számos dokumentum másolatát eljuttatta hozzám. Megjegyzendő, hogy a Református Egyesület tagnyilvántartási főkönyve viszont időközben Ligonierba „vándorolt”, miután az Egyesület beolvadt a William Penn nevű biztosítóba. Munkámhoz jelentős segítséget nyújtott a Keweenaw National Historical Park történeti gyűjteményének munkatársa, Jeremiah Mason, aki nem csak másolatokat, tárgyfotókat készített számomra, hanem a helyszínnel s az egyik utolsó magyar családdal kapcsolatban is megosztotta velem ismereteit. A bányavállalatok forrásait Houghtonban őrző Michigan Technological University Archives and Historical Collections gyűjteményéből a digitálisan hozzáférhető anyagokat tudtam áttekinteni. Köszönettel tartozom Erik Nordberg levéltárosnak, hogy segítségemre volt az archív fényképek megrendelésében. Önzetlen segítséget kaptam Russell Magnaghi professzortól, a Marquette-ben lévő Northern Michigan University kutatójától, akivel egy hozzáférhetetlen cikke kapcsán kerültem kapcsolatba 2015 januárjában. Széles körű történeti, statisztikai kutatásai során egyedülként ő publikált két kisebb dolgozatot a vidék magyar lakóiról. Cikkeinek forrásanyagát, illetve a magyarokkal kapcsolatos minden jegyzetét, információját átadta nekem, beleértve azt az életrajzi interjút, amit az egyik itt lakó magyar család utolsó leszármazottjával készített. Hálára kötelez munkatársa, Ted Bays is, aki az ő bízta társára felkereste a területet és fényképeket készített számomra, illetve ehhez a kötethez. Az 1913–14-es sztrájkjal kapcsolatban értékes információkhoz jutottam a Michigan Technological University történésze, Gary Kaunonen jóvoltából, valamint Steve Lehto szívességéből, aki ügyvédként dolgozta fel a vizsgálati dokumentumokat, periratokat. Huseby-Darvas Éva néhány nehezen beszerezhető michigani kiadvány másolatával segítette munkámat. Magyarországon Laki-Lukács László (1953–2017) a rézvidékre került Borsod megyei kivándorlók felderítésében és azonosításában volt nagy segítségemre. Váratlan halála miatt nem érthette meg, hogy önzetlenségéért így nyomtatott formában is köszönetet mondjak. A szlovákiai Felső-Bodroglközben 2017 őszén és 2019 tavaszán végeztem helyszíni kutatást, melyet Viga Gyula helyismerete, baráti segítsége tett eredményessé. Deák Nóra a szövegellenőrzésben nyújtott hathatós segítséget. Köszönet mindannyiuk önzetlenségéért!

A kutatás első fázisában egy 1988-as Fulbright ösztöndíj biztosította az amerikai források egy részének megismerését Washingtonban, Ligonierban és Chicagóban, a második, újabb szakaszában, s főként a kézirat első változatának elkészítése idején 2014–15-ben a Nemzeti Kulturális Alap alkotói támogatását élvezhettem. A munka megjelentetéséért a Korall Társadalomtörténeti Egyesületet illeti köszönet, valamint a költségek biztosításáért az NKA Könyvkiadási Kuratóriumát, az MTA Határon Túli Magyarok Bizottságát és a Magyar Nemzeti Múzeumot.

1. A színhely

A könyv tárgyát képező rézbányák vidéke Michigan állam legészakibb nyúlványán, a Felső-tóba benyúló Keweenaw-félszigeten fekszik. Az egykor „Michigan kincstárának” is nevezett terület közigazgatásilag az állam két északnyugati megyéjét öleli fel: Houghtont és Keweenawt.¹² Tágabb értelemben a rézvidékhez számít a tőlük délre eső Ontanagon megye egy része is. A rézbányászat centrumát a földnyelv északi, a Portage Lake csatorna feletti része képezte, a Hancock és Mohawk közötti mintegy 30 kilométeres szakasz. Ugyan a két elsőként nyitott bánya, a keweenawi Cliff (1845) és az ontanagoni Minnesota (1854) ezen kívül létesült, a nagy volumenű rézbányászat és feldolgozás a terület magját jelentő Calumet körzetében s tőle északnyugatra folyt, köszönhetően a calumeti lelőhely (konglomerát) 1864-es felfedezésének. A legfőbb bányaközpont Red Jacket volt, amit 1895-től neveznek Calumetnek, ami egyúttal egy nagyobb közigazgatási egység – *township* – neve is. Rajta kívül a vele szomszédos Laurium, tőle északra Copper City, majd a bányákról elnevezett, a 41-es út mentén szinte a város északi külterületének számító Wolverine és Kearsarge tartozott a bányavidék magjához. A két utóbbtól északra kezdődik Keweenaw megye. Itt található Allouez kerület – *township* – és a közigazgatásilag hozzá tartozó Ahmeek falu, valamint az 1898-ban egy bánya nyitásával alapított prosperáló bányász városka, Mohawk. Calumettól délre esik a megye legnépesebb települése, Hancock. Vele szemben fekszik, a csatorna déli oldalán a megye székhelye, Houghton, mely szintén az állam első geológusának, Douglass Houghtonnak (1809–1845) a nevét őrzi, akinek felfedező expedícióját követően kezdődött a Felső-tóba benyúló félsziget prosperitása. A város fejlődését jelentősen előmozdította, hogy 1873-ban a Portage Lake csatorna meghosszabbításával kikötővárossá vált. A vízi közlekedést és szállítást illetően az egész félsziget rendkívül kedvező adottságú. A két város közelében északra és délre is voltak rézbányák. Franklinben működött a legnevesebb, az 1856-ban nyitott Quincy Mine, amely fokozatosan 96 egymás alatti szintre tagolódott.

Houghton megye déli szomszédja a Minnesota állammal határos Gogebic megye, ahol vasércbányászat folyt Bessemer és Ironwood környékén. Az itteniek értelemszerűen nem tartoztak a rézbányászok közé, bár egyes korabeli forrásokban – főként

¹² A megyék, települések, közigazgatási egységek (*township*, *village*, *incorporated*, *unincorporated community*, *location* stb.) ismertetését lásd a Wikipedia megfelelő címszavaiban. Történetileg vö. Souvenir 1903; Hodge 1911; Guide 1973: 587–588; Dunbar–May 1995: 358–361. A vidéken ezüstöt, ólmot, ónt is bányásztak. A rézkitermelés átfogó történetét a félsziget egészére vonatkozóan lásd Thurner 1994; Courter 2005; Lankton 2010.

hírlapokban¹³ – tévesen őket is így nevezték. Bár volt mozgás a két vidék között, de ebben a munkában az utóbbiakról nem lesz szó, csak a rézvidékiekről.

A leíró források információi bizonytalanok, gyakran pontatlan értesülésekre szorítkoznak a rézvidékre vetődött magyarokkal kapcsolatban. A clevelandi *Szabadság* 1907-es naptárában, mely részletes áttekintést közölt az Egyesült Államok magyar telepeiről, a következők olvashatók: „Magyarok Amerikában» cím alatt mintegy 100 olyan helyet írunk le, hol honfitársaink nagyobb számban dolgoznak. Sajnos a munka nem tökéletes. Roppant munkát, s köteteket igényelne, hogy valamennyi magyar plézt, s annak adatait pontosan leírjuk.” A hiányokra a rézvidék kézenfekvő példát szolgáltat. A részletes áttekintés ellenére Michiganból csak Detroit szerepel ebben az összeállításban.¹⁴ Ez meglepő, miután az első ilyen kimutatásban, a lap 1905-ös naptárában még feltüntették, hogy az állam északi részén a magyarok „Calumet és környéke bányatelepein, rézbányákban, Mohawk rézbányatelepen, Bessemer környékén ugyancsak bányákban dolgoztak.”¹⁵ A *Szabadság* már 1898 novemberében ide küldte a nyugati országrészt járó utazó ügynökét, Apáthy Ferencet. Szavai szerint ő volt az első lapképviselő, aki a rézvidéken megfordult. Az itteniek „tárt karokkal fogadtak”. Útjáról így írt: „Michigannak ez a része arról nevezetes, hogy ott nem terem meg semmi, s mégis valóságos kincsvidék. Ugyanis ott vannak a mesés gazdagságú rézbányák, melyek kiapadhatatlanoknak látszanak és felvirágoztatják a természet által egyébként elhanyagolt vidéket. Ezekben a rézbányákban foglalatostkodnak michigani honfitársaink, kik három, egymástól különben elég messze levő »pléz«-en, Calumeten, Red Jacketten és Kearsarge-on laknak.”¹⁶ Látható: őt is megtévesztette a helyiségek elnevezése, hiszen a két elsővel ugyanazt a várost jelölték. Igaz, Calumet – mint mondtuk – egyben a nagyobb közigazgatási egység, a *township* neve is, mely Red Jacketen kívül több telepet foglalt magába. Közlése szerint „[a]z Egyesült Államokban sehol jobban nem megy a munka, mint itt. Naponta 1 dollár 75 cent, sőt 2 dollár 25 cent a munkabér, amellet folyik a munka állandóan, minden időben.” A *Szabadság* biztosan rendelkezett előfizetőkkel erről a vidékről, de állandó saját helyi tudósítója

¹³ Lásd például a *Magyar Bányászlap* híradásait. Nem keveri a két bányavidéket Böszörményi 1906, 1908. Bessmer környékén a legtöbb magyar a Ramsay és a Verona nevű, egymással szomszédos telepeken dolgozott. A rézvidék és a „vaskőbányák” között volt kapcsolat. Tudunk olyan magyar munkásokról is, akik a délebbi területről húzódtak fel a rézbányákhoz. A négy megye magyar népességét Beynon (1933) cikke is minden differenciálás nélkül tárgyalja a tíz évenkénti statisztikai adatok alapján.

¹⁴ *Szabadság Naptára*, 1907. 176–177; Detroit: 189.

¹⁵ Idézi: Puskás 1982. 502. Az 1906-os naptár sem tud az észak-nyugat michigani magyarokról.

¹⁶ Apáthy 1898. A régi Magyar Amerika életét évtizedekkel később felidéző költő, újságíró, Kemény György szerint Apáthy Ferenc clevelandi *pedlér*, vagyis utazó ügynök volt, aki sikereit nagy szakállának köszönhette (míg a másik, Králik János, hatalmas bajuszának), vö. Kemény 1939. Később banküzletet nyitott, ismert üzletember lett.

soha nem volt. Mégis ez az az országos amerikai magyar orgánus – 1906-tól napilap –, mely a legtöbb rézvidéki hírt közölte. Két másik clevelandi újság, a *Magyar Hírmondó* és a *Magyar Napilap* képviselője jóval később járta be ezt a területet. A kereskedő Böszörményi Géza ritka látogatóként 1906 derekán így számolt be személyes tapasztalatairól: „Itt az észak michigani rézbányák vidékein pedig különösen Boston nevű rézbánya telepen, hol magyar honfitársaink már meglehetősen számmal laknak – hallom, hogy kell még nagyobb számmal munkás ember; e hely közel esik Houghton városához, a fizetés valamivel kevesebb mint \$2.50 cent 9 órai munka nap mellett; Kearsarge és Calumet vidékén.”¹⁷

Földrajzi viszonyok, természeti környezet

Az 1. és a 2. térkép a rézbányászat központi részét mutatja, feltünteti azokat a helyeket, telepeket, ahol a magyarok is nagyobb számban, csoportosan dolgoztak. A Houghton és Red Jacket közötti távolság kb. nyolc kilométer, amit egy óra alatt tett meg az 1901-től itt közlekedő villamos. Néhány év múlva a vonalat észak felé meghosszabbították s az út Mohawkgig további fél órát tartott. A kocsik reggel fél hattól éjjelig jártak a rövidebb szakaszok között fél óránkénti, Calumettól Mohawkgig óránkénti indulással. A helyi közlekedést és főként a teherszállítást még három helyi vasút szolgálta, a távolsági teherszállításhoz a Nagy-tavak s a hozzájuk kapcsolódó öblök, csatornák vízi útjait vették igénybe.¹⁸

A rézvidéki magyarok minden más magyar teleptől meglehetősen távolra estek. Szemléletesen írt erről Kuthy Zoltán New York-i református lelkész, a magyarországi református egyházhoz tartozó amerikai magyar egyházak esperese egy 1908-as hivatali feljegyzésében: „Kearsarge Michigan állam legtávolibb sarkán, az államnak a Superior tóba való kiszögellésén fekszik. New Yorktól 1500 mérföldnyire van, Chicagótól 500 mérföldnyire. A legközelebbi egyházunk ide Delray [Detroitban], de az is 700 mérföldnyire van tőle. Az éghajlata állandóan zordon. Egy, a viszonyokkal és a szokásokkal és a nyelvvel teljesen ismeretlen, hazulról érkező új embert én szerintem szinte lelketlenség volna olyan nagy távolba

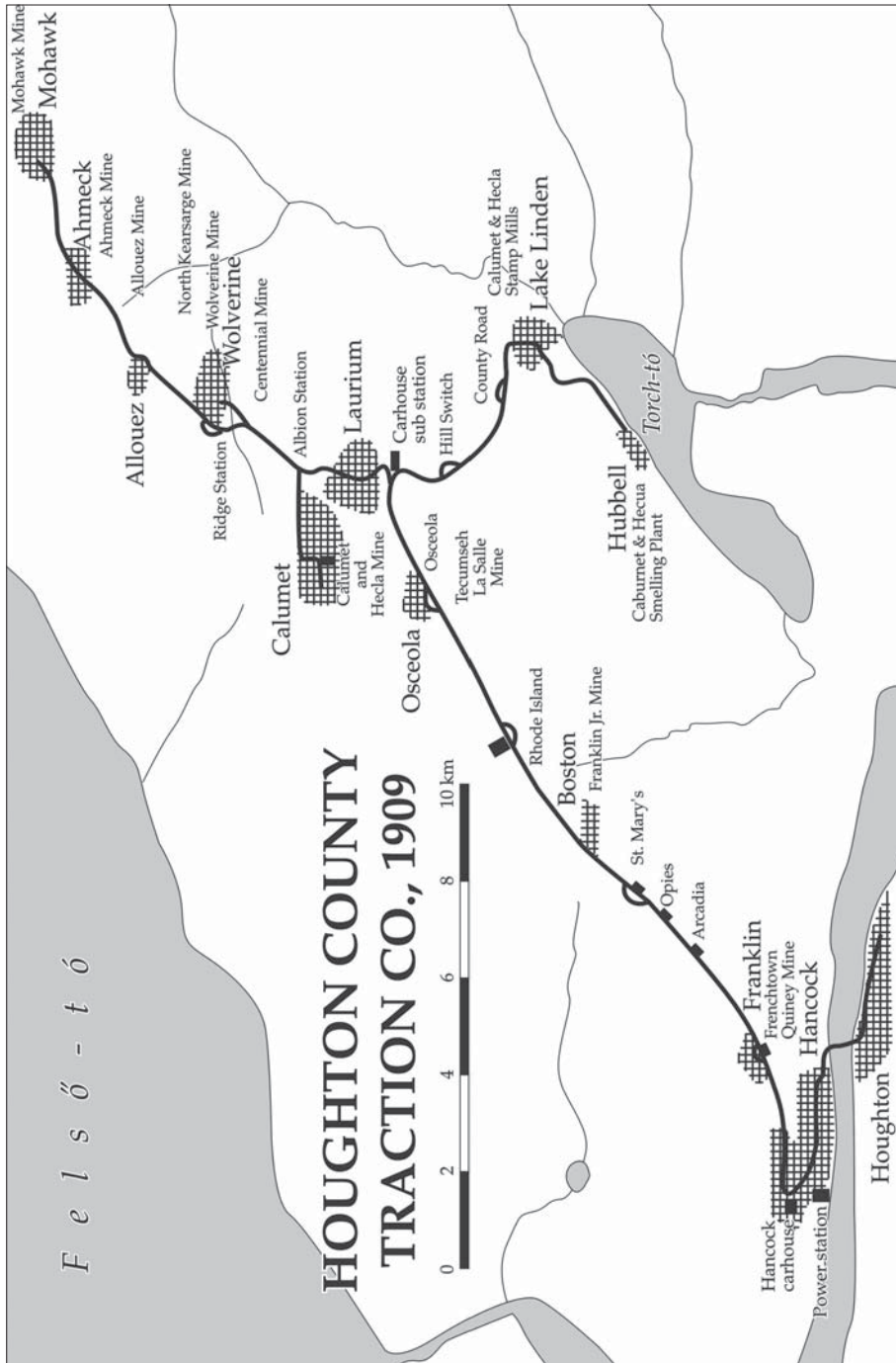
17 Böszörményi 1906, 1908. Egy további, wisconsini beszámolója szerint több mint két és fél hónapos hosszú utazás után visszatért Chicagóba, lásd *Magyar Hírmondó* 1908. október 22. 3. Ezt követően egy vezércikket is írt a *Magyar Napilap* 1908. november 5-i számába, Nyugatra magyar! címmel. Ebben megjegyzi, hogy három év után tért vissza ezekbe az északi államokba, s közel hét év alatt beutazta az Egyesült Államok magyar telepeit. A cikkíró az 1910-es népszámláláskor East Chicagóban szalon üzletet tartott fenn, lásd US Federal Census 1910, East Chicago, Ward 4, ED 51, sheet 33/B, family 536 (Gezu Bosszormany). Clevelandben verseskötete jelent meg 1920-ban. Lásd SKVMK Vgy, B5:a/21.

18 A helyi közlekedéshez lásd Sproule 2013; <http://www.coppercountryexplorer.com/2007/05/railroads-of-the-copper-country-p1/> – utolsó letöltés 2013. június 3.

1. térkép. A Keweenaw-félsziget (Felső-tó) és a Nagy tavak vidéke

2. térkép. A Houghton és Mohawk közötti villamosvonal és a bányatelepek

elküldeni, a kit mint új embert mindenben tanácsolni kellene, de a nagy távolság miatt az szinte lehetetlen, mert New Yorkból még az express vonat is 36 óra alatt ér oda.¹⁹ Az esperes által említett „új ember” az itt megalakult magyar egyház első lelkészének lehetséges utóda volt. Minderről alább részletesen lesz szó. A vasútvonalak nem Detroit irányából, hanem Chicagón, Milwaukeeen át, vagy Kanada felől Duluth érintésével érték el a vidéket. Chicago és Calumet között 1899-től lehetett átszállás nélkül utazni. 1907 márciusától közlekedett a leggyorsabb és leg-elegánsabb, „a híres, pazar fénnel berendezett” vonat, a *Copper Country Limited* nevű expressz „amely minden este Chicagóból elindul és egyenesen Copper Harbornak megy, 500 mérföldnyire, ahol megkezdődnek ennek a külön kis birodalomnak a határai”.²⁰ A munkát kereső bevándorlók azonban az olcsóbb járatokat vették igénybe, így útjuk is tovább tartott. A Cunard hajóstársaság Fiume és New York közötti járatának egy 1911-es prospektusa szerint a vasúti jegy New Yorkból Calumetig magyarországi áron 116 korona 30 fillérbe került, míg Chicagóba 75, Pittsburghba 40, Bridgeportba alig több mint 8 korona volt a viteldj. A tengeri út ezen a vonalon 170 koronába került, Hamburg, Bréma felé valamivel többbe.²¹ Az ártáblázat azt is jelzi, hogy a rézvidék jól kiépített közlekedési összeköttetésekkel rendelkezett, noha az ide utazás meglehetősen költséges volt. Mindenesetre kevesebbe került, mint eljutni egy-egy közelebb lévő, de félreesőbb minnesotai vagy észak-dakotai településre.

„Kearsarge, Mich. és vidéke az éjszaki mérsékelt égöv alatt terül el – írta a másodikként itt szolgáló magyar református lelkész, Fazekas Sándor –, de azért az időjárás nem olyan, mint Európának megfelelő nyugati partjain. Itt az éghajlat hidegebb, a szél gyakoribb. [...] Nem csoda, ha a levegő tisztább, mint Észak-Amerika délre eső államaiban. A nyári évszak kellemes. A meleg nem tűrhetetlen nappal, míg az éjszakák hűvösek.”²² Ezzel szemben a tél korán, szinte átmenet nélkül érkezik, a hideg, a szél és a sok hó próbára teszi az itt lakókat. „Szép őszt volt – írja Fazekas Sándor –. Az ég kéklött. A nap sütött. A füvek zöldeltek. A virágok nyílottak. A fákat veres, sárga, zöld levelek vegyesen ékesítették. Öröm volt künn lenni a szabadban és szemlélni a természetet. De ez nem tartott sokáig. Október 11-én az idő hirtelen megváltozott. Esett és fújt a szél, míg 12-én havazni kezdett és ma, 13-án, valóságos tél van. Hideg szél fúj. Havaz, fehér takaró

¹⁹ Kuthy Zoltán, református esperes véleménye Csépké István kearsarge-i lelkész más amerikai egyházba való áthelyezésének kérvényével kapcsolatban, New York, 1908. augusztus 24. MREZSL 2f. 123. d. 4647/1908.

²⁰ *Előre*, 1914. február 14. 693. sz. 8. Ekkor a villanyvilágítású kocsik ritka luxusnak számítottak. A Chicago, Milwaukee and St. Paul társaság járata volt, amit egészen 1968-ig forgalomban tartottak, lásd Scribbins 2008: 41–43.

²¹ Fakszimilében közli Szili 1995: 254. Hajójegy (1913): Tezla 1987/I: 85. – Budapesttől Fiuméig 12 korona 10 fillér.

²² Fazekas Sándor, *Heti Szemle*, 1909. július 24. 2.

fedí az egész természetet. A kémények füstölögnek, s a barátságos meleg szobák újra népesek, míg az utcák, az udvarok egészen csendesek.”²³ Aki ezt az idillikus jegyzetet írta, még nem tapasztalta meg a hómezők kies világát. „A templomtól távolabb eső városokban pedig nem tanácsos laknia a lelkésznek – fogalmazott az egyház korábbi lelkésze –, mert téli időben sokszor olyan hóviharak vannak, hogy a street-car-villanyos nem közlekedhetik.”²⁴ A hosszú telek, a nagy hóviharak igazi testi-lelki megpróbáltatással jártak még a városokban is (2. színes kép). Akik a legmélyebb bányákban, a felszín alatt 1000–1600 méter mélyen kaptak munkát, a 30–40 fokos forróságtól félmeztelenre vetkőzve dolgoztak, míg fenn a dermesztő hideggel kellett megbirkózniuk. A szélsőséges időjárás még a bányák működésére is kihatott. Sebestyén Endre, aki Fazekas Sándort váltotta, egy levelében így írt: „Ami az elmúlt két hónapban történt, egyszerűen borzalmas. Másra nem is tudok gondolni, mint hogy a pokol kapui valahogy nyitva maradtak és az ördögök lejöttek hozzánk. Folyton folyvást két három napra a csilléknek meg kellett állniuk, a bányákban megszakadt a munka, úgy tűnt, egy halott világban élek. Húsvét hétfőn a szezon legnagyobb viharja tombolt minden képzeletet felülmúló mennyiségű hóval.”²⁵

A területet valamikor csupa erdőség borította. A köves, sziklás talaj a kontinens egyik legjelentősebb rézlelőhelyét rejtette, ahol nagy tömegben volt található a rendkívül jó minőségű természetes réz. Itt nem rézércet bányásztak, mint a Föld többi réztermő vidékén, hanem elsősorban a *termés rezet*. Geológiailag a lelőhely s a nyersanyag különlegességét egy kortárs magyarországi szakember a következőképpen foglalja össze: „A Keweenaw félsziget ugyanis melafirból s több más régi eruptív kőzetből áll, melyekkel konglomerát- és homokkőrétegek váltakoznak s a termés réz részint a melafir üregeiben van, részint az egész félszigetet harántul szelő, egy pár centimétertől 10 méterig terjedő vastag telérekben fordul elő; ez utóbbiakban néha igen nagy tömegekben [...] A réz felületén szemecskékben, vagy igen változatos ágas-bogas képződmények alakjában gyakran színezüst van, továbbá gyakran oly szép rézkristályok, a minőket másutt sehol sem találni.”²⁶ A réz viszonylag könnyű „kitermelését” a helyi őslakosság is felismerte és már évszázadokkal a modern bányászat megindulása előtt élt vele. „A föld felszíne – írja Fazekas Sándor – nem egészen rossz. Szépen díszlenek a kertekben a különféle vetemények, míg a mezőket legnagyobbbrészt csak fű borítja és erdőség. Az egész

23 Fazekas Sándor, *Heti Szemle*, 1909. október 23. 4.

24 Csépe István az esperesi hivatalnak, 1908. augusztus 5. MREZSL 2f. 123. d.

25 Sebestyén Endre angol nyelvű levele Kalassay Sándor esperesnek, 1913. március 29. AHFA BC Box 46. „Michiganban nagy a tél – írta egy helyi lakos egy telepítési hirdetésben –, 7–8 lábnyi, sőt magasabb hóval, s 8 hónapig tart, különösen az északi részen.” Lásd: Telepítés. *Előre*, 1915. január 12. (megjelent két hónapon át folyamatosan).

26 Melcer 1899: 686–587. Az idézett különleges formájú kristályok, ásványok világszerte értékes ásványgyűjteményi példányok.

1. kép. Bányamunkások

vidék egy szabad legelő, a hol a tehenek szabadon járnak. Ez haszon némelyekre nézve, de a lakosság legnagyobb részének a föld belseje adja a kenyeret. Ott van a kövek között a vörös réz. Ennek az aknázása folyik itt mindenfelé. Újabb meg újabb bányákat nyitnak itt mindenfelé, a melyekben a munkások (minerek [bányászok] és trammerek [rakodók]) ezrei dolgoznak: kutatnak és zúznak. Van tehát anyagi haszon. Van kellő mennyiségű pénz és habár küzd, szenved a test, de kenyér nélkül nem szűkölködik. Van, honnan táplálkozzék, van, mi építse, a rézbányák nyújtanak sok kincset.”²⁷ (1. kép)

Lakosság és bevándorlók

A századfordulón a Keweenaw-félsziget volt Michigan állam legváltozatosabb etnikai összetételű területe. Sőt, egyike volt az Egyesült Államok etnikailag legszínesebb helyeinek. A lakosság túlnyomórészt bevándorlókból és azok gyerekeiből tevődött össze. Azok aránya, akiknek szülei is az Egyesült Államokban születtek, 1870-ben nem érte el az öt százalékot és még három évtizeddel később sem haladta meg a lakosság egy tizedét. A calumeti iskolákban ekkor negyven különböző náció gyermekei tanultak. Ez a vidék maga is egy országon belüli Ellis Island volt, vagyis kapuja és befogadója a bevándorlók nagy tömegeinek, kohója az amerikai társadalomnak.²⁸ Történetileg helytálló ez a kép, kezdetben az egyes bevándorolt csoportok azonban inkább csak egymás mellett – gyakran egymással konfliktusban – éltek, s amerikai mivoltukat legfeljebb a munkaerőpiaci kiszolgáltatottságban észlelték.²⁹ Az egymáshoz való közeledést azonban ez is előmozdította – tanúság rá a száz évvel ezelőtti sztrájk –, a hatást pedig megsokszorozta a bevándoroltak gyermekeinek bekerülése az amerikai iskolarendszerbe.

A rézvidék lakosságának etnikai összetétele folyamatosan változott. Kezdetben a munkaerő a Brit Szigetekről, Nyugat-Európából és Kanadából érkezett, 1870-től Skandináviából, 1890-től kezdve pedig főként Európa déli és keleti részéből. Az

²⁷ Fazekas Sándor, *Heti Szemle*, 1909. augusztus 14. 4. A levélben a táj bemutatása után tért át a lelkes az egyház szerepére: „Nem csak kenyérrel él az ember! – írja. Az ige, a biblia, ez a másik bánya.” A trammert az amerikai magyar szóhasználatban *trámernek* is mondták, vö. *Magyar Bányászlap*, 1915. október 7. 1. (hír a Boston, Mich. telepről).

²⁸ Vö. Magnaghi 2017: 136–151; An Interior Ellis Island: Ethnic Diversity and the peopling of Michigan’s Copper Country. Az idézett adatok az Immigrants & Ethnicity in Michigan’s Copper Country c. fejezetből származnak. A félsziget egyes főbb bevándorolt nemzetiségi csoportjait külön oldalak mutatják be, de a magyarokról nem készült összegzés. A legtöbb bevándorló etnikum történet önálló művek tárgyalják: Holmio 2001; Lamarre 2003; Cetinich 2006; Metress–Metress 2006; Kauonen 2010; Mead 2012; Roinila 2012.

²⁹ Ezt hangsúlyozza a michigani horvátokról írva Cetinich 2006: 10.

írek, skótok, a cornwalli bányászok (*Cornishmen*),³⁰ a kanadai franciák és a németek nyomába előbb finnek, svédok, norvégok, majd szlovének és horvátok léptek – őket sokáig „ausztriaiaknak” nevezték –, aztán a lengyelek, olaszok, magyarok, bolgárok, románok száma is növekedésnek indult. A korai bevándorlók részben bányamunkások voltak, az újabbak többsége viszont semmilyen hasonló gyakorlattal nem rendelkezett, hiszen a mezőgazdasági munkások, parasztok, szakképzetlen munkások közül kerültek ki. A finnek átmenetiek, mert első, az északi svéd és norvég területekről érkező képviselőik járatosak voltak a bányamunkában, ellenben a keleti és déli Finnországból érkező zöm az agráriumból került ki. Míg 1880-ban a legnépesebb bevándorló csoportot még az angliai bányászok, a cornwalliak jelentették, akiket a kanadai franciák és a németek követtek, tíz évvel később már a finnek veszik át az első helyet. Ezt követően a térség domináns bevándorlói csoportját ők alkotják, a 20. század elején Houghton megye összes bevándorlója közül minden negyedik, 1910-ben minden harmadik volt finn.³¹ Említést érdemel, hogy a rézvidék volt a legnagyobb egyesült államokbeli horvát települési terület, és a századfordulón Red Jacket számított a második legnagyobb horvát városnak Zágráb után. A horvátok többsége Primorje vidékéről érkezett, valamint egyetlen községből, Severinből.³² A század első évtizedében s a következő néhány évben volt a csúcspont, majd az elvándorlás lett a jellemző. A következő évtized végére az idegen születésű népesség a tíz évvel korábbi kétharmadára olvadt, egy újabb évtized elteltével az egyharmadára (1. táblázat).

Az 1900-as népszámlálás a két megyében még *mindössze* 103 magyart – Magyarországon született vándormunkást – regisztrált, egy évtizeddel később már ennek több mint tízszeresét. Az ezt követő évtized első éveiben még nőtt a magyaroknak a területre való áramlása, ám ez hirtelen megrekedt, az 1920-as népszámlálás a tíz évvel korábbi több mint 1000 fő helyett kevesebb, mint háromszázat regisztrált. Erről az intenzív felfutásról, majd gyors visszaesésről az alábbiakban részletekbe menően szó lesz, az 1. táblázat az összkép és az arányok érzékeltetését szolgálja. Mivel a magyarok a rézvidékre érkező „új bevándorlók” utolsó hullámába, a „későn jövők” közé tartoztak, jelenlétük rövidebb idejű s még inkább átmeneti volt, mint a vidéken „újnak” számító több más etnikumé. Másokhoz képest történetileg is jóval „láthatatlanabbak”, ismeretlenebbek maradtak, a Copper Country történelmét feldolgozó munkákból rendre hiányoznak, legfeljebb csak futólag említik

³⁰ Vö. Ellis 2011. Emily Balch 1905-ös kutatása alapján egy általa Lipának nevezett településről ír, ahonnan kb. 1800-an vándoroltak ki, a többségük Calumetbe, amit „Új Lipának” neveztek. A hazaküldött pénzen vezetékes vizet, villanyvilágítást építettek ki a településen, Balch 1910: 164–165., fényképekkel a faluról.

³¹ Lásd 28. jegyzet; Palmer, 1914: 138–164, Alanen 1981; Holmio 2001: 111–190; Kaunonen 2010: 1–8.

³² Stajdl 2004.

1. táblázat. A külföldön született fehér népesség száma és aránya a legtöbb bevándorlót kibocsátó országok szerint Houghton és Keweenaw megyében, 1900–1930

Ország	Houghton County				Keweenaw County			
	1900	1910	1920	1930	1900	1910	1920	1930
Anglia	3955	4459	2319	1010	165	640	274	12
Ausztria	2066	3333	460	128	114	508	61	41
Finnország	7 211	11 598	7961	5957	710	1200	814	663
Francia Kanada	3144	2616	1461	807	155	128	81	43
Írország	1882	799	431	189 ⁺	28	22	8	3 ⁺
Jugoszlávia	-	-	-	879	-	-	-	177
Lengyelország	531 [*]	-	307	135	5 ^{**}	-	16	14
Magyarország	102	921	186	23	1	158	85	29
Németország	1878	1723	754	593	92	87	35	50
Norvégia	1891	1030	594	330	-	120	66	46
Skócia	891	353	185	255	7	15	8	1
Olaszország	1191	2634	2101	1077	23	144	127	108
Svédország	1594	1512	1021	759	57	75	64	56
Összes külföldi születésű	28 087	33 333	21 113	12 822	1490	3196	1965	1348
Amerikai születésű, külföldön született szülőkkel	-	35 761	-	-	-	2739	-	-
Összlakosság	66 063	88 098	71 930	52 851	3217	7151	6322	5076
<i>A külföldi születésűek aránya (%)</i>	<i>42,5</i>	<i>37,8</i>	<i>29,2</i>	<i>24,3</i>	<i>46,3</i>	<i>44,7</i>	<i>31,1</i>	<i>26,6</i>

Forrás: 1900, 1910, 1920, 1930 Census of the United States. Statistics for Michigan. Washington, DC.

⁺ Észak-Írország és az Ír Szabad Állam együtt

^{*} Ausztria: 18, Németország: 372, Oroszország: 86, ismeretlen: 55.

^{**} Ausztria: 2, Németország: 3.

őket,³³ de még a michigani magyarokról író szerzők sem tértek ki rájuk érdemben.³⁴ A rövid időszak ellenére „az ottani rézbányák – írta egy a vidéket ismerő kortárs – valamikor tömérdek magyar embernek adtak kenyeret s abban az időben Kearsarge egyike volt a legnépesebb magyar telepeknek.”³⁵ A rendkívül nagy távolság minden más magyarok által is lakott vidéktől, a helyi társadalom soketnikumú összetétele, a kemény fizikai munka és a szokatlan éghajlati viszonyok számítanak a rézvidék életviszonyait meghatározó legfontosabb tényezőknél. Mindezt kemény abroncsként fogta át a területet tulajdonló nagyhatalmú bányatársaságok mindenre kiterjedő uralma, amelyek egyszerre testesítették meg az amerikai kapitalizmus páratlan vagyonokat realizáló sikerét és a munkásokat keményen kézben tartó, felettük atyáskodó paternalizmust. Az „újaknak” az utóbbi előnyeiből jószerevel semmi nem jutott, annál több az előítéletekből, s mindenekelőtt az előbbi lehetővé tévő munkapiaci kiszolgáltatottságból.

33 Lásd Jenks 1944; Lankton 1991, 2010; Thurner 1994; Taylor 2006; Kaukonen 2012. Vö. Magnaghi 1978; Cook 2014.

34 Beynon 1933; Huseby-Darvas 2003.

35 Melegh 1936: 11.

2. Kezdetek, első telepesek, a megtelepedés irányjai

Apáthy Ferenc (2. kép) idézett útján 1898 novemberében három telepen összesen 61 magyart vett számba s csupán nyolc családot. „A magyarok egy része – írta – horvátoknál lakik, mert nem férnek el a magyar burdos házakban. Tavasszal e vidéken sok magyar kaphat jó munkát.”³⁶ Az 1890-es évekből származó, illetve az erre az évtizedre vonatkozó szórványos – egyéni, egyesületi és anyakönyvi – adatokból név szerint közel kilencven magyart sikerült felderíteni. Ez szinte eléri az 1900-as népszámlálás által kimutatott magyar népesség számát, ami a szűkös forrásadottságok mellett nagyon jó arány. Természetesen nem mindenki volt jelen a népszámláláskor, aki annak megkezdése előtt – 1900. július 1-ig – valamilyen forrás szerint a területen tartózkodott. Az első ismert telepesek névsorának, a velük kapcsolatos információknak és a kéziratos népszámlálási ívek adatainak összevetésével nagyjából rekonstruálni lehet az első itt megtelepedő magyarokat, a rekrutáció kezdeteit (vö. 2. táblázat). Azt ugyan ebből nem tudjuk – s más forrásból sem –, hogy az elsők pontosan miként kerültek a *kapermajnák*³⁷ vidékére, hogyan értesültek erről a távoli munkalehetőségről, ám az eset a Hegedűs Loránt által hangsúlyozott – a Bevezetőben idézett – munkapiaci információáramlásnak egy meggyőző korai példáját képviseli. Az amerikai kontinens egy távoli pontjáról már akkor tudomást szereztek a magyarországi munkavállalók, amikor a rézvidékre kiterjedő migrációs hálózat és infrastruktúra még csak alakulóban volt. A sajtó, az egyesületek-szervezetek, az egyházak s politikai mozgalmak révén létrejövő etnikus kapcsolatrendszer alig terjedt ki Michigan északi csücskére. Ezek a kapcsolatok később sem lettek számottevőek. Magyar sajtótermék itt soha nem jelent meg, az országos lapoknak sem voltak helyi képviselőik, legföljebb időnként alkalmi tudósítójuk. A nagy távolság miatt a később szerveződő magyar egyesületek küldöttei is csak ritkán jutottak el az országos konvenciókra, vagy más összejövetelekre. Az amerikai magyar közélet ismert vezető személyiségei jószereivel egyáltalán nem jártak a messzi Copper Country magyar telepein. Leginkább – mint látni fogjuk – református lelkészek fordultak meg ezen a távoli ponton. Az első ide látogató, majd itt szolgáló lelképásztorok mellett Kalassay Sándor (3. kép) volt az, aki az amerikai magyar református egyház nyugati egyház-megyéjének espereseként egy időben évente felkereste az észak-michigani híveket.³⁸

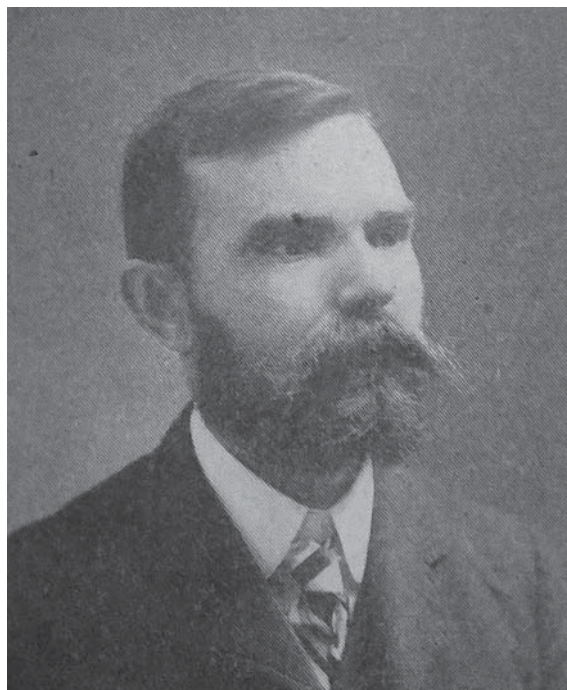
Az amerikai magyar sajtót forgatva az a benyomásunk, hogy a rézvidék lakói többnyire távol maradtak a magyar közélet mozgalmaitól. Ezért is érdemelnek

³⁶ *Szabadság*, 1898. december 1. 2.

³⁷ Az amerikai magyar nyelvhasználatra jellemző kifejezést lásd egy interjú nyomán: Vázsonyi 1995: 112. – Wlaich Jánosné sz. Agárdi Júlia, Mándokról kivándorolt asszony, aki első férjével, Galambos Sándorral 1913 és 1922 között lakott felső Michiganban. Vö. Vázsonyi 1995: 179.

³⁸ Vö. Kalassay 1934a

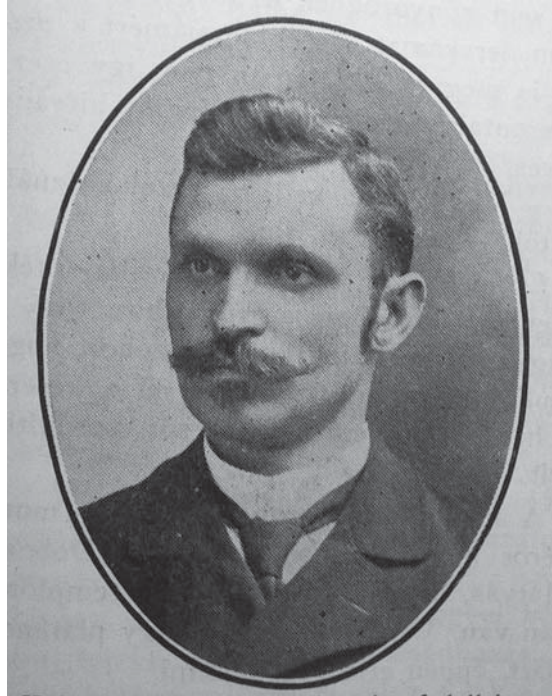

2. kép. Apáthy Ferenc

figyelmet azok az akciók – a későbbiekben lesz erről is szó –, amikben részt vettek. Jellemző azonban, hogy innen még hírek is csak igen ritkán jutottak el a magyar központokban megjelenő lapokba. Az újságok törekedtek helybeli lapképviselőt alkalmazni, de sem a clevelandi *Szabadság*, sem a *Magyar Napilap* nem járt sikerrel, és a New York-i *Egyetértés*, vagy az *Amerikai Magyar Népszava* sem.³⁹ A sajtóban megjelent hírek zöme kezdetben egyleti értesítés, hivatalos közlemény volt, amit a jegyző, vagy levelező titkár adott le a „hivatalos lapnak” választott újságba. Olykor személyes hírek, rokonokat, ismerősöket tudakoló hirdetések is felbukkannak. Később megjelentek rövid egyházi beszámolók, s olykor olyan rendkívüli események hírei is, mint a balesetek, a szélsőséges időjárás, tűzvész, sztrájk. A távolság-elzártság ellenére a rézbányák vonzereje – a jó kereset és a munkáskéz hiányának híre – mégis már a magyar kivándorlás viszonylag korai fázisában, az 1890-es évek elején, illetve derekán elérte az Egyesült Államokban munkát kereső magyar munkásokat.

³⁹ Egy ilyen értelmű felhívás: *Szabadság* 1902. április 3. 3. A *Magyar Napilap* 1908-ban Balogh Nándort tüntette fel lapképviselőként, ám ez legfeljebb pár hónapig állt fenn, vö. az augusztus 12-i és a szeptember 29-i szám jegyzékeit. Az *Egyetértés* ügynökének „tisztességtelen fogásairól” írt a szocialista *Népakarat*, 1911. december 7. 5. A sztrájk idején Remák Istvánt helyi képviselőként idézte a *Magyar Bányászlap*, lásd 1914. március 5.

3. kép. Kalassay Sándor

Az 1900-as népszámlálás

Kiindulópontunk az 1900-ban tartott népszámlálás, amelynek kéziratos lapjai lehetővé teszik, hogy név szerint számba vegyük az akkor éppen itt lévő magyarokat. A 2. táblázat ennek alapján és a különböző adatsorok összevetésével az elsőként megtelepedett *családok* névsorát tartalmazza, illetve feltünteti a háztartásonként együtt lakók számát. A kimutatásban két kivétellel minden magyarországi születésű családfő szerepel, akiket az 1900-as népszámláláskor Houghton megyében összeírtak. A két figyelmen kívül hagyott egyértelműen német volt, mindketten Hancockban laktak.⁴⁰ A táblázat tizennégy családfője közül öt azonosítása azonban bizonytalan. Az ő nevüket nem lehetett más források alapján kétséget kizáróan „megfejtetni”, illetve ezek nem tekinthetők „automatikusan” magyarnak, mint a Török, vagy a Széles (Széles). Az Ausztria-Magyarországból kivándorolt horvátokat, szlovéneket az 1900-as népszámlálás már aránylag pontosan és következetesen megkülönböztette, így ők már nem befolyásolják a képet.

⁴⁰ US Federal Census, Hancock village, ED 185. Henry Feldman italbolt tulajdonos 1887-ben, Charles Qun (?) cukrász 1870-ben vándorolt ki. Mindkettőjük felesége németországi születésű.

2. táblázat. Magyarországi születésű háztartásfők az együtt élő családtagok és bérlők számával településenként, 1900

Családfő neve ¹	Életkora	Kiván-dorlás éve	Feleség neve ²	Életkora	Kiván-dorlás éve	Gyerekek száma	Hány éve házas	Bérlők száma
Calumet township*								
Sipos Josep / Sipos József	35	1886	Mary / [Joó Mária]	26	1890	3	8	4
Yoo Steve / Joó István	32	1888	Susie / [Róczey Zsuzsanna]	20	1897	1 ^{***}	2	8
Urban John / Urbán János	27	1891	Yola / [Leczó Julianna]	27	1895	-	3	11
Sechus (Seifus) Jony / Czirfusz János	32	1887	Mary / [Palágyi M. Mária]	32	1890	5	6	3
Geltah Mike (Mitu)	30	1892	Julia	20	1899	-	0	1
Salash John / Szeles János	35	1889	Mary [Balog]	31	1890	3	9	9
Kibblisch Mike / Köblös Mihály	32	1891	Jacoba / [Jakab Erzsébet]	32	1891	2	-	12
Red Jacket								
Boladi Michael** / Palágyi Miklós (?)	29	1891	Mary / [Végső Mária]	20	1898	-	2	5

Családfő neve ¹	Életkora	Kivándorlás éve	Feleség neve ²	Életkora	Kivándorlás éve	Gyerekek száma	Hány éve házas	Bérlők száma
Laurium								
Pojone Peter	32	1892	Mary	25	1897	1	1	-
Schwaly Michael	36	1886	Mary	24	1884	2	6	-
Franklin township								
Lhiloti Michael / Salata Mihály	29	1895	Anna	28	1895	1 ^{***}	+ 1	-
Leonard Martin / Lénard Márton (?)	32	1890	Mary	22	1898	-	1	2
Torok Mike / Török Mihály	30	1895	Julia	27	1899	-	7	6
Osceola township								
Adams George / Adamcsik György (?)	31	1891	Lena	27	1891	3	-	-
Összesen fő:	14	-	14	-	-	22	-	61

Forrás: US Federal Census 1900, Calumet, Franklin, Osceola, Houghton County, Michigan

¹ A forrásban szereplő névalak és a megfelelő magyar név, ha az azonosítható volt, a (?) a bizonytalan azonosítást jelenti.

² A leánykori név []-ben akkor szerepel, ha más forrás szerint meghatározható volt.

* A 174-es számú összeírási körzet (ED)

** Születési helye: Ausztria

*** Magyarországon született

A kézzel kitöltött népszámlálási adatlapokon szereplő nevek gyakran rendkívül nehezen olvashatók, illetve alig azonosíthatók, s ez nem is sikerült minden esetben.⁴¹ A névolvasási problémák miatt a 2. táblázatban szereplő tizennégy háztartásfő közül csak a következő hatnak egyértelműen meghatározható a neve: Sipos, Joó, Urbán, Széles, Köblös és Török. Hozzájuk vehető még három háztartásfő, de már csak közvetett adatok s külön magyarázat nyomán.

A Sechus (Seifus) névalak más források alapján nem lehet más, mint a magyar Czirfusz (vagy Czirbusz – mindkettő előfordul a dokumentumokban), mely később Surface-re változik. Kevésbé egyértelmű Boladi Michael azonosítása Palágyi Miklósként. Nem csak a keresztnév, a születési helyeként rögzített Ausztria is komoly kétségeket támaszt, azonban ha a véltlen „félre hallást”, rosszul értett kérdést, „helytelen választ” is figyelembe vesszük, még mindig ez a családfő „fedheti” leginkább Palágyi Miklóst, a feleségével itt élő egyik legelső magyart. Neve már 1900 előtt is felbukkan a forrásokban, miként a népszámlálás évében is. Ugyanakkor többféle bizonytalanságba ütközünk vele kapcsolatban. Az angol nyelvű dokumentumokban nevének leírása rendkívül következetlen, szinte felismerhetetlen. Magyar újsághírekből az is kiderül, hogy ez a családnév viszonylag gyakori a területen, emiatt lehetetlen eligazodni a különböző helyről származó, vagy a különböző családokhoz tartozó Palágyiak között.⁴² Az biztos, hogy legtöbbször a Zemplén megyei Leleszről érkeztek. Jól mutatja a helyzetet egy 1899 januárjában kelt újsághír, amely szerint Palágyi Miklós János „leleszi honfitársunk” Török Jánossal Calumetből „bejöttek New Yorkba, hogy az óhazába menjenek. Betérvén a Weinberger kávéházba nagyon jól találták magukat.” Ennek meglett az eredménye: két alkalmi ismerős „marha szállító hajóra” váltott nekik jegyet, ráadásul Palágyi 170 dollárját el is tulajdonították. Hogy hazajutottak-e Leleszre, a hírből ez nem derül ki.⁴³ Palágyi Miklós János nem szerepel az 1900-as népszámlálásban. Vajon azért, mert

⁴¹ Részben a kézírás, részben a szinte kiolvashatatlanságig kifakult eredeti forrás illetve annak mikrofilmes másolata okoz gondot. További probléma a nevek írásmódja. Az összeírók az angolul nem, vagy csak rosszul beszélő bevándoroltak nevét hallás után rögzítették, így módon a magyar nevek sokasága a felismerhetetlenségig eltorzítva szerepel az összeíróíveken, különösen, ha már maguk is angolosították nevüket. Egyes összeírólapok a felületesség, a hanyagság nyilvánvaló nyomát is őrzik.

⁴² A név miatt a két „legilletékesebb” község, Palágy, Palágykomorócz, de más, a ma Ukrajnához tartozó egykori Ung megyei települések anyakönyvei elektronikusan egyáltalán nem érhetőek el, s a kutatható szlovákiaiak sem ölelik fel teljesen a szóba jöhető összességet. Ez más nevek, családok azonosításában is jelentős korlátot képez. Az 1890-es évekre vonatkozó utaslisták csak ritkán tartalmazzák az utasok indulási vagy származási helyét, ami szintén nehezíti a kutatást.

⁴³ *Szabadság*, 1899. január 26. 4. Leleszen 1898. november 21-én egy bizonyos református Palágyi Miklós János, 27 éves gazda házasságot kötött a 21 éves római katolikus György Borbálával, lásd Római katolikus anyakönyv, Lelesz (Leles), Slovakia Church and Synagogue Books, 1592–1910, database with images, *FamilySearch*, image: 339. A két dátum közelsége miatt nehéz elképzelni, hogy ugyanarról a személyről lenne szó.

már hazautazott, avagy inkább arról van szó, hogy a második keresztnéve egyszerűen elmaradt? Ha igen, akkor ő lehet a „mi emberünk”, s a hazatérésből nem lett semmi. De van még egy harmadik névalak is: Palágyi Miklós és Palágyi M. János egyaránt rajta van egy 1898 októberi névlistán.⁴⁴ Az utóbbi a későbbiekben nem szerepel semmilyen adománylistán, így tehát lehet, hogy ő a New York-i történet kárvallottja, és végül mégis elment az óhazába. Azt sem tudjuk kétséget kizáróan eldönteni – bár ennek nagy a valószínűsége –, hogy vajon a népszámlálásban szereplő házaspár azonos-e azzal a Palágyi Miklóssal és Végső Máriával, akik 1898. október elsején Passaicban kötöttek házasságot.⁴⁵ Ha erről lenne szó, akkor Palágyi Miklós csak párkeresés miatt ment a jó házасuló hely hírében álló New Jersey-beli magyar telepre, mert több forrás is megerősíti, hogy már előzőleg a rézvidéken tartózkodott. A kételyek ellenére az 1900-as népszámlálás Michael Boladija nem lehet más, mint – *egy bizonyos* – Palágyi Miklós.

Ugyancsak kizárásos alapon feltételezhető, hogy a Michael Lhilotti (Shilotti) névalak Saláta Mihályt fedi. Róla ugyan csak későbbi adataink vannak, de az 1900-as összeírás szerint már aránylag „régierőszakos”, öt évvel korábban érkezett az Egyesült Államokba. Először 1903-ban bukkan fel a neve, kéri felvételét a rézvidéki magyarok első betegsegélyező egyesületébe. Pár év múlva viszont halálhírével jelzik a források: 1907. május 10-én saját kezűleg vetett véget életének Allouezben, 32 éves korában.⁴⁶ Özvegyét, Annát és négy fiát utóbb az 1920-as népszámlálásban szlovén anyanyelvüként vették számba. A négy fiú mind 1900 után született. Volt még két idősebb lány, de ők már nem az anyjuknál laktak, valószínűleg időközben megházasodtak és külön költöztek.⁴⁷ Ezek szerint a család szlovén nemzetiségű – talán vend identitású – lehetett, ám az Amerikai Magyar Református Egyesület tárgyevi jelentése az 1907-ben elhunyt tagok között feltünteteti Saláta Mihályt – nem a férjét, de ez véletlen elírás lehet. Megismétli ezt az egyesület történetét összeállító Kalassay Sándor is. Az egyesület központi tagnyilvántartásából kijegyzetelt rézvidéki tagok

⁴⁴ Nyilvános nyugtázás. *Szabadság*, 1898. október 13. 3.

⁴⁵ New Jersey, Marriages, 1670–1980, database, *FamilySearch*, Nicholas Palágyi and Mary Vegss, 01 Oct 1898. Bonyolítja a képet, hogy egy Palágyi Mária 1909-ben másodszor lép Amerika partjaira, s azt jegyzik fel róla, hogy 1898 és 1907 között Calumetben tartózkodott. Családneve neki is Végső, Nagykaposról érkezik és Palágyi Miklós nevű férjéhez megy East Kingstonba, New Yorkba, lásd Kronprinzessin Cecilie, érk. 1909. november 30., New York, Passenger Lists, 1820–1957, database on-line, *Ancestry*. Az időleges helyváltoztatás nem kizárt, bár erre vonatkozó adat nem került elő. Az e családok azonosításához szükséges nagykaposi, vajáni, leleszi (főként református) anyakönyvek elektronikusan nem férhetők hozzá.

⁴⁶ Főbe lőtte magát, Michigan Death Records, 1897–1920, index, www.seekingmichigan.com.

⁴⁷ US Federal Census 1920, Allouez, Keweenaw, Michigan, ED 189, sheet 10/B, family 181. Saját, tehermentes házukban laknak. Anna Salata itt hunyt el 69 évesen 1942-ben; a halotti bizonyítvány szülőhelyeként Jugoszláviát tünteti föl. Michigan Death and Burials, 1800–1995, index, *FamilySearch*, Anna Salata, 27 Jan 1942.

között viszont egyikük neve sem szerepel.⁴⁸ Mindez lehet többszörös adattévesztés, de akár a kettős identitás következménye is. A család bizonyára tudott magyarul, s valószínűleg nem csak a Református Egyesületen keresztül tartott kapcsolatot más magyarokkal. A szlovén (vend) nemzetiség – ha valóban annak vallották magukat – és a magyarországi születésből származó azonosság jól megfér egymással.

A táblázatban szereplő Pojone névhez nincs semmilyen fogódzó, esetleg szintén jelölhet szlovén vagy horvát bevándorlót. A Schwaly (esetleg Schmalý) vezeték-név talán magyarországi német családra utal. A Geltah név ugyancsak kérdéses, leginkább elírásra lehet gyanakodni. S van még két, szinte egyáltalán nem azonosítható névalak: a Leonard és az Adams. A fentiek nyomán – és kicsit nagyobb merészséggel – felvethető, hogy az előbbi a Lénárd megfelelője, az utóbbi az Ádámé, esetleg az Adamcsiké rövidített formában. Lénárd (Lénar/Lénart) György neve már 1900 előtt feltűnik a rézvidéki adományozók nevei között, majd Lénard Mártonéval együtt ebben az évben is. Az utaslisták szerint pedig mindketten az 1890-es évek közepe táján érkeztek az Egyesült Államokba.⁴⁹ A családnév és számos egyéni kivándorlási adat az Abaúj megyei egykori vallon telepítésű, szlovák és magyar lakosságú Miszlóka irányába mutat, ahonnan jelentős volt az elvándorlás.⁵⁰ Az Adamcsik–Adams azonosítás amiatt merülhet fel, hogy van erre példa az adott időben. Adamcsik Györgyöt és Imre Lizit, akik 1898-ban az elsők között – harmadikként – kötöttek házasságot a rézvidéken, *Addams* néven látjuk viszont lányuk – *Lizzie Addams* – születési anyakönyvi bejegyzésében. Három vonatkozásban azonban nem egyezik a népszámlálásban szereplő házaspár ez utóbbival. Ők a feltüntetett adatok szerint nyolc éve – vagyis 1892-től – házasok, az asszony neve nem Lizzie, hanem Lena, továbbá három gyermekük van és a legfiatalabb is 1898 előtt született.⁵¹ Mindez eléggé nyomós érv, noha nagyon nehéz elképzelni,

⁴⁸ *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, 1908. október 24. 3.; Kalassay é. n. 110, még a haláleset dátuma is azonos: május 10. A Református Egyesület nyilvántartása (lásd AMRE) kapcsán nem kizárható, hogy feldolgozásakor saját figyelmetlenségem miatt maradt ki Saláta Mihály és felesége. Az egyesület jegyzőjének 1908-as havi jelentései több olyan tag belépését, illetve felfüggesztését, törlését tartalmazzák, akik nem szerepeltek az általam feldolgozott központi tagnyilvántartásban. Ennek okát nem tudom. Saláta Mihálynét férje halála után, 1907. októberében vették fel tagnak a kearsarge-i osztályba, *Heti Szemle*, 1908. január 8. 10–11.

⁴⁹ *Szabadság* 1900. május 3. Valószínűleg György az, a Brémából 1896. február 3-án New Yorkba érkezett Willehad nevű hajó utaslistája feltüntet. Egy magyarországi születésű Lenard Martin pedig a szintén Brémából induló, 1893. július 11-én partot ért Wieland hajó utasai között szerepel. Lásd <http://libertyellisfoundation.org>, Passenger ID: 102877130620, illetve 102834041385.

⁵⁰ A New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924, database with images, *FamilySearch* alapján. 1910-ben az 1230 fős Miszlókáról 150-en tartózkodtak külföldön, lásd MSK 1912: 204. (A lakosság harmada volt magyar.)

⁵¹ Michigan Marriages, 1868–1925, database with images, *FamilySearch*, George Adamcsik and Lizi Yuere, 1898; Michigan, County Births, 1867–1917, database with images, *FamilySearch*, George Addams in entry for Lizzie Addams, 1898. Esküvőjükéről ír Apáthy 1898.

hogy itt két különböző családról van szó, miközben a szülők neve és életkora azonos. Összegezve: perdöntően talán mégsem mondhatjuk ki, csak feltételezhetően, hogy Martin Leonard azonos Lénard (Lénárd) Mártonnal, Georges Adams pedig Adamcsik Györggyel.

A felsorolt kétséges nevek magyarok közé sorolását az is erősíti – bár ez sem lehet mindent eldöntő érv –, hogy a náluk lakó bérlők egyértelműen magyarok voltak, amit más források nyomán is igazolni lehet.

Az ilyen bizonytalanságok s módszertani nehézségek ellenére jól látható, hogy a maroknyi magyar telepes nem egyetlen helyen vetette meg a lábát, ugyanakkor van egy viszonylag szűkebb terület, ahol többen aránylag közel laktak egymáshoz. A szétszóródás jele, hogy a magyarországi születésű bevándoroltak Houghton megye három kerületében/járásában (*township*) bukkannak föl. Legtöbben Calumetben, ahol többségük – hét magyar család – a Kearsarge és Wolverine telepet magába foglaló körzetben lakott. Calumet township összesen nyolc összeírási körzetből (*enumeration district*, a továbbiakban ED) állt, s a magyarok háromban fordultak elő. A szóban forgó hét háztartást a 174-es körzetben vették számba. Itt 418 épületet és 484 háztartást írtak össze. A magyar háztartásfők aránya ekkor tehát mindössze 1,4 százalék. Néhányan a kerület két városiasabb helyére is eljutottak: a bányavidék központjának számító Red Jacketbe, valamint a mellette fekvő Lauriumba,⁵² továbbá két másik járási kerületbe, Franklin és Osceola területére.⁵³ A tizennégy magyar háztartásban összesen 22 gyereket írtak össze, akik közül csak kettő született Magyarországon, a többiek már szüleik új hazájában. Népszámlálási-statisztikai értelemben ők a *native* kategóriába sorolódtak. Nem kétséges, ekkor ők is a magyarok közé tartoztak, különösen azok, akik még nem jártak iskolába. Feltűnő, hogy mind Michigan államban születtek, ami nem is lehet más, mint a Copper Country. Ez mindenképpen a szülők több éves megtelepedésére illetve itt tartózkodására utal.

Majdnem minden családnál összeírtak a családtagokon kívül bérlőket is. A magános, munkát kereső férfiak azonban – miként Apáthy is beszámolt erről – nem csak magyaroknál béreltek szállást, hanem volt, aki horvát vagy német, esetleg finn családnál lakott. A tizennégy magyar háztartásban közel ötször annyi bérlő – „burdos” (*boarder*) – tartózkodott; összesen ötvenkilenc fő. Urbán Jánoséknál tizenegyen, Köblös Mihálynál és feleségénél tízen, Szeles Jánosnál kilencen, Joó Istvánnál nyolcan laktak, a többieknél kevesebben. Köblöséknél lakott – nem burdosként

⁵² US Federal Census, Calumet township, ED 175 (Laurium village); ED 178 (Red Jacket village). Az utóbbiban lakott Palágyi Miklós feleségével, öt bérlőjük mind magyarországi születésű. Egyikük, Andrécsik Péter az első magyar egylethez tartozott, neve innen jól ismert. A Lauriumban összeírt két család születési helyeként is Ausztria-Magyarország szerepel, ahogy a horvátoknál, szlovénekknél, bár ezeknél többnyire feltüntették a nemzetiséget is; ennél a két családnál azonban nem.

⁵³ US Federal Census, 1900, Franklin township, ED 181; Osceola township, ED 190.

– a családfő testvére (József) és egy sógornője is. Az adott időpontban ez utóbbi volt az egyetlen olyan család, mely nem vitt önálló háztartást. A két testvér együttműködése nyomán itt két *burdosasszony* látta tehát el a náluk lakó kosztos bérlőket. Joó Istvánéknál is lakott egy testvér, a 22 éves „Mike” – azaz Joó Mihály –, Törökéknél pedig kettő, a háztartásfő két testvére, a New York-i „kalandból” már ismert Török János, valamint András. A négy családnál a bérlők aránylag nagy száma már egy kiépülőben lévő szisztémát jelez, mely rendszer a családi jövedelmet kiegészítő vállalkozásként működött. A tizennégy magyar háztartás és a velük együtt lakó munkások száma a két magyarországi születésű gyerekkel együtt összesen 92 főt tesz ki. Ha szűkebben húzzuk meg a magyarok körét, vagyis eltekintünk az öt nem egyértelműen azonosított családfőtől s a velük együttlakó bérlőktől, akkor összesen hatvan felnőtt magyar kivándorlóval számolhatunk. Ez a rézvidéki „magyar telep” kezdetének legszűkebben vett minimális létszáma.

Az 1900-as népszámlálásban rögzített adatok alapján a kivándorlási év sorrendjében a következő családfők nevezhetők a michigani rézbányák magyar pionírjainak. Hangsúlyozni kell, hogy a *valóságos* távozási év nem biztos, hogy azonos a népszámlálási éveken feltüntetettel, de a hajólisták korlátozott adattartalma miatt az ilyen lehetséges eltéréseket csak elvétve van mód kiszűrni. Hármójuk kivételével más forrásokból szülőhelyüket is sikerült azonosítani, amelyre a későbbiekben még visszatérek. A nem teljesen biztos esetet kurziválás jelzi.

1886:	Sipos József, Bés, Ung megye
1887:	Czirfusz János
1888:	Joó István, Szendrőlád, Borsod megye
1889:	Szeles János
1890:	<i>Lénárd Márton, Mislóka, Abaúj megye</i>
1891:	Urbán János, Zétény, Zemplén megye
1891:	Palágyi Miklós, <i>Lelesz, Zemplén megye</i>
1891:	Köblös Mihály, Kelecsény, Ung megye
1892:	Köblös József, Kelecsény, Ung megye
1895:	Saláta Mihály
1895:	Török Mihály, Zétény, Zemplén megye

Közülük hárman – Czirfusz János, Joó István és Szeles János – már eldöntötték, hogy véglegesen nem szándékoznak visszatérni Magyarországra: az összeírás során amerikai állampolgárként vették számba őket. Minthogy a census egy pillanatot, egy adott állapotot rögzített, azzal is számolni kell, hogy volt, aki már az 1900-as népszámlálás *előtt* elhagyta a vidéket. A fenti névsort ki kell – ki kellene – egészíteni azok nevével, akik a népszámláláskor ily módon már nem voltak a területen számba vehetők. Időközben máshova költöztek, vagy hazautaztak, netán elhaláloztak.

Így az elsők közé kell számítani Dudás Mihályt, aki 1897 őszén balesete miatt költözött el a területéről.⁵⁴ Ő volt az első itteni magyar társadalmi szerveződé, a Red Jacketi Első Magyar Betegsegélyező Egylet elnöke. Az egyesületi hírek szerint tekintélyes embernek számított, tehát tapasztalt, viszonylag „rég” amerikai lehetett. Róla alább még szó lesz az önszegélyező egyesületeknél. Azt azonban a rendelkezésre álló adatokból nem tudni, hogy családos volt-e, vagy egyedülálló. Tapasztaltsága folytán talán mégis nagyobb a valószínűsége, hogy az előző kategóriába tartozott. Két másik korai telepesről tragikus halála miatt írt a *Szabadság*. Mindketten egyazon évben szenvedtek halálos balesetet. Egyikük – akit szintén Sipos Józsefnek hívtak – 1898. március 31-én a Tamarack bányában lelte halálát 35 éves korában. „Egy 16 hüvelyk vastag gerenda leszakadt és ráesett. A súlyos fadarab fejét, arcát összezúzta. A szerencsétlen pár perc alatt kiszendvedt.”⁵⁵ Ő az említett betegsegélyező egylet egy másik alapítója és vezetője, levelező titkára volt. Harmadik évét töltötte a bányában. Az egylet temette el, testületileg részt vettek a temetésén.⁵⁶ Kulics János halálát a rászakadt kő okozta. „Két kocsi követ leszedtek róla, még élve vitték a felszínre, de pár óra múlva meghalt. Urbán János házából temették, a költségeit a bányatársulat fedezte. Kath. templomban meg lett áldva és a kath. temetőbe helyezték örök nyugalomra.” Tíz hónapja dolgozott a bányában.⁵⁷ Ők ketten azonban még családjuk nélkül voltak a rézvidéken. Mindketten Ung megyéből származtak, Sipos József a Bés melletti Iskére, Kulics János Nagyráthra való volt. Özvegyük és egy-egy gyerek maradt utánuk az óházában.

Kettőjükén kívül volt egy még korábbi haláleset. A Houghton megyei bányabalesetek nyilvántartásában szerepel egy magyarországi születésű Mike Salor nevű *trammer*, aki 1893. október 24-én halt meg a kearsarge-i bányában. Valószínűleg ő is családjával tartózkodott a bányavidéken, s neve – más példák nyomán – Szallár (Szalár) Mihály lehetett. E név alapján talán a Miszlókáról elszármazottak közé tartozott, ami sokatmondó. Ugyanonnan jöhetett, mint valószínűleg – az első családfők között feltételesen említett – Lénárd Márton, illetve György.⁵⁸

54 *Szabadság*, 1897. október 14. 2.

55 *Szabadság*, 1898. április 8. 8. Joseph Sheposh, Certificate of Death, Michigan Death Records, 1897–1920, seekingmichigan.com. Egyleti tisztsége: *Szabadság*, 1897. augusztus 12.

56 *The Copper Country Evening News*, April 1, 1898. p. 5. – itt Joseph Shipos néven említik.

57 *Szabadság*, 1898. október 27. 4.

58 Houghton County Mining Inspector Accident Reports, 1889–1971. – szerepel benne John Kulich is. Szallár János neve több korai sajtóhírben előfordul (valószínűleg a Szalák, Szedlák János is őt fedi). Egy 25 éves Szolar Janos megtalálható a hajólistákon: a Herman nevű hajóval érkezik Brémából 1892. november 26-án, lásd New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924, database with images, *FamilySearch*, Janos Szolar. Utolsó lakhelye Miszlóka, ezzel kapcsolatban lásd a 49–50. jegyzetet.

Egy távol lévő kulcsszereplő és a zétényiek

Egy már 1900-ban nem a rézvidéken lévő házaspárról biztosan beszámolhatunk. Erre különféle információtöredékek körültekintő összeillesztése nyomán derült fény. Az ő példájuk nem is csak járulékos, kiegészítő az eddigiekhez képest, hanem – mint látni fogjuk – döntő szerepet játszik a Keweenaw-félsziget rézbányáinak környékén gyökeret vert magyar telep, telepek korai történetében.

Káplár Jánosról és feleségéről, született Szabó Erzsébetről van szó. Apáthy Ferenc 1898-ban külön kiemeli Káplár Jánost, mint akitől sok segítséget, tájékoztatást kapott. Feleségét nem említi, pedig akkor már ő is a rézvidék lakója volt, Brémából a Wittekind nevű hajó fedélzetén érkezett meg New Yorkba 1895. augusztus 20-án.⁵⁹ A helyi forrásokban Káplár Jánosné neve 1899-ban bukkan fel: a Köblös házaspár őt kérte fel harmadik leányuk keresztanyjának.⁶⁰ Férje nem sokkal korábban vette át az elhunyt Sipos József tisztségét az egyletnél.⁶¹ Nevük szerepel még az apróbb rézvidéki sajtóhírek között is, ellenben az 1900-as népszámlálás jegyzékeiben nem lehetett őket megtalálni – sem a rézvidéken, sem másutt. Különféle források összevetése nyomán kiderült, hogy hazautaztak, mégpedig pár hónappal a népszámlálás előtt.⁶² Magukkal vitték két Calumeten született gyermeküket, Annát (1896) és Ferencet (1898) is, akiket már korábban az otthoni, leleszpolyáni görög katolikus anyakönyvbe is bejegyeztettek. A szülők lakhelyeként „Nord America/Zétény” szerepel a megfelelő rovatban.⁶³ Miután harmadik gyermekük is megszületett – immár otthon, Zétényben⁶⁴ – Káplár János 1900 májusában már fordult is vissza: Brémából egy Baltimore-ba menő hajóval újra áthajózott az óceánon. Partra lépésekor azt regisztrálták, hogy úti célja a Michigan állambeli Calumet, ahol sógorához, Szabó Andrásához igyekszik. Azt is feljegyezték, hogy a 36 éves Káplár már másodszor lépett amerikai földre, 1890 és 1899 között szintén itt, Calumetben tartózkodott. A hajó utaslistája is megerősíti, amit az eddigiek alapján már tudunk: a Zemplén megyei Zétényről érkezett, miként a népszámláláskor összeírt családfők közül Urbán János és Török Mihály is.⁶⁵

⁵⁹ New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924, database with images, *FamilySearch*, Janosne Kaplar, 1895.

⁶⁰ Köblös Jolán keresztelője, 1899. június 4. – SCHA.

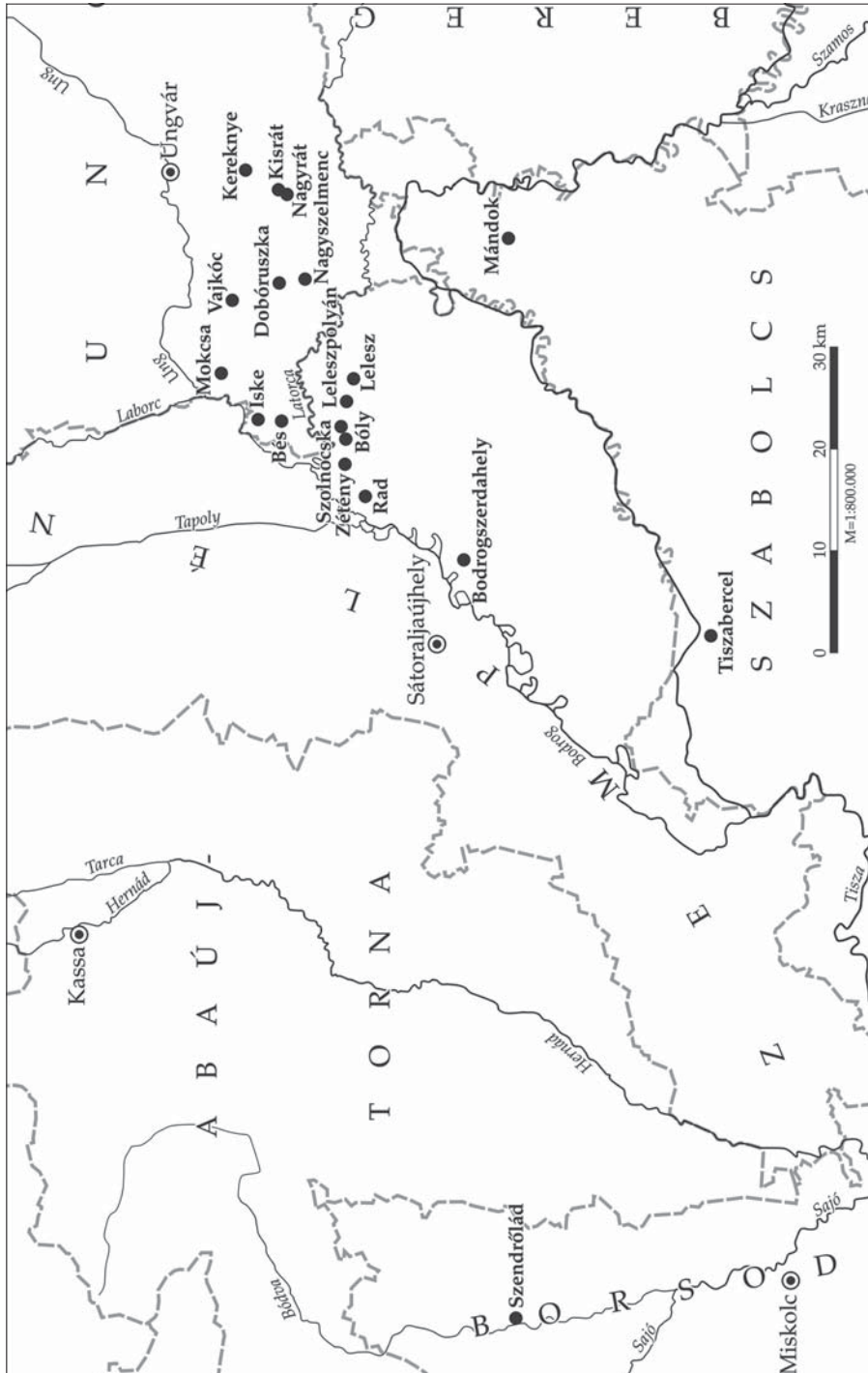
⁶¹ *Szabadság*, 1898. december 29., 2. rész, egyleti kimutatás.

⁶² A részleteket lásd Fejős 2018a.

⁶³ Görög katolikus anyakönyvek, Leleszpolyán (Polány), 1855–1900, Slovakia Church and Synagogue Books, 1592–1910, database with images, *FamilySearch*, Anna Kaplar, 06 Dec 1896; Ferencz Kaplar, 09 Oct 1898. Vö. Michigan, Births and Christenings, 1775–1995, Calumet township, Houghton, database, *FamilySearch*, Anna Kaplar 01 Dec 1896.

⁶⁴ Görög katolikus anyakönyvek, Leleszpolyán (Polány), 1855–1900, Slovakia Church and Synagogue Books, 1592–1910, database with images, *FamilySearch*, Maria Kaplar, 20 Febr 1900.

⁶⁵ A Frankfurt nevű hajóval érkezett 1900. május 10-én. *Baltimore, Passenger Lists, 1820–1964*, database on-line, *Ancestry*.

3. térkép. Kivándorló helyek, Borsod, Ung és Zemplén megyék, 1900 körül

A zétényi szál kulcsfontosságú. Az adatok azt mutatják, hogy innen, valamint a szomszédos zempléni és Ung megyei falvakból (3. térkép) származott a rézbányák környékén megtelepült legelső magyarok szembetűnő hányada. Káplár János első kiutazásának körülményei azt is megmutatják, hogy mi készítette az itt lakókat az amerikai munkavállalásra. Huszonnégy éves, alig hat hónapos házasember volt, amikor három társával 1889 január legvégén Hamburgban hajóra szállt.⁶⁶ Nem tudjuk, hogy pontosan hova mentek, hol jutottak először munkához. Káplár János akár közvetlenül, akár több fázisban is csak később is eljuthatott a rézbányák országába, az biztos, hogy társaival az elsők között volt, aki munkakeresés végett Amerika felé vette útját. Jelenleg nincs is olyan információ, ami előttük útnak indult zétényiekre vonatkozna. A közvetlen kiváltó okot az 1888-as hatalmas tavaszi árvíz következményeiben kell látnunk. A pusztító áradásról többek között így tudósít egy a leleszpolyáni görög katolikus egyház iratai között található feljegyzés:

„marcius 20^a este felé Csapnál a Latorcza kirozott, és Csernő Battyán Kaponya Lelesz Leleszpolyán Boly Szolnocska Zétény Véke Rad Pálfölde Szt maria Községek határai víz alá kerültek. – Leleszen, Polyánban több ház ledült; – Vékén az uj töltést kiszakította; és elborította Vékét Kis Gérest Nagy Gérest; Zétényben 12 ház áll a többi eldült ! a Kántort Polyánban csólnakon Kellett a templomba szállítani; Szathmáron 200 ház dült össze – 1000 lakos hajlék nélkül maradt.”⁶⁷

A katasztrófa az ekkor szabályozatlan Laborc és Latorca összefolyásánál fekvő Zétényt súlyosan érintette. Hatása évek múlva is elevenen élt, már csak amiatt is, mivel a pusztító áradás nem sokkal később megismétlődött. Szintén Leleszpolyánból írta egy szemtanú 1895-ben:

„A hosszas tél, a nagy havazás a tavaszi rohamos áradás nyakunkra zúdította az árvizet. A Latorcza-folyó partján elterülő hét község u. m. Kaponya, Lelesz, de leginkább Lelesz-Polyán, Szolnocska, Boly, Zétény, Rád, Szt-Mária és Szinyér lakosaira a megpróbáltatás nehéz napjai várnak. 1888-ben ledőltek házaink, kenyerünket elvette az ár, marháink elpusztultak; most hasonló nyomorúság környékez bennünket. Három oldalról rohan határunkra a vízáradás: a Ticzéről, a Latorcáról és Szolnocskától. Töltésünk nincs.

⁶⁶ Esküdtek Zétényben 1888. január 23-án. Görög katolikus anyakönyvek, Leleszpolyán (Poľany), 1855–1900, Slovakia Church and Synagogue Books, 1592–1910, database with images, *FamilySearch*, Janos Kaplar and Erzsebet Szabo; 24, illetve 22 évesek voltak, görög katolikusok. Portia, indult 1889. január 30., Hamburg Passenger Lists, 1850–1934, database on-line, *Ancestry*, Janos Kaplar. Társai: Paukulich (?) Mihál 28 éves, Trosko András (24) és Hockó István (20).

⁶⁷ Görög katolikus anyakönyvek, Leleszpolyán (Poľany), 1855–1900, Slovakia Church and Synagogue Books, 1592–1935, database with images, *FamilySearch*, IV. köt. 1886–1900, image 246. Valamivel bővebben: Fejős 2018a: 216–217.

Dacára, annak, hogy az évenként ezrekre menő ártéradókat már 40 esztendeje fizetjük, a szabályozótársulat eddig egy kapavágást sem tétetett a mi érdekünkben. Ha az áradás még csak 24 óráig is így tart, mi, a Latorcza-folyó mentén lévő lakosok, a szabad ég alá kerülünk s elpusztult marháink bőrét használhatjuk majd vánkosul, takaróul ... és a sors-tól üldözött Latorcza-vidéki 6000 lelket számláló hét község nyomorultjai hová fogják ügyüket apellálni?⁶⁸

Az áradások visszavonulása után a házak újjáépítéséhez és a rossz termés miatt a megélhetéshez pénz kellett. Aki hallott az amerikai munkalehetőségekről és elő tudta teremteni az útiköltséget, útnak eredt, hogy megpróbáljon helyzetén javítani. Káplár János és három társa biztosan az 1888-as nagy áradás miatt fogott vándorbotot. Nem ők voltak az egyedüliek. A hajós utaslistákat tanulmányozva egyértelmű, hogy Zétényben az 1880-as évek végén kezdődik az elvándorlás, s pár éven belül már sokasodik azok száma, akik a tengerentúlon keresték boldogulásukat. Az újabb természeti csapás újabbak kezébe adott vándorbotot. Nagyobb mértéket a századfordulót követően, az évtized derekán ért el, amikor a vándormunka már kézenfekvő gyakorlattá alakult a jól kiépült s egymásba fonódó mikro- és makrohálózatok jóvoltából. A clevelandi *Szabadság* egyik – talán kissé túlzó – „óhazai híre” szerint 1904-ben „Zétény községnek majdnem az egész férfi népessége kint van Amerikában.”⁶⁹ A kirajzás egyik irányát a michigani rézbányák vidéke, a másikat Woodbridge képezte New Jerseyben. De nem csak Zétény, hanem a Latorcza-menti falvak, valamint a „vízen túli” Bés, Iske, Vaján esetében is döntő szerepet játszottak a vidék mostoha vízrajzi s természeti viszonyai. Ugyanakkor az érintett falvak népe nem egységesen reagált a nehézségekre, az idegenben való munkavállalást helyi körülmények, eltérő társadalmi normák is befolyásolták, melyeknek gyökerét, mozzgórugóit az olyan aránylag jó helyismerettel rendelkező kortárs, mint Legenyey Bodnár Péter, a Tiszaszabályozó Társulat titkára is inkább csak találgatni s valamelyest regisztrálni tudta, nem magyarázni. Zétény-nél a mostoha terméseket, a folyton növekvő közterheket, a keresethiányt és részben gazdagodási vágyat hozta fel okként. A Latorca árvizeit nem említette, csak járulékos tényezőként utalt rájuk – „némi befolyása van” – a vidék többi községével kapcsolatban. Az általa szinte mindenütt érvényes motivációként említett „gazdagodási vágy” inkább negatív élű gumifogalom, mint a valós indokok s mobilitási különbségek megmutatására alkalmas eszköz.⁷⁰ Úgy tűnik, a hasonló helyzetű

⁶⁸ *Zemplén*, 1895. április 7. (14. sz.), 1-ső melléklet.

⁶⁹ *Szabadság*, 1904. március 17. 8. Vö. Fejős 2018a: 217–218.

⁷⁰ Legenyey Bodnár 1903: 5 (Zétény), 30. Kritikai észrevételek: Fejős 2017: 16–18; 2018a. A megyei szintű közigazgatási, statisztikai adatokkal dolgozó kutatás nincs tekintettel a helyi mozgásokra, azok körülményeire, ily módon érzéketlen a vándorlási rendszer dinamikáját illetően, lásd Terebessy Sáros 2001; Braun 2004, 2007. A mikroanalízis előnyeit lásd Puskás 1987.

falvak eltérő „vándorlási hajlandósága” végső soron a térbeli mozgás örök rejtélye marad. Egyelőre az is elegendő történetírói feladat, hogy az adott körülmények között érvényesülő, az aktorok – a résztvevők – által aktívan alakított mobilitási-migrációs rendszert, illetve különbségeit megfelelő módon le tudjuk írni.

Amikor Káplár Jánost hat évvel később felesége követte, nem ment egyedül. Együtt utazott vele a huszonegy éves „Leczó Julcsa” és a tizenhat éves Török Mária.⁷¹ Mindkét családnév szintén ismeretes a rézbányáknál munkát vállaló magyarok között. Leczó Júlia maga is oda utazott, s 1897 végén Red Jacketen házasságot kötött falubelijével, Urbán Jánossal. Közel egyidősek voltak, de a fiatalember mögött már hat év rézvidéki munka állott.⁷² Ők azok, akiknél az 1900-as népszámláláskor tizenkét bányamunkás bérlőt írtak össze. A Káplár házaspár viszont ekkor már nincs itt, az adott időszakban épp Magyarországon vannak. Az ő esetük jól példázza, hogy milyen képlékenyek a viszonyok, és milyen rejtett mozzanatai vannak az „alapítók” időszakának. A migrációs stratégiák rugalmasak, a munkavállalói hálózatok, illetve a vándormunkás közösségek még alakulóban vannak, s folyamatosan változnak. Ebből adódik, hogy nagy nehézséget jelent egy formálódóban lévő telep létrejöttének, összetételének rekonstrukciója. A rendkívül változékony állapotokat csak nehezen, többféle forrás körülményes egybevetésével lehetséges valamelyest körülírni.

Vándorlási stratégiák

Az 1900-as népszámlálásban feltüntetett kivándorlás évét vizsgálva feltételezhető, hogy az első magyar munkások az 1880-as évek második felében, az évtized végén már elvetődtek a rézbányák tájékára. Az imént tárgyalt esetek is jelzik, hogy a népszámláláskor – akár pontatlanul – rögzített bevándorlási év *nem* feltétlenül egy az egyben *azonos* a Copper Countryba való érkezés idejével. A tizennégy családfő közül hatan 1886 és 1890 között hagyták el Magyarországot, egyikük (Schwaly Michael) felesége mindegyiküket megelőzőve 1884-ben. A pontosabban nem azonosítható név miatt azonban nem biztos, hogy ezt a házaspárt valóban a magyarok közé kell sorolnunk. Az elsőség leginkább Szeles Jánost illeti, akiről érdemben semmit nem tudunk, kivéve azt, hogy 1891. május 30-án Red Jacketben kötött házasságot Balog Máriával.⁷³ Ez messze a legkorábbi ismert magyar házasságkötés

⁷¹ Lásd 59. jegyzet.

⁷² Michigan, Marriages, 1868–1925, index and images, *FamilySearch*, John Urban and Julia Lees.

⁷³ Michigan, Marriages, 1868–1925, index and images, *FamilySearch*, John Salles and Mary Balog, 30 May 1891. A vőlegény 25 éves munkás volt, a menyasszony 19 éves; az egyik tanú révén, akinek neve többé-kevésbé azonosítható volt (Szűcs József / Joseph Szutz), egy további korai rézvidéki magyarral számolhatunk. Az ő elszármazási helyét sem sikerült megállapítani.

a rézvidéken, a következőre hat évvel később került sor – épp Urbán János és Leczó Júlia jóvoltából. Czirfusz János az 1900-as népszámlálás szerint 1887-ben vándorolt ki és mind az öt gyermeke Michigan államban született. E szerint ő is a vidék legelső magyarjai közé sorolható, ám a tíz évvel későbbi népszámlálás kéziratos adatlapja azt mutatja, hogy az itt Surface néven szereplő családfő első három gyermeke még New Jerseyben született, a legfiatalabb, Mary 1896-ban, s Michiganben csak az utána következő kettő, Joseph 1898-ban és Daisy 1899-ben.⁷⁴ Ezek szerint legkorábban 1896 második felében költözhetek a rézvidékre, s az 1900-as népszámlálás adatai pontatlanok. Felesége ekkor újsághirdetésben kereste szintén Amerikában időző testvérét.⁷⁵ Jó másfél évtizedre Calumet egyik közismert családjává váltak, amikor két tragédia sújtotta őket. Előbb az egyik fiú, Lajos hunyt el fiatalon, tizenöt éves korában betegség miatt,⁷⁶ majd két évre rá az apja követte, miután nem élte túl operációját 1912-ben. Ekkor Osceolában, a Tamarack bányánál laktak.⁷⁷ Az özvegy utóbb lányaival Detroitba költözött. Halálozási okmánya megerősíti,⁷⁸ hogy lánykori neve Palágyi Mária volt, ily módon testvére vagy legalábbis valamilyen rokona lehetett Palágyi M. Jánosnak, Palágyi Miklósnak, illetve azon más Palágyiaknak, akik a rézbányák első magyar munkavállalói közé tartoztak. Ez újabb bizonyítéka annak, hogy az első megtelepülők egyes csoportjait szoros rokoni szálak fűzték össze, amelyek mintegy munkavállalói-migrációs klánokat, mikrohálózatokat alkottak.

A továbbvándorlás mások esetében is igazolható, szerencsés esetben nyomon követhető. Különböző forrásoknak köszönhetően meg lehetett állapítani, hogy a népszámlálásában szereplő két család előzetes mozgása Clevelandhez kötődött. Sipos József és Joó István egyaránt itt házasodott, mégsem ugyanazt a migrációs stratégiát követték. Ha a Sipos József 1937-es halálakor megjelent nekrológ, mely szerint 52 évet

74 US Federal Census 1910, Calumet, Houghton, Michigan, ED 93, sheet 14A, family 250. A két népszámlálás vonatkozó családi adatai nem teljesen azonosak. A Surface névalak illetve írásmód más dokumentumokban is megtalálható.

75 *Szabadság*, 1900. július 5. 7. – „Palágyi M. Mária férjezett Czirfusz Jánosné keresi nővérét Palágyi M. Erzsébetet. Cím: Mrs. John Czirfusz, Kearsarge, Mich.”

76 Louis Surface, July 20, 1910. Michigan Death Records, 1897–1920, index, www.seekingmichigan.com. Itt születési helyeként New Jersey szerepel (Sept 6, 1894), a halál oka pedig tüdővész. Nekrológja szerint Red Jacketben született és agyi károsodás miatt, több hetes betegség után halt meg. Halálakor apja nem volt a családdal, „nyugaton” érte a hír. *The Calumet News*, July 21, 1910. p. 8. – lakásuk ekkor: Red Jacket 8th Street.

77 John Surface, April 12, 1912. Született: 1869. márc. 1., Magyarország. Michigan Death Records, 1897–1920, index, www.seekingmichigan.com.

78 Mary Surface, Nov. 14, 1949, Detroit. Született: 1870. jan. 25. Magyarország. Michigan Death Certificates, 1921–1952, index and images, *FamilySearch*. Születési helyét nem sikerült megállapítani. A Palágyi nevet Elizabeth lánya (1917-es) és Joseph fia (1923-as) házasságkötésének adatai is megerősítik.

élt Wolverine-ben, mindenben pontos,⁷⁹ akkor ő eleve a rézvidékre érkezett és innen ment vissza Ohióba egy rövid időre. Ekkor ismerhette meg későbbi feleségét, Joó Máriát, akivel 1892-ben eskette össze Jurányi Gusztáv, az első clevelandi magyar református lelkész.⁸⁰ Még az is lehetséges, hogy csak a házasságkötése miatt távozott Clevelandbe. Első gyermekük, József Calumetben született 1895-ben.⁸¹ A nevekből ítélve Sipos József felesége távoli rokona – unokatestvére? – lehetett Joó Istvánnak, aki már tíz éve Clevelandben dolgozott, amikor egybekelt Rócze Zsuzsannával 1898. november 22-én. Mindketten Szendrőládról jöttek, s nem sokkal házasságkötésük után költöztek a távoli rézbányák központjába.⁸² A családfő első munkáját a Wolverine Mining Co.-nál kapta.⁸³ Az 1900-as népszámlálásban elírás lehet, hogy egyetlen gyermekük, a három éves István Magyarországon született, hiszen ez egy évvel megelőzné clevelandi házasságkötésüket. Nem kizárt, hogy Joó Istvánt Sipos József beszélte rá, hogy a prosperáló rézvidéken próbáljon szerencsét. Mindez logikusnak is hangzik, ám van még két adat, ami kissé összekuszálja a Joó István egyirányú, keletről nyugat felé tartó vándorlásáról kirajzolódó képet. A fő ellentmondást az a sajtóból nyert adat jelenti, amely szerint az ő neve is feltűnik már 1897-ben a Red Jacketi Első Magyar Betegségélyező tisztikarában.⁸⁴ Eszerint már házasságkötése előtt legalább egy évvel Calumetben tartózkodott. Lehetséges tehát, hogy ő is csak emiatt ment vissza Clevelandbe. Maradhatott is itt pár hónapot, mert a következő év áprilisában Clevelandben nyerte el amerikai állampolgárságát.⁸⁵ Rokonai laktak itt is, ott is, talán emiatt is „váltogatta” könnyebben lakóhelyét. A kivándorlási év és a rézvidéken való megtelepedés ideje közötti különbség talán ebben az esetben mutatja a legnagyobb eltérést. Joó István nem sokkal az 1900-as népszámlálás előtt lett a vidék folyamatosan itt tartózkodó lakosa, így ő és felesége is inkább csak az „alapítók” második csoportjához tartozik.

Látható, hogy a továbbvándorlás mellett már az első időben számolni lehet a közvetlenül ide irányuló mozgással. Úgy tűnik, Sipos József, Szeles János, Káplár János eleve itt talált magának megélhetést. Kérdés, hogy ők milyen „láthatatlan csatornán” szerzett értesülés alapján érkeztek közvetlenül erre a távoli vidékre. Név szerint tehát néhány korai esetet fel lehetett deríteni, de vajon mikortól lesz ez jellemző? Ahogy ezt, úgy azt sem tudjuk, hogy a fent megnevezett „pionírok”

79 Wolverine Pioneer is Taken By Death. *The Calumet News*, 11 June, 1937. Özvegyemberként lányánál lakott Wolverine-ben. 75 éves korában hunyt el, Magyarországon négy testvére élte őt túl, itt pedig egy lánya és öt unokája.

80 Cuyahoga County, Ohio, Marriage Records and Indexes, 1810–1973, database on-line, *Ancestry*.

81 Joseph Sipos, 12 Sept, 1895. Michigan, Birth, 1867–1902, index and images, *FamilySearch*.

82 U. S. Passport Applications, 1795–1925, database on-line, *Ancestry*, Steve Yo, 1912. Sipos Erzsébet keresztelese, 1898. június 4. – SCHA.

83 Polk's Houghton County Directory, 1899–1900. 743. old.

84 *Szabadság*, 1897. október 14. 2.

85 Vö. az 1912-es útlevelekérelmével, 82. jegyzet.

közül pontosan kik, s hányan érkeztek egyenesen a tengeren túlról a rézvidékre. Vajon Köblös Mihály és felesége, Jakab Erzsébet – akiről tudjuk, hogy még az Ung megyei Nagyszelmencen keltek egybe,⁸⁶ s akik az egyik fő szállásadók voltak –, szintén előbb másutt vállaltak munkát, vagy eleve ide vették útjukat? Róluk a későbbiekben még lesz szó, ezúttal legyen elég annyi, hogy nem együtt jöttek. A jellemző gyakorlat szerint a férfi előbb érkezett, majd őt követte felesége, ahogy ez Káplárék esetében is történt.

A családokhoz képest az egyéni munkavállalók rugalmasabban mozogtak, így ők számos munkahelyen megfordultak attól függően, hogy hol milyen kereset s megélhetés adódott. Természetesen nem mindegyikük váltogatta rendszeresen tartózkodási helyét, de voltak olyanok is, akik szinte állandóan úton voltak, forrásokkal csaknem követhetetlenek. Véletlennek számít, ha az ilyen életutakkal kapcsolatban is előbukkan valamilyen hír, életrajzi töredék. Erre hozható példaként egy rövid közlemény, amit a Red Jacketi Betegségélyző Egylet jegyzője tett közzé 1899-ben:

„Abaúj Torna m. perényi ill[etőségű] Torda József, ki már 12 éve van Amerikában, annak minden tájkát bejárta és Calumetben is három ízben volt, utoljára hat hónapot dolgozott az itteni rézbányában. Április 1-én bucsut vett barátaitól és vonatra ült, azzal, hogy a testvérnéjéhez és sógorához megy Pennsylvaniába vagy Ohióba; biztos lakásukat itt senki nem tudja. Április 8-án távirat érkezett Calumetbe, mely elmondja, hogy Torda József Chicagóban a vonatban agyonlőtte magát, zsebében 50 dollár volt és itteni címe. Minthogy itt semmiféle rokona sincs és egylethez sem tartozott, nem hozattuk ide tetemét.”⁸⁷

Ebben az esetben a vándorlás nem volt egy irányú, és a rokoni kapcsolat sem jelentette az egymást támogató együttes munkavállalást, vagy akár csak ideig-óráig tartó együttélést. Torda József sajátos esete ellenpéldája Urbán János, Káplár János döntően egyenes útvonalú mozgásának, de még Sipos József valamivel változatosabb térbeli helyváltoztatásának is.

Az is bizonyos, hogy a közvetlenül a rézbányák vidékére való vándorlás főleg azokra az egyénileg vagy kisebb csoportokban érkezőkre lett *idővel* jellemző, akik a népszámlálás során a *boarder* kategóriájába estek. Ők már egy alakuló munkavállalói láncba kapcsolódtak be, s azt formálták valódi személyközi információáramlás alapuló migrációs „csatornává”. A mozgatórugót azok a rokoni alapú láncolatok képezték, amik az egy-egy település lakói közötti információátadásból alakultak ki és növelték meg a kivándorlók számát. Hegedűs Loránt figyelte meg, hogy az Amerikában letelepedettek „az itthon levőket sokkal pontosabban és gyakrabban értesítik,

⁸⁶ Köblös Jolán és Erzsébet keresztelője, 1899. június 4. – SCHA, esküdtek 1897-ben.

⁸⁷ *Szabadság*, 1899. április 27. 7. – a helyiek szerint inkább büntény történhetett.

mint közigazgatásunk gondolná”.⁸⁸ A népszámlálásban szereplő hatvanegy bérlő egyike már igen korán, 1888-ban kezébe vette a vándorbotot. A többiek évről évre növekvő számban érkeztek, főként a következő évtized végén: 1897-ben kilencen, 1898-ban nyolcan, 1899-ben pedig már tizennyolcan.⁸⁹ A még nagyobb beáramlás a következő évtizedben ment végbe, különösen az 1905-1906-ot követő években. Ekkor már a helyi angol nyelvű lap is azt írta, hogy hétről hétre növekszik a magyarok száma, s Calumetben eléri a hatszázat.⁹⁰

Ekkor, a második, harmadik hullámban érkezők számára már a távoli rézbányák vidékre is rajta volt a munkalehetőségek országos térképén. Magyarán: ha valahol megszűnt a munka, *itt is* sokan szerencsét próbáltak. Aki bírta, maradt, mások továbbálltak. Jól mutatja ezt egy ritka szóbeli visszaemlékezés, amit Bakó Elemér 1963-ban rögzített az amerikai magyarok körében folytatott nyelvjárási, nyelvészeti kutatásainak keretében. A Mándokról elszármazott Gáncsos Péter így mesélt neki munkájáról:

„Óh, hát én sokfele voltam. Elsőbe kijöttem, a bűdös gyárba dolgoztam tíz napot – mikor kijöttem, mert nem volt pénzem – a bűdös gyárban. Akkor lementem... [Mi volt a bűdös gyár?] Mútrágya gyár, Karteret községbe [Carteret, New Jersey], akkor lementem Pencelvánijába, Naomi kountiba [Naomi bányába, Fayette county], ott dógoztam a szénmájnába, ottan augusztus 1-től december elsejéig. De december elsején kiobbant a májna, 907-be, december elsején kiobbant a májna, aki akkor benne volt, 67 ember [helyesen: 34], behalt akkor. Akkor lementem Donorára [Virginiába], ott nem kaptam munkát, akkor lementem Kaper Kóntriba, 908 február elsején. [A Copper Country hol van?] Nordon, Kalumet Micsigén. Ott dógoztam tizenkét és fél évet. Meg ott egyetlet alakítottunk, ott is magyar református egyházat, ott voltam tizenhárom évig.”⁹¹

Gáncsos Péter két vele egykorú fiatalemberrel érkezett annak idején Mándokról, Esik Ferencsel és Varga Andrással, aki a komája volt. 1907. augusztus 1-én szálltak le a hajóról New Yorkban. „Tizenkilenc nap jött a hajóm, a fedélzeten fenn kártyáztunk mindég” – idézte vissza utazásukat Varga. Ő egy unokatestvére révén rögtön

⁸⁸ Hegedűs 1898: 183.

⁸⁹ A további évek számai így alakultak: 1890: 1, 1891: 0, 1892: 1, 1893: 6, 1894: 6, 1895: 4, 1896: 4, 1900: 3 fő. A nem magyaroknál lakó, azonosított hét bányamunkás kivándorlási éve: 1894-ben egy, 1895-ben kettő, 1899-ben négy fő.

⁹⁰ *The Calumet News*, October 30, 1907 – idézi Thumer 1994: 151.

⁹¹ Gáncsos Péter, sz. 1884. Bakó Elemér interjúja, Flint, Michigan, 1963. augusztus 8. DEMNyT, 44. kazetta. (Neve a jegyzékben hibásan Dáncsosként szerepel.) Vö. A halál aratása a Naomi bányában. Huszonnégy magyar bányászt ölt meg a bányarobbanás. *Szabadság*, 1907. december 4., lásd még a lap következő számait december 8-ig. Lásd Pennsylvania bányafelügyelőségének éves jelentése: <https://usminedisasters.miningquiz.com/saxsewell/naomi.htm>.

munkába tudott állni egy vasgyárban.⁹² Nem említi, hogy innen hogyan került Észak-Michiganbe, pedig rövidesen oda utazott. Majdani felesége 1908 januárjában érkezett meg az újvilágba. Ő így emlékezett vissza a kezdetekre:

„Itt esküdtünk, de mi otthon vótunk eljegyezve. Én nem tudtam kijönni, mert nem vótam nagykorú, és kellett nekem, hogy tanú, vagy olyan kísérő, aki énrám vigyáz. És otthon vótam azt hiszem majdnem nyolc hónapig, míg jött a városbul öt ember [...]. Kellett is, mert má mi odahaza egymást szeretttük és jegybe is vótunk. [Hogy tetszett, amikor megérkezett?] Elég ólrajt, én a testvéremhez érkeztem Niles Ohióba. [...] Én nem kaptam dolgot, tetszik tudni, mert én már akkor,.. Nékem a főrst fijam egy hónap múlva előjött, a főrst bébi. [Nehéz volt kis gyereket nevelni...] Nehéz, és a férjem Kirszárdzs Micsigénbe volt, és a földim, akivel jöttem, a vót nekem a kísérőm, [ő] oda ment. Akkor a férjem nekem írt mindjárt oda levelet, és azt írta, menjek őhöz. Mondom: – Nem. Mer ő nem dolgozott ottan hét, hét hónapig. [Nehéz világ volt.] Nehéz, de még az, aztán a kisgyermek mán megvót, hogy kijöttem, amikor kijöttem.”⁹³

Öt mándoki útitársa közül kettő is Kearsarge-ba tartott, Agárdi Gábor és Csuha János. Ismerősükként, illetve rokonként az utóbbi két testvérét, Lajost és Pétert tűntették föl.⁹⁴ Bár nem jókor érkeztek – ahogy a fentiek is jelzik –, maradtak, kivárták a helyzet javulását. K. Varga András ellenben a hívó szóra visszament keletre.

Az 1910-es népszámlálás

Látható, hogy a magyarok létszámának növekedése korántsem jelentett töretlen fejlődést. A munkaviszonyok gyorsan változtak, ez jelentős fluktuációt eredményezett. Arról nem is beszélve, hogy folyamatos volt a terület elhagyása, a hazatérés. A jelen lévő népességet a változékonyság jellemezte, egy kisebb számú megtelepült réteghez képest a nagyobb létszámot a jövő-menő vándormunkások alkották. Mindezek ellenére 1910-re a pár évvel korábban jelzett hatszáz-as szám szinte megduplázódott. Az ekkor tartott népszámlálás adatai már egészen más állapotot mutatnak, mint a tíz évvel korábbié. Az első fejezetben lévő 1. táblázat már megmutatta megyei szinten

⁹² Varga András, sz. 1884. február 12. Bakó Elemér interjúja, Kalamazoo, Michigan, 1963. augusztus 7. DEMNyT, 9. kazetta, B oldal. – Eperjeskén született (Szabolcs megye), de megözvegyült anyja Mándokra költözött, itt gazdálkodott kivándorlásáig. K. Varga András néven érkezett a Pannonia fedélzetén Fiuméből, Ellis Island ID: 102039080080.

⁹³ Varga Andrásné sz. Lucski Erzsébet, Mándokon született, 1889. szeptember 1-én. Bakó Elemér interjúja, Kalamazoo, Michigan, 1963. augusztus 7. DEMNyT, 9. sz. kazetta, B oldal. – András nevű fia 1908. február 8-án született. Utóbb még három gyermekük lett.

⁹⁴ A Liverpoolból induló Campaniával érkeztek 1908. január 25-én. New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924, database with images, *FamilySearch*, Erzsébet Lucski, 1908.

a változásokat, így a magyarok létszámának növekedését is. Bár a két megyében számuk ezer fölé nőtt (921, illetve 158 fő), arányuk makro szinten továbbra is szerény. Houghtonban a külföldi születésű népesség 2,7, Keweenawban 2,2 százalékát tették ki. Jobban érzékelhető jelenlétüket néhány szűkebb ponton lehet kimutatni.

Az itt következő 3. táblázat a magyarországi születésű bevándoroltakat a megyéken belül, alsóbb szinten szemlélteti. Háztartásfők szerint az együtt élő népességet mutatja Houghton és Keweenaw megye leginkább magyarok lakta összeírási körzeteiben (ED). Feltünteti a gyermekeket magyarországi, illetve amerikai születésük szerint, a rokon családtagokat, valamint a bérlőket – figyelembe véve azok családi állapotát. Kiegészítő adatként szerepel még a háztartásfő állampolgársága, valamint az adott körzetben összeírt lakások és háztartások száma. A táblázat nem ölel föl tehát mindenkit, akit a népszámlálás során a két megyében teljes körűen számba vettek, hanem a legkoncentráltabb csoportokat reprezentálja. Megemlíthető, hogy Calumetben, a város egyik körzetében (ED 92) három, Franklin kerület egész területén (ED 114–115) hét magyar háztartásfőt írtak össze, ahol a kilencszázat meghaladó háztartás egy százalékát sem érték el. Az összesítés a lehetőségekhez mérten „tisztán” a magyarországi születésű magyar bevándoroltakra terjed ki, így a magyarországi nemzetiségek – főként horvátok – nincsenek benne, vagy például az egyetlen magyarországi bolgár család sem (ED 128, Osceola). A népszámláláskor elvileg megkülönböztették és külön számították a magyarországi és ausztriai horvátokat, szlovéneket, németeket, zsidókat stb., de az összeíróívek azt mutatják, hogy ez nem minden körzetben érvényesült következetesen. A publikált népszámlálási adatok és a kéziratok lapokból kinyerhető számok nem teljesen azonosak. Emiatt a népszámlálás forrásértéke kissé bizonytalan, legalábbis az etnikai jellegű adatok vonatkozásában. Ez természetesen az imént említett megyei népesség- és arányszámok érvényességére is áll.⁹⁵

A kimutatás a területi koncentráció szerény mértékét jelzi, ami a hat körzetben együttesen sem éri el az itt lakó népesség öt százalékát. Igazolja ugyanakkor az egyéb források alapján már ismertetett helyzetet: a magyarok jelenléte leginkább Kearsarge-on érzékelhető – ahol arányuk valamivel meghaladja a tíz százalékot –, valamint a 107-es összeíró körzet *egy részén*, Wolverine-ben. Ezt úgy is kifejezhetjük, hogy a népszámlálásnak még az összeíró körzetei is túl nagy területet jelentettek ahhoz hogy

⁹⁵ Houghton megye 921 magyarországi születésű lakójával szemben a kéziratok népszámlálási ívek elektronikus adatbázisában a születési helyre vonatkozóan a „Hungary” szó keresésével 888 fős eredményt kapunk. Ha az egyes családfőket az összeírási lapokon megtekintjük, kiderül, hogy számos esetben Magyarországon született horvátokról van szó, lásd US Federal Census 1910, database with images, *FamilySearch*. A teljes korrekciót azonban nemigen lehet megvalósítani, s ennek a munkának nem is lehet ez a célja, sem a népszámlálás kritikai analízise. Russell Magnaghi (2010) Felső-Michigan foglalkozási megoszlását összegezte a népszámlálás kéziratok forrásai alapján, s az ő összesített számai sem egyeznek a publikált népszámlálási adatokkal, noha az etnikai besorolást nem korrigálta.

3. táblázat. Magyar háztartások összetétele (háztartásfők, családtagjaik, bérlők) a legnépesebb magyar lakosságú összeírási körzetekben (ED), 1910

	ED 107	ED 108	ED 148	ED 149	ED 150	ED 151	Összesen
Összes háztartás	538	163	212	318	232	183	1646
Magyar háztartásfő	35	17	6	2	9	9	78
Magyar háztartásfők aránya	6,5%	10,4%	2,8%	0,6%	3,8%	4,9%	4,7%
Házastársak	32	17	6	2	9	8	74
Háztartásfő állampolgársága							
<i>Idegen</i>	26	7	2	1	7	3	46
<i>US polgár</i>	3	8	3	-	1	4	19
<i>First paper</i>	3	2	1	1	1	2	9
Magyarországon született gyerekek	18	5	7	3	5	4	42
USA-ban született gyerekek	33	27	11	3	15	26	115
Rokon családtag	11	1	4	-	-	2	18
Nőtlen bérlő	54	36	8	2	6	10	116
Házass bérlő	67	37	11	3	10	6	134
Özvegy bérlő	4	-	-	1	-	-	5
Összesen	254	135	53	16	54	65	577
Magyarországi születésű	221	108	42	13	39	39	462
Épületek száma	386	129	212	233	189	157	1306

Forrás: US Federal Census 1910 manuscripts, Houghton, Keweenaw counties, Michigan alapján
 Összeírási körzetek: ED 107: Centennial and Wolverine Mines, Newton, Yellow Jacket; ED 108: Allouez, Renova, North Kearsarge; ED 148-149, 151: Allouez township; ED 150: Ahmek village.

valamiféle „magyar negyedek” jelezhetek volna. Ilyesmit, vagyis egy-egy kompaktabb, homogénebb magyar szekciót a még ennél is alsóbb szinten – egy-egy utcában, házcsoportok esetében – lehet érzékelni. A háztartásfők és a bérlők aránya összességében nem jelez túl nagy lakósűrűséget: közel nyolcvan magyar háztartásban átlag három-három burdos tartózkodott (közéjük számítva a rokon családtagokat is). Az átlag ugyanakkor elfedi a nagylétszámú burdosházakat, amiből ugyan nem volt sok, de ezek – mint láttuk – a vándormunkás-lét jellegzetes kísérőjegyei voltak.

A népszámlálási adatok szerint a családjuk nélkül jelen lévő házaspáros és a nőtlen bérlők száma majdnem azonos volt – az utóbbi kategóriába alig valamivel kevesebben kerültek, mint a másikba. Ez azt is jelenti, hogy az idegenben vállalt munka az otthoni családi háztartás fenntartását, megerősítését szolgálta, noha jellemző gyakorlatnak számított, hogy az idegenben dolgozó családfők egy része maga után hozatta családját, és nem tért vissza. Végleges kitelepülést azonban még ez sem eredményezett minden esetben. Erre utal, hogy a magyar háztartásfők közül csak minden negyedik adta fel magyar állampolgárságát és vált jogilag is amerikaiává. A Magyarországon született gyerekek többnyire a polgárosultak, vagy a polgárosulni szándékozók gyermekei voltak, de korántsem biztos, hogy a kimutatásban szereplő negyvenkét „kivándorolt” gyermek a későbbiekben mind Amerikában maradt. A jelen lévő hetvennyolc magyar családban száztizenöt amerikai születésű gyermeket írtak össze, vagyis családonként átlagban egynél többet. Ez viszonylagos stabilitásra utal, közvetve kiépült társas életre, amit az sem cáfolhat meg, hogy bizonyos idő elteltével, akár az egész család felkerekedhet és hajóra száll, mint Káplárék két Calumeten született gyermekükkel.

3. Foglalkozás és munka, munkakörülmények és lakhatás

Foglalkozását tekintve Copper Country kétkezi munkát végző lakossága viszonylag homogén volt. Ez természetes, hiszen akik ide jöttek, azokat a rézbányák munkalehetőségei vonzották. A vidék egyetlen termelési ágtól függött, a rézkitermeléstől, ami ugyanakkor igen különböző tevékenységfajtákból, részmunkákból állt össze. A rézbányászat különböző fázisai, valamint a rézmegmunkálás olyan fokú eljárásai, hogy az szállítható formát nyerjen, szakosodott munkafolyamatok szerint tagolták az itt dolgozó munkásnépet. Ennek nemcsak a munkakörülményekben mutatkoztak meg hatásai, hanem a különbségek hierarchikus viszonyokat is teremtettek, sőt kihatással voltak az életkörülményekre is. A szakképzett bányászok és képzetlen segéderők fizettsége, megbecsülése jelentősen különbözött egymástól, noha egyik a másik nélkül nem létezhetett volna, mindkét „csoportra” elengedhetetlenül szükség volt. A hierarchia a lakó- és lakhatási körülmények eltéréseiben is megnyilvánult. A bányák tövében megtelepült bányamunkások és a városiasabb részeken lakók között nagy különbségek voltak, ami házukban, lakásukban is megmutatkozott. Az előbbi csoportot a szinte kivétel nélkül az idegen származású, többé-kevésbé frissen bevándorolt, szakképzetlen munkaerő képezte, a másodikat a bányász szakmunkások alkották, akik ha eredetileg szintén bevándoroltak is voltak, már többnyire polgárosultak, a helyi amerikai társadalom markáns rétegét képezték. A „rézbányász” foglalkozás szűkebb és tágabb fogalma nem volt azonos. A vidék fénykorának közel húszezer fős lakossága tovább tagolódott a felsőbb rétegek jóvoltából: bányatisztviselők, ügyvédek, orvosok, helyhatósági és egészségügyi alkalmazottak, üzletemberek, kereskedők, tanárok, bolti elárusítók stb. jelentékeny csoportjai tették teljessé a rézvidéki társadalmat. Ebbe az összetett képletbe a magyarok betagozódása szűk mederben érvényesült, de így sem volt mentes a csoporton belüli különbségek kialakulásától, vagyis a mikrotársadalmi polarizációktól.

A bányamunka

Az 1913–14-es sztrájk dokumentumai között van egy olyan forrás, amely két „rég Magyar” vallomását is rögzíti, akik feltétlenül a rézvidékre települt első magyarok közé tartoztak. Kettőjük esete megerősíti s kiegészíti a megtelepedésről

mondottakat, egyben a sztrájk okait vizsgáló kongresszusi bizottság kérdéseire adott válaszaikból fogalmat alkothatunk arról is, hogy milyen munka jutott nekik osztályrészüil.

Az 1914-ben 51 éves George Szinka (Szinkó György) elmondta, hogy huszonkét éve van a rézvidéken, vagyis 1892-ben érkezett a területre. Elsőként tizenegy évet és hat hónapot dolgozott a Tamarack bányában, majd kettő és felet távolabb, a Copper Falls-ban.⁹⁶ Eztán visszatért Calumetbe, ahol nyolc éven át a Calumet & Hecla alkalmazásában állt, a legmélyebb bányában, a Red Jacket tárnában dolgozott. Munkát úgy kapott, hogy fizetnie kellett érte. A munkavezető száz dollárt akart tőle, de csak huszonötöt tudott adni. Aztán havonta fizetett változó összeget, attól függően, mikor mennyi pénze maradt, mennyit dolgozott. Egyedül élt, fizetnie kellett a lakást (burdot). Keresete mindössze napi két dollár volt. Ha munkát akar, fizetni kell érte – ezt a burdosgazdája tanácsolta. Az eset megisméltődött később is, a legutóbbi munkája elnyeréséért 20–30 dollárt fizetett. A meghallgatás angolul kezdődött, aztán tolmácsot kellett igénybe venni, mert a vallomástevő nem igazán értette a kérdéseket, illetve kitérő válaszokat adott. Meghallgatásán főként azt feszegették, hogy mennyire volt általános a munkáért való fizetség. „Nem tudom, én fizettem” – válaszolta.

Szinkó György soha nem volt szó szoros értelmében bányász, mindenütt csillésként dolgozott, ami nehéz, veszélyes munka. Mint mondta, vannak, akik csak egy ingben és alsóneműben dolgoznak (underclothes). Ha leveszi a ruháját, ingét, kicsavarja belőle a vizet. Fejtésnél is dolgozott, a hulló kövek többeket megöltek. Így halt meg 13–14 évvel korábban négy rakodó, amikor ő is a helyszínen volt. Meg akartak gerendával támasztani egy sziklát, mert alóla kellett volna kiszedniük az ércet, de leomlott. „A kapitány csak küldi előre az embereket” – mondta. A kérdésre, hogy változtak-e a munkaviszonyok az utóbbi években, azt válaszolta, hogy húsz évvel azelőtt kicsit jobb volt a helyzet. „Most, amikor lemegyünk, azonnal kezdünk és próbáljuk az elvárt mennyiséget hozni – vacsora nélkül. Korábban nem így volt.” Gyakran közvetlenül a munkaidő lejárta előtt kapják az utasítást, hogy meg kell rakni egy csillét, akár öt perccel a munkaidő vége előtt. Ha nem engedelmeskedik az ember, akkor elveszti a munkáját: „ez az utolsó alkalom”.⁹⁷

Szinkó György tehát szavai szerint a legelső magyarok egyike volt Calumetben. Az 1900-as népszámláláskor egy szlovén burdosházban lakott az Eighth streeten,

⁹⁶ Copper Falls a félsziget legészakibb, Keweenaw megyéhez tartozó részén, Eagle Harbor közelében fekszik. A hasonló nevű bánya egyike volt a legkorábbi, az 1840-es évek végén nyitott kitermelőhelyeknek, lásd <http://www.mfhn.com/keweenaw/history/historyofup1883-2.html>. – utolsó letöltés 2019. május 19.

⁹⁷ House 1914: 337–342. A tárnák munkavezetőit nevezték kapitánynak. A meghallgatást a napi sajtó is figyelemmel kísérte, George Szinka szavaiból főként a munkaszervezés körüli visszaéléseket emelték ki, vö. *The Calumet News*, February 13, 1914. 6. Az eseményeket követő *Amerikai Magyar Népszava és Előre* viszont nem számolt be az ő meghallgatásáról.

tizenhárom szlovén és egy magyar bányamunkás társaságában. Az összeírás szerint 1899-ben érkezett Amerikába, ami idézett későbbi vallomása alapján téves adat.⁹⁸ Az sem valószínű, hogy ebben az évben másodszor lépett volna partra, mert neve 1897-től többször feltűnik a magyar forrásokban. Tagja, vezető tisztviselője volt a helyi betegsegélyző egyletnek, hozzájárult különböző adománygyűjtési akciókhoz.⁹⁹ Valószínűleg az Ung megyei Kereknyéből származott, legalábbis erre lehet következtetni abból, hogy – mint látni fogjuk – ő és Szinkó István szervezte meg 1902-ben a pénzügyűjtést a falu görög katolikus templomának javításra. Négy-négy dollárt adományoztak, szemben a többség 50 centes hozzájárulásával.¹⁰⁰ Az összeg több volt, mint egy napi bérük, s ez egyúttal azt is jelzi, hogy milyen kíméletlenül nagy árat kértek egyes munkavezetők a tapasztalatlan bevándorolt munkásoktól a munkába állásért. Szinkó Györgyöt – valószínűleg nevének elváltozott írása miatt – egyetlen későbbi censusban vagy más hivatalos névjegyzékben sem sikerült azonosítani. Ennek ellenére bizonyos, hogy mindvégig a területen maradt, mert a magyar megmozdulásokban rendre találkozhatunk nevével.

A szövetségi vizsgálat másik tanúja, a negyvenkét éves Nick Polagyi, azaz Palágyi Miklós volt, akiről az első családfők kapcsán már esett szó, s aki a sztrájkot követően sem hagyta el a rézbányák vidékét. Calumeten hunyt el 1940-ben, hatvan-kilenc éves korában.¹⁰¹ Vallomása szerint ő 1893-1894-ben került a bányavidékre. Utoljára a North Kearsarge kettes számú tárnában dolgozott. Mindig csillés volt, kivéve az utolsó három évet, amikor felszíni rakodómunkásként alkalmazták. Ez is nehéz, napi 13 órás munka volt. Első helyén – Kearsarge-on – nagyon rosszul fizették, egy dollár negyvenet kapott egy napra. Vízben, iszapban állva lapátolták a követ a kocsikba, aztán jó 500 méter távolságra kellett a megrakott csilléket kézi erővel eltolniuk. Egy évig volt itt. Állandóan köhögött, fájt a karja, a lába, de nem szólt, „mert kellett a pénz, és félttem, hogy kitesznek”. Utána ő is a Tamarack vállalat egyik bányájába került, ahol nagy mélységben, a legalsó, 23. szinten, hulló kövek között rakták a csilléket. „Pokoli meleg volt, egy szál ingben dolgoztam” – mondja. Aztán a Calumet & Hecla vállalathoz került, a Whiting bányában a 81. és az 57. szint között

⁹⁸ „Sincome George” néven szerepel: US Federal Census 1900, Red Jacket village, north side, Precinct 8, Houghton, Michigan, ED 178, sheet 12A, family 187 (in household of Mathew Fabish). A másik magyart Vargo John néven írták össze; bevándorlási éve 1896.

⁹⁹ *Szabadság*, 1897. október 14. 2.; 1899. december 29., 2. rész.; 1900. szeptember 13. 7., stb.

¹⁰⁰ *Szabadság*, 1902. augusztus 2. 7. Szinka néven szerepelnek. Lásd alább az adománygyűjtésről szóló fejezetet.

¹⁰¹ Michigan, Death Certificates, 1921–1952, index, *FamilySearch*, Nicholas Palagyi, 07 May 1940. Utoljára a Pirk Streeten lakott, háza 400 dollárt ért. US Federal Census 1940, Calumet, Houghton, Michigan, ED 31–13. sheet 6A, family 129 (Michael Palogyi – sic!). Megözvegyült felesége rövid időn belül házasságot kötött egy horvát bányásszal, Michigan, Marriage Records, 1867–1952, database on-line, index, *Ancestry*, Mary Palagji for Mary Vegso and John R. Rozovich, 18 June 1941. (Szülei: Istvan Vegso, Elizabeth Kiss, vö. a 45. jegyzettel.)

volt a munkája, az utóbbi függőlegesen több mint 1500 méter mélységben van a föld alatt, a további szintek ennél lejjebb. Két társával naponta négy-öt egy tonnás csillét kellett megrakniuk, majd több száz méterre tolniuk. A bére 14 éve változatlan, heti 71 dollárt keres a kezdetek óta. Az utóbbi években azonban egyre többet kívánnak tőlük, munkaidő után is dolgoztatják őket, a keresetből pedig egy dollárt levonnak egészségügyi járadékként. A kérdésre, hogy régi hazájában mezőgazdasági munkásként mennyi volt a keresete, így válaszolt: „Nem másnak, magamnak dolgoztam, saját földem volt.”¹⁰²

A tanúvallomás során kiderült, hogy Palágyi Miklós hét éve erősen beteg, folyamatosan köhög, nem tud hangosan beszélni. A meleg és a füst támadta meg a tüdejét, mellkasát, állandó fájdalmai vannak. Betegségélyt a bányavállalattól mindössze egyszer kapott egy hónapig – 17 dollárt –, mert megsérült az ujjja. Nem amerikai polgár, bár szándékát már tizenöt éve kinyilvánította, amikor „kivette az első papírt”. Gyermektelen, feleségével saját házában lakik Calumet Yellow Jacket nevű részében. A ház a bányavállalat telkén áll. A kb. 50 láb széles, 120 láb hosszú (kb. 15×37 méteres) telek éves bérleti díja öt dollár. Házában vezetékes víz van, a vízért nem kell fizetnie. Villany nincs. Tehenet nem tart. Megkérdezték tőle, hogy volt-e gondja a házzal, amióta a sztrájk tart. „– Nem; nem volt semmi gond – válaszolja. Nincs semmi közük a házamhoz, a sajátom.”¹⁰³ Az ő nyelvtudása is korlátozott volt, a jegyzőkönyv szerint tolmácson keresztül folyt a meghallgatása. Mint alább még szó lesz róla, Palágyi Miklós is aktív részese volt a magyar szervezeteknek és különféle megmozdulásoknak.

Foglalkozási megoszlás

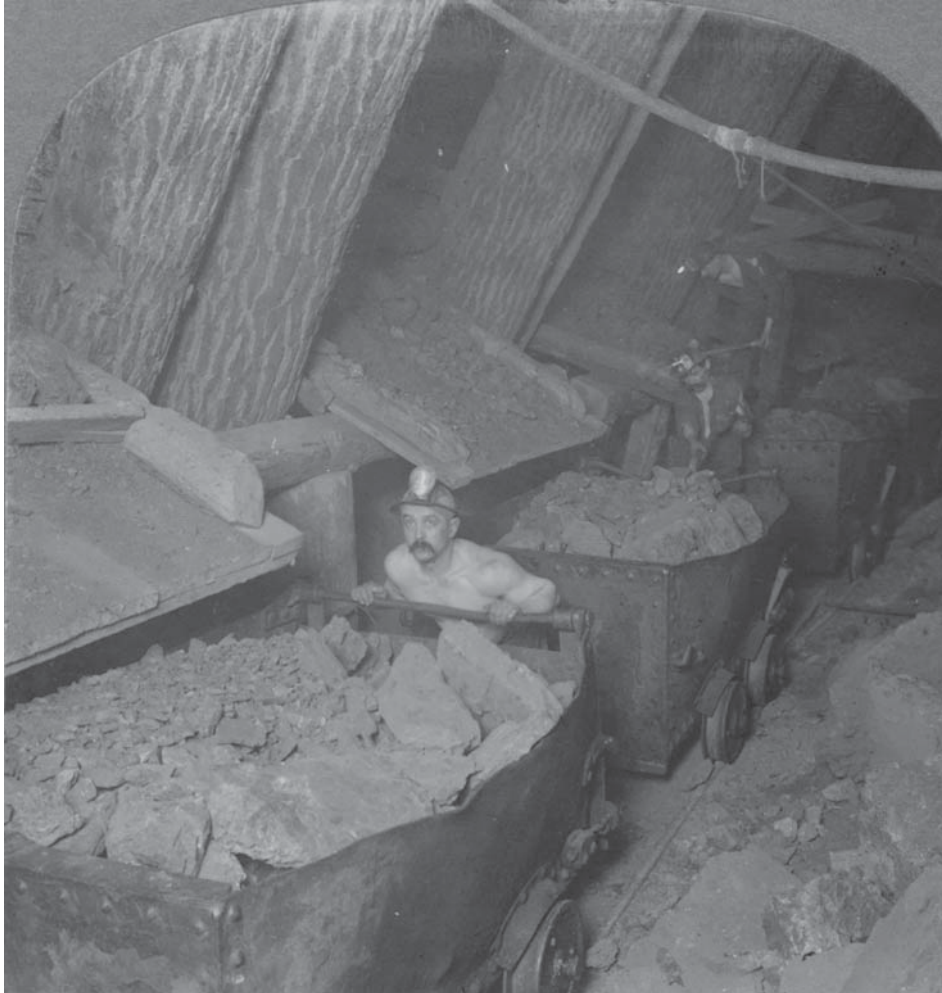
A két tanúságtevőhöz hasonlóan a rézvidékre került magyarok zöme csillésként, kocsirakodó munkásként – *trámerként* – (4. kép, 3. színes kép) dolgozott. Ez volt a legnehezebb munka, az új bevándorlók – finnek, horvátok, szlovének, magyarok, lengyelek, olaszok – osztályrésze. Gyakori sérüléssel járt. A *Szabadságban* a rézvidéki magyarokról megjelent legelső hírek egyike épp egy ilyen szerencsétlenségről szólt. A Zemplén megyei Abaráról kikerült Dobos Mihályt éjszakai műszakban érte baleset 1897-ben. A kocsit tologatása közben bal lába a kocsi kereke alá került, térde alatt eltört.¹⁰⁴ A cornwalliak, írek, németek soha nem vállaltak *trammer* munkát, a francia kanadaiak pedig nem szívesen mentek a föld alá, ők a felszíni munkát végezték. A csillés nem számított bányásznak, aki fúrót használt, a robbanóanyagot kezelte. A *trammer* a hierarchia alján állt. Alattuk csak a gyerekmunkások voltak, amíg nem

¹⁰² House 1914: 437–442. Idézetek: 337, 440.

¹⁰³ Uo. 442. A házzal kapcsolatos kérdést az indokolta, hogy a bányatársaságok felmondhatták a sztrájkoló bányászok bérleti szerződését, ha a vállalat tulajdonában lévő házakban laktak.

¹⁰⁴ *Szabadság*, 1897. október 21. 6.

4. kép. Egy mérföldre a föld alatt – rézzel megrakott kocsit toló munkások

tiltották be alkalmazásukat. A megrakott csillék mozgatása rendkívül nagy fizikai igénybevételt jelentett, mert gépi erőt nem alkalmaztak. „Csak akik ércbányákban dolgoztak, tudják – írta joggal a *Magyar Bányászlap* egyik híradása –, hogy mit jelent a rézerc loadolása [rakodása] és a kárék [kocsik] tologatása.”¹⁰⁵ Ez szinte elkerülhetetlen testi bajokkal járt: a derék megroppanásával, a karok és lábak görcsös, köszvényes megbetegedésével. Az állandó földalatti munkavégzés körülményei – sötétség, füst, az elégséges szellőzés hiánya stb. – miatt pedig a tüdő, a légzőszervek szenvedtek

¹⁰⁵ A michigani rézvidékről. *Magyar Bányászlap*, 1916. november 23. 4.

károsodást. Igazi bányász státusba, munkavezetővé magyarok a megtelepedés kezdetén még nem jutottak, erre egy-két évtizeddel később lesz példa.

Néhányan épületácsként (*timberman*) dolgoztak, ami nem kevésbé nehéz és veszélyes munkának számított (4. színes kép). Az új vájatokban ők építették ki a tartószerkezeteket. Szabadnapokon – vasárnap – nekik kellett kicserélni a tönkrement régi gerendákat. Kiszedték az elhasználtakat, és amíg a végleges új faoszlopokat elhelyezték, ideiglenes tartópillérek alatt kellett dolgozniuk.

A bányamunkán kívül alig volt más foglalkozású magyar a rézvidéken. Halála révén tudunk egy vasúti előmunkásról, de ő már nem érte meg az 1910-es népszámlálást,¹⁰⁶ amelynek adatai számszerűen is jól megmutatják a magyarok foglalkozásbeli homogenitását (4. táblázat). Az így kirajzolódó kép kapcsán figyelembe kell venni, hogy a foglalkozási kategóriák érvényesítése, vagyis a besorolás láthatóan függött az összeíró gyakorlottságától, alaposságától. Feltűnő, hogy Franklinben, ahol a Quincy Mine munkásai laktak, a magyarországi bevándorlók szinte mind bányászként szerepelnek, szemben Wolverine-nel és Kearsarge-dzsál, ahol a jóval nagyobb létszámú magyar csoportból sem került ki annyi, mint itt. A két utóbbinál a *trammer* és a kisegítő munkás elkülönítése tűnik problémásnak. Egy eseti példával is illusztrálni lehet a besorolási problémákat. A húsz éves Lakatos János 1911-ben balesetet szenvedett az Allouez bányában. Úgynevezett *drill boy* volt, olyan fél bérrrel alkalmazott kisegítő, aki a fúróval dolgozó bányászok segítőjeként tevékenykedett. A népszámláláskor azonban trammerként regisztrálták – igaz, egy évvel korábban.¹⁰⁷ Ennek ellenére az összeíróívek adatai a foglalkozási megoszlást többé-kevésbé jól rögzítik. A foglalkozás nélküliek az asszonyok és a gyerekek voltak. (Minden esetben a magyarországi születésű bevándoroltakról van szó, tekintet nélkül a besorolás esetleges hibájára.)

Kivételes, teljesen eltér Kertész János szabó esete a többiekétől, noha ő is a rézvidékre áramló magyar munkások Zemplén megyei gócpontjáról származott el. A Zétény melletti Szolnocskáról vándorolt ki 1893-ban. Ily módon ő is az innen legkorábban eltávozottak közé tartozik. Feleségével együtt jöttek Brémán keresztül.¹⁰⁸ Nem tudni, hol és hogyan ismerkedtek meg, az asszony, Kosztelnik Mária egy Szepes megyei, ruszinok lakta faluban, Szlovinkán született. Ő görög katolikus, a férfi református vallású volt. Hogy milyen rejtett kapcsolat vezette őket

¹⁰⁶ A 46 éves Steve Balley (Balog?) a Keweenaw Railroadnál dolgozott, amikor halálos balesetet szenvedett 1908-ban, lásd: Death Records, 1897–1920, seekingmichigan.com.

¹⁰⁷ Death Records, 1897–1920, www.seekingmichigan.com; *The Calumet News*, June 26, 1911., 8. – Leesett egy állványról az éjszakai műszakban a bánya öntödei részlegénél. Vö. US Federal Census 1910, John Lockotos in household of Alec Lockotos, Allouez, Keweenaw, Michigan, ED 151, sheet 4A, family 50. A családnál további hét bérlő lakott, négyüket bányászként (miner), kettőt munkásként (laborer), egyet csillésként vettek számba.

¹⁰⁸ Darmstadt, ér. 1893. szeptember 19. New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924, database with images, *FamilySearch*, Janos Kertesz, Janosne Kertesz, 1893. – foglalkozása: szabó.

4. táblázat. Magyarországi bevándorlók foglalkozási statisztikája hét közigazgatási területen, 1910

Foglalkozás	Franklin kerület (ED 114-115)		Calumet kerület		Red Jacket (ED 92)		Keweenaw megye		Összesen
	Wolverine (ED 107)	Kearsarge (ED 108)	Copper City (ED 109)	Ahmeek-falu (ED 150)	Allouez kerület				
Bányász	6	3	-	5	17	4	5	17	68
Csillés	103	-	18	15	58	10	15	58	215
Átrakó munkás*	-	-	2	-	5	-	-	5	7
Kisegítő munkás	26	-	-	-	-	-	-	-	27
Munkás	6	94	1	-	6	1	-	6	108
Műszakvezető	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Keeper**	3	-	-	-	-	-	-	-	3
Drill boy***	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Kocsis	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Ács	-	-	-	-	1	-	-	1	1
Takarító	-	-	-	-	1	-	-	1	1
Szolgáló	1	-	-	-	-	-	-	-	3
Szivarkészítő	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kereskedő	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Csapos	-	-	-	2	-	1	-	-	3
Tűzoltó	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Cipész	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Harangozó	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Tisztviselő	-	-	-	-	1	-	-	1	1
Pap	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Foglalkozás nélküli	52	17	10	16	17	10	16	17	133
Összesen	228	114	34	38	109	28	38	109	551

Forrás: US Federal Census 1910, Houghton and Keweenaw counties, Michigan; Magnaghi 2011.

* Rock house munkás, aki ott dolgozott, ahova a csillék felhozták az ércet; Azonosíthatatlan; Fúrógéppel dolgozó bányászok segítője, általában fiatalok, aki idővel bányásszá léphetett elő

a távoli Hancockba, nem tudjuk. A század elején már itt tűnnek fel, innen lettek tagjai az Amerikai Magyar Református Egyesületnek.¹⁰⁹ Valamilyen tévedés folytán az 1900-as népszámlálási jegyzékben németországi születésüként tüntetik fel őket. Tíz évvel később Kertész János a Holland Streeten, majd az 1920-as népszámláláskor a 303 Franklin Street alatt saját szabóműhelyt tart fenn. Ekkor 61 éves.¹¹⁰ A gyermektelen házaspár az asszony haláláig az észak-michigani városban élt. Megözvegyült férje valamikor 1935 után délebbre lakó sógorához költözött egy kis michigani faluba, s itt hunyt el 1941-ben.¹¹¹ Amíg Hancockban éltek, tartották a kapcsolatot a bányák környékén lakó magyarokkal, többek között az idővel megalakult református egyházzal. Teljesen a szülőföldtől sem szakadtak el, legalább is egy „alkalmi” látogató erre utal. Ocskai Erzsí, egy 19 éves, Radról – Zétény mellől – érkezett hajadon az ő pártfogásukkal vállalt munkát Hancockban. A lány rövid időn belül 50 koronát küldött szüleinek, miként ezt a *Szabadság* is megírta.¹¹²

Atipikussága miatt lehet megemlíteni, hogy Hancockban 1920-ban saját vegy-tisztító üzlete volt egy magyarországi születésű, magyar anyanyelvű férfinak. Amerikai állampolgárként, amerikanizált néven írták össze. David Firestone 1899-ben érkezett új hazájába, fia tíz évvel később Ohióban született, tehát onnan költöztek tovább az észak-michigani városba.¹¹³

Még egy iparosra derül fény az 1920-as népszámlálásból: Stephen Kulick (Kulich) cipész volt, saját kis üzletében dolgozott Wolverine-ben. Mesterségét feltehetőleg már új hazájában tanulta ki, ahova tizenhat éves korában, 1903-ban érkezett meg.¹¹⁴ Nem sokkal korábban házasodott össze egy magyar család lányával, Mary Sinskyvel, aki pincéerként dolgozott. Kulics István Ágcsernőn született, ily módon nem volt (közvetlen) rokona a balesetben jóval korábban elhunyt – hasonló

¹⁰⁹ AMRE tagnyilvántartás #3084; felesége #3085. Mindketten 1902-ben lettek az egyesület tagjai.

¹¹⁰ US Federal Census 1910, Hancock Ward 2, Houghton, Michigan, ED 118, sheet 9B, family 156; US Federal Census 1920, Hancock Ward 1, Houghton, Michigan, ED 147, sheet 2A, family 22.

¹¹¹ US Federal Census 1940, Ewen, McMillan Township, Ontonagon, Michigan, ED 66-9, sheet 7A, family 142. – John Kertisz in household of Joseph Kostelnik. 1935-ben még Hancockban lakott; Michigan Death Certificates, 1921–1952, database, *FamilySearch*, John Kertisz, 08 Apr 1941. Született: 1858. február 12.

¹¹² Hamburgból a Graf Waldersee-vel érkezett 1905. február 18-án, úti célja Kertész János, sógora (!), Hancock, Michigan. New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924, database with images, *FamilySearch*, Erzsí Ocska. „Ócskai András lánya, Erzsí Michiganból küldött 50 koronát” – *Szabadság*, 1906. január 26.

¹¹³ US Federal Census 1920, Hancock Ward 3, Houghton, Michigan, ED 150, sheet 2A, family 38. – házasként van feltüntetve, de felesége nem szerepel az adatlapon, csak a fia.

¹¹⁴ US Federal Census 1920, Wolverine, Houghton, Michigan, ED 122, sheet 2A, family 35; US World War I Draft Registration Cards, 1917–1918, database with images, *FamilySearch*, Steve Kulich, 1917–1918.

családnevű – trammernek.¹¹⁵ Néhány évvel a népszámlálás előtt egy hirdetést adott közre, ami nem biztos, hogy a saját üzletére vonatkozott, de jól jelzi egy szolgáltató kisiparos műhelyének, lakásának bérleti viszonyait és kereseti lehetőségeit. „Más vállalat miatt – szól a hirdetés – eladó vagy bérbeadó egy modernül berendezett cipőjavító üzlet, valamint új munkára is berendezve, házzal együtt 1500 dollárért. Hat hónapra bérbe télen 15 dollárért, nyáron 20 dollárért ugyancsak hat hónapra. Heti kereset télen 45–50 dollár, nyáron 65–70 dollár.”¹¹⁶

Nők, női munka és a burdosság intézménye

A nők munkájáról a legtöbb információ az, ami a cenzusból már eddig is kirajzolódott. Más bevándorlókhoz hasonlóan a Magyarországról származó családok is – burdosok – ellátásával egészítették ki jövedelmüket. Ebben a munka oroszlánrészét a nők végezték. Az asszony viselte a burdosok gondját. Főzött, mosott rájuk, takarította lakóhelyüket, beleértve a padló felmosását is miután mindenki lefeküdt, akár éjjel kettő után is. Hajnal ötkor kelnie kellett, hogy elkészítse a bányába menők éthordóit az étellel. Mindez folyamatos, kemény munkát követelt, különösen, hogy legtöbbjüknek még saját gyerekeit is nevelnie kellett. Az asszonyok általában baromfit tartottak, kertet műveltek, ami alapvető élelmiszerekkel látta el a háztartást. Némi bevételt is jelentett, ha a felesleget el tudták adni. Néhányan tehenet is tartottak, a tej, vaj egy részét szintén eladták. Az olasz nőkhöz hasonlóan a magyar háziasszonyok is termeltek bort, amit üvegenként tíz centért lehetett árusítani, ezzel is nőhetett bevételük.¹¹⁷ Ebben a bányavidékre jellemző kétlaki életformában a konyhakert a kivándorlás előtti paraszti munkatapasztalatok hasznosítását biztosította, s egyben lehetővé tette a szűkös anyagi források elengedhetetlen kiegészítését. A jobb élet megteremtésével kecsegtetett, vagy legalább annak illúziójával.¹¹⁸

A *burd* (laktér) általában havi tíz dollár volt. Tíz bérlővel számolva egy nagyobb burdosháznak ez évi 1200 dolláros bevételt jelentett, de ebből természetesen lejöttek a tetemes költségek. A tiszta bevételt kiegészíthette az eladott tej, tojás, zöldség, bor haszna. A férfiak évi keresete 500–600 dollár körül mozgott. Magát a lakást a munkások jó hányada a bányavállalattól bérelte (5–6. kép). A juttatásként megállapított tipikus bérleti díj havi egy dollár volt szobánként. A magyarok a régebbi bevándorlóktól eltérően kisebb, átlagosan ötszobásnál kisebb lakásokat béreltek, hasonlóan

¹¹⁵ Michigan Marriages, 1868–1925, database with images, *FamilySearch*, Steve Kulich and Mary Sinsky, 1917. Vö. Slovakia Church and Synagogue Books, 1592–1935, database with images, *FamilySearch*, István Kulics, 17 Feb 1886.

¹¹⁶ *Előre*, 1916. december 2. 6.

¹¹⁷ Russell Magnaghi tájékoztatása saját kutatásai alapján.

¹¹⁸ Alanen 1990.

5. kép. A Kearsarge Mining Co. munkáslakásai

6. kép. Munkáslakások, Mohawk

a finnekhez, olaszokhoz, horvátokhoz és szlovénekhez. Egy 1913-as kimutatás szerint a vidék 21 bányavállalata 3525 házzal rendelkezett, amit alkalmazottak béreltek.¹¹⁹

Az 1910-es népszámlálás idején a legnagyobb magyar burdosházat N. Balogh János és felesége tartotta fenn a North Kearsarge-i County Roadon lévő házukban. Az ekkor 34 éves családfő és 26 éves felesége, Erzsébet, nyolcadik éve voltak már az Egyesült Államokban. Nyolc éves fiuk, János még Magyarországon született, a három éves Joe viszont Michiganben. A családdal együtt lakott a családfő bátyja, Ferenc. Ő is házasember volt, de felesége nem tartott vele, amikor nekivágott az útnak. Lehetőséges, hogy ő mindenképpen haza is akart menni, és eleve csak pár éves alkalmi munkára jött Amerikába, talán nem is első ízben. Baloghéknál tizenkilenc magyar burdos lakott, mindnyájan bányában dolgoztak. Hárman idősebbek voltak, már – 15, 17, 22 éve – házasok, családjukat hátrahagyva jöttek az újvilágba pénzt keresni. A többség viszonylag új bevándorló volt, 1905 után érkeztek.¹²⁰ Baloghék Ung megyeiek voltak, a férj Mokcsa, a feleség Kerész szülötte. Ellentétben az előzőekkel, nem együtt érkeztek, hanem külön. A szokásos módon: a feleség három éves gyermekével jött férje után.¹²¹

Véletlen egybeesés, hogy a közeli másik „magyar” bányatelepen, Wolverine-ben a 3rd Streeten is lakott egy 1907-ben érkezett Balog János nevű bányamunkás, *trammer*. Mária nevű feleségével szintén viszonylag nagy burdosházat tartottak fenn. Tíz 19 és 43 év közötti rézrakodó munkásként dolgozó férfi lakott náluk, mind 3-4 évvel korábban érkeztek Amerikába.¹²² A lakások méretére, a lakókörülményekre a népszámlálás adatfelvétele nem tért ki. A bevándorolt munkásokat jellemző takarékoság miatt ebben a vonatkozásban is leginkább a szűkösség volt a meghatározó. A bérlői rendszer ennek ellenére az idegenből jött, jellemzően magános munkások védelmét biztosította. Segítette őket a munkaszerzésben, az új környezethez való alkalmazkodásban, a helyi viszonyok kiismerésében. A vállalatok eredendően azért építettek házakat, hogy biztosítsák a szükséges munkaerőt és egyúttal bizonyos kontroll alatt is tartsák őket. A valóságban a burdosházak épp ez utóbbi ellen védték meg lakóikat, mert olyan belső teret, privát világot alkottak, amiben a vállalati szigor és felügyelet nem érvényesült. Legalábbis normál körülmények között. Még a nagy sztrájk idején is biztosítottak védelmet bizonyos mértékben, noha a vállalatok azzal is fenyegették a sztrájkoló munkásokat, hogy a bérleti díj fizetésének elmulasztása miatt utcára teszik őket. Ez ellen

¹¹⁹ Lankton 1991: 156. Az egy dolláros szobánkénti bérleti díjat egy korabeli hír is megerősíti Allouez telepről, ahol a házak mind újak: *Magyar Bányászlap*, 1918. február 21. 2. A vállalati lakások típusaihoz lásd Nordberg 1998; Hoagland 2010; az 1913-as adat: uo. 2.

¹²⁰ John N. Bolog: US Federal Census 1910, Calumet, Houghton, Michigan, ED 108, sheet 13A, family 160. Frank 1907-ben vándorolt be. N. Balog Ferenc azonban már 1898-ban is feltűnik egy névsorban, vö. *Szabadság*, 1898. október 13. 3.

¹²¹ AMRE tagnyilvántartás #5331; felesége #5332. Mindketten 1906-ban lettek az egyesület tagjai, miután a fiatalasszony megérkezett, lásd Slavonia, érk. 1906. május 14. Ellis Island ID: 104844050186.

¹²² John Balog: US Federal Census 1910, Calumet, Houghton, Michigan, ED 107, sheet 11B, family 176.

7. kép. Calumet látképe a két tornyú St Joseph templommal, tőle jobbra a Butler Row Houses bérházzal (az ívelt tetejű épület)

azonban jogilag lehetett védekezni. Mint elvileg az ellen is, hogy a hatóságok, vagy fegyveres megbízottaik felhatalmazás nélkül belépjenek a burdosházak privát területére.¹²³ Ennek az elvnek a megsértését a későbbiekben látni fogjuk.

Calumeten jól ismert szálláshely volt a Butler Row Houses nevű bérház a 8. utcában (7. kép), amelyben nyolc kis méretű, másfél emeletes lakást bérelhettek ki a munkások. Az alsó és felső szintet külső lépcsők kötötték össze. A mindössze 50–52 négyzetméteres lakóhelyek rendkívül zsúfoltak voltak.¹²⁴ Az 1910-es népszámlálás idejében majdnem mindegyiket horvátok vagy szlovének lakták. Egy horvát családnál három magyar bérlőt írtak össze.¹²⁵ Az egyik lakásban magyarok laktak. Mathew Ambrosz, azaz Máté Ambrus friss bérlőnek számított – legalábbis az adatfelvétel

¹²³ Hoagland 2004. A sztrájk alatti kilakoltatások elleni jogi védelemhez lásd Kaunonen–Goings 2013: 150–151; Lehto 2013: 146–147.

¹²⁴ Kaunonen–Goings 2013: 112–113.

¹²⁵ US Federal Census 1910, Calumet, Houghton, Michigan, ED 93, sheet 12B, family 226, Mirko Prissilic háztartásfő.

szerint –, hiszen a 35 éves háztartásfő alig egy éve érkezett Amerikába. Felesége és leánya 1910-ben követte őt. A bérlői rendszert azonban már üzemeltették: őt valamivel fiatalabb csillás társának adtak szállást és ellátást.¹²⁶ Ennek a háznak, illetve lakásnak a szerepét egy más összefüggésben alább még látni fogjuk. Közvetlenül itt, az épület mellett találjuk az első rézvidéki telepések között számon tartható hét gyermekes Czirbusz családot egy bérlővel, valamint Palagyi Miklóst és feleségét, akiknél három kocsirakodó bányamunkás lakott.¹²⁷

Meg kell említeni – s ez nem is meglepő –, hogy a burdosházban az együttélés nem volt mindig problémamentes. Egy 1911-ben, magyarok kihágásával kapcsolatban tett bírósági feljelentésből arról értesülhetünk, hogy a hajnalig mulatozó burdosokra egyik társuk késsel támadt, miután zajongásukkal nem hagyták aludni. Felöltözött, lement a földszintre, kérte a hangoskodókat, hogy legyenek csendben, majd a zsebkésével hirtelen az egyikük után vetette magát. A homlokán és a kezén vágta meg. Súlyos testi sértés – majdnem gyilkosság – miatt került vizsgálati fogságba.¹²⁸ Olykor a bérlő és a burdosasszony is hajba kaptak. Első mérgében, vagy félelmében bírósághoz fordult „Frank Torok” háziasszonya, és azzal vádolta, hogy a férfi fenyegetőzött: dinamittal felrobbantja a házat. Kearsarge-on a férfit letartóztatták. Utóbb az asszony visszavonta feljelentését, ami persze nem cáfolja azt, hogy veszekedtek. Annál is inkább, mert volt egy enyhébb vádpont is Törökkel szemben: zajongás, zavarkeltés. Ebben elmarasztalták, tíz dolláros bírsággal, vagy 30 nap elzárással sújtották. A férfi kifizette a büntetést; másnap az asszony visszavonta a súlyosabb vádat.¹²⁹ Törökkel máskor is volt baj, egy korábbi ügyben öt dollárra büntették, mert gyerekek és asszonyok jelenlétében durva szavakat használt. Káromkodott, mint a kocsis – tehetjük hozzá, s emiatt feljelentették.¹³⁰

A lakással megszerezhető jövedelem idővel egyeseket arra sarkallt, hogy megpróbáljanak hivatásszerűen – nem csak jövedelem-kiegészítésként – bérlőkkel foglalkozni. A lakás jövedelemallokációt jelentett, nem pusztán lakóhelyet. Balogh Jánosék kearsarge-i háza teljességgel ennek a jegyében „üzemelt”. Erre az egyre nagyobb számban érkező új munkavállalók miatt mindinkább szükség is mutatkozott. A Mándokon, Szabolcs megyében 1895-ben született, 1913-ban férje – Galambos Sándor¹³¹ – után Amerikába jövő Agárdi Júlia egy ilyen vállalkozásban kellett, hogy helyt álljon. Csalódása élete végéig elkísérte. Különösen, hogy otthon „45 hold

¹²⁶ US Federal Census 1910, Calumet, Houghton, Michigan, ED 93, sheet 14B, family 255.

¹²⁷ A Czirbusz /Surface családhoz lásd a 74., 76. jegyzetet. Lakcím szerint mindkét család a 9-ik utcában lakott.

¹²⁸ *The Calumet News*, February 27, 1911. p. 8. Az eset hajnali 3 és 4 között történt.

¹²⁹ *The Calumet News*, May 27, 1910. p. 8.; May 28, 1910. p. 8. A boarding-house szisztéma problémáit lásd Puskás 1982: 212–213.; Tezla 1987/II: 177–208; Vázsonyi 1995: 181–196; Balogh 2017.

¹³⁰ *The Calumet News*, Dec 7, 1909. – itt Frank Terek néven szerepel.

¹³¹ Galambos Sándor a Red Jacket betegsegélyező egyesület számvevője 1919-ben. *Szabadság*, 1919. szeptember 4.

birtoka volt, nem a szükség, a kalandvágy hajtotta Amerikát meglátni. Nagy házat vettek és »burdosokat« tartottak, 25-en voltak, 10 centet fizettek naponta. Neki az étteremben kellett dolgoznia. Férje verte. Aztán 1922-ben East Chicagóba jöttek, ott a férje gyárban dolgozott, de 1925-ben meghalt. Két gyermek maradt Margit és János, házastársuk nem magyar. Férje haláláig egy szót se tanult meg angolul, nem is kellett, mert akkor a »storosok«, még az »ájris« is magyarul beszélt.¹³² Felső-Michiganben ez talán túlzás, a későbbiek visszavetítése, de annyiban helytálló, hogy az üzletekben valóban mindenki el tudott saját anyanyelvén is boldogulni, köszönhetően a több nyelven beszélő alkalmazottaknak. Erre főleg a nagyobb csoportok tagjainak volt meg a lehetősége.

A területen ritkaságnak számított az egyedülálló nők jelenléte. Különösen a század első évtizedében volt rendkívül alacsony a számuk. A nagy távolság miatt ide nem jöttek házi munkára – „szolgálónak” – a házasság előtt álló fiatalok, mint New Yorkba, vagy más keleti parti városba. A Hancockban ténykedő 19 éves Ocskai Erzsi a szabályt erősítő kivételnek számít. 1910-ben a 26 éves Simko Mária (Mary) esete is felettébb kivételes. Ő már kilencedik éve élt az Egyesült Államokban, s házasként szerepelt az összeírásban, de férje nincs feltüntetve. Elképzelhető, hogy időlegesen hazautazott Magyarországra, vagy egyszerűen külön éltek. Tizenegy hónapos, Michiganben született fiával – John K. Simko – egy magyar családnál lakott, nekik dolgozott. A háztartás összetételéből nyilvánvaló, hogy a dokumentumban szereplő *servant* foglalkozás ez esetben burdosházi munkát jelentett, miután a munkavezetőként feltüntetett háztartásfő két bátyjával és hét bérlővel lakott együtt, s mindnyájan bányában dolgoztak. Felesége rászorult a segítségre, mivel egy hároméves és egy egyéves kislánynak is gondját kellett viselnie.¹³³ Még rejtélyesebb Wolverine-ben Tóth Mária (Mary Toth), 27 éves, férjezett, teljesen egyedül élő családfő kiléte. 1902-ben érkezett, miután házasságot kötött az előző évben. Két gyermeke született, de egyik sem volt már életben. Munkájáról, megélhetéséről nincs információ, az összeíráskor bérlőket sem tartott, teljesen egyedül élt bérelt lakásában.¹³⁴

A népszámlálási adatok két özvegyasszonyról is nyújtanak információt. A Wolverine Mine közelében lakott Veres Júlia, 38 éves asszony. Négy gyereket tartott el, és három bérlő lakott nála.¹³⁵ Róla a későbbiekben még lesz szó. Jó tíz évvel volt nála fiatalabb a férjét elvesztett másik asszony. A huszonhat éves Rátz Anna (Annie Ratz) 1902-ben érkezett Magyarországról. Négyéves kislányával és kétéves fiával élt együtt. Figyelmet érdemel, hogy sógora, Rátz Endre is nála lakott. Nem tudni, hogy mióta,

¹³² Vázsonyi 1995: 179. Wlaich Jánosné – férje halála után kilenc évvel egy szerb férfihez ment ismét férjhez.

¹³³ US Federal Census 1910, Franklin, Houghton, Michigan, ED 115, sheet 2A, family 26. A családfő nevének olvasata bizonytalan: John Horvat / Horaat / Horack / Horsat.

¹³⁴ US Federal Census 1910, Calumet, Houghton, Michigan, ED 107, sheet 20B, family 323.

¹³⁵ US Federal Census 1910, Calumet, Houghton, Michigan, ED 107, sheet 11B, family 177.

de talán azért költözhetett hozzá, mert az asszonynak a gyerekeken kívül nyolc lakóról – hét *trammer* és egy ács – kellett gondoskodnia s őket ellátnia. Férje februárban hunyt el, a South Kearsarge bányában szenvedett balesetet, a lefelé jövő csille sebesítette meg. Kórházba szállították, de nem tudtak rajta segíteni.¹³⁶ A jól felépített családi élet tragikus véget ért, korrekciót talán a hazai szokások nyomán próbáltak kialakítani.

A már itt született vagy itt nevelkedett fiatal nők üzletekben, irodákban helyezkedtek el, s ha erre nem volt mód, maradtak a háztartási munkánál. Egy viszonylag gyors társadalmi státusváltásra példa Malvina Szor esete, aki 1910-ben tizennyolc évesen egy angol családnál lakott Allouezben és egy üzletben – *Peterman's store* – dolgozott. Angolul természetesen jól beszélt. Barátai az üzlet fiatal munkatársai közül kerültek ki, s ugyanezen év végén házasságot kötött egy kanadai francia, magasabb státusú bányásszal. Előtte már együtt voltak esküvői tanúk egy a városban népszerű munkatársnője esküvőjén.¹³⁷ Ő még Magyarországon született, mégpedig Teresztenyében, egy apró abaúj-tornai faluban.¹³⁸ Nyolcadik évét betöltötte, amikor az írni-olvasni nem tudó anyja követte férjét Amerikába 1900-ban, és magával vitte két éves kisöccsével együtt. Az apa, Szőr István falusi suszter két évvel korábban indult útnak Kápolnáról, s családja megérkezésekor a pennsylvaniai bányavidéken, Star Junctionben kereste a kenyérré válót. Innen mentek tovább együtt a rézvidékre, ahol a családfő távolabbi rokona, Szőr József már egy ideje a kearsarge-i bányában dolgozott.¹³⁹ A család 1910-ben – nem messze külön élő lányuktól – négy gyerekkel Allouezben lakott. A bányában szerzett jövedelmet öt burdos tartásával egészítették ki. Az ő gondjukat egyedül az asszony viselte. Malvina ebből már nem kért. Munkáját, társadalmi kapcsolatait tekintve kilépett szüleinek szűkebb, a bevándoroltakra

¹³⁶ US Federal Census 1910, Calumet, Houghton, Michigan, ED 107, sheet 5A, family 67; Michigan Death Records, 1897–1920. www.seekingmichigan.com, James Ratz; *The Calumet News*, February 8, 1910. p. 8. Megjegyezhető, hogy több más Rátz/RácZ nevű is tartózkodott a területen, esetleges rokonságuk nem volt megállapítható.

¹³⁷ Popular Mohawk couple married in Iron country. *The Calumet News*, July 8, 1910. p. 2.; Michigan Marriages, 1868–1925, database with images, *FamilySearch*, Edward Bruneau and Malvina Szor, 24 Dec 1910.

¹³⁸ Szőr István és Bíró Sára leánya, született Teresztenye, lásd Szőlősardó, Teresztenye, Kápolna református anyakönyve, Hungary Reformed Church Christenings, 1624–1895, database, *FamilySearch*, Malvin Szőr, 14 Aug 1891.

¹³⁹ Moravia, érk. 1898. december 15., illetve Pennsylvania, érk. 1900. július 6., New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924, database with images, *FamilySearch*, Istvan Szor, 1898 (utolsó lakhelye Kápolna, Abaúj-Torna, Star Junctionba megy); Sara Tzor (sic!), 1900 (úti célja Star Junction). Szőr József első itteni említése: *Szabadság*, 1899. szeptember 28. 3. Az apa foglalkozását (cipész) gyermekei, így Antal 1897-es születési anyakönyvi bejegyzése tanúsítja, az anya írástudatlanságát egyik gyermekük elhalálozásának bejelentése, lásd Hungary Civil Registration, 1895–1980, database with images, *FamilySearch*, Antal Szőr, 24 Sep 1896 (halálozás); Antal Szőr, 23 May 1897.

jellemző világából, valamint a magyar nyelvi és kulturális közegéből.¹⁴⁰ Utóbb férjével, gyermekeivel délebbre, a wisconsini bányavidékre, a mintatelepülésként létesített Montrealba költözött.¹⁴¹ Testvére foglalkozás szerint apja nyomdokait követte, bányamunkás lett ő is, ugyan nem helyben, hanem a távoli logani szénmezőkön, West Virginiában.¹⁴²

Rövid életű üzleti vállalkozások

A *kapermajnák* vidékén nem volt jellemző, hogy létrejött volna egy magyarokat kiszolgáló saját etnikus – azaz magyar – szolgáltató szektor. Ez messzemenően megvolt a finneknek, de a horvátoknak is. Calumet egyik legnagyobb áruházát ugyanakkor egy szlovén bevándorló két fia építette fel, mely már nem számított „szlovén” üzletnek, hiszen a város egyik fő kereskedelmi egységét képezte.¹⁴³ Az a Magyarországon született, 1890-ben kivándorolt zsidó kereskedő, akiről tudunk, szintén nem a szűk körű magyarországi bevándorlókat szolgáló üzletet vitt, hanem betagozódott az általános kereskedelmi struktúrába. Jacob J. Arnovitz, 36 éves, házaspár, két gyermekes üzletember 1890-től élt az Egyesült Államokban. Ruhakereskedő volt a Calumetben lévő kisebb városban, Lauriumban. Testvére, Morris 1894-ben csatlakozott hozzá, eladóként dolgozott Jacob üzletében. Hirdetése szerint boltja, a *The Boston Store* elegáns férfiruházatot árult, többek között Hart, Schaffner & Max öltönyöket, felöltőket.¹⁴⁴ Náluk lakott Antoine Reshofskey, egy 24 éves, magyarországi születésű fiatalember, aki szintén elárúsító volt az üzletben.¹⁴⁵ Ez figyelmet érdemlő adat, hiszen pár év múlva ő is hasonló vállalkozásba kezdett. Nem is akárhogyan: „Jó István presbiter – közli a magyar református lelkész az egyház hírei között – Reshofskey Tóni hazánkfiával, Calumetben ruhásüzletet nyitott, mely máris szépen virágzik; felhívjuk honfitársaink figyelmét, hogy pártolják őket.”¹⁴⁶ A *Yoo and Reshofskey* néven futó üzlet a város üzleti főutcájában, a Fifth Street 435 alatt nyílt meg 1914 áprilisában (8–9. kép). Férfi- és gyerekruházatot,

¹⁴⁰ Steve Sir: US Federal Census 1910, Allouez, Keweenaw county, ED 149, sheet 19B. – a 319 Cliff streeten laktak.

¹⁴¹ Edward Bruneau, US Federal Census 1920, Montreal, Iron, Wisconsin, district 97, sheet 15A, family 174. A minta- vagy modell-telepeket a vállalatok hozták létre a kvalifikált munkások és az igazgatási alkalmazottak magasabb igényeinek kiszolgálására, illetve az ő megtartásukra. Elsőként létesült Montreal, lásd Alanen 1981: 42–43.

¹⁴² West Virginia Death, 1804–1999, database, *FamilySearch*, Anton Sir, 06 Aug 1960.

¹⁴³ Vertin Brothers Store; lásd Balch 1905: 233; fényképe leírással: Keweenaw Digital Archives: http://digarch.lib.mtu.edu/showbib.aspx?bib_id=595292# (2015. szeptember 20.)

¹⁴⁴ Lásd hirdetését, *The Calumet News*, November 18, 1910. p. 2.; October 22, 1912. p. 2.

¹⁴⁵ US Federal Census 1910, Calumet, Houghton, Michigan, ED 96, sheet 9A, family 176.

¹⁴⁶ *Református Híradó*, 1914. május 28. 5.

8. kép. Yoo & Reshovsky üzlete (kép jobb szélén az első épület)
a főutcán

cipőt, kalapot, sapkát, valamint lakásberendezést árusítottak, egyenesen neves termelőktől beszerzett áruval. Chicagóból, New Yorkból személyesen rendeltek, illetve hoztak árut.¹⁴⁷

Joó István karrierje a bevándorló munkások általános kiemelkedési mintáját követi. Néhány év bányamunka után önálló üzleti vállalkozásba fogott. Előbb húszüzlettel (mészárszékkal) próbálkozott,¹⁴⁸ majd az italméréssel, ahogy akkor mondták: „szalont nyitott”. 1911 novemberében rokonai meglátogatására Magyarországra utazott. Visszatérése után (vö. 10. kép), 1912 májusában kapott italárúsítási engedélyt az Allouez melletti Renova nevű kisebb telepen-városrészben lévő italboltjába.¹⁴⁹ Valószínű, hogy ezt adta át ekkoriban Clevelandből áttelepült testvérének, Joó Lajosnak,¹⁵⁰ s ezután nyitotta társával a ruhaüzletet. Pontosán nem tudni, hogy meddig vitték a boltot. Ha jól is lehetett, a sztrájk időszakát megszenvedő vidék számukra se biztosított hosszabb távú lehetőségeket. Joó István az évtized végén

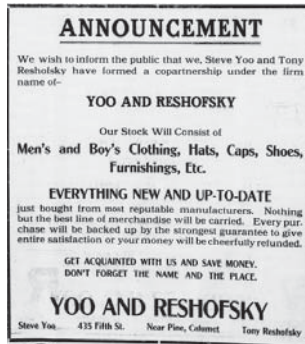
¹⁴⁷ *The Calumet News*, March 18, 1914. p. 8.; August 5, 1914. p. 8.

¹⁴⁸ US Federal Census 1910, Calumet, Houghton, Michigan, ED 107, sheet 3B, family 42 (Steve Yoo).

¹⁴⁹ Joó István útlevélkérelme, lásd 82. jegyzet; *The Calumet News*, April 30, 1912. p. 8. Calumet City Directory, 1912: 254, database on-line, *Ancestry*.

¹⁵⁰ Louis Yo – saloon, north side of County Road 2 east. *R. L. Polk & Co., Houghton County Directory, 1916–1917*. Detroit: R. L. Polk, 1916. p. 1076. A kocsmában egy feljelentés szerint „egy nő” kiskorúnak szolgált ki szeszes italt, *The Calumet News*, June 3, 1913. p. 1; June 10, 1913. p. 8.

9. kép. A Yoo & Reshofsky ruházati üzlet megnyitásának hirdetése

Detroitba költözött, társát pedig 1917-ben már szintén másutt, Newarkon, majd 1920-ban Brooklynban találjuk.¹⁵¹ Mint anyagilag tehetősebb emberek, mobilabbak is voltak, és a rézvidék hanyatlásának kezdetén könnyebben tudtak mozdulni, mint a többiek.

A *Yoo and Reshofsky* kísérleten kívül még egy üzleti vállalkozásról vannak adataink. A magyarok egy kisebb csoportja szövetkezeti alapon hozott létre egy élelmiszer- és hentesüzlet, hivatalos nevén a *The Magyar Co-operative Grocery and Meat Market*-et. 1912. június 24-én jegyezték be tízezer dolláros alaptőkével. A szövetkezet ezer részvényt bocsátott ki, tíz dolláros névértékben. Tizenketten írták alá az alapító okmányt. Mindannyian 500-500 dollárt jegyezték. Akinek csatlakozási kérelmét

elfogadta a maguk közül választott irányító testület, részvényeket vásárolhatott. A felső határ személyenként az 50 darab volt. Így jártak el az alapítók, mindegyikük ennyit vásárolt belőle.¹⁵² Az alapító részvényesekről szinte semmilyen információval nem rendelkezünk. Nem szerepelnek például egyházi forrásokban, ami arra is utalhat, hogy nem tartoztak ebbe a körbe. Az is lehetséges, hogy csak rövid ideig tartózkodtak a rézvidéken. Mindössze négyük neve bukkan föl más forrásokban, amelyekből az derül ki, hogy ők nem sokkal az üzlet megalakítása előtt érkeztek a területre. A már említett Gáncsos Péter 1907-ben vetődött ide. Nagyjából ugyanekkor jött Rácz János, körülbelül egy évvel később Czapp József, akiről a későbbiekben lesz szó. A legfrissebb calumeti Fodor Lajos lehetett. Vele a sztrájkidőszakban fogunk „találkozni”, 1910/11-ben települt a rézvidékre. A többiek mind ismeretlenek, legalábbis forrásaink fényében.

Az üzlet a Kearsarge és Allouez között félúton lévő kis, pár utcás Phillippsville nevű telepen működött, a főút mentén, a Nordstrom névvel illetett épületben. Ügyvezetője Demeter Géza volt, aki egy újságcikk szerint jelentős üzleti tapasztalatokkal rendelkezett. Ennek mibenlétét közelebbről nem ismerjük, mert személyét a forrásokban nem sikerült közelebbről azonosítani. Az alapításkor első osztályú vegyeskereskedésben gondolkodtak, nagy és széles választékú raktárkészlettel, beleértve a húsárut is.¹⁵³

¹⁵¹ Steven Yoo: US Federal Census 1920, Detroit Ward 18, Wayne, Michigan, ED 559, sheet 10B, family 196; Antoine Resholsky: US World War I Draft Registration Cards, 1917–1918, database with images, *FamilySearch*, Anthony Resholsky, 1917–1918. US Federal Census 1920, Brooklyn Assembly District 6, Kings, New York, ED 348, sheet 6A, family 115. Meghalt ugyanott 1965-ben, lásd *findagrave.com*, Memorial ID: 66465748.

¹⁵² Open Co-Op Near Phillippsville. *The Calumet News*, June 26, 1912. p. 8. Három alapító Kearsarge-ból (eredeti írás szerint): Louis Fodor, Joseph Toth, John Racz, a többiek Allouezből vannak: Geza Lengyel, Joseph Czapp, Joseph Vaszelka, John Szinko, Joseph Koncz, Andrew Finciki, Mikolaus Borker, John Torma, Giza Demeter.

¹⁵³ Open Co-Op Near Phillippsville. *The Calumet News*, June 26, 1912. p. 8.

Duplicate
(FORM NO. 177-C-CONSULAR.)
(Corrected March, 1903)

EMERGENCY PASSPORT.

Fee for Passport, - - - \$1.00
Fee for administering oath and preparing passport application, - - - \$1.00

NATURALIZED.

No. 241 Issued, January 5, 1912

I, Steve Yo, a naturalized and loyal citizen of the United States, hereby apply to the American Embassy at Vienna, Austria for a passport for myself, accompanied by my wife, and minor children, as follows: _____, born at _____ on the _____ day of _____, 19____; and _____

I solemnly swear that I was born at Sendrőfalva, Hungary or about the 4th day of October, 1863; that I emigrated to the United States, sailing on board the California, from Osenburg, on or about the _____ day of February, 1888; that I resided 23 1/2 years, uninterruptedly, in the United States, from 1888 to 1911, at Cleveland, Ohio; that I was naturalized as a citizen of the United States before the Cayado County Court of Common Pleas at Cleveland, Ohio, on the 1st day of April, 1889, as shown by the accompanying Certificate of Naturalization; that I am the bearer of Passport No. _____, issued by _____ on the _____ day of _____, 19____, which is returned herewith; that I am the identical person referred to in said certificate and passport; that I am domiciled in the United States, my permanent residence therein being at Columbus, in the State of Michigan, where I follow the occupation of Saloon Keeper; that I last left the United States on the 30th day of November, 1911, on board the Frederickshafen, arriving in Bremer the 14th day of December, 1911; that I have resided in Sendrőfalva, Hungary since the 16th day of December, 1911; that I am now temporarily residing at Independent, Hungary; and that I intend to return to the United States within 6 months with a purpose of residing and performing the duties of citizenship therein.

I have not applied for a United States passport elsewhere and been refused.
I desire the passport for the purpose of departing from Hungary.
I have not applied for registration at the American Consulate Buda Pest Budapest.

OATH OF ALLEGIANCE.

Further, I do solemnly swear that I will support and defend the Constitution of the United States against all enemies, foreign and domestic; that I will bear true faith and allegiance to the same; and that I take this obligation freely, without any mental reservation or purpose of evasion: So help me God.

AMERICAN Consulate Buda Pest AT **BUDAPEST, Hungary**

Sworn to before me, this 3rd day of January, 1912.
A. S. 1/1/12 St. S. Lett

DESCRIPTION OF APPLICANT.

Age: 43 years, 2 months. Mouth: mustache
Stature: 5 feet, 5 inches, Eng. Chin: round
Forehead: low Hair: iron grey
Eyes: brown Complexion: dark
Nose: small Face: oval

IDENTIFICATION.

Budapest, Jan. 2, 1912.
I hereby certify that I know the above-named Steve Yo personally, and know him to be the identical person referred to in the within-described Certificate of Naturalization, and that the facts stated in his affidavit are true to the best of my knowledge and belief.

John J. Rosta
[Address of witness.] Budapest, Hungary

Note.—This form is to be filled out in duplicate, one copy being retained on the files of the issuing office and the other forwarded to the Department of State.

Best Available Image

10. kép. Steve Yo (Joó István) amerikai állampolgár útlevelekérelme

A szövetkezeti bolt mintája a finnektől származott. Kearsarge-on is működött egy ilyen finn kereskedés, a Finnish Workmen's Co-operative Company.¹⁵⁴ A módszert átvették más csoportok is, többek között a horvátok.¹⁵⁵ Az ilyen vállalkozásokat azért indították, hogy függetlenedjenek a bányatársaságok által fenntartott üzletektől és a magánkereskedőktől. Így jobban ellenőrizni tudták, hogy mit, mennyiért vásárolnak. Hasonló magyar szervezetről máshonnan nincs tudomásunk. Szövetkezeti alapon ebben az időben a *Testvériség* szocialista munkáslap nyomdája működött New Yorkban.¹⁵⁶ A szövetkezeti üzlet itteni kísérlete valóban egyedülálló, a környezet hatására kezdeményeződött, annak is jeleként, hogy útnak indítói érzékenyek voltak a munkások önvédelme és szolidaritása iránt. A vállalkozás azonban nem tudott érdemi hatást elérni, mert az üzletnek helyet adó épülettel együtt rövid fél éven belül porrá égett. A négyezer dollár értékű épület és a teljes árukészlet odaveszett. A szövetkezet kára különösen azért volt magas, mert nagy készleteket halmoztak föl a közelgő karácsonyra való tekintettel. Egyetlen szerencsésük, hogy rendelkeztek biztosítással.¹⁵⁷

Munkakörülmények, bányabalesetek

A megélhetést legtöbbeknek biztosító fő munkát az egész korszakon keresztül végig kísérte a bányák örök nagy problémája, a biztonság kérdése. Az 1890-es évek közepétől ez vált a legégetőbb társadalmi s politikai ügyek egyikévé, ami az 1913–14-es nagy sztrájk előidézésében döntő szerepet játszott. Az ekkor készült kimutatások szerint átlagosan több mint egy fő halt meg baleset következtében hetente. Bár a mélyben dolgozó bányászok általában nem tömeges balesetet szenvedtek – a rézbányákban nem szabadulnak fel robbanást előidéző gázok –, a leomló bányafal, a hulló kövek, a leszakadt felvonó vagy a csillék rendszerint „csak” egy-egy vagy néhány bányászt zúztak halálra, mindez mégis olyan súlyos teherré adódott össze, hogy nem lehetett elsiklani felette. Továbbá, a hivatalos adatok szerint minden halálos balesetre 75 sérülés esett, ami időlegesen sokakat fosztott meg keresetüktől, s rosszabb esetben maradandó fizikai károsodással járt.¹⁵⁸ Meg kell még jegyezni, hogy olykor tömeges balesetek is előfordultak, amit rendszerint a tűz okozott. Robbanás nyomán óriási tűz ütött ki például az egyik calumeti bányában 1906 elején. „A 700 láb mélységű bányából jajveszékelve menekült a 800 főnyi bányász sereg, kik közül hármat ölt meg

¹⁵⁴ Alanen 1975; Holmio 2001: 530–585; Kaunonen–Goings 2013: 57–58.; Kearsarge-ról: 130.

¹⁵⁵ <http://www.coppercountryexplorer.com/2014/02/croatian-co-operative/>, fényképpel. (2015. október 25.)

¹⁵⁶ Magyar Co-operative Nyomdatársulat, alakult 1911. december 1. *Testvériség*, 1911. december 7. 4. A megalakítás szándékáról lásd: Szövetségünk munkában. *Testvériség*, 1911. augusztus 31. 1.

¹⁵⁷ *The Calumet News*, December 12, 1912. p. 8.

¹⁵⁸ Lankton 1991: 140.

a füst vagy tapostak össze a tolongásban. Ezt a hírt azért írjuk – olvasható a *Szabadságban* –, mert a bányában 17, többnyire ung- és nógrádmegyei honfitársunk is volt, kik azonban mindnyájan megmenekültek a veszedelemből.”¹⁵⁹

Már több példát láttunk arra, hogy a halálos baleseteket a magyarok sem kerülhették el. Az 1893 és 1918 közötti két és fél évtizedre vonatkozóan különböző forrásokból 54 magyarországi felnőtt – 50 férfi és 4 nő – halálozási adatait sikerült összegyűjteni.¹⁶⁰ Nem mindegyikük volt egyértelműen magyar nemzetiségű kivándorolt, 10–15 százalékuk más nemzetiségű lehetett, de ezt elegendő információ hiányában nem lehetett pontosan kideríteni. Tíz esetben semmilyen információ nincs a halál okáról. A munkavégzés körülményeinek és a munkaviszonyok veszélyességének bemutatását mindez nem befolyásolja.

Az első három haláleset elszenvedőjéről az első telepések kapcsán, illetve a megtelepedés kezdeteinél már szó volt. Mint láttuk, Salor (Szallár) Mihályt a lefelé menő szállítókoscsi, Sipos Józsefet a Tamarack bányában egy gerenda ütötte agyon 1898-ban, Kulich Jánost szintén ebben az évben zúzta halálra a lehulló kőtömeg a Wolverine bányában.¹⁶¹ A negyedik, az Ung megyéből kivándorolt Köblös György volt 1901-ben, aki még csak nyolc napja dolgozott az egyik bányában, amikor „100 mázsányi sulyu érczanyag szakadt reá és maga alá temette”. Holtan húzták ki a romok alól. „Temetésén impozáns részvét nyilvánult meg. Tizenhárom kocsival kísérték ki honfitársai a temetőbe.”¹⁶² A gyűjtött adatokból megállapítható, hogy az elhunyt felnőttek majdnem felét hasonló módon a bányában, munka közben érte halálos baleset. A rézvidék két megyéjében meghalt ötven férfi közül huszonegy bánya-, egy vasúti szerencsétlenség áldozata lett. Átlagéletkoruk 33 év volt. Legtöbbjük a lehulló kövek alatt pusztult el, vagy maga zuhant le a tárnába. Berentés István így lelte halálát Bostonban a tárna mélyén: „a bányának ahhoz a részéhez ment, ahol az elvator rohan alá. A bánya füsttel és párás levegővel volt megtelve azon a részén. Berentés nem vette észre az alatta tátongó hatalmas úrt, belelépett a nagy semmiségbe és lezuhant a mélységbe.” A hancocki temetőben temették el a már itt lévő magyar pap, Csépké István szolgálata mellett. 42 éves volt,

¹⁵⁹ *Szabadság*, 1906. január 19. 4.

¹⁶⁰ Fő forrás: www.seekingmichigan.com „Death Records, 1897–1920” jelzetű adatbázisa. Ebben születési hely szerint nem lehet keresni, így a familysearch.com segítségével határoztam meg a Magyarországon született, Houghton és Keweenaw megyében elhunyt magyarok nevét, s az így nyert neveket kerestem vissza a halálozási adatbázisban. További adatokat a helyi és az amerikai magyar sajtó szolgáltatott. Tizenkét elhalálozásról csak sajtóinformáció van.

¹⁶¹ Lásd az 56, 57, 58 jegyzetet.

¹⁶² Magyar ember tragédiája Amerikában. *Ung*, 1901. november 24. 4. Vö. George Gebolich (sic!) Oct 12, 1901. Született: 1883., Magyarország, bányász. Michigan Death Records, 1897–1920, index, www.seekingmichigan.com. 1900-ban bérlőként Köblös Mihályéknál lakott, aki feltehetően nagybátyja lehetett. A kimutatás szerint 1898 óta tartózkodik Amerikában, lásd US Federal Census 1900, Calumet township, Precinct 7, Houghton, Michigan, ED 174, sheet 30B, family 480, George Kibblish in household of Mike Kibblisch.

„gyászolja otthon felesége és két gyermeke” Edelényben.¹⁶³ Tudunk egy autóbalesetről és egy öngyilkosságról is. Egy férfi vízbe fúlt, egy leesett lakásában a felső lépcsőről, egy másik vadkacsára vadászott, miközben balesetet szenvedett. Tizenöt férfi és a négy nő valamilyen betegségben hunyt el. Az ő átlagéletkoruk is pont 33 év volt. Hárman tüdőbetegek voltak. Legalább két-három idősebb férfi halála is a megterhelő munkával függhetett össze. Két bányamunkás szíve állt meg munka közben. Az egyik „az életerős Encs Mihály” volt Copper Cityben. „Bement a bányába reggel mint rendesen dolgozni, kilenc tájban hirtelen a szívéhez kapott és összeesett. Munkatársai Halász Sándor házához vitték, ahol egy éve lakott.” Többet nem nyerte vissza eszméletét, másnapra kiszünetelt. Mivel nem tartozott egylethez, burdos gazdája két társa segítségével ravatalozta fel, s a református lelkész, Fazekas Sándor búcsúztatta el az óházában, Vencsellőn lévő feleségétől és két gyermekétől.¹⁶⁴

Egy különleges esetről szintén az egykorú sajtóból értesülhetünk. Ez olyan példa, ami jellegéből adódóan nem szerepelhetett az amerikai halálozási nyilvántartásokban. Horváth Jánost 1912-ben Mohawkon érte súlyos baleset. „Egy alkalommal a munka befejezése után a kocsiból, amely a munkásokat szállította fel a bánya mélyéről, kiesett és oly szerencsétlenül ütődött egy kiálló faoszlophoz, hogy dereka körül a csontok összetörték.” A 30 éves fiatalember a tudósítás szerint még csak alig több mint egy éve volt Amerikában, földijeivel dolgozott együtt a bányában. Sérülése olyan súlyosnak bizonyult, hogy több operáció ellenére sem „sikerült egészségi állapotát helyre állítani”. Egy éven keresztül ápolták a mohawki kórházban. Bátyja a rokonok tanácsára elhátározta, hogy hazaszállítja szerencsétlenül járt öccsét. Megpróbálta a lehetetlent, ám nem jutottak haza a Tolna megyei Szedresre. Kálváriájuk már New Yorkban kezdődött: a *Pannonia*, amivel utazni akartak, nem vette fel őket a fedélzetre. Szállásra nem volt pénzüik, két éjszaka a magyar negyedben egy épület udvarán aludtak. Végül egy rendőr megszánta őket és beszállította a beteget a mindenkit ingyenesen ellátó Bellevue kórházba, „ahol napokig a legjobb orvosok kezelték”.¹⁶⁵ De csakhamar kiderült, hogy már nem lehet rajta segíteni, „s nincs más hátra, mint haza sietni vele Magyarországra, ha még viszont akarja látni családját”, feleségét és kislányát. A kórházból a Magyar Menházba kerültek, melynek közbenjárására a *Carpathia* felvette őket. A súlyosan sérült beteg azonban nem élte túl a tengeri utat. Az óceánba temették el a Fiumébe tartó hajó fedélzetéről 1913. szeptember 26-án.¹⁶⁶ A hajólisták szerint Horváth János valóban a balesete előtti évben, egész pontosan 1911. február 28-án érkezett Fiuméből

¹⁶³ *Szabadság*, 1908. március 21. 1. Egy ideje baj volt a szemével, de nem kezelte magát. A Református Egyesületnek 1903-tól volt tagja, AMRE #3242. Felesége Veres Lidi.

¹⁶⁴ *Szabadság*, 1911. április 15. 3. Halálát nem jelenthették be hivatalosan, mert adatai nem találhatók meg az állami anyakönyvi dokumentumokban.

¹⁶⁵ A rézbánya áldozata. Egy összetört derekú magyar kálváriája New Yorkban. *Szabadság*, 1913. augusztus 16. 3.

¹⁶⁶ Magyar temetés az óceánon. *Szabadság*, 1913. szeptember 19. 3. A cikket a lap a hajón utazó „Kish Dénes volt clevelandi honfitársunk tudósításaként” közölte.

11. kép. Felvonó, Calumet & Hecla, 2. akna

egy másik Cunard-hajóval, a *Caroniával*, s Berwick bányatelepülésre tartott Pennsylvaniába. A bejegyzés szerint 1906–1907-ben már járt Amerikában, Milwaukeeban. Ezt az útját is sikerült megtalálni: 1906. november 6-án lépett partra, úti célként az Ohio állambeli Malvern telepet jelölte meg, melynek híres téglagyárai vonzották ekkor

a bevándorlókat. A *Carpathiával* érkezett.¹⁶⁷ Innen mehetett át Milwaukeebe. Honnan tudhatta volna, hogy hét évvel később, négy-öt távoli munkatelep közötti amerikai bolyongás után utolsó, tragikus útját ugyanezzel a hajóval fogja megtenni?

A felvonók veszélyességét növelte, hogy zsúfoltak voltak, még a legjobb minőségűek is (11. kép). Egy tragikus esetben az ott dolgozó magyarok élete a véletlenen múltott. Az egyik kearsarge-i bányában, ahol 1500 yard (közel 1400 méter) mélyben dolgoztak, harminchatan szálltak le az aknába, de csak harmincketten tértek vissza. Ahogy a felvonó leért, s a munkások egy része kiszállt belőle, az leszakadt, négyen vesztették életüket. Akik túléltek, térdre esve, a félelemtől reszketve adtak hálát, hogy megmenekültek.¹⁶⁸ Nem sokkal ez után – bár nincs pontos információnk – egy Markó Pál nevű rézrakodó munkás került a tamaracki kórházba. Március közepétől hónapokig ápták, de nem tudták megmenteni, szeptember 1-én elhunyt. Halotti bizonyítványa szerint epilepszia következtében a fején sérült meg, ami halálát okozta. A 47 éves, családos férfi Magyarországon született, s ennél többet nem tudtak bejegyezni a hivatalos okiratra, így szüleinek nevét sem.¹⁶⁹ Az ő esetét azért érdemes itt megemlíteni, mert fennmaradt néhány irat az örökösödési eljárásával kapcsolatban. Bár ezekben sok elírás, pontatlanság van, mégis azt bizonyítják, Markó Pál vesztét is a bányamunka okozta. Fia, Markó Sándor kerkaszentkirályi, Zala megyei lakos jóval később, 1931-ben apja hagyatékával és kártérítésével kapcsolatban jelentkezett a magyar külügyminisztériumnál. A család azt az értesítést kapta, hogy a férfi bal eset következtében hunyt el 1916. november 1-én az Allouez Mining Co. bányájában. A bányatársaság az örökösöknek heti 7,94 dollár kártalanítást ítélt meg 300 héten keresztül. Talán a háború miatt nem kapták meg ezt az összeget és ezért jelentkezett a fiú a hatóságoknál.¹⁷⁰ A kártalanítás módjával kapcsolatos információ ugyanakkor megfelelt a valóságnak, a haláleset utáni 300 héten át folyósított kártérítést 1912. szeptember 1-én vezették be a michigani bányákban.¹⁷¹

¹⁶⁷ New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924, database with images, *FamilySearch*.

¹⁶⁸ *Magyar Bányászlap*, 1916. február 9. 1. Egy felvonó képét lásd *Magyar Bányász Naptár* 1918: 76.

¹⁶⁹ Michigan Death Records, 1897–1920. www.seekingmichigan.com

¹⁷⁰ MNL OL K 114. Hagyatéki iratok, 18. cs. J–11/26. Az iratból nem derül ki, hogy a kártérítésből kaptak-e kézhez valamit, vagy csak a halotti értesítés volt a birtokukban. Az ügyet átadták a clevelandi konzulátusnak. Lakhelyként hibásan Kallomed [helyesen Ahmeek], illetve Alloner [Allouez] szerepel a feljegyzésekben.

¹⁷¹ Palmer 1914: 112.

4. Önszerveződés, önsegélyezés

Az 1890-es évtized második felében a magyar munkavállalók száma elérte azt a mértéket, hogy betegség, baleset esetén önmaguk segélyezésére egymással társulva segélyező szervezetet alakíthattak. A megerőltető munka, a gyakori balesetek, halálesetek miatt erre nagy szükség volt, lévén, hogy ebben az időben még semmilyen munkásbiztosítási rendszer nem létezett. Az egyletek gondoskodtak beteg tagjaikról s az elhaltak özvegyeinek, árváinak gyámolításáról. Létrejöttük az elsődleges cél beteljesítése mellett a közösséggé szerveződést is hatékonyan előmozdította. A fraternális szervezetek a társas élet kereteit biztosították, amelyek nem csak a közös együttlét, az alkalmi szórakozás fórumai voltak, hanem a helyi társadalomba való betagozódás elismert eszközrendszerét képezték. Az egyletek a csoportidentitást a külvilág előtt látványos formában mutatták ki, közös felvonulásokkal, zászlókkal, jelvényekkel. A rézvidéki magyar egyesületekről eltérő jellegű és mennyiségű forrásanyag maradt fenn. Míg a legtöbb hír, a működést ismertető kisebb-nagyobb beszámoló az első betegsegélyezővel kapcsolatban ismeretes, addig a szerveződés dinamikáját, a tagság összetételét a második esetében tudjuk rekonstruálni, köszönhetően a fennmaradt tagsági nyilvántartásnak. A második ütemben alakult négy újabb egyletről már kevesebb a híranyag, a magyar társasélet differenciálódását azonban így is jól lehet érzékelni, illetve érzékeltetni a szórványos információkból kiindulón.

Az önszerveződés kezdetei

Az első önsegélyező egyletről már számos összefüggésben szó esett. A *Red Jacketi Első Magyar Betegsegélyező Egyesület* 1897. július 4-én alakult meg. Elnöke – mint láttuk – Dudás Mihály volt, a levelező titkár a már szintén említett Sipos József, a jegyző Novák Mihály, akiknek lakáscímét is tudjuk: 441 7th Street, Red Jacket.¹⁷² A kezdet nem volt felhőtlen, alighogy megalakultak, máris bíróság előtt találjuk őket. Az elnök augusztus 25-i keltezéssel egy levelet juttatott el a *Szabadság* című magyar hetilaphoz: „Nyilatkozat. Az Amerikai Nemzetőr augusztus 15-i száma ellenem egy minden alapot nélkülöző koholmányt közölt. Kijelentem: A bíróság nekem 19 dollárt ítélt oda, dacára, hogy az egyletnek 9 tanúja volt, nekem csak egy. Az egylet köteles

¹⁷² *Szabadság*, 1897. augusztus 12. 4. Az említetteken kívül alelnök Sütő József, pénztárnok B. Sipos József, pénzügyi titkár Andrécsek Péter; ők beteglátogatók is voltak. Szintén ezt a tisztséget töltötte be ifj. Sipos József is; a teremőrt Dobos József. A megadott címen az 1900-as népszámláláskor már mások – nem magyarok – laktak.

volt a költségeket viselni. Az ítélet után kiegyeztem az egylettel 15 dollárban, amit nyugtáztam is. Kizárásról szó sincs, [kérték] feledjek mindent és maradjak tag.¹⁷³ A hírből nem derül ki, hogy min marakodtak össze, s a vádló levelet közlő *Amerikai Nemzetőr* vonatkozó száma nem maradt fenn. Rövidesen helyreállhatott a béke, mert egy következő közlemény szerint rendes gyűlésüket ismét az „egylet köztiszteletben álló elnökének vezetése alatt” tartották meg szeptember 5-én. Az eltelt egy hónap alatt bevételük 23 dollár 50 cent volt, betegsegélyre kifizettek két tagnak 20 dollárt. Mindketten a bányában sérültek meg: Fedor Ferenc 15 napra, Dudás Mihály elnök egy hónapra részesült betegsegélyben, de ő a segély felét visszaajándékozta az egyletnek.¹⁷⁴ Sérülése azonban súlyosabbnak bizonyult, legalábbis erre hivatkozva hamarosan elhagyta a bányavidéket. New Yorkból írt búcsúlevelében tudatta, hogy távozása ellenére tagja marad az egyletnek. Későbbi sorsáról nem sikerült információt szerezni, talán visszavándorolt Magyarországra. Utóda Joó István lett, aki – mint kiderült – épp ekkor telepedett le Calumetben, vagy még csak „ingázott” Cleveland és a rézvidék között.¹⁷⁵

Az egylet ezt követő hivatalos közlései a gyarapodás, a növekedés jeleit mutatják. Az 1898. évi közgyűlésen 36 tag jelent meg, s megállapították, hogy tíz hónap alatt az egylet képes volt kétszáz dollárt a bankban elhelyezni, annak ellenére, hogy még csak két évesek, és ezalatt volt már két haláleset, „azonfelül is sok szerencsétlenség”. Az elnök, Dobos István szerint: „Ezt első sorban a szép összetartásnak köszönhetjük, melynek tagok valóban testvéreknek tekintik egymást. Azért halljátok szómat, a környéken lakó és egyletkez nem tartozó nagyszámú honfitársak és csatlakozatok egyletünkhöz.”¹⁷⁶ Az elhunyt Kulics János örökösének 69 dollárt fizettek ki, amit az özvegy levélben köszönt meg „az egylet tisztviselőinek, úgy az összes tagoknak”.¹⁷⁷ Az egylet a szolidaritás megerősítésén keresztül jelentékeny közösség-szervező, nevelő szerepet töltött be. Aki az új környezetben elsajátítandó normától eltért, kihúzta magát kötelezettségei alól, számíthatott a többiek megvetésére. Egy elítélhető esetet a következő hírben ismertetett a levelező titkár, Káplár János: „Közhírré tészem, hogy Kertész András tagtársunk, kinek állandó munkája van, kilépett egyletünkből, mert haláleset történnén, 2 dollár 52 centet kellett volna befizetnie, pedig még nem rég 10 dollár betegsegélyt vett fel egyletünktől. Figyelmeztetem tehát az összes amerikai magyar egyleteket, hogy e fajta hűtlen egyéneket tartsanak távol tagjaik sorából.”¹⁷⁸

Idővel a hivatalos közleményekben újabb nevek bukkannak elő, mások az elköltözés miatt eltűnnek. Az 1899–1900-as éves számadás közlése például egy hetet

¹⁷³ *Szabadság*, 1897. szeptember 9. 3.

¹⁷⁴ *Szabadság*, 1897. szeptember 16. 3.

¹⁷⁵ *Szabadság*, 1897. október 14. 2.

¹⁷⁶ Red Jacketi Betegsegélyző Egylet. *Szabadság*, 1898. július 13. 13.

¹⁷⁷ Uo., a kézhez kapott 202 forint 50 kr.-ért köszönetet mondó levél: *Szabadság*, 1899. február 19. 7.

¹⁷⁸ *Szabadság*, 1898. november 17. 4. Vö. Fejős 2018a: 219.

késétt, mert a jegyző, Fedor Ferenc „távolabbi helyre” költözött. A beszámoló stabil anyagi helyzetet jelez. Az egyesület éves bevétele 625 dollár 97 cent volt, amiből közel 210 dollár megtakarítást a red jacketi bankban helyeztek el. Betegsegélyt 1899 augusztusa és 1900 júliusa között tizenhét alkalommal fizettek, továbbá két főnek ajándékot is adtak; mindketten betegsegélyben is részesültek, így az „ajándékot” betegségük-sérülésük miatt kapták mint plusz segélyt. A legnagyobb összeget a több mint fél éven át beteg Belák Péter kapta: 104,35 dollárt havi segélyként, valamint huszonötöt mint ajándékot. Varga János két havi betegsegélyt (27 dollár) és tizenöt dollár „egyleti ajándékot” vehetett fel. Két hónapi segélyezés több is előfordult. Az egy év alatt kifizetett összes betegsegély 302,61 dollárt tett ki. Nagyobb kiadás volt még az egyleti sapkák és jelvények megvásárlása, ami nyolcvan dollárra rúgott; gyűlésterem bérletére pedig huszonhatot fizettek.¹⁷⁹

A legelső alapszabályt nem ismerjük, viszont az egyesület 1900. július 10-én kiállított hivatalos bejegyzése – *charterje* – minden alapvető információt tartalmaz. Lehetséges, hogy a kezdeti zavarok után ez mintegy az újjáalakulás dokumentuma. A szervezet célja egyértelmű: „Az egyesület alapításának célja, hogy hozzájáruljon a rászorulóknak és bajba jutottak, a betegek látogatása, a halottak eltemetése támogatásához, valamint adakozás olyan jótékony és méltó célokra és eszközökre, amelyek hatással vannak az egyesület tagjaira és másokra.”¹⁸⁰ A szervezet tagja lehet „minden magyar, vagy olyan magyar származású amerikai polgár, aki a Calumet Township lakója”. A beállási díj öt dollár volt,¹⁸¹ a tagoknak havi 50 cent tagdíjat kellett fizetni a havi gyűlés alkalmával. Ezzel minden tag szavazati joggal rendelkezett. Az okmányt tízen írták alá, részben ugyanazok, mint akik eddig is az egyesület vezetését ellátták. Az elnök Joó István mellett – alább látni fogjuk – Szinkó György díszelnöki címet viselt. Sipos József pedig továbbra is ellátott valamilyen vezetői tisztséget (valószínűleg a pénztáros-ságot). Mindannyian bányamunkások voltak, ami a csoportosulás társadalmi státusát és integrációs fokát is kifejezi. Magyar üzletember, kereskedő még nem lehetett a telepen, különben ott találnánk a tisztségviselőket, alapítók között. A városi névjegyzék segítségével pontos kép adható a tíz aláíró munkájáról és munkahelyéről (5. táblázat). Ebből kiderül, hogy nem egy helyen álltak alkalmazásban, de többségük a Wolverine Mining Company-nál dolgozott napi munkásként (*laborer*), s volt köztük egy ács.

¹⁷⁹ *Szabadság*, 1900. augusztus 23. 6. – Kondás János levelező titkár közlése.

¹⁸⁰ MTUA, Houghton County Articles of Incorporation, Vol. 12/4. 1900. p. 24–25. Az eredetiben: This corporation is organized to provide for the relief of needy and distressed members, the visitation of the sick, the burial of the dead and such other benevolent and worthy purposes and objects as effect the members of the corporation and others.

¹⁸¹ Egy későbbi tagtoborzó kampány részeként két hónapra a beállási díjat 3 dollárra csökkentették, *Szabadság*, 1911. szeptember 15. 3.

5. táblázat. A Red Jacketi Első Magyar Betegsegélyező Egyesület vezetői foglalkozás és munkahely szerint, 1900

Név [*]	Foglalkozás ^{**}	Munkahely ^{**}	Születési hely [±]
Steve Yoo	munkás	Wolverine Mining Co.	Szendrőlád, Borsod
Joseph Seposs	trammer	Wolverine Mining Co.	Bés, Ung
George Senko	trammer	Tamarack Mining Co	Kereknye, Ung [?]
Steve Dobos	munkás ⁺	- ⁺	
Joseph Sor	-	-	Kápolna, Abaúj
John Kondas	munkás	Kearsarge Mining Co	Dobóruszka, Ung
Peter Andriczik	trammer	Tamarack Mining Co.	Dobóruszka, Ung
John Szeles	ács	Wolverine Mining Co.	
Mike Yo	munkás	Wolverine Mining Co.	Szendrőlád, Borsod
Steve Sinko	munkás	Wolverine Mining Co.	Kereknye, Ung [?]

Forrás: ^{*} Houghton County Articles of Incorporation, Vol. 12/4. 1900. pp. 24–25.; ^{**} *Polk's Houghton County Directory, 1899–1900.* Detroit, 1899.; [±] Hajólisták és életrajzi adatok források alapján; ⁺ *Polk's Houghton County Directory, 1900–1901.* Detroit, 1900. A ? a bizonytalan azonosítást jelenti.

Természetesen a tagsági díj határozta meg a segély mértékét, így mindenkinek az volt a célja, hogy növekedjen a tagság létszáma. A fejlődést, stabilitást és az elérendő célt Szinkó György „díszelnök” és Kondás János levelező titkár ekkor egy határozatban maguk is megfogalmazták. A betegeket – írják – „mindig rendesen kielégítettük”. De sokan nem csatlakoznak, csak ha bajba esnek, akkor jelentkeznek. Ha összetartának, az egyesület az egyik legnagyobb lenne. „Panasz és kifogás nem lehet, mert a ki dolgozik, az a bányában két dollárnál naponta kevesebbet nem keres és így azt a pár centet megfizetheti.” A növekedés előnyökkel járna: „Ha nagyobb számmal leszünk, akkor a tagok javára olyan újabb törvényt fogunk létesíteni, a melyek még egy magyar egyesületnél sincsenek.”¹⁸² Ez a megjegyzés a vidéken dolgozó munkások viszonylag kedvező vagyoni helyzetére is utal. A szándékolt „újabb törvények” a tagsági segélyezés kiterjesztésének lehetőségére vonatkoztak. Ha az adott időszakban napi két, két

¹⁸² *Szabadság*, 1900. szeptember 13. 7. Lehetséges, hogy a megoldáson a felek nem egyeztek, mert az év végén az új tisztikarban a „díszelnök” neve nem szerepel, a levelező titkár pedig Urbán János. *Szabadság*, 1900. december 17.

és fél dolláros munkabérrel számolunk, akkor az egy hónapra fizetett 12–20 dollár nyilvánvalóan nem pótolta a teljes keresetet – nem is ez volt a célja –, de a napi bér negyedét-harmadát mégis biztosította. A „pár cent” – vagyis a havi 50 cent – tagsági díjjal szemben ez a megtérülési lehetőség is jó befektetésnek számított. Az egyesület tagsági nyilvántartása nem maradt fenn. Csak szórványos információkból következtethetünk arra, hogy a taglétszám nem nőtt folyamatosan, éppen hogy visszaesések is bekövetkeztek. 1902–1903-ban mindössze tizenhét tagról szól az éves jelentés, miközben nagyjából ugyanekkor – 1900 és 1904 között – az egyesület égisze alatt történt hat pénzgyűjtésben kétszáz körül van a valamilyen összeget felajánlók száma. Igaz, nem valószínű, hogy mindegyikük egyesületi tag lett volna.¹⁸³ A hivatalos közleményekben előforduló nevek szerint a tagság férfiakból állott. Ritka kivétel Kocka Mihályné, akinek 1907-ben 13 havi betegsegélyt, 65 dollárt fizettek ki, majd férje elhunytakor haláleseti díjban is részesült.¹⁸⁴ Mi lehetett a munkája, nem tudjuk. Talán voltak más női tagok is, de nevükkel a tisztikarban soha nem találkozunk.

A szervezeti megerősítését szolgálta, hogy az egyesület saját környezetén túlra is igyekezett kiterjeszteni kapcsolatait. Ennek jegyében 1900. augusztus 12-én a jó 160 kilométerrel délebbre fekvő Bessemer környéki vasércbányák vidékén fiókosztályt szerveztek.¹⁸⁵ Más irányú és jellegű kapcsolatot jelez, hogy kezdettől fogva csatlakoztak a bridgeporti székhelyű Magyar Betegsegélyző Egyesület Szövetkezetéhez – az ún. Bridgeporti Szövetséghez –, amely országos fraternális szervezetként tömörítette a magyar bevándorolt munkások helyi szervezeteit. A rézvidéken alakult önszegélyező egyesület a 68. fiókként integrálódott az országos szervezetbe.¹⁸⁶ Ez a társulás halálesetre fizetett nagyobb összegű segélyt, amit kivétellel az országos tagság fedezett. Betegségekre nem fizettek, ez a tagszervezetek saját hatáskörébe tartozott. A haláleseti díj kezdetben 300 dollár volt, majd fokozatosan emelkedett, 1897-ben már 600-at, 1901-ben 800-at fizettek, s 1907-től vált gyakorlattá, hogy 1000 dollárt kaptak a károsultak hozzátartozói, valamint száz dollár temetési hozzájárulást.¹⁸⁷ Ez a változás-növekedés a helyi adatokból is kirajzolódik: Gallay Dániel örökösei 1904-ben 800-at kaptak, Koczka Mihályné és Katrincsák Sándor után 1908-ban, illetve 1913-ban ezer dolláros haláleseti segélyt fizettek ki.¹⁸⁸

¹⁸³ A Betegsegélyző Egyesület Szövetkezetének titkári évi jelentése az 1902-3. évről. *Szabadság*, 1903. augusztus 27. 9–13. Lásd alább az adományozásról szóló fejezetet.

¹⁸⁴ *Magyar Hirmondó*, 1907. augusztus 29. 5.; Halála: *Szabadság*, 1908. április 1. 5. (A férje is tag volt.)

¹⁸⁵ *Szabadság*, 1900. augusztus 30. 6.; 1901. április 18. 12.

¹⁸⁶ Naptár 1902. o. n. A Szövetkezet négy Bridgeporton működő önszegélyező szervezet társulásaként alakult 1892-ben. Taglétszáma 1897-ben 1243 fő volt, lásd Walkó 1942: 17.

¹⁸⁷ Walkó 1942: 30.

¹⁸⁸ Gallay Dániel: *Magyar Hirmondó*, 1904. augusztus 11. 3. – a bessemeri fiókegyesület tagja volt. Koczka (Kocka) Mihályné: lásd 183. jegyzet. Katrincsák Sándor: A Magyar Betegsegélyző Egyesület Szövetkezetének zárszámadása 1913-ik évről. *Szabadság*, 1914. június 10. 5–6. Nevét nem sikerült megtalálni az állami halotti nyilvántartásban.

A Red Jacketi Első Magyar Betegsegélyző Egylet levelező titkára az első időben hol Kearsarge-ról, hol Calumetról került ki, de a hivatalos „központ” mindvégig az előbbi volt, ahol egyébként postahivatal működött. Gyűléseit itt tartották minden hó első vasárnapján a Kearsarge Hallban. A területi tagoltság és a szervezethez az 1900-as évek derekán teljedett ki. Így 1907-ben az egyletnek hat magyarok lakta telepen volt beteglátogatója, ezek: Kearsarge, Wolverine, Allouez, Boston, Mohawk, Calumet.¹⁸⁹ Pár évvel később Boston elmaradt, helyébe Copper City került. 1913-ban a népes tisztikarban három zászlóvivőt is találunk, két fő a magyar, egy pedig az amerikai zászlóért volt felelős.¹⁹⁰ Az amerikai zászlót az egylet hatodik évfordulóján, 1903. augusztus 2-án avatták Csutoros Elek clevelandi lelképásztor közreműködésével,¹⁹¹ a magyart a református templom felszentelésekor, 1909-ben¹⁹² (5–6. színes kép).

A Református Egyesület helyi osztálya és a tagság összetétele

A második önszegélyező szervezet az Amerikai Magyar Református Egyesület önálló helyi osztálya lett. 1901 folyamán huszonegy új tag lépett az egyesület sorába, ami valószínűleg az akkor ide látogató Harsányi Sándor chicagói lelkésznek köszönhető. Ő az egyesület alelnökéként aktív szervezőmunkát is végzett. A következő évben, 1902 telén alakították meg osztályukat, az egyesületi elnök, Csutoros Elek jelenlétében.¹⁹³ Egyéni tagként öten már 1898-ban beléptek innen az egyesületbe, de az önálló csoport megalakítása ekkor még váratott magára. Közülük négyen Szendrőládról származtak, egyikük pedig a Nógrád megyei Vilkeről.¹⁹⁴ Megalakulásakor Kearsarge az 56. sorszámat kapta, utóbb az osztályok átszámolásával a 42. tagosztályként működött. Az országos tagnyilvántartásból¹⁹⁵ kinyert információk lehetővé teszik, hogy az egylet alakulásáról, tagságának összetételéről részletes képet alkossunk. A tagsági adatok segítségével a részben munkát vállaló magyarok mikroszociológiájának újabb jellegzetességeit lehet érzékeltetni. Ez a forrás jó támpontokat nyújt az itt megtelepültek egy nagyobb csoportja összetételének vizsgálatához származási-születési helyük vonatkozásában.

¹⁸⁹ *Magyar Hirmondó*, 1907. szeptember 12. 12.

¹⁹⁰ *Szabadság*, 1913. május 28.

¹⁹¹ *Szabadság*, 1903. július 23. 7.

¹⁹² *Heti Szemle*, 1909. augusztus 14. 4.

¹⁹³ Csutoros 1937: 131.

¹⁹⁴ AMRE #693 (Veres Lajos), #694 (Veres Miklós), #696 (Sinkó Imre, római katolikus, Vilke), #697 (Nagy Károly).

¹⁹⁵ Az AMRE forrásértéke kapcsán meg kell jegyezni, hogy ez ismeretlen okok miatt nem teljes. A központi titkár havonta közzétett jelentései 1908-ban (lásd *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*) tucatnyi olyan nevet tartalmaznak, melyek nem szerepelnek az átvizsgált központi nyilvántartásban. Ez más évek vonatkozásában is fennállhat. A titkári jelentések csak a belépő, felfüggesztett és törölt tagok neveit hozzák, egyéb adatot nem, így a jelen vizsgálathoz nem nyújtanak kellő kiegészítő információt.

6. táblázat. Az Amerikai Magyar Református Egyesület 42. osztályába évenként belépett tagok száma születési ország és vallási megoszlás szerint, 1898–1930

Év	Magyar- országi születésű	Amerikai születésű	Refor- mátus	Római katoli- kus	Görög kato- likus	Egyéb	Nincs adat	Elhunyt*
1898	5	-	4	1	-	-	-	-
1901	27	-	21	4	2	-	-	4
1902	4	-	2	1	1	-	-	2
1903	10	-	10	-	-	-	-	1
1904	3	-	3	-	-	-	-	-
1905	3	-	3	-	-	-	-	-
1906	8	-	1	3	3	-	1	2
1907	15	-	8	4	2	1 ⁺	-	-
1908	3	-	2	1	-	-	-	2
1911	2	-	2	-	-	-	-	-
1912	6	1	3	3	-	-	1	1
1913	7	-	7	-	-	-	-	3
1914	5	-	5	-	-	-	-	1
1916	1	-	-	1	-	-	-	-
1917	4	1	5	-	-	-	-	2
1918	7	-	3	2	2	-	-	1
1919	2	-	1	-	-	1 ⁺⁺	-	-
1922	1	-	1	-	-	-	-	1
1923	2	-	-	1	1	-	-	-
1925	1	2	-	2	-	-	-	1
1926	-	1	-	1	-	-	-	-
1928	1	2	2	1	-	-	-	-
1929	-	2	1	-	1	-	-	-
1930	-	1	1	-	-	-	-	-
Összes	117	10	86	25	12	2	2	21

Forrás: Amerikai Magyar Református Egyesület/Hungarian Reformed Federation of America központi tagnyilvántartás, 1897–1935

* Az adott évben beléptettek közül azok, akik halálukig az egyesület tagjai voltak és a nyilvántartás ezt felünteti (vagy más forrás megerősíti). Mivel az elhalálozás helyét nem rögzítették, nem biztos, hogy az egyesületi tag mindvégig belépésének helyén élt.

⁺ evangélikus; ⁺⁺ baptista

A 6. táblázat jól mutatja, hogy az egyesület nem kizárólag a reformátusokat tömörítette, bár elsősorban a református bevándoroltak önszegélyező szervezete volt. Ennek alapszabály szerint sem volt akadálya, csupán a „vadházasságban élők” voltak kizárva.¹⁹⁶ A helyi tagság egyharmada (33 százaléka) más felekezethez tartozott. Az osztállyá szervezést követően az éves belépések száma csekély. Az összes belépett 61 százaléka a helyi egyház megalakulásával bezárólag (1908) vált taggá; ez 78 főt jelent. Amerikai születésűekkel két kivételt leszámítva 1925 után gyarapodott a helyi osztály, amikor már nem az új bevándorlás, hanem a vidék elnéptelenedése lett a jellemző. Ennek egyértelmű jele, hogy a nyolc ekkor belépett második nemzedékbeli közül hárman az osztály akkori elnökének, Czap Józsefnek a gyermekei voltak, a többiek három további családból kerültek ki. A fluktuációra utal, hogy a belépettek mindössze 15,7 százaléka volt haláláig az egyesület tagja. A 42. osztály aktuális taglétszáma a legvirulensebb időszakban általában 30 és 50 fő között mozogott.¹⁹⁷ Tudni kell, hogy az egyesület a Bridgeporti Szövetséghez hasonlóan szigorú központi szabályok szerint működött. Aki elmaradt a negyedéves tagdíjfizetéssel – ez 1908-ban 35 cent volt –, tagságát felfüggesztették, s ha a következő negyedévben sem rendezte tartozását, tagságát megszüntették. Mindezt a jegyző a hivatalos lapban is folyamatosan közzétette. Cserébe az egyesület „halálesetre – idézve egy korabeli ismertetőt – tagjainak szép és vallásos temetést biztosít és az örökösöknek 3000 korona járulékot fizet ki”.¹⁹⁸ Ez 1908-ban 50 dollár temetési költséget és 750 dollár haláleseti díjat jelentett. A járulék többségét ekkor még az óhazában élő rokonoknak kellett kifizetni. A kiskorú örökösök pénzét a központi elnök és pénztáros kezelte míg kifizethetővé vált.¹⁹⁹ Utóbb áttértek a kor szerinti havidíjas rendszerre, a temetési segély 100, a haláleseti díj 900 dollárra emelkedett.²⁰⁰ Létezett még a „félsegély” intézménye, melyet a munkaképtelenné vált tagok igényelhetek. Máté Mihály az óhazából – a Gömör megyei Kászóból – folyamadtott ilyen támogatásért, azonban a jegyzőkönyvben rögzítettek szerint „mivel csak 4 ujját veszítette el, legfeljebb csonkulási díjra jogosult”. Kérését ily módon nem teljesítették.²⁰¹

A tagnyilvántartás 88 esetben feltünteti az új tag lakóhelyét. Túlnyomó többségük a két szomszédos bányatelep, Kearsarge (68) és Wolverine (12) lakója volt. (5. kép.) Bizonyos, hogy azok zöme is itt lakott, akiknél ezt a regisztrációkor nem rögzítették,

¹⁹⁶ Kovácsi 1903: 633.

¹⁹⁷ Lásd az egyesület beszámolóit a *Magyar Hírmondó* (1902–1906), a *Heti Szemle* (1910 áprilisáig), az *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja* és az *Amerikai Magyar Népszava* hasábjain.

¹⁹⁸ Kovácsi 1903: 633. – ekkor az egyesületnek 72 helyen összesen 2000 tagja volt.

¹⁹⁹ Így történt ez például Saláta Mihály kiskorú örökösének 375 dollárjával, *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, 1908. május 2. 3.

²⁰⁰ *Pittsburghi Híradó*, 1911. szept. 30. 6. – általános tájékoztató és egyesületi kalauz.

²⁰¹ *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, 1908. október 24. 4. AMRE #2432, belépett 1901-ben. Félsegélyt a Bridgeporti Szövetség is fizetett, ami nagy teret nyitott a visszaélésekre, vitákra, vö. Walkó 1942.

hiszen az osztályt az egyesület 42. számú, Kearsarge osztályaként tartották nyilván. Négyen a szintén közeli Mohawkot (6. kép) jelölték meg lakhelyükként, ahol az egyesületi nyilvántartásban rögzített arányhoz képest (88-ból 4) jelentősebb volt a magyarok létszáma. A további négy fő lakhelye megoszlott más telepek között.

7. táblázat. Az Amerikai Magyar Református Egyesület 42. osztálya tagságának születési hely szerinti összetétele

Megye / Szövetségi állam	Tagok száma	Települések száma	A legtöbb kivándorlót adó település	
			Név	Tagok száma
Borsod	30	11	Szendrőlád	13
Ung	26	15	Mokcsa; Palágy	4; 4
Zemplén	19	13	Dámócz	3
Szabolcs	17	6	Mándok	11
Abaúj-Torna	9	6	Abaújvár	3
Gömör	3	2	Kászó	2
Pest-Solt-Kiskun	3	2	Veresegyház	2
Alsófehér	1	1		
Békés	1	1		
Fejér	1	1		
Hont	1	1		
Nógrád	1	1		
Szepes	1	1		
Tolna	1	1		
Veszprém	1	1		
Michigan állam	8	3	Kearsarge	6
New Jersey állam	1	1		
West Virginia állam	1	1		
Nincs adat	2			

Forrás: Amerikai Magyar Református Egyesület / Hungarian Reformed Federation of America központi tagnyilvántartás, 1897–1935

Megjegyzés: A kétszer beléptettek csak egyszer szerepelnek; ez három fő esetében fordul elő.

A 7. táblázat a tagnyilvántartás születési adatai alapján a tagság magyarországi származását mutatja. Ez négy nagyobb kibocsátó „gócpontot” jelez, de ugyanakkor nagyfokú heterogenitást is kifejez. Az egyesületbe felvett összes tag tizenöt megye 63 településéről került ki. Ez azt jelenti, hogy az osztály egészét tekintve átlagosan nincs

két tag sem egyetlen helységből. Valójában 41 település az, ahonnan csak egy-egy fő lépett be az egyesületbe. Ez jelentős területi szóródást jelent. A zöm négy megyéből származik: 30 fő Borsod megyéből (11 településről), 26 Ungból (15 település), 19 Zemplénből (13 település) és 17 Szabolcsból (6 település). Pontosabb képet kapunk, ha még „mélyebbre”, a községek szintjére fordítjuk figyelmünket. Legtöbben a Borsod megyei Szendrőládon születtek (13 fő), s egy kivétellel – aki 1912-ben lépett az egyesület sorába – mind az első időszakban, 1905 előtt lettek egyesületi tagok.²⁰² Ők a mag, a kezdet. Közel ennyien, tizenegyen a Szabolcs megyei Mándokról származtak, ám ők épp egy ütemmel később, 1905-öt követően csatlakoztak az egyesülethez. Van előzmény: egy korai, 1901-ben belépett „előfutár” hat évvel később újra csatlakozott az egyesülethez. Lehetséges, hogy időközben visszatért Magyarországra, majd ismét kivándorolt s a rézvidéken keresett munkát. Az átlag fölött van még a Borsod megyei Alsószolca hét fővel. Az innen származó Karsza Mihály elnöke is volt az osztálynak.²⁰³

Mint más források is megerősítik, a rézvidék magyar bányamunkásai között leginkább ezek, illetve a környező falvak adták az egy helyről származók jelentősebb csoportjait. A vallási különbségek ugyanakkor át is színezik ezt a képet. Zemplén megyéből a többség a Latorca-menti falvakból származott. Különösképpen – mint taglaltuk – Zétényből, s a legszűkebb környezetéből. Velük szemben Dámócz szinte véletlenszerűen bukkan elő a kimutatásban. A 760 fős Zétény azonos lélekszámú volt, mint Szendrőlád (763 fő), s mindkettőt hasonló intenzitású tengerentúli munkavállalás, kivándorlás jellemezte. Az 1910-es magyarországi népszámlálás szerint a Borsod megyei községet valamivel erősebben meghatározta, mint a Zemplén megyeit. Zétény lakosságának 12,2 (93 fő), Szendrőládénak 15,8 százaléka (121 fő) tartózkodott külföldön.²⁰⁴ Forrásaink szerint mindkettőnek körülbelül a negyede, esetleg a harmada lehetett az, amely Felső-Michiganban kereste a kenyeret. Ung megyénél a fentiek

²⁰² A miskolci kereskedelmi és iparkamara 1890-es jelentése írja: „A kivándorlás mindegyre terjed s itt nem segíthet semmiféle hatósági intézkedés, terjed az, mint ragály. Egyik község kivándorló proselitákat csinálnak a másik községben s az első pénzküldemény, mely egy faluba Amerikából érkezik, szinte forradalomszerű hatással van. Alig várják a tavaszt, hogy utrakelhesenek. A szendrői (Borsod m.) járásból Abod, Galvács, Meszes, Szalonna, Martonyi, Szendrő, Szendrő-Lád, Borsod, Lád-Bessenő stb. községből 2000 (kétezer) munkabíró férfi vette a vándorbotot kezébe.” Közli: *Iparügyek*, 1891. október 15. 154. A terület kivándorlása feldolgozatlan, amit a jelen munka sem pótolhatott. Az adatok szerint a kirajzás egyik fő irányát a michigani rézvidék jelentette, de ezt jelentősen befolyásolhatták a más területeket érintő munkavállalási stratégiák, illetve személyes-családi kapcsolatok. A szomszédos, járási székhely Szendrő kivándorlásáról adatokat közöl Gulya 2002: 330–331.

²⁰³ *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, 1908. január 11. A pénztárnok: Veres Miklós; jegyző: Balog Mihály, ekkor 44 tagjuk volt. Karsza Mihály 1906-ban lett az egyesület tagja. A 40 éves férfi családja odahaza tartózkodott, AMRE #5158. Amerikába Liverpoolból érkezett az Etruria fedélzetén 1904. február 1-én. Úti céljaként Raritan, New York szerepel a nyilvántartásban, Ellis Island ID: 102494050129.

²⁰⁴ MSK 1912: 218. (Edelényi járás), 262. (Bodrogközi járás). Megjegyzendő, hogy ez az arány Lelesz esetében 26,2%, Uo.

kívül leginkább Dobóruszkát, Kereknyét, Nagyszelmenczet kell még a legfontosabb kibocsátó települések közé sorolnunk. Borsod kapcsán a volt járási székhely, Szendrő környékének községei, apróbb falvai kapcsolódtak be számottevő mértékben a rézvidék felé ágazó vándorlási láncba. Kezdeményezőként pedig – mint láttuk – alighanem az abaúji Mislókát is számon kell tartanunk. Ezekhez a területekhez, községekhez és településcsoportokhoz képest egy jelentősebb kivétel, térbeli eltérés mutatkozik, ami-re a következő fejezet zárásaként térek ki részletesen.

Az egy helyről érkezők természetesen nem mind lettek az egyesület tagjai, így Szendrőladról, a Szendrői járásból és Mándokról, vagy néhány más faluból sokkal többen tartózkodtak egy időben a vidéken, mint amit egyetlen egyesület tagsága lefed. Már csak azért sem, mert egy-egy családból ritkán lett tag a férj és a feleség is. Például 1913–14-ben összesen tizenketten léptek be az egyesületbe, tizenegy férfi és mindössze egy nő. Három férfi Mándokon született, kettőjük felesége szintén idevalósi volt, de ők nem lettek tagok. Igaz, talán csak egyikük volt együtt ekkor férjével, a másik valószínűleg (még) Magyarországon tartózkodott. A harmadik mándoki felesége belépett az egyesületbe, de ő nem volt falubeli, Ung megyéből származott. Rajtuk kívül azonban ekkor legalább két további Mándokról elszármazott házaspárról tudunk, akik nem tartoztak az egyesülethez. Az adott időpontban a lehetséges nyolc főből tehát csak hárman, vagyis alig több mint harmaduk „jelenik meg” az egyesületi nyilvántartásban.²⁰⁵ A családi-baráti kötelékek, az ismeretségek, a révükön szerveződő migrációs láncok és információk a munkavállalást épp úgy segítették, mint a párkapcsolatok s tágabban a közösségi élet kialakulását, fenntartását. Az egyesületi keret ugyanakkor lehetővé tette, hogy a különböző helyekről elszármazottak közelebb kerüljenek egymáshoz, szervezetenként integrálódjanak.

A szervezeti élet differenciálódása

A két első egyesület szerveződésében az óhazai szálak, a hozott kötelékek indukáló szerepe jól kimutatható. A későbbi szerveződések ez már kevésbé befolyásolta, előtérbe kerültek a lakóhely vagy a munkahely szerinti tagoltság igényei, illetve a közös célok képviselése. Ez utóbbi persze mind a két első önszerveződő egyesület kialakulásában elengedhetetlen tényező volt. A bevándorlás felfutásakor a legnagyobb magyar országos szervezet, a *Verhovay Segélyegylet* is alakított helyi osztályokat 1908-ban. Ebben

²⁰⁵ A belépett mándokiak: Czap József (#9429), Borkos Miklós (#10153), Galambos János (#10154). Czap Józsefné Hajdú Julianna az Ung megyei Kistráton született (#9430). A két nem tag mándoki házaspár: Denes Ferenc és Galambos Rákhel (Ferenc nevű gyermekük keresztnévét lásd: *Református Híradó*, 1914. március 26. 5.), valamint Galambos Sándor és 1913-ban őt követő felesége, a már említett Agárdi Júlia (Vázsonyi 1995: 179). A férfi D. Galambos Sándorként később belépett az egyesületbe 1918-ban, AMRE #13273.

szerepet játszott, hogy az országos vezetőség ekkor nagy tagtoborzó kampányt tartott, a lapokban folyamatosan népszerűsítették az egyesületet, s az újonnan alakult fiókokat a hirdetésekben közreadott listában is regisztrálták. Lehet, hogy a rézvidékiek is szerették volna megszerezni a 100. osztály jól hangzó címét, ám az augusztus 9-én Mohawkon alakult Verhovay a 99. fiók lett,²⁰⁶ a szeptember 27-én Kearsarge-on alapított pedig a 105. fiók.²⁰⁷ Mindkét csoport képviseltette magát a következő évben az egylet országos konvencióján Pittsburgh-ben. Sütő Mihály (Mohawk) és Joó István (Kearsarge) részt vett a gyűlésen.²⁰⁸ A következőt, a Verhovay 25. évi jubileumi konvenciót 1911-ben Toledóban tartották, amelyen a két fiókosztályt csak Joó István kearsarge-i elnök képviselte.²⁰⁹ A főtitkári kimutatás szerint a két rézvidéki csoport nagyjából egyforma méretű lehetett. Két és fél év bevétele Mohawkon 1670, Kearsarge-on 1682 dollárt tett ki, az azonos időszak kiadásai azonban az előbbinél több mint 90 dollárral meghaladták a bevételt, míg az utóbbi 107 dolláros többletet könyvelhetett el. Itt az egyleti vagyon és készpénz meghaladta a 640 dollárt, míg Mohawkon kevesebb volt mint 240.²¹⁰ A különbség valószínűleg a balesetek miatt kifizetett magasabb összegű betegsegély miatt állt elő. Az is igaz, hogy a konvenciót követő időben a 105-ös fiók aktívabb volt a tagtoborzásban, 1912 első félévében 16 új jelentkezőt vettek fel, míg a másik csoport nem jelentett gyarapodást.²¹¹ Az adott évben egy halálesetük is volt, Gáncsos Lajos örökösének 900 dollárt fizettek ki,²¹²

Az 1910-es években a mohawki szervezet valamivel nagyobb területre terjesztette ki működését. Beteglátogatója volt Mohawkon, Copper Cityben és a Boston nevű bányatelepen. Üléseiket a helyi Finnish (Finlander) Hallban tartották. A kearsarge-i fióknál két beteglátogató tevékenykedett, egyikük a „vidéken” – vagyis a Kearsarge bányatelepen kívül – lakók ellenőrzését látta el. Gyűléstermökként az akkor már meglévő

²⁰⁶ *Magyar Hirmondó*, 1908. augusztus 20. 12. Elnök Hornyák János, alelnök: Jánosi János, jegyző: Orosz János, pénztárnok: Szimán György, titkár: Béres Lajos, Box 94 Mohawk. Ellenőr: Balácsi János, 3 tagú bizottság: Kerekes János, Sütő Mihály, Kocsis György. Beteglátogató: Szinkó János. Ajtóőr: Gyökér András.

²⁰⁷ *Magyar Hirmondó*, 1908. október 15. Elnök Joó István, alelnök Oláh Mihály, pénztárnok Szemán Mihály, titkár: id. Zelemák János, Box 230 Allouez. Bizalmi ügykezelő Gáncsos Lajos. Ellenőrök: Estók Lajos*, Karkuska József és Borkó Károly*. 3 tagú bizottság: Barna József, Szeles Lajos* és Csuha Péter*, beteglátogatók Oláh Imre, Komás Lajos, Gáncsos István*. A nevek után a csillag (*) jelzi, hogy mándokiak.

²⁰⁸ *Magyar Hirmondó*, 1909. június 10.; augusztus. 12. 5.

²⁰⁹ *Szabadság*, 1911. június 13. 5. – a delegátusok névsora. A helyi lap szerint Steve Yoe, azaz Joó István már jóval korábban elutazott, hogy képviselje a magyar szervezeteket az országos gyűlésen, *The Calumet News*, May 17, 1911. p. 8.

²¹⁰ *Szabadság*, 1911. június 13. 3–4. – főtitkári jelentés.

²¹¹ *Pittsburghi Híradó*, 1912. május 3., július 26. – havi főtisztai gyűlések jegyzőkönyvei.

²¹² Verhovay Egylet 4. negyedéves főtisztikai gyűlés. *Amerikai Magyar Népszava*, 1912. augusztus 1. Ő lehetett az, akinek a temetéséről a helyi lap Mike (!) Gonchas néven számolt be. Betegségben halt meg, 44 éves korában, a temetési szertartást a református templomban tartották, lásd *The Calumet News*, April 25, 1912. p. 8.

református templom alatti helyiséget használták. A fiók elnöke folyamatosan a két másik, korábban alakult betegsegélyező egyesületnél is szerepet játszó, időnként az elnöki funkciót is betöltő Joó István volt. Más felbukkanó nevek is utalnak arra, hogy többeknél az egyleti tagság nem korlátozódott egyetlen egyesületre. Ez státusemelkedést is jelentett. A több lábbon állás több előnnyel kecsegtetett, ami azt is feltételezte, hogy már megengedhették maguknak, hogy több helyre is fizessék az egyleti tagdíjat. Cserébe betegség esetén több helyről remélhettek segílyt. Mindkét Verhovay fiók tisztikarában megtaláljuk a zászlótartókat, ami jelzi, hogy az önmegkülönböztető jelvények milyen fontos szerepet játszottak.²¹³ Egy ünnepi visszaemlékezés szerzője az 1930-as évek derekán azt állította, hogy a sztrájk idején „valahányszor a sztrájkolók felvonulást tartottak, a magyarok vezettek a Verhovay zászlókkal”.²¹⁴ Erről más forrás nem szól, így ebben a formában aligha állja meg a helyét. De az egyleti zászlók alatti felvonulások a korszak közösségi önreprezentációjának jellegzetes formáiként a sztrájkolók számára is a kollektív jelenlét s aktív részvétel eszközét képezték, így valóban élhettek vele.

A népesség növekedésére és tagoltságára utal, hogy a Verhovay fiókok létesülését követő időben Kearsarge-on az Egyesült Államokbeli Szocialista Munkáspárt (*Socialist Labor Party*) égisze alatt álló Amerikai Magyar Szocialista Munkás Szövetség országos fraternális szervezetének, a *Munkás Betegsegélyző Szövetségnek* is szerveződött helyi osztálya. Lehetséges, hogy a csoport néhány korábbi tag ide költözésével jött létre. Erre vall, hogy a 27-es számú osztályt 1907-ben még Colombusban jegyzik, két évvel később pedig kearsarge-i osztályként. Közben az egyleti kalauzban ezen a számon nincs osztály feltüntetve.²¹⁵ Pénzügyi és levelező titkára kezdettől Fodor Lajos volt. A pénztárnoki tisztséget előbb az évek óta Calumeten lakó, a Nógrád megyei Kazárról származó bányász, Domonkos György töltötte be. Miután rövid időre hazautazott,²¹⁶ Szabó Mihály, majd Kocsis László lépett a helyébe. Gyűléseiket minden harmadik vasárnap szintén a finn közösségi házban, a Finlander Hallban tartották.²¹⁷

²¹³ *Szabadság*, 1913. szeptember 6. és 8.; *Amerikai Magyar Népszava*, 1914. február 2. 7. Egyleti útmutató.

²¹⁴ Tarcai 1936: 60. A szerző még a szocialista napilap, az *Előre* szerkesztőjeként járt a sztrájk idején a helyszínen. Alább szó lesz róla, hogy cikkeiket inkább tekinthetjük a mozgósítás dokumentumainak, mint tényszerű adatokénak.

²¹⁵ *Népakarat* 1907–1911, egyleti kalauz. Első kearsarge-i említés: *Népakarat*, 1909. szeptember 28. Az 1909-es egyleti kimutatás alapján Puskás 1982: 535. Más szocialista irányt képviselt a Socialist Party, mely magyar tagszervezetének, a Munkás Betegsegélyző és Önképző Szervezetnek nem volt osztálya a rézvidéken; az 50. osztály a déli vasércbánya-területen, a Verona nevű telepen működött; lásd az *Előre* egyleti kimutatásait, 1913–1914; *Előre Naptár*, 1914: 111; Az „Új Előre” *Képes Naptára*, 1923: 104.

²¹⁶ Első alkalommal 1907–1911 között tartózkodott itt, majd visszatért: New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924, database with images, *FamilySearch*, György Domonkos, 1912.

²¹⁷ *Népakarat*, 1911. március 24. – ez volt a lap utolsó száma, miután egyesült a másik irányzat lapjával, az *Előrével*. Az új szocialista lap átmenetileg a *Testvériség* lett. Ennek április 6-i száma közölte a betegsegélyező szövetség új kalauzát.

Fodor később a sztrájkban töltött be említésre méltó szerepet. A szövetség 1911-ben tartott éves kongresszusán több, az alapszabályt illető javaslattal élt. Az a felvetés, hogy a betegsegély az első naptól fizetessék, olyan érvényes gyakorlatra utal, mely szerint csak egy bizonyos idő eltelte után lehetett segélyhez jutni. (A Református Egyesület hasonlóképpen három hónap betegség után kezdte a betegsegélyt fizetni, ha az tovább tartott.) Javasolta, hogy az öngyilkosok után temetési járulékot biztosítsanak, illetve, hogy a beálláskor fizetett összeget – „forgótóké” – ne lehessen visszaigényelni, s ez az összeg a 40 éven felüliek esetében öt dollár legyen. E felvetések sorsát nem ismerjük. Az viszont egyértelműen nem talált meghallgatásra, hogy a helyi osztályoknak ne kelljen hivatalos orvost tartani, mert az egyleti kalauz ezt követően mindenütt feltüntette a megbízott orvos nevét.²¹⁸

Ebben az időben betegségre napi 75 centet fizettek. Egy rövidebb, másfél éves időszakban – 1911 márciusától 1912 júliusáig – a hivatalos közlemények 24 kifizetett segélyt rögzítenek összesen huszonegy károsult részére. A teljes kifizetett betegsegély pár cent híján 423 dollárt tett ki. A rövid, 4-5 napos segélyekkel szemben gyakoribbak a 10–18 naposak, s a legtöbbet Weitz József kapta két alkalommal, összesen 45 napra, 60 dollárt.²¹⁹ Az esetszám egyben azt jelzi, hogy a munkás betegsegélyző is nagyjából hasonló létszámú tagságot tömörített, mint a többi önszegélyező szervezete. Az átvizsgált források a haláleseti díjról nem tudósítanak, viszont egy elhunyt személyéről igen. Varga Istvánról van szó, aki hosszas betegség után, két gyermekét és férjét hátra hagyva hunyt el 1912-ben Kearsarge-on. Utolsó útjára az osztály hattagú bizottsága kísérte.²²⁰

Helyben a *Kearsarge Labor Society* néven ismert munkásszervezet 1911-ben tényleg részt vett a református templom harangszentelésén.²²¹ Ez igencsak meglepő gesztus, lévén, hogy a hivatalos lap, a *Népakarat*, majd a *Testvériség* folyamatosan közölt a „csuhások” ármánykodását leleplező egyházellenes cikkeket. Úgy látszik, az ideológia, a szocialista elvek összeegyeztethetők voltak – legalábbis alkalmilag – a helyi összetartozás kinyilvánításával. Ebben az játszatott döntő szerepet, hogy a lelkész, Fazekas Sándor megértő, barátságos módon viszonyult a csoporthoz. A szakszervezeti szervező, Oppman Mór első – 1911. május 2-iki – helyi látogatása eredményeként egyenesen azt írta, hogy „[a] lap kérdésében is megegyeztünk és megnyertem új előfizetőnek lapunkra, a *Testvériségre*”. „Én mint református lelkész – foglalta össze szavait – nem is lehetek a szocialista törekvések ellen, azon oknál fogva, mert a szocialista forradalmi mozgalom az, amely a testvériséget hirdeti és mindazt, ami a munkásságra hasznos.” Még azt is hozzátette, hogy ha bárki felvilágosítást fog kérni a szocializmusról, „mellette fog agítálni és a táborunkba fogja sorakoztatni. Mert ő

²¹⁸ *Testvériség*, 1911. április 6. A szövetségnek országosan ekkor 61 osztálya volt, összesen 1100 taggal.

²¹⁹ Lásd a *Testvériség*ben közreadott havi titkári jelentéseket 1911. április 6. és 1912. augusztus 1. között.

²²⁰ *Testvériség*, 1912. március 28. 3.

²²¹ *The Calumet News*, September 30, 1911. p. 8.; Harang szentelés. *Szabadság*, 1911. október 13. 4.

egyedül a jezsuiták ellen küzd”.²²² Talán volt ebben a „tolmácsolásban” jó adag túlzás, s a találkozásban taktika mindkét fél részéről, mindenesetre tény, hogy a szocialista betegsegélyezőhöz, illetve a bányász unióhoz csatlakozott bányamunkások nem szigetelődtek el más magyar csoportoktól. Ezek fő törekvése ugyanakkor saját csoportjuk megszervezése, növelése volt, amit politikai gyűlésekkel, illetve közös szórakozásokkal egyengettek. „Minden magyar munkás családjával együtt megjelenik.” – így zárult a meghívó egy vasárnap délután kezdődő „kedveltségi versennyel egybekötött” táncmulatságra a „Wolverini Angol Hallba (Rác János közelében)”, melyen a nők ingyen, a férfiak 50 cent belépti díjjal vehettek részt.²²³ A bányász szakszervezet által 1911 tavaszától egyre-másra rendezett politikai népgyűléseken az angol mellett finn, olasz, horvát és magyar nyelvű beszédek hangzottak el. Ezzel igyekeztek kapcsolatokat építeni s együttműködést létrehozni a külön nemzeti csoportonként szerveződő „új bevándorlók” között.²²⁴ Az ilyen interetnikus kapcsolatépítés a többi betegsegélyező egyletre nem volt jellemző, azok épp saját határaik fenntartását, kinyilvánítását tartották szem előtt.

Ugyanebben az időben még a református egyesületnek is lett párhuzamos – netán rivális – szervezete, a *Kearsargei, Mich. Református Betegsegélyző és Halotteltakarító Egylet* 1911. június 24-én alakult meg. Gyanítható, hogy az új református önszegélyező szervezet az egyleti vezetéssel járó presztízs miatt jött létre, de a régi tagok közötti torzszalkodás vagy valamilyen más belső ellentét sem kizárt. A bridgeporti székhelyű Magyar Betegsegélyző Egyletek Szövetkezetének ekkor kelt hivatalos közleményei a régi, 68. mellett feltüntetnek egy 301. számú osztályt Kearsarge Betegsegélyző Egylet néven, ami egész biztosan a nevezett szervezettel azonos. Ügykezelője 1913 elején Veres Miklós volt.²²⁵ Ő régi amerikásnak számított, 1899-ben lépett Amerika partjára, 1901-ben már a kearsarge-i bányában dolgozott, tagja lett a Red Jacketi Első Magyar Betegsegélyező Egyletnek és a református egyesületnek. Az Abaúj megyei Méhészről elszármazott férfi ötven évesen hunyt el 1916-ban, a hivatalos halotti bizonyítvány szerint öregkori gyengeségben, alultápláltságban. Nem kétséges, hogy a bánya emésztette el.²²⁶ A Bridgeporti Szövetség tagjaként Veres Miklós örökösei természetesen részesültek a szövetség ezer dolláros haláleseti díjában.²²⁷ A végtisztességet bizonyára saját egylete biztosította, bár ezzel kapcsolatban nem maradt fenn információ.

Ennek az egyletnek a működéséről, tagságáról kevés adattal rendelkezünk. Az *Amerikai Magyar Népszava* egy 1919-es egyleti kimutatása szerint még ekkor is rend-

²²² Szervezői jelentés. *Testvériség*, 1911. május 9. 1. A lap folyamatosan közölte az új előfizetők nevét, a lelkésze azonban egyik számban sem található.

²²³ *Testvériség*, 1912. február 12. 6.

²²⁴ Lásd például *Testvériség*, 1911. szept. 14. 6. Vö. Kauonen–Goings 2013: 63–66, 115–116.

²²⁵ *Testvériség*, 1913. február. 9. A Magyar Betegsegélyző Egyletek Szövetkezete kalauza.

²²⁶ AMRE #2435; Michigan Death Records, 1897–1920, Nick Veres, January 23, 1916.

²²⁷ A Magyar Betegsegélyző Egyletek Szövetsége jegyzőkönyve, 1916. március 19-i rendes havi gyűlésről. *Amerikai Magyar Népszava*, 1916. május 16.

ben megtartották a tisztújító közgyűlést. Az elnök évek óta Kosztyu István, az alelnök Szanyi Sándor, a titkár a Kearsarge-on lakó Tóth János volt, s a tizenkét fős tisztikarba két beteglátogatót és két zászlótartót, egy ajtóőrt is választottak.²²⁸ Az elnök (és felesége) alig két évvel korábban a Református Egyesületbe is belépett. Ez összefüggésben lehetett azzal, hogy a sztrájk idején Kosztyu István összeütközésbe került az addigi egyletével, a Red Jacketi Első Magyar Betegségélyező Egylettel, mely kizárta soraiból. A részletekről alább még lesz szó. Ekkor már ő is a régi amerikasok közé tartozott: 1903-tól élt az újvilágban, felesége 1904-ben követte őt. Mindketten Zemplén megyei-ek, Bacskai, illetve Lelesz szülöttei. 1920-ban North Kearsarge-on béreltek házat, ahol hat gyermekükkel laktak. Ők mind a michigani bányatelepen születtek sorban 1906 után.²²⁹ A helyi viszonyok változásának is jele, hogy az évtized végén az egyesületi életben addig kevésbé aktív, másutt tagságától megfosztott Kosztyu Istvánra hárult az utoljára megalakult önszegélyező egylet vezetése. Vagy inkább úgy kellene fogalmazni, hogy ezzel a szervezettel s funkcióval kárpótolta magát a helyi közösségi élet színpadán. Ennek mozgalmassága azonban ekkor már végérvényesen leáldozóban volt.

²²⁸ *Amerikai Magyar Népszava*, 1919. május 4. (Egyleti Útmutató). Ugyanez a tisztikar a lap 1917. július 14-i számában. Az egylet működéséről 1921-ből van még hivatalos adat, vö. Bud 1922: 238.

²²⁹ Kizárása: *Szabadság*, 1913. szeptember 8. 3. AMRE #11947, #11948 (feleség sz. Palágyi Eszter). US Federal Census 1920, North Kearsarge, Houghton, Michigan, ED 122, sheet 21A, family 395. – Steve Kosgtys / Kosztys néven.

5. Adományok, adományozók, térbeli és társadalmi kapcsolatok

A Red Jacketi Első Magyar Betegsegélyező Egylet volt az, amely az első években adománygyűjtési akciókat szervezett, részben óhazai, részben amerikai magyar célokra. Nem mindegyiket intézte ez az egylet, voltak olyan óhazai kérések, amelyeket név szerint egy-egy falubelinek, ismerősnek küldtek, s akkor a gyűjtést ő kezdeményezte s bonyolította. A közös adományozás mindenképpen nagyobb összefogást igényelt, s a céllal való azonosulás sem lehetett közömbös. Természetesen a szervezők az egyleti tagokon, illetve az ismerősökön, rokonokon kívül a lehető legtöbb magyart igyekeztek támogatásra bírni. Ha ügyesek, kellően rámenősek voltak, esetleg „amerikaiaktól”, a munkaadótól is tudtak gyűjteni. A 8. táblázat időrend szerint összegzi mindazokat az akciókat, amelyekről adataink vannak a *Szabadságban* közreadott „nyilvános nyugtázások” jóvoltából. Van még egy nagy közös – ez esetben saját célú – gyűjtés, amit másutt tárgyalunk. Szintén egy másik fejezetben lesz szó az első világháború kezdetén az óhazai nélkülözők megsegítésének mozgalmáról. A felsorolt tizenhat eset imponáló. Ennek ellenére biztosan nem meríti ki az összes ilyen jellegű segítségnyújtást. A korszaknak nem minden sajtóterméke maradt fenn, s az sem állítható, hogy a kutatás során minden egyes meglévő lapszámot sikerült volna hiánytalanul feldolgozni. Ezen túl, lehettek olyan akciók is, amiknek nem volt sajtóbeli nyugtázásuk, s az egyleti iratok hiányában ezekről semmilyen információnk nincs. A föltárt adatokból összeállított forrásbázis azonban így is rendkívül jó alapot képez a Felső-Michiganben megfordult magyar munkavállalók népes csoportjának jellemzéséhez egy újabb aspektusból. Elsősorban tájékozódhatunk arról, hogy az itteniek milyen kapcsolatokat tartottak fenn szülőföldjükkel, illetve más amerikai magyar közösséggel, s milyen nagyobb hatósugarú, transzlokális vállalkozásban vettek részt. Megtudhatjuk, milyen mértékben vállaltak áldozatot, ha segítségért fordultak hozzájuk, azt, hogyan differenciálódott a segítségnyújtás mértéke, mekkora volt az átlagos adomány, a leggyakoribb összegű felajánlás, s kik adták a legtöbbet, kik voltak a huzamosan aktívak?

A gyűjtések négy kategóriáját lehet megkülönböztetni. 1. Az óhazába küldött adományok, templomok építésére, javítására, vagy más egyházi célra. 2. Amerikai magyar egyházak támogatása. 3. Jótékonyági segélyezés. 4. Hazafias vagy nemzeti célra tett felajánlás. Az utóbbi három esetében közös, hogy amerikai magyar érdekeket szolgált. Összesen 975 adománytételről van szó, amit nevenként és gyűjtési akciók szerint egy excel táblában rögzítettünk. Az adományozók száma ennél kevesebb, hiszen aki akár csak kétszer tett felajánlást, értelemszerűen két összeggel szerepel a listán. Ezek kiszű-

résével 424 főt kaptunk, de ez valamivel magasabb adat, mint az adakozók valóságos száma. A teljes pontosságot azonban a névazonosságok, a nyomtatott névsorok esetleges hibás névalakjai miatt nem lehet megállapítani. Például a Balog – Balogh – N. Balog – M. Balog, a Kalár – Kalán, a Varga – Warga változatok, vagy a Kis – Kish – Kiss – Kissi nevek épp úgy lehetnek különböző személyek, mint névelírások. „Átlagos” nevek esetében egyáltalán nem biztos, hogy egy Tóth András 1899-ben azonos azzal a Tóth Andrással, aki egy 1904-es névsorban szerepel. Az adományozók száma így is több mint négyszáz főre rúg. S ha egy-egy felajánlást, adományt szavak nélküli állításként tekintünk, akkor ezeket együttesen egy lényegében hangtalan munkavállalói tömeg „hallható” állásfoglalásaként foghatjuk fel. A több száz kis összegű felajánlás markáns kifejeződése a kollektív segítségnyújtásban való részvételnek. Emiatt, s nem önmagában az összegek mennyisége miatt érdemelnek figyelmet.

8. táblázat. Adománygyűjtési akciók, 1898–1908

Év	Cél	Gyűjtött összeg (\$)	Adakozók száma	Az adomány átlagos nagysága (\$)
1898	Leleszpolyán, Zemplén megye, a református templomra ¹	36,45	49	0,76
1899	Zétény, Zemplén megye, a leégett római katolikus templom újraépítéséhez ²	66	51	1,29
1899	Várkesző, Vas megye, a római katolikus templom építésére ³	34,10	33	1,07
1899	Bés, Ung megye, a református templomra ⁴	48,80	61	0,8
1900	Mokcsa, Ung megye, az egyház javára ⁵	40,40	46	0,88
1900	Szatmári János szerencsétlenül járt honfitársunk felségélyezésére ⁶	22	53	0,42
1900	Pittsburgh, Pennsylvania, a református templom javítására ⁷	19,25	47	0,41

Év	Cél	Gyűjtött összeg (\$)	Adakozók száma	Az adomány átlagos nagysága (\$)
1900, 1902	Cleveland, Ohio, Kossuth-szoborra ⁸	18,75	37	0,50
1901	Nagyszelmencz, Ung megye, a református templom javítására ⁹	30,65	56	0,55
1902	Kereknye, Ung megye, a görög katolikus templom javítására ¹⁰	48	57	0,85
1903	Kis- és Nagyráth, Ung megye, a római katolikus templomra ¹¹	48,50	72	0,67
1904	Bodrogszerdahely, Zemplén megye, a görög katolikus templomra (cerkóra) ¹²	38,55	56	0,55
1904	Cheswick, Pennsylvania, a bányakatasztrófa árvái számára ¹³	34,70	83	0,42
1905	Tiszabercel, Szabolcs megye, a római katolikus templom építésére ¹⁴	127,10	119	1,07
1905	Homestead, Pennsylvania, a református egyházra ¹⁵	18,15	43	0,42
1908	Vajkócz, Ung megye, a református templom építésére ¹⁶	53,90	112	0,48
Összesen		687,60	975	0,71

Forrás: ¹ Szabadság, 1898. okt. 13. 3.; ² Szabadság, 1899. május 11. 3.; ³ Szabadság, 1899. július 20. 3.; ⁴ 1899. szeptember 21. 3., szeptember 28. 3.; ⁵ Szabadság, 1900. március 15. 2.; ⁶ Szabadság, 1900. május 3.; ⁷ Szabadság, 1900. augusztus 16. 7.; ⁸ Magyar Hirmondó, 1902. május 22. 5.; Szabadság, 1902. augusztus 28. 6.; ⁹ Szabadság, 1901. augusztus 1. 8.; ¹⁰ Szabadság, 1902. augusztus 2. 7.; ¹¹ Szabadság, 1903. július 30. 7.; ¹² Szabadság, 1904. január 28. 5.; ¹³ Szabadság, 1904. március 10. 8. március 17.; ¹⁴ Szabadság, 1905. január 19. 5.; ¹⁵ Szabadság, 1905. augusztus 10. 7.; ¹⁶ Szabadság, 1908. december 26. 6.

Magyarországi egyházak támogatása

Tizenegy esetben magyarországi egyházközösségeknek küldtek anyagi segítséget. A Veszprém megyei Várkesző kivételével minden alkalommal olyan községben lévő egyházat támogattak, amit élő migrációs kapcsolat kötött a rézvidékhez. Ennek erőse eltérő volt az egyes falvak esetében, amire abból lehet következtetni, hogy az adományozók közül hányan származtak az adott helyről, vagy szűkebb környékéről. Ilyen szempontból azonban az adományokat nyugtázó összesített névsor hiányos. Az adakozók származási helyét csak Nagyszelmencz listája tartalmazza. Itt sem teljes körűen, de nagy forrásértékkel, miután a „33 éve épült ref. templom javítására” ötvenhat adakozó közül negyvenháromnál tüntették fel az illetőségi helyet. Bár az összes adományozó körülbelül harmada esetében tudjuk más források alapján, hogy hova valósiak, a kulcsszereplőknél ez szinte mindig meghatározható. A gyűjtéseket szervezők, vagy a legnagyobb összeget felajánlók túlnyomórészt abból a faluból származtak, ahova a segítség irányult. Hozzájuk járultak a többiek nélkülözhető centjeikkel. A gyűjtést megszervezők általában odaválóiak, vagy nagyon közeli ismerősök voltak, ők kapták hazulról a gyűjtőívet, a pap vagy az egyháztanács adománykérő levelét. Várkesző ez esetben is kivétel, az adakozást a Red Jacketi Első Magyar Betegségélyező Egylet két tisztviselője bonyolította a tagság körében, s ők nem onnan származtak. Az egyház kérvényt küldhetett szét az amerikai magyar egyletekhez, amely a távoli rézbányák munkásai körében közvetlen kapcsolat nélkül is meghallgatásra talált.²³⁰

Az első gyűjtések eredménye – Várkeszőt nem számolva – három szomszédosnak tekinthető településre ment: Leleszpolyánba, Zétényre és Bésbe. Az elsőt a faluból elszármazott Fekete János kezdeményezte és szervezte, és a legnagyobb összeggel, hat dollárral ő maga járult hozzá az adományhoz. Más falubeli nincs is a listán, bár az ötven adakozónak csak a feléről van származási információnk. Czirfusz János és neje kivételével a lista nem jelez más házaspárt, noha nem minden adakozó volt egyedülálló munkásember.²³¹ Ez volt az egyleti tagok első adománygyűjtése, amivel nem a betegségből adódó saját kereset-kiesésüket pótolták. Szinte azonnal indult a másik segítségnyújtás, miután arról értesültek Zétényből, hogy „1898 október havában a katolikus templom leégett és így a benne lévő két nagy harang elolvadt és az orgona is megégett”. Káplár János, a levelező titkár összesítette az adományokat, ő tette közzé az adakozók listáját és küldte haza szülőfaluja templomának újraépítésére a begyűlt hatvanhat dollárt. A legtöbbet adakozó tíz személy jóval többet adott, mint a fölajánlott

²³⁰ A várkeszői katolikus templomot 1900-ban építették – a község honlapja szerint – „nagyrészt az Amerikába kivándorolt Várkeszőiek (sic!) adományából”. www.varkeszo.hu/index.php/varkeszo/latnivalok-muemlekek – utolsó letöltés 2019. május 19. A Red Jacketból küldött összeg biztosan nem ilyen eredetű, vö. *Szabadság*, 1899. július 20. 3. – 9. sz. kimutatás.

²³¹ *Szabadság*, 1898. október 13. 3. A leleszpolyáni születésű (1872) Fekete János 1907-ben tért vissza Calumetbe – amerikai útlevéllel, miután az előző évben Michiganben elnyerte az amerikai állampolgárságot, lásd Ellis Island ID 102063100048.

összeg fele. Közülük ketten nem voltak falubeliek, az egyik az Ung megyei Pruszkáról került a rézvidékre, a másik származása ismeretlen. A „zétényi mag” az adományok nagyságának sorrendjében a következő: Sirokmány József hét dollár, Urbány [Urbán] János, Káplár János, Remák István, Lovász István öt-öt dollár, Urbány [Urbán] Jánosné három dollár, Káplár Jánosné és Szabó András két-két dollár. Káplárné és Szabó András testvérek voltak. Az „egydollárosok”, az 50 és 25 centet felajánlók között is voltak zétényiek. Az adakozók felénél tudjuk, hogy honnan érkeztek. Egyharmaduk, 13 fő volt zétényi.²³² A két rézvidéki, alapítónak tekinthető házaspár, Káplárék és Urbánék együttesen tizenöt dollárral vették ki részüket a segítségnyújtásból. A hazaküldött pénz majdnem negyede tőlük származott. Figyelmet érdemel, hogy az összes adakozás között a zétényiekének volt a legmagasabb az átlagos összege, és ez teljesítette be leginkább azt a modellt, hogy az Amerikában lévők *saját* szülőfalujuk megsegítéséért fogtak össze, s ennek érdekében mozgósították a velük együtt dolgozó társaikat.

Harmadik alkalommal a bési református templomra adakoztak 1899-ben. Wolverine-ben és Kearsarge-on Kovács József és Urbán János gyűjtött, Bostonban Akalán János. Közel 49 dollárnyi adományt juttattak az egyháznak. A bési református egyház nevében Kovács József mondott köszönetet az adakozóknak.²³³ Az összeg hamar célba ért. A bési presbitérium 1899. október 1-én tartott gyűlésének jegyzőkönyve így nyugtázta a küldeményt: „Kovács József Amerikában élő egyháztag az újonnan építendő templom költségeire 117 Ft-ot küldött.”²³⁴ A másik gyűjtő, Akalán János, továbbá Sipos Péter szintén a falu szülötte volt. A legnagyobb összeget, öt-öt dollárt ők hárman ajánlották föl. Két Urbán János van a listán, a gyűjtő talán szintén helybeli, a névrokona zétényi (esetleg fordítva). Ez az akció is arra utal, hogy geográfiailag egy viszonylag szűk körből került ki a rézvidékre vándorolt magyar munkások *egy része*. Az első időszakban nagy valószínűséggel a *domináns* része, miután úgy tűnik, a migrációs hídfőállást megvevő előfutárok a Zétény, Leleszpolyán, Bés háromszög kirajzott munkásaiból kerültek ki. Ezt már az eddigi adatok is körvonalazták, azzal a kitételrel, hogy a „pionírok” sorában a másik számottevő csoportosulást a Borsod megyei Szendrőládról elszármazottak alkották. Az ő tömörülésük azonban óhazai egyházukat segélyező kollektív kampányban nem realizálódott, legalábbis a megismert források tanúsága szerint.

A bési egyház után egymást követően négy Ung megyei egyházközösséget részesítettek adományban. Felekezeti különbség nélkül, két református, egy görögkatolikus és egy római katolikus templomra gyűjtöttek. Az eddigi gyakorlat ezeknél is megfigyelhető: a gyűjtők jellemzően helybeliek, s ha előfordul az átlagtól lényegesen magasabb följánlás, akkor annak adományozója is az adott helyről származik. Mokcsa esetében apa és fia, idősebb és fiatalabb Balog Ferenc intézte a gyűjtést, s együtt tizen-

²³² *Szabadság*, 1899. május 11. 3.

²³³ *Szabadság*, 1899. szeptember 21. 3., (folyt.) szeptember 28. 3.

²³⁴ Egyháztanács gyűléseinek és határozatainak jegyzőkönyve, 1860-tól. Bés (Besa) református egyház irattára.

négy dollárt küldtek szülőfalujukba. Ráthnál az onnan elszármazott Béres István és Kis (Kish) Ferenc adták a legtöbbet, öt, illetve négy dollárt, s Béres István bonyolította a gyűjtést a szintén ráthi Kiss Sándor, valamint Szinkó Györggyel együtt. Nagyszelmencz javára Köblös Mihály szervezésében folyt a gyűjtés. Felesége volt idevalósi, ő a szomszédos Kelecsényből származott, s vőnek ment a faluba. Ketten három dollárt adományoztak, jó félszáz társuk fejenként többnyire 50 centet. Ennek az akciónak sajátos jegye, hogy mindössze két nagyszelmenczit találunk a listán, s talán emiatt tüntették föl az adományozók többségénél a származási helyüket. Azaz: tudják a szelmencziek, hogy ki hová valósi, ha alkalom adtán ki szeretnék egyenlíteni a számlát. A szinte szabályként érvényesülő eljárás nyomán feltételezhetjük, hogy a kereknyei egyház megsegítését intéző és a legtöbbet, négy-négy dollárt adományozó három Szinkó – György, István és Ferenc – ebből a községből származott. Ezt joggal feltételezhetjük, s ily módon a kezdetektől mindenben benne lévő, de illetőségét sohasem felfedő, a rézbányáktól soha el nem szakadó Szinkó György kereknyei származása is szinte bizonyosra vehető.²³⁵

A bodrogszerdahelyi görög katolikus „cerkóra” hárman is öt-öt dollárt adakoztak. Kosztyó József és Takács István a fentiek alapján nagy valószínűséggel innen származott, vagy legalábbis az egyház joghatósága területéről. Remák Istvánról nem lehet eldönteni, hogy szintén idevalósi volt-e, vagy azonos-e a zétényivel. Az utóbbi is görög katolikus vallású volt, mint az adományozók többsége – már amennyire ez kideríthető volt. A gyűjtést Remák István szervezte Dankó Jánossal, aki kisebb összeget, két dollárt tudott felajánlani. Káplár János és Fedor Ferenc mellett öt már az ide látogató Apáthy Ferenc is megnevezte segítőjeként 1898-ban, s róla biztosan tudjuk, hogy Bodrogszerdahely szülőtte volt. Fia, János utóbb a szerdahelyi görög katolikus elemi iskolába járt, az iskolai naplóban szerepel is, hogy a michigani Calumetben született 1903-ban.²³⁶ Az otthoni cercó segélyezése idején Dankó János viszonylag aktív szerepet játszott a Red Jacketi Egylet ügyeiben. Tagsága azonban hátralék miatt megszűnt 1908-ban, s ezt követően nyoma vész a területen.²³⁷

A két utolsó, az 1905-ös és 1908-as egyházi támogatás feltűnő jegye, hogy az adakozók száma bőven meghaladja a százat. Ez biztos jele a létszámnövekedésnek. Tiszabercel külön kitűnik azzal, hogy hárman is húsz-húsz dollárt juttatnak szülőfalujuk-

²³⁵ Erre az egyház anyakönyve adhatna végleges választ, amit nem volt módom megtekinteni. Nevüket Szinka alakban tünteti fel a nyilvános nyugtázás. *Szabadság*, 1902. augusztus 2. 7.

²³⁶ A bodrogszerdahelyi gör. kath. elemi mindennapi iskola haladási és mulasztási naplói az 1910/1911-es iskolai évtől évente (BRE), Bodrogszerdahely (Sereda) görög katolikus plébánia irattára (BRE). A házaspárnak még két lánya és egy fia született, a lányok biztosan az Egyesült Államokban. A születési éveket pontatlanul és következtetlően vezették be a különböző évek naplóiba. Megrendítő, itt nem fölfejtendő sorsot sejtet, hogy az első gyerek, János kivételével a többiek „szellemi fogyatkozás miatt” kimaradtak az iskolából, lásd az 1914-es és 1916-os iskolai naplót.

²³⁷ *Szabadság*, 1908. április 3. 5.

nak, s ezzel a berceli volt a legmagasabb összeget – majdnem 120 dollárt – egybegyűjtő akció a vizsgált időszakban. Viszonylag sokan, harmincötven csak ekkor adakoztak, s jellemzően kisebb összegeket. Ők döntően az újonnan érkezettek voltak, akik már egy jól működő szisztémába léptek be. Az Ung megyei Vajkócznak nyújtott segítség teljes mértékben ezt tanúsítja: sok szereplő, „rutinszerű” adakozás, egyénileg kis összegekkel. Itt a legalacsonyabb az átlagos adomány: 48 cent. Ez esetben két helybéli sikerült azonosítani, a gyűjtést szervező Kázmér Mihályt és testvérét, Istvánt. Mindketten kétszer keltek át az óceánon, másodjára egyaránt sógorukhoz, Kruppa Mihályhoz mentek, aki egyébként szintén támogatta egy dollárral a vajkóczi egyházat.²³⁸

Az egyházaknak küldött pénzekről egyik egyháznál sem lehetett érdemi feljegyzéseket találni. A kimenő kérelmeknek, a kivándoroltak adománygyűjtésének legfeljebb apró nyomai kerültek elő. Pólyánban egy alkalommal az Amerikába kiküldött gyűjtőívek postaköltségét jegyezték be az egyház pénztárkönyvébe, de nem 1898-ban, hanem egy pár évvel későbbi – ismeretlen helyen folytatott – gyűjtés alkalmával.²³⁹ Bésben az említett jegyzőkönyvi részlet tanúsítja, hogy a rézvidékre kivándoroltak hozzájárultak a templom építéséhez. Zéténnel kapcsolatban, illetve Bodrogszerdahelyen semmilyen feljegyzést, pénztári iratot, kimutatást nem sikerült fellelni az 1904-es támogatással kapcsolatban, pedig itt elég gazdag az egyházi irattár. A többi adományozás esetében nem volt mód helyszíni kutatást folytatni.²⁴⁰ A Béssel szomszédos Iskét érdemes még megemlíteni, bár nem tudunk arról – legalábbis az amerikai magyar lapok jóvoltából –, hogy a rézvidékre elszármazottak kaptak-e onnan pénzkérő levelet, vagy, hogy folyt-e ott gyűjtés a református templom építésére. Az iski egyház iratai között viszont fennmaradt egy kitöltött példány abból a gyűjtőívől, amelyet az egyház 1902-ben küldött Amerikába. Megszólítása jól visszaadja a küldemény célját: „Az iski ev. ref. egyház esdő szözata az Amerikában levő hitfeleihez és a kegyes adakozókhoz.” A visszaküldött irat tartalmazza az adakozók saját kezű aláírását és az adományok összegét. Hogy honnan érkezett, nem derül ki, a nevekől ítélve nem a rézvidékről. A gondnoki számadáskönyv a gyűjtők nevével tartalmazza az Amerikából küldött összegeket, de pontos helymegjelölés ott sem szerepel.²⁴¹

²³⁸ Kázmér István 1908. május 27-én érkezett az Ultoniával, 1905–1907 között tartózkodott Kearsarge-on. Kázmér Mihály a Pannonia fedélzetén érkezett 1910. február 4-én, s korábban 1903–1908-ban járt ugyanitt, lásd New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924, database with images, *FamilySearch*.

²³⁹ Leleszpolyán református egyház pénztári könyve, 1892: „Amerikába gyűjtőívek küldéséért posta-költség 1 frt 50”. Leleszpolyán (Polány) leányegyház gondnoki iratai, Kocsis Géza gondnok birtokában.

²⁴⁰ Tiszabercelen egy 1960-as adományozás dokumentuma maradt fenn a katolikus egyháznál, a korábbiakról nem tudnak. Natkó Zoltán, az egyháztörténeti gyűjtemény volt alapítójának tájékoztatása, e-mail, 2018. november 26.

²⁴¹ Iske (Ižkovce), református egyház irattára (IRE). Az egyháznak már 1899-ben gyűjtött Jesó István az ohioi bányavidéken, lásd *Szabadság*, 1899. április 27. 3. A templom alapkövét 1904 májusában tették le.

Adományok amerikai magyar célokra

Az óhazai egyházak megsegítése „párjának” tekinthető a két amerikai magyar egyház-köztség javára indított megmozdulás. 1900-ban a pittsburghi református templom javítására gyűjtöttek közel húsz dollárt. Az adományozók mind férfiak voltak.²⁴² Évekkel később Homestead a másik ilyen eset, ahol az a Harsányi Sándor volt a református egyház lelkipásztora, aki – mint látni fogjuk – éveken át gondját viselte az észak-michigani magyar reformátusoknak. Ekkor sem az összeg nagysága jelentős, hanem az a tény, hogy a tőlük távol lévő, de hozzájuk hasonló sorsú ipari munkásokat támogattak. Az ilyen jellegű adományok azonban láthatóan nem voltak gyakoriak. Ennek kézenfekvő magyarázata, hogy Calumet a többi magyar teleptől, a magyar egyházaktól nagy távolságra esett. A keleti parti egyházak, vagy a clevelandiek és környékbeliek folyamatosan kölcsönösen támogatták egymást egy-egy nagyobb vállalkozás esetében. Ebből a laza szolidaritási hálóból Észak-Michigan kimaradt, s az itt lakók-dolgozók nagyobb készséget mutattak egy-egy óhazai egyházi kérés teljesítésére, mint a távoli amerikai magyar gyülekezetek megsegítésére.

Természetesen a rézvidékiek sem éltek teljes elszigeteltségben, a hírek jöttek, mentek, a rézbányákban munkát vállalók egy része az ország más részéből érkezett, s hosszabb-rövidebb időszak megpróbáltatásai után továbbállt. A balesetek hírei az amerikai sajtó és a magyar lapok révén gyorsan elterjedtek. A nagyobb balesetek, katasztrófák kárvallottainak gyakran országszerte is gyűjtöttek. Ilyen jótékonyági célból a rézvidéken két alkalommal mozdultak meg, mindkétszer szélesebb körű összefogás részeként. Előbb egy „szerencsétlenül járt honfitársunk felsegélyezésére” adtak össze huszonkét dollárt, hasonlóképpen, mint többtucatnyi magyar telepen. Feltűnő, hogy ez valamivel nagyobb visszhangot váltott ki, mint a két amerikai magyar egyház-köztség támogatása. Igen jelentős amerikai magyar megmozdulás volt az 1904-es cheswicki, pennsylvaniai bányakatasztrófa árváinak megsegítése. A Red Jacketi Betegségélyező Egylet is részt vett az országos akcióban. A Palágyi Miklós titkár és Kissi András szervezésében folytatott gyűjtés 36 dollár 20 centet eredményezett. A tragikus bányarobbanásban 184-en haltak meg, köztük ötvenöt magyar bányász. Ennek hatására országos szolidaritási mozgalom indult, s alig egy hónap alatt magyar munkások ötezer dollárral segítették a bányakatasztrófa áldozatainak hozzátartozóit. Jószerivel centenként adták össze – több ezer magyarországi kivándorolt együttérzése jeleként.²⁴³

A negyedik típusú, hazafias célú adakozást Kossuth Lajos szobra felállításának támogatása jelentette. A Clevelandben 1902-ben emelt szobor költségeire közel két éven át folyt az országos gyűjtés. Helyben a Red Jacketi Első Magyar Betegségélyező Egylet vette kézbe az ügyet, amely saját pénztárából öt dollárt ajánlott föl, valamint gyűjtést

²⁴² *Szabadság*, 1900. augusztus 16.

²⁴³ *Szabadság*, 1904. február 4. Az ötezer dollár összegyűjtését a *Szabadság* 1904. március 24-i száma közölte.

kezdményezett Palágyi Miklós vezetésével. Harminchatan vettek benne részt, akik 25–50 centjeikkel segítették a mozgalmat. Ketten egy-egy dollárt adtak: Joó István és a szintén szendrőládi Veres S. István. A hívó szó fél dollár erejéig elérte a Hancockban lakó Kertész Jánost is.²⁴⁴ Kossuth szobrának felállítása nagy amerikai magyar ügy volt, élénk sajtóvisszhang kísérte, ami feltétlenül mozgósító szerepet játszott. A függetlenségi és nemzeti elkötelezettség a rézvidéki bányamunkások öntudatosabb, polgáriasultabb rétegét is áthatotta. A szoborra tett felajánlás összege, a résztvevők száma arra utal, hogy ez szavakban, ünnepélyek szervezésében nagyobb mértékű lehetett, mint amikor anyagi áldozatot is kellett hozni. De azt is figyelembe kell venni, hogy az amerikai Kossuth-szobor mozgalom a paraszti háttérű vándormunkásokat még inkább a lokalitások feletti nemzeti lojalitás köteleibe való bekapcsolás, a tanító-nevelő beszoktatás fázisában érte, mint a politikai állásfoglalás aktív kifejezésében. Míg az óhazában természetes volt, hogy a helyi templom, egyház érdekében áldozatot kell hozni, a nemzet, a politika elvont eszméinek szolgálatát a maguk világán kívülinek tekintették, arra saját tehetségükből nem fordítottak. Ez is magyarázza, hogy miért talált leginkább visszhangra az óhazai egyházak megsegítése, ellentétben minden más támogatási igénnyel.

A gyűjtések összesített eredménye közel hétszáz dollárt tesz ki, ami átlagosan fejenként 71 centet jelent. Ez az átlag persze nagy szóródást takar. A két véglet az egy alkalommal adott tíz cent és a húsz dollár. Másfél évtized adatairól van szó, mialatt a potenciális résztvevők köre akár többszörösen is kicserélődhetett. Ez megmutatkozik abban, hogy igen nagy azok száma, akik csak egyszer szerepelnek az egyesített névlistán. Az összes adakozó körülbelül fele, 208 fő csak egy ízben adományozott. Ellenben az is kirajzolódik, hogy vannak folyamatosan jelen lévők, akik rendszeresen hozzájárultak a gyűjtésekhez. Olyan azonban nincs, aki minden alkalommal adakozott volna. A legtöbbször, tizennégyszer a dobóruszkai Andrécsik Péter volt aktív (10,50 dollárral), tizenháromszor a két „stabil”, talán legismertebb rézvidéki bányamunkás, Szinkó György (14,50) és Palágyi Miklós (8,75). Kezdetből részt vettek minden akcióban, csak Homestead, Vajkócz maradt ki, továbbá a két utóbbinál még Nagyszelmencz. Aktuális anyagi helyzetük magyarázhatja, hogy a Kereknyére menő gyűjtést leszámítva együtt többet adtak az „idegen” várkeszői egyháznak, mint egy-egy unginak, vagy Zemplén megyeinek. Szinkó az, aki összesítve a legtöbbet ajánlotta fel, ha eltekintünk a három nagy összegű tiszaberceli adománytól. Ha ezt is tekintetbe vesszük, Stefán János viszi a prímet, összesen huszonnégy és fél dollárral. A szülőfalujának, Tiszabercelnek küldött húsz dolláron túl még hét ízben jegyzett kisebb összegeket. Már az első két adakozásban részt vett, majd egy három éves szünet következett, valószínűleg hazautazott, vagy másutt próbált szerencsét. Testvére, Pál és Kerekes János állnak még az élen, a berceli 20-20 dollár mellett egy ötven és het-

²⁴⁴ The Kossuth Book 1902: 95. Az itt közölt lista nem teljes, vö. *Szabadság*, 1902. aug. 28. 6.

venőt centes, illetve egy egy dolláros plussz hozzájárulással. Néhányan folyamatos aktivitásukkal tűnnek ki viszonylag hosszabb időszakra vonatkozóan. Az Ung megyei Ráthról kikerült Béres István tíz alkalommal kilenc dollár huszonöt centet, Kissi András (Pruska, Ung) tíz dollárt adott ugyanennyi esetben. A leggyakoribb egyszeri adomány az 50 cent volt, ennyit 113 esetben adtak, 25 centet pedig 104-szer. Az egy dolláros hozzájárulás már ritkábban fordult elő: 39 alkalommal.

A rejtett kapcsolatháló: a litkeiek

Az óhazai – egyházi célra – küldött pénzsegélyek elemzésének van még egy közvetett tanúsága. Ez meglepő módon hiányosságaiból származik, s ekképpen segítheti a kutatást. Sem a Református Egylet helyi osztálya tagságának óhazai háttere, sem az adományozók révén föltérképezhető elszármazási megoszlás nem fedi le teljes egészében az adott népesség minden rétegét. Mindkét forrás torzít, pontosabban: szelektíven képezi le a rézvidékiek származásból adódó geográfiai összetételét. Erre a kutatás során, források sokaságának feltárása közben kellett rájönni. Amikor már úgy tűnt, hogy a több metszetben vizsgált népesség jellemző csoportjait sikerült meghatározni, feltűnt egy addig rejtve maradt regionális csoport illetve mikrohálózat. Ez a kíváncsiságban alig érintett Nógrád megye egy községébe, Litkére „vezetett”. A református egyesület helyi osztályának nem volt egyetlen innen származó tagja sem, ami valamelyest magyarázható azzal, hogy a település nem református vallású. Ez nem jelenthetett igazán problémát, hiszen a szervezetnek – mint láthattuk – bőven voltak római és görög katolikus vallású tagjai, s az egyik elsőként csatlakozott tag épp Nógrád megyéből, egy Litkéhez közel eső községből érkezett. Az adományozókat nyugtázó névsorokban pedig nem tűnt föl, hogy lennének közöttük Nógrád megyéből származó egyének.

A litkeiek sokáig rejtve maradt láncmigrációjára egy másik forrás vetett fényt. A *Magyar Bányászlap* 1940-es jubileumi naptárában szereplő egyik rövid bányászleírásból kiderült, hogy az akkor Berwind, West Virginiában élő Balázs János Litkéről vándorolt ki 1904-ben, s először a calumeti rézbányákban dolgozott, tehát közvetlenül ide érkezett.²⁴⁵ A rá vonatkozó információk keresése nyomán több mint negyven Litkéről útra kelt vándormunkást lehetett azonosítani, továbbá néhányat a környékbeli nógrádi falvakból (Baglyasalja, Kazár). Számuk további kutatással még bizonyosan bővíthető lenne. A hajólisták bejegyzései szerint 1906 és 1912 között legalább húsz Litkéről jövő egyenesen valamelyik rézvidéki telepre igyekezett. Ez a szám semmi esetre sem jelenti a teljességet, hiszen ebben még a „nyomra vezető” Balázs János 1904-es

²⁴⁵ *Magyar Bányásznaptár*, 1940: 271. – 1878-ban született. Állampolgári kérvényét itt adta be 1921-ben, lásd West Virginia Naturalization Records, 1914–1991, database and images, *FamilySearch*, John Balazs, 1921.

megérkezése sincs benne, mert nevét ekkor nem sikerült azonosítani a hajók érkezési nyilvántartásaiban. Viszont megtalálható 1910-ben, amikor is *másodszor* lépett partra New Yorkban és az érkezési naplóba be is jegyezték, hogy 1905–1909 között már volt Calumeten.²⁴⁶ Közvetve is előbukkant – mint még körülbelül 10–15 falubelije –, mégpedig unokaöccse, Balázs László megérkezésekor tett nyilatkozatában, aki őt jelölte meg azon személyként, akihez utazni kíván.²⁴⁷ Litke mint jelentős kibocsátó gócpont az összegyűlt adatokból így is kezdett jól kirajzolódni. A rézbányák nyújtotta munkalehetőségről már a századfordulón értesülhettek, hiszen Vilke szinte szomszédos Litkével. Az első ide igyekvők egyike lehetett Dudás János, aki 1908-ban már szintén másodszor tette a lábát Amerika földjére, s azt vallotta a bevándorlási hivatalnoknak, hogy 1903-tól öt évet dolgozott Calumetben.²⁴⁸ Többek között az ő révén, továbbá mások hírei nyomán válhatott ismertté a nógrádi bányászok körében, hogy jól lehet keresni odaát Amerikában, a rézbányák országában. Talán az sem kizárt, hogy Dudás János rokonságban állt a Red Jacketi Első Magyar Betegsegélyező Egylet említett első elnökével, Dudás Mihállyal, akinek egy idő után „nyoma veszett”.

Litke rossz határú, a Cobourg uradalom szorításában lévő, jellegzetes kétlaki falu volt, ahonnan a férfiak a baglyasaljai szénbányába jártak munkára. Innen a kivándorlás a századfordulón kezdődött és az 1904-es válságot követően futott föl.²⁴⁹ Ekkor kezdtek kisebb-nagyobb rajokban a michigani rézbányák felé kiáramlani – ellensúlyozva a beszűkült lehetőségeket. A hajólisták alapján néhány korábbi esettel is számolhatunk.²⁵⁰ Horváth István 1902-ben egy pennsylvaniai *bányaplézre*, Elleanorba vetődött, mások a West Virginia-i szénmezőkre.²⁵¹ A litkeiek fő jellemzője, hogy miént odahaza, a tengeren túl is elsősorban bányákban kerestek megélhetést, kisebb

²⁴⁶ Brémából a Kaiser Wilhelm II. fedélzetén érkezett 1910. június 1-én, New York Passenger Arrivals (Ellis Island), 1892–1924, database and images, *FamilySearch*, Janos Balazs, 1910.

²⁴⁷ Balázs László (Balaz Laszlo), 27 éves, házas, Rotterdamból a Rijndam hajóval érkezett New Yorkba, 1911. december 27-én. Volt már Amerikában, 1905–1906-ban Calumetben. Társa a szintén litkei, 32 éves Rácz Sándor. <http://libertyellisfoundation.org>, Passenger ID: 101252120363.

²⁴⁸ Dudás János, 33 éves, házas, Litkéről érkezett Brémán keresztül a Grosser Kurfurst hajóval New Yorkba 1908. november 20-án. Sógorához, Horváth Gáborhoz tart Calumetbe, lásd Ellis Island ID: 101846030472.

²⁴⁹ Molnár 1978: 31–33. A falu levéltári források alapján írt történeti monográfiája egyáltalán nem taglalja a kivándorlást, vö. Szomszéd 2008., a birtokmegosztásról: 102–105., 163.

²⁵⁰ Az adatok egy része kétséges, Litke és az Abaúj megyei Litka keveredik a dokumentumokban. Valószínű, hogy az utóbbiból indult Toledóba, nagybátyjához Kardos Imre (17 éves, nőtlen): Barbarossa, érk. 1901. december 20. Ellis Island ID: 102827070145. Hasonlóképpen: Kardos József (25 éves, nőtlen): Barbarossa, érk. 1902. július 11. Ellis Island ID: 102770060173; róla azonban a *Szabadság* 1904. március 24-i száma azt írta, hogy *litkei*, s munkáját bevégezve már haza is utazott Clevelandből. Ennek ellenére itt is a falunév elírásáról lehet inkább szó.

²⁵¹ Patricia, érk. 1902. február 7., sógorához, Molnár Pálhoz ment. Ellis Island ID: 102728010120. Mátyás Imre 1907-ben került Welch, West Virginiába, s utóbb itt szerezte meg állampolgárságát, lásd West Virginia Naturalization Records, 1814–1991, Petition Records, 1919–1925, database with images, *FamilySearch*, Jim Matyas, May 14 1914.

részt vasgyárakban. A rézvidéki munkavállalás azonban domináns szerepet játszott. A nógrádi község tehát azt a ritka migrációs mintát képviseli, hogy az innen kivándoroltak már előzőleg rendelkeztek bányamunkás gyakorlattal, nem úgy, mint néhány kivétellel – ilyenek a Rudabányát megjárta munkások – a többi rézvidékre áramló magyarországi munkavállaló.

A hajólisták bejegyzéseiből kiderül, hogy a Litkéről jött bányászok közé tartozott Máté Ambrus is, aki 1910-ben – mint láthattuk – Calumeten, a Butler Row 1. számú házában lakott (vö. 7. kép). Burdosai közül legalább kettő falubelije volt.²⁵² Balázs János utazási céljaként az ő lakcímét nevezte meg – mint sógorának lakhelyét –, amikor az adott évben másodszor Amerikába érkezett. A 9. táblázat összegzi az adatokból kibontakozó kapcsolathálót és az individuumok mozgásának kapcsolódásait. A kiindulópont a két félkövérrel szedett név és Balázs János érkezésének dátuma. Egy év múlva unokatestvére, László is csatlakozott hozzájuk, aki ugyancsak erre a címre jött. A nevek, partra lépési adatok további vizsgálata során kiderül, hogy Máté Ambrus egy előző litkei családtól vehette át a lakást, amit körülbelül 1907 közepétől rövid ideig Rác János és felesége bérelt. Ők innen viszonylag gyorsan továbbléptek, és egy nagyobb burdosházat nyitottak a Wolverine Forester Hall nevű közösségi helyiség közelében. 1910-ben már itt laktak. Bérlik részben litkei s környékbeli ismerőseik közül kerültek ki.²⁵³ Rác János 1911-től pár évig a Red Jacketi Első Magyar Betegségügyi Egylet elnöki tisztét is ellátta, s hozzá társult a tisztkarban néhány falubelije-ismerőse.²⁵⁴ Ahol kezdték – a Butler Houses 1-ben –, a lánc előttük még egy korábbi fázisig vezethető vissza, miközben az 5. számú lakás már (legalább) 1905-től ismert célpontja volt a Nógrád megyei bányavidékről érkezőknek. Az 1. számú lakást 1907 elején még Balázs Imre bérelte. Ezt onnan tudjuk, hogy áprilisban egy akkor érkező hat fős litkei csoportból ketten erre a címre tartottak. Versegi Károly és Rác Lajos – János bátyja – az itt lakó Balázs Imrét a sógorának mondta. A többiek más rokont, illetve lakcímet adtak meg partra lépésükkor. Imre János és Imre Antal szintén a Butler Row-ba ment, mégpedig az 5. és a 7. számú lakásba, ahol szintén egy-egy falubeli

²⁵² US Federal Census 1910, Calumet, Houghton, Michigan, ED 93, sheet 14B, family 255. – A két litkei: Louis Botz (Rotz/Both), azaz Rác Lajos, 30 éves, kivándorolt 1907-ben, illetve Louis Celady, vagyis Szilágyi Lajos, 31 éves, kivándorolt 1904-ben.

²⁵³ John Ratz: US Federal Census 1910, Calumet, Houghton, Michigan, ED 107, sheet 19B, family 301. E szerint 1905-ben vándorolt ki, öt burdosa közül kettő biztosan Litkéről származott, az egyik sógora volt. Ebben az évben kiérkezését nem sikerült a hajólistákban megtalálni. Felesége az Ultoniával érkezett 1907. december 19-én, Ellis Island ID: 102157150266 (Racz, Janosne Anna). Lehetséges, hogy egyszer hazautaztak: (egy Litkéről jövő) Rác János az Ultoniával érkezett 1909. július 30-án, aki testvéréhez, Rác Lajoshoz tartott Calumetbe, Ellis Island ID: 101647130215.

²⁵⁴ *Szabadság*, 1911. szeptember 15. 3.; *Amerikai Magyar Népszava*, 1914. június 19. – ekkor Petyi Sándor az egylet jegyzője, aki 1910-ben nála lakott, s aki 23 éves korában Vilkeről vándorolt ki, első állomásként South Bethlehembe, Pennsylvaniába. Lásd Slavonia, érk. 1907. február 1. Ellis Island ID: 101884020042.

lakott, Rácz Sándor, illetve Szilágyi Lajos. Ők valószínűleg csak burdosok voltak, nem a lakások bérlői, lévén, hogy családjuk nem volt velük.²⁵⁵ Az utóbbi annyiból is érdekes, hogy Máté Ambrus még ide érkezett öt utánuk két évvel, s innen vette át az 1. számú lakást, ahonnan ezt a történetláncot indítottuk. Vajon a már itt lévő két falubeli – illetve rokon –, Rácz Sándor és Balázs Imre mikor és hogyan lett a bérház lakója? Másként: mikor váltak részévé, alakítójává a Litkéről kiindult s a rézbányákhoz vezető vándorlási láncnak? Erre már nincs pontos válaszunk, az időpontok és a nevek csak jelzik a vándorlásban aktivizálódó – részben rokoni, részben települési – kapcsolatháló bővülését. A mechanizmus mindenesetre világos. Az új környezetben a munka és a lakás megszerzése jelentette a két első és legfontosabb tennivalót. Ebben a rokoni kapcsolatok a tengerentúlra kiterjedően kiemelkedően elsőrendű tájékozási pontot, egyben biztosítékot képeztek. Olyannyira, hogy kosztos helyüket, illetve a bérelhető lakásokat is kézzől kézre adták, amennyiben erre megvolt a lehetőség.

Az adományozók névjegyzékének elemzése megmutatta, hogy a rézvidékiek egyes csoportjai milyen erős kapcsolatot tartanak fenn szülőföldjükkel, egyes falvakkal, falucsoportokkal. Főként Ung megye vonatkozásában látszik ez markánsan. Ez mindenképpen azt bizonyítja, hogy az adott falvakból számottevő, s talán folyamatos volt az itteni munkavállalás. Az időlegesen vagy végleg elszármazott amerikasoktól való gyűjtés, illetve a támogatás kérésének „ötletét” azonban valószínűleg az egyes települések, egyházak kézzől kézre is adták egymásnak, ami szintén megmagyarázza, hogy Ung megyében hat egyház is kapott segítséget a michigani rézbányákban dolgozó magyar munkásoktól. Közülük számosan az adott ungi falvakból jöttek, de legalább ennyien máshonnan. Például olyan településekről, ahonnan szintén csoportosan érkeztek munkakeresők, ám ők saját községük, egyházuk megsegítését nem kezdeményezték, illetve nem kaptak otthonról hasonló jellegű segélykérést. Ugyanakkor az is világossá vált, hogy bőven voltak olyanok, akik még a kis összegű, a viszonylag könnyen kiadható 20–25 centes adakozás „szórásában” sincsenek benne. Individuális alapon ez teljes mértékben érthető. Miért is gondolnánk, hogy egy adott települési környezetben mindenki felajánlja megtakarított filléreit egy-egy hirtelen felbukkant kérvényező számára? Még a felhívás híre sem érhet el mindenkit, főként nem azokat, akik nem tartanak fenn napi kapcsolatot más falubelijükkel, vagy honfitársaikkal. A szóban forgó forrás alapján is megállapítható, hogy a vándorlás, az idegenben való munka- és helykeresés elsősorban *individuális* aktus. Aki Magyarországról, vagy bármely településről a megélhetése végett, vagy a jobb élet reményében, pénzkeresés céljával, akár csak időlegesen is eltávozott, az nem szükségszerűen társul más magyarországiakkal, vagy más falubeliekkel. Társulhat, ha úgy ítéli meg, hogy ez előnyös számára, vagy ha az ilyen kapcsolatokat hasznosnak – s nem akadályozónak – tartja. A környezet természetesen kategorizálja mint „bevándorlót”, mint „idegen mun-

²⁵⁵ Grosser Kurfurst, ér. 1907. április 30. Brémából, Ellis Island ID: 101953070008 (Terzegi), 101953070009 (Racz). Ezen a hajón jött még Imre Antal (43 éves), Imre János (31), Kálmán János (27), Kálmán Sándor (29).

9. táblázat. Litkéről érkező kivándorlók a Butler Row Houses bérházában, 1905–1912

<i>Lakás</i>	<i>(Fő)bérlő</i>	<i>Albérlők, kosztosok</i>	<i>Az érkezés időpontja</i>	<i>Rokoni kapcsolat</i>
Butler Houses 5	Dudás János	Máté Lajos	1905.10.09.	unokatestvér
		Szabó Ferencz	1905.10.09.	ismerős
		Dudás Károly	1906.12.16.	testvér
Butler Houses 5	Rácz Sándor	Imre János	1907.04.30.	ismerős
		Kelemen János	1907.05.13.	ismerős
Butler Houses 1	Balázs Imre	Versegi Károly	1907.04.30.	sógor
		Rácz Lajos	1907.04.30.	sógor
Butler Houses 7	Szilágyi Lajos	Imre Antal	1907.04.30.	sógor
Butler Houses 1	Rácz János	Rácz Jánosné Anna [*]	1907.12.19.	feleség
Butler Houses 1	Bednár Mátyás	Burgolya Lajos ^{**}	1908.10.20.	ismerős
Butler Houses 7	Rácz Lajos	Rácz János	1909.07.30.	testvér; másodsor jön Amerikába
		Máté Ambrus	1909.07.30.	unokatestvér; másodsor jön Amerikába

<i>Lakás</i>	<i>(Fő)berlő</i>	<i>Albérők, kosztosok</i>	<i>Az érkezés időpontja</i>	<i>Rokoni kapcsolat</i>
Butler Houses 1	Máté Ambrus ⁺	Máté Ambrusné Máté Margit Czudar Józsefné Balázs János	1910.01.03. 1910.01.03. 1910.01.03. 1910.06.01.	feleség, született Balázs Mária lánya unokatestvér sógor; másodsor jön Amerikába
Butler Houses 1	Balázs János	Máté Lajos Szabó Lajos Balázs László	1911.01.25. 1911.01.25. 1911.12.17.	sógor; másodsor jön Amerikába sógor unokatestvér
Butler Houses ^{***}	Otmar István	Bednár Vincze	1912.12.03.	sógor

Forrás: <http://libertyellisfoundation.org> utaslistái alapján

Megjegyzés: Csak azok szerepelnek, akiknél érkezésükkor a pontos lakcímet feljegyezték, akiknél csak a név szerepel, vagy a név és postafiók, azok nem, kivéve Dudás Károlyt.

⁺ Utolsó magyarországi lakhelye Törincs, Nógrád megye

^{**} Utolsó magyarországi lakhelye Litke, születési helye: Terbeles, ami azonosíthatatlan településnév

^{***} A lakás száma nincs megadva

⁺ Az 1910-es népszámlálás idején burdosként nála lakik a litkei Szilágyi Lajos, Rácz Lajos, illetve három másik magyar, lásd a 126. jegyzetet

kást”, sőt előítéletekkel kezelheti – például mint „koszos hunkyt” –, mégsem mondható, hogy nincs egyéni cselekvőképessége, akarata, individualitása, s nem lenne önálló vagy „elvonatkoztható” a kollektivitásoktól. Van, aki szendrőládiként, zétényiként (is) mozog, tevékenykedik, más csak önmagát vagy családját képviselve éli ugyanazt a kétkezi munkás életet. A bevándorlást *csak* kollektív kategóriákban nem lehet – nem lenne szabad – értelmezni, amire pedig kimondatlanul nagy hajlandóságot mutat a történeti kutatás. Pedig minden korabeli forrás, beszámoló bőven szól arról, hogy a közösségi tevékenység, a kollektív identitás korlátozott. Az olyan megjegyzések, hogy sokan nem vesznek részt a magyar mozgalmakban, nem tagjai az egyesületeknek, vagy sokan „eltávolodtak a közösségtől” s hasonlóak, voltaképpen ezt a tényt fejezik ki normatív alapon s moralizáló tónusban.

Kollektív értelemben azonban már felvethető, hogy az adományok nyugtázása mint forrás, hogyan „vall” a közösségi jellegű és célzatú segítségnyújtásról, illetve tágabban az adott népességcsoport szerkezetéről. Az adományozás laza, viszonylag semleges módon gyakorolt társas gesztusként fogható fel, ami ugyanakkor nem terjed ki egy adott – bármilyen laza határokkal és tartalommal bíró térben – minden csoportra, csoportosulásra, kisebb-nagyobb társulásra. Ennek a csoportképződés szempontjából van jelentősége, ugyanakkor jelzi a mikroszinten folyó történeti vizsgálat behatároltságát. Ez részben a láthatóság kérdése, vagyis annak a jele, hogy *azért* emeljük ki például a bési egyház megsegítését, mert *arról* van forrás, vagy, mert ebben az esetben részletesebb az információ, mint mondjuk Mokcsáról. De részben azért is, hogy a kutatás során érezzük úgy, hogy nincs lehetőség a továbblépésre, vagyis: mikor hagyunk fel további kérdések feltételével. Az alsó szinteken, a társadalmi mikrovilágban gyakran érezzük úgy, hogy nincs tovább, már „mindent tudunk”. De ez nem így van, soha nem tettünk fel *elegendő* kérdést, a makroperspektívák ott feszülnek a mikro léptékű szerkezetekben s viszonyokban is.

6. Egyházszerzés, egyházi élet

A rézvidék magyar népe egyházi értelemben távoli szórványnak számított. A magyar reformátusok idővel saját egyházközösségbe tömörültek, templomot építettek és tartottak fenn, s hozzájárultak az őket szolgáló lelkészek fizetéséhez. A római és a görög katolikusok nem hoztak létre magyar hitközséget, noha többen voltak, mint a reformátusok. Misére a helybeli szlovén vagy horvát templomba jártak. A Szent József szlovén katolikus egyház 1890-ben építette fel templomát, amit a magyarok is látogattak. Míg Bridgeporton, Perth Amboyban a magyar egyházhoz tartoztak a magyarországi szlovénok (vendek), itt fordított volt a helyzet, a magyar katolikusok jártak a szlovén templomba. A Szent József templom azonban 1902-ben leégett és csak évek múltával épült fel az impozáns, üvegablakokkal díszített új templom (11. kép). Közkeletű neve az „Austrian church” volt, amit kevésbé kell a szlovén jelleg „eltüntetésének” tartani, mint annak jelének, hogy a templom nyitott volt többféle közép-európai náció számára. Ma is fennáll, 1963 óta több egyház egyesítése után a Szent Pál Apostol (*St Paul the Apostle*) nevet viseli.²⁵⁶ A horvátok 1903-ban szentelték fel a Keresztelő Szent János nevét viselő római katolikus templomukat, mely szintén Calumetben állott, a 7. utcában, a magyarok lakta Wolverine-től és Kearsarge-től alig két mérföldre.²⁵⁷ Az a „fényes esküvő”, amiről a *Szabadság* 1904-ben hírt adott, ebben a templomban esett meg. A dobóruszkai Kondás János és Gyökér Mária Calumeten „az ottani r. kath. templomban” kelt egybe. A hivatalos okirat szerint a párt Joseph Polic eskette, ő, Josip Polić volt akkor a horvát plébános. Az egyházi szertartás után „igazi magyaros lagzit” tartottak, Kiss Sándor zenekara játszott.²⁵⁸ Temettek is a horvát templomból, mint a szintén dobóruszkai Károly Andrást, akit a Red Jacketi Első Magyar Betegségélyező Egylet testületileg kísért utolsó útjára. Három testvére helyben, három az óházában gyászolta.²⁵⁹

²⁵⁶ Golden Jubilee 1940; Martin 2009; A régi, Oak streeti fatemplom képét lásd Keweenaw Digital Archives, http://digarch.lib.mtu.edu/showbib.aspx?bib_id=595291#. Az új, katedrális stílusú templom felépítése 100 ezer dollárt (!) emésztett föl, 1908-ra készült el, ma is Észak-Michigan legimpozánsabb temploma. Mai állapotát lásd <https://www.flickr.com/photos/numberison/sets/72157623715664351/> (utolsó letöltés 2015. szeptember 7.).

²⁵⁷ Cetinich 2006: 18. Ez a templom 1926-ban égett le, képét lásd Keweenaw Digital Archives, http://digarch.lib.mtu.edu/showbib.aspx?bib_id=595309#. Az egyház utóbb szintén a St. Paulban szerveződött újjá.

²⁵⁸ *Szabadság*, 1904. november 10. 4. Michigan Marriage Records, 1867–1952, database with images, *FamilySearch*, John Kondas and Mary Gyaker, Calumet, 23 Oct 1904. Születése: Slovakia Church and Synagogue Books, 1592–1935, database with images, *FamilySearch*, János Kondás, 20 May 1884. Vö. *Előre*, 1914. február 12. 1.

²⁵⁹ *Szabadság*, 1908. július 7. 6.

Lehet, hogy a szlovén és a horvát egyház papjai között voltak olyanok, akik valamennyire magyarul is tudtak, de ettől függetlenül a magyar katolikusok ebbe a két templomba jártak, leginkább a horvátba. Akik távolabb, vagy templom nélküli helyen laktak, ide kellett menjenek. Copper Fallsból adott hírt például egy ilyen esetről a *Szabadság*: „Kertész András honfitársunk házába szép kislányt hozott a gólya. Az apa azért busul, mert ott nincs pap, kénytelen Red Jacketbe vinni a kisleányt keresztvíz alá.”²⁶⁰ Az átvizsgált források alapján egyetlen olyan esetről van tudomásunk, amikor katolikus magyar pap kereste fel Észak-Michigant, így a rézország magyar katolikus hívei lényegében nélkülözték az anyanyelvi egyházi szolgálatot. A kivételes alkalom Bíró Mihály (1863–1941), South Bend-i plébános nevéhez fűződik,²⁶¹ aki hívásukra megjelent körükben és 1904. április 28-án misét szolgáltatott. A *Szabadságnak* küldött beszámoló szerint „a római és görög katolikus hívők az egész vidékről megjelentek, s a szent mise alatt Gecse András ev. ref. honfitársunk a róm. katolikus vallás kötelékébe felvételét. Keresztszülők voltak Balka János és felesége. A mise végeztével pedig esküvő volt és Gecse András esküdtött örök hűséget Czuper Máriának.”²⁶² Ez azt jelenti, hogy a vendég plébános megerősítette polgári házasságukat, amit január 7-én Hancockban kötöttek a megyei békebíró előtt.²⁶³

Rendszeres lelkészlátogatások

A reformátusok egyházszerzése éveket vett igénybe. Újsághírek és a South Chicago-i magyar református egyház első anyakönyve alapján – mely „vezettetik 1898 Febr. 6-tól fogva” –, nyomon követhető, hogy miként kezdődött e távoli magyar helyszínen a reformátusok megszervezése. A kezdetek a chicagói lelkész, Harsányi Sándor (1871–1951) nevéhez fűződnek, aki 1899 és 1902 között évente egyszer felkereste a Chicagótól jó 500 kilométerre fekvő rézbányák vidékét. Látogatásairól a clevelandi *Szabadságban* előzetesen értesítette a helybelieket. Első alkalommal „szíves meghívásuk folytán” 1899. június 4-én – a Pünkösöd utáni második vasárnapon – tartott istentiszteletet, amikor három párhetes újszülöttet is megkeresztelt. Köblös Mihály és Jakab Erzsébet leány ikreit, illetve Sipos József és Joó Mária kislányát, Erzsikét.²⁶⁴ Két alkalommal, délelőtt és délután „az eddig is használt angol templomban” gyűltek össze. Az értesítésnek ez a megjegyzése mintha azt jelezné, hogy már korábban is tartott istentiszteletet Red Jacketen, noha ezt

²⁶⁰ *Szabadság*, 1898. szeptember 15. 4.

²⁶¹ Amerikai végzettségű pap volt, a South Bend-i Szent István hitközség első plébánosa (1900–1907), 1909-ben visszatért Magyarországra, lásd Máté 2011: 204.

²⁶² Calumet. *Szabadság*, 1904. május 5.

²⁶³ Michigan County Marriages, 1820–1940, index and images, *FamilySearch*, Andrs Gecse and Mary Csuffer.

²⁶⁴ SCHA, Köblös Jolán és Erzsébet, valamint Sipos Erzsébet keresztelése, 1899. június 4. Értesítés: *Szabadság*, 1899. május 25. 3.

bizonyító adat nem került elő. A következő évben a *Szabadság* így adta hírül látogatását: „Harsányi Sándor so. chicagói ev. ref. lelkész s családja néhány napi tartózkodásra július 8-ra Red Jacketbe, Mich. utaznak, hol nevezett lelkész istentiszteletet tart, másfelől az utazás célja a red jacketi és környéki magyarsággal való bensőségebb megismerkedés és érintkezés. Mint halljuk, a red jacketi atyafiak nagy örömmel készülnek a lelkész úr és neje fogadtatására.”²⁶⁵ Egy hét múlva a lap a helyszínről és további részletekről is tájékoztatta az érdekelteket. Eszerint július 8-án délelőtt 11-kor lesz az istentisztelet és úrvacsora osztás, „ezúttal nem a régi templomban, hanem Kearsarge placen, az angol ref. templomban”. Délután 3-kor hálaadó istentiszteletre kerül sor. Szombat este Sipos József házánál bűnbánati összejövetelt tartanak. Felvilágosítás tőle kapható.²⁶⁶ Ezúttal is volt keresztelő. „A távoli Kearsarge plézt, adta hírül a magyar lap, hol – mint mondani szokás – még a madár se jár, körútjába ejtette a hagyományos golya madár”. Köblösék harmadik kislányát, Marikát „az épp kint időző Harsányi Sándor megkeresztelte. Keresztszülők voltak Szeles János és Urbán Jánosné sz. Leczo Julianna. Épp egy éve ugyan-ezen pár ikreit keresztelte, akik jól vannak.”²⁶⁷

Egy évvel később hasonló forgatókönyv szerint zajlott Harsányi Sándor látogatása. Ugyanott tartották az istentiszteletet és ismét volt „bűnbánati esteli összejövetel” Siposék házánál. Az előzetes értesítésben ismét szerepel, hogy a lelkészt a helybeli magyarok hívták meg.²⁶⁸ Lehetséges, hogy ők fizették útiköltségét, vagy hozzájárultak ahhoz. A chicagói lelkész utolsó alkalommal 1902. májusában tett az itt élő hívek „szíves meghívásuk következtében” missziós utat a távoli vidékre. Az istentiszteletre az „általunk használt angol templomban” ezúttal reggel fél 8-kor és délben fél egykor került sor.²⁶⁹ Az anyakönyv szerint a Kearsarge-tól északra lévő, Allouez telepen is megfordult, mert itt keresztelte meg egy Veszprém megyei evangélikus vallású fiatal házaspár, Csöre Ferenc (Bakonyszikátor) és Bodnár Mária (Bakonyvarsány) három hetes kislányát, Rózát. Ők keletről, második lépésben telepedtek le az észak-michigani rézbányák környékén. A nagy magyar telepről, Bridgeportról jöttek, ahol 1899-ben kötöttek házasságot.²⁷⁰ Harsányi még egyik látogatásakor sem esketett, s ez megerősíti azt, amit az 1900-as népszámlálás adatai rögzítettek: néhány fiatal páron kívül ekkor még csak bányamunkás férfiak vetették meg lábukat a rézvidéken, eladó sorban lévő nők még csak elvétve voltak.

Ebben az évben Harsányi Sándor látogatását megelőzően Csutoros Elek (1865–1951) clevelandi lelképásztor is felkereste a rézvidéki reformátusokat. Szokatlan időben, a kemény februári hidegben utazott fel hozzájuk. A vasárnapi istentiszteletet, az

²⁶⁵ *Szabadság*, 1900. június 21. 2.

²⁶⁶ Egyházi értesítés. *Szabadság*, 1900. 26. sz. június 28. 2.

²⁶⁷ *Szabadság*, 1900. július 26. 6. SCHA, Köblös Mária keresztelése, 1900. július 8.

²⁶⁸ *Szabadság*, 1901. június 20. 6.; *Magyar Hírmondó*, 1901. június 20. 3.

²⁶⁹ *Szabadság*, 1902. május 1. 8.; *Magyar Hírmondó*, 1902. május 1., 3.

²⁷⁰ SCHA, Csöre Róza keresztelése, Allouez, 1902. május 11.

úrvacsoraosztást „a szokott helyen” tartották, ahogy a hír bejelentésekor hírül adta.²⁷¹ Első rézvidéki útjára pályája végén így emlékezett vissza: „Voltak, akik azt mondták, hogy ne induljak el télvíz idején, mert hiszen ott még nyár elején is hideg van. De én útra keltem, mert nagyon követelöztek, hogy ők meg akarják alakítani a Református Egyesület osztályát, mivel az Egyesület elnöke voltam, nem halogathattam. Elég hosszú út volt ez Clevelandtól. Olyan nagy hó volt Calumeten, mikor a végállomásra beérkeztem, hogy csak bámultam, mert mi felénk nem szokott olyan nagy hó lenni, de a két Joó testvér a nagy hóban elkalauzolt a Joó István házához, ahol szállásom volt kiszemelve. Este vacsora után egy kis házi áhítatosságot tartottunk, tekintettel arra, hogy másnap úrvacsoraosztás volt.”²⁷² A házigazdával valószínűleg már Clevelandból ismerték egymást, hiszen Joó István – mint láttuk – onnan települt át a rézvidékre. A lelkész által említett testvér Mihály volt, aki az 1900-as népszámlálás szerint náluk lakott. A harmadik, Joó Lajos évekkel később szintén átköltözött Clevelandból Kear-sarge-ra. Reggelre akkora hó esett – folytatódik az emlékezés –, „hogyan az ablakot is elfedte”, úgy kellett a házat a hó alól kiásni.

„Akkor elindultunk a templom felé, elől ment vagy tíz markos rézbányász lapáttal és toltam előttem kétfelé a havat. Így jutottunk el a templomig. A harangszóra összejött a bányatelepről minden magyar, még a másvallásúak is. Csak egy maradt el. De az beteg volt.”

A zord időjárás ellenére a lelkész hétfőn este már vissza is indult, hiába marasztalták. Talán a vonatok sem tudnak közlekedni, vélték.

„De Joó Istvánné és az édesanyja sütöttek pogácsát és tyúkot az útra és még egy quartnyi bort is rám erőszakoltak, hogy csak vigyem magammal, hasznát fogom venni. Igazuk volt, mert alig haladtunk a vonaton vagy két órát, megállott a vonat a nyílt pályán. Sok ideig álltunk, kezdett a kocsi kihűlni. Ekkor elővettem a pogácsát és a sült tyúkot és elkezdtem eszegetni unalmamban és közbe-közbe iszogattam a borból is. Irigyelve nézték az utasok. Egy napi késéssel érkeztem Chicagóba.”²⁷³

A clevelandi lelkészt a következő évben ismét meghívták. Ezúttal a „szokásos” nyári időben kereste fel őket. Augusztus elsején érkezett Chicagóból. A vasárnap délelőtti istentisztelet után, délután tartották – mint szó volt róla – a Red Jacketi Első Magyar Betegségélyező Egylet amerikai zászlójának avatását.²⁷⁴ Ezúttal még egy házasságkötésre is

²⁷¹ *Magyar Hirmondó*, 1902. január 30. 3; *Szabadság*, 1902. január 30. 7. – tájékoztatást Joó Istvántól lehetett kérni.

²⁷² Csutoros 1937: 131.

²⁷³ Csutoros 132.

²⁷⁴ *Szabadság*, 1903. július 23. 7., *Magyar Hirmondó*, 1903. augusztus 13. 11.

sor került: Molnár Zsigmondot és Salor (Szallár?) Máriát eskette össze.²⁷⁵ Ők mindvégig a rézvidéken maradtak. Ez volt az első házasság, amit helyben, magyar pap előtt kötöttek. Ezt megelőzően egyébként is csak arról a három esetről van adat, amit az eddigiekben már láttunk.²⁷⁶ Csutoros meghívásával kapcsolatban a terv talán az volt, hogy megpróbálják rávenni egy önálló egyház megalapítására, miután Harsányi Sándor az év május elsején elhagyta Chicagót, a pennsylvaniai Homesteadbe ment, s ott szervezett egyházköztséget.²⁷⁷ A nagy, népes központokból, különösen Clevelandből azonban a lelkész nem könnyen mehetett új helyre. Ha mégis távozott, mint Harsányi, központi helyet kellett választania, ahonnan kisebb telepök sokaságát szolgálhatta ki. A kies rézvidék még nem számított ilyennek, magyar közössége még alakulóban volt, és nehezítette a helyzetet, hogy messzire esett más magyar központoktól. Aki itt foglalt állást, rendszeresen nem szolgálhatott ki egy nagyobb körzetet, mert Észak-Michiganben ilyen nem volt.

Egyházalapítás, templomépítés

Kisebb szünet után South Bendből, Indianából Csépké István (1883–1961) kezdte látogatni őket, és ő lett az, aki megalakította a magyar református egyházat Kearsarge-on. South Bend-i paptársa, Bíró Mihály plébános első kézből tájékoztathatta őt, hogy a területen reformátusok is laknak. Harsányi Sándor így írt az egyház megszerzéséről az 1907-re esedékes „amerikai egyházi szemle” című éves összefoglalójában:

„Ifjú gyülekezetink között is a legifjabbnak mondható a távoli, északnyugoti fekvésű Michigan állam legészakibb sarkában meghúzódó, Kanadának partjaival szemben fekvő kearsarge-i gyülekezet. Az itteni ezüst- és rézbányák környékén sok magyar ember találja meg jókeresetű megélhetését. Ezeknek lelkiükben való elmaradottságának szemlélete arra indította a nemrég még South-Bend városából oda kirándulni szokott Csépké István buzgó lelkipásztor társunkat, hogy megtegye a kísérletet a kearsargei magyar reformátusságnak önálló egyházi organizációba való tömörítésére. [...] A gyülekezet stabilitását az idő fogja legjobban beigazolni. Tevékeny lelkipásztor és égő buzgalmű gyülekezet kicsiny helyen is nagyokat alkothatnak Isten szent segedelmével.”²⁷⁸

Kár, hogy szokásától eltérően Harsányi ezúttal nem szőtt szövegébe személyes emlékeket saját itt szerzett tapasztalataiból. Utolsó mondata amilyen reménykedő, épp

²⁷⁵ Michigan Marriages, 1868–1925, database with images, *FamilySearch*, Sigmund Molnar and Mary Salar, 1903. – az eskető lelkész, Alex Csutoros nevének feltüntetésével.

²⁷⁶ Sorrendben: Szeles János és Balog Mária, 1891 (lásd 73. jegyzet), Urbán János és Leczó Julianna, 1897 (72. jegyzet), Adamcsik György és Imre Lizzie, 1898 (51. jegyzet).

²⁷⁷ Kalassay Sándor: 50 esztendő lelkészi szolgálat. SKVMK Vgy, H2:60–63.

²⁷⁸ Harsányi 1908: 584.; Lásd még: Papvándorlás. *A Bevándorló*, 1908. december 10. 3.

annyira tartózkodó. Úgy tűnik, nem volt abban bizonyos, hogy a „kicsiny helyen” szervezett gyülekezet meg tud állni saját lábán. Az adakozásban mutatott elszántságot viszont kiemelte: „az egyház összes bevétele fennállásának rövid ideje óta 2145 dollárt, kiadása pedig 771 dollárt tesz ki”. Ezt azonban talán csak biztató kezdetnek tartotta, aminek fenntartásához sok erőfeszítésre – „buzgalomra” – lesz még szükségük.

Az évtized derekán a magyarok létszáma rohamos növekedésnek indult. Elsődlegesen ez vezetett az egyházalakításhoz, de a szervezéssel kapcsolatos iratok azt bizonyítják, hogy része volt ebben az egyéni ambíciónak, sőt számításnak, nem kevésbé a hovatartozás kérdésében akkor kiélesedett egyházpolitikai küzdelmeknek is. Kuthy Zoltán az egyház egy későbbi kérvényét azzal a megjegyzéssel terjesztett elő a magyarországi református egyház konventi elnökéhez, hogy az „annak idején Csépké számára a volt konv. kiküldött úr jóváhagyásával *csak szükségből alakított* egyházközséget” minden újabb költségvállalás esetén a „teljes összeroskadástól lehetetlen lesz megóvni”.²⁷⁹ Nézzük tehát, hogy mit jelent ez a „szükségből alakított” szófordulat, hogyan történt az egyházalapítás!

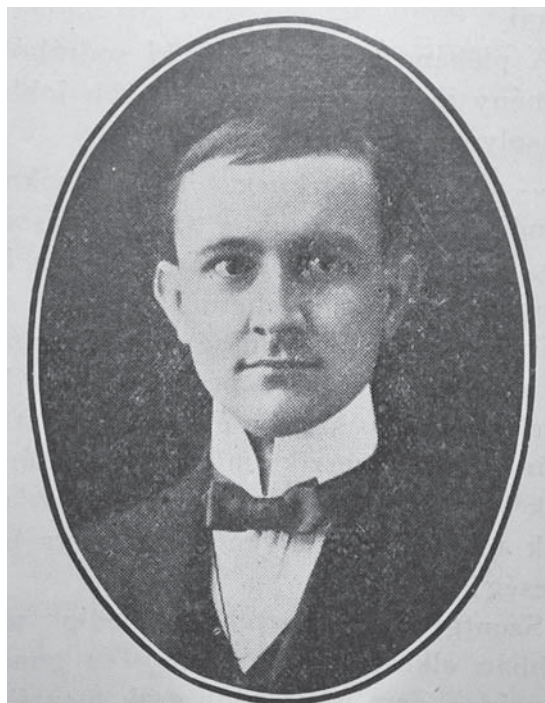
A South Bendből a rézvidékre ellátogató – „kiránduló” – Csépké István (12. kép), Debrecenben tanult lelkész 1905 októberétől tartózkodott az Egyesült Államokban. Sógora, Nánássy Lajos (1881–1945) akkori South Chicago-i lelkész hívására érkezett, noha második lelkészvizsgája még nem volt meg. Ő vetette fel számára, hogy az indianai iparváros népes magyar telepén, South Bendben az általa szerveződő egyház lelkészi állását nem foglalná-e el.²⁸⁰ Itt ugyan az amerikai presbiteriánusok támogatásával indult a magyarok egyházi szervezkedése, de alighogy 1906-ban megalakult a magyar egyház, szinte nyomban – bizonyosan Nánássy ösztönzésére – átment az amerikai református egyház fennhatósága alá.²⁸¹ Csépké István pár hónapi ittléte után nyakába vette az országot és bejárta a nagyobb magyarlakta városokat, bányatelepeket és több mint ezer dollárt gyűjtött templomépítés céljára. Közben letette a lelkészi vizsgát, a Chicagói Német Egyházmegye pappá avatta, de az egyházkerület nem engedte, hogy Magyarországra utazzon a hazai képesítés megszerzésére. Ezt csak évek múlva tehette meg, hazautazásáig amerikai végzettségű lelkésznek számított.²⁸²

²⁷⁹ Kuthy Zoltán levele a konventi elnöknek, New York, 1909. május 29. MREZSL 2f. 125. d. 4685–1909. – kiemelés tőlem, F. Z. A „konv. kiküldött” a magyarországi református egyház konventjének kiküldöttje volt – az adott időben Bede László –, akit a csatlakozási ügyek intézésével bíztak meg.

²⁸⁰ *Bethlen Naptár*, 1945: 155–156. Csépké papi családban született Ricsén. A gimnáziumot Szatmárnémetiben végezte, 1901-ben iratkozott be a debreceni teológiára, ahol a négy éves képzést elvégezte. 1883. december 23-án született, lásd Illinois, Cook County Deaths, 1878–1994, database, *FamilySearch*, Stephen Csepke, 15 Oct 1961. Egy ízben Nánássy is járt a rézvidéken, de erre csak egy későbbi jubileumi ünnepélyre küldött üdvözlétében utalt, lásd Garay 1933: o.n.

²⁸¹ Harsányi 1906: 790; Harsányi 1911: 146. A South Bend-i egyház utóbb ismét presbiteriánus lett, *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, 1914. február 7. 18.

²⁸² Lásd a 280. jegyzetet; *Az Amerikai Magyar Ref. Egyházmegye naptára*, 1909: 108. Lelkésztanulmányai miatt 1913-ban utazott Magyarországra. Feleségével, két gyermekével a Cherbourgból indult Kronprinz Wilhelm hajóval érkezett vissza New Yorkba 1913. október 21-én. Ekkor már amerikai polgár volt, New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924, database with images, *FamilySearch*, Stephen Z. Csepke, 1913.

12. kép. Csépké István

South Bend-i szolgálata közben kapott meghívást Kearsarge-ból istentisztelet tartására 1907 Húsvét utáni vasárnapra.²⁸³ Állásáról októberében lemondott, miután – valószínűleg újabb látogatás(ok) után – megegyezett a rézvidéki magyarokkal, hogy vezetésével egyházat alapítanak. Az egyházalakító közgyűlés jegyzőkönyvét tizenhároman írták alá október 27-én. Egyúttal kinyilvánították, hogy a magyarországi református egyház befogadását kérik. Másnap megállapodtak a lelkész fizetésében, a díjlevelet kilencen hitelesítették aláírásukkal. A nyilatkozatot, az alapító tagok névsorát és a befogadásra vonatkozó kérvényt Csépké István terjesztette elő a magyarországi konventnek a következő év márciusában. Rövidesen megérkezett a válasz, az Amerikában lévő konventi kiküldött, Bede László véleménye alapján a konvent befogadta az új egyházat és felvette a magyarországi református egyház amerikai magyar egyházmegyéjébe.²⁸⁴ Ezzel azonnali 200 dolláros „ingyensegély” is járt, amit 1908. márciusában meg is kaptak. Bede állomáshelyéről, Phoenixville-ből már az alakuló közgyűlés hírére támogató táviratot küldött a konventnek, majd Csépké István hivatalos előter-

²⁸³ *Bethlen Naptár*, 1945: 156.

²⁸⁴ Az iratokat lásd: Kearsarge-i gyülekezet befogadása ügyében, MREZSL 2f. 122. d. 1729–1908. Az egyházalapítók névsora: Joó István gondnok, Sipos József, továbbá Ször István, Mondok János, Ardó Ferencz, Szanyi János, Szanyi János [más kézírás], Fekete János, Papp József, Rőcei István, Dallos Mihály, Veres Miklós, Berecz András. Uo. 454/1907.

jesztéséhez – a konvent kérésére – részletes javaslatot készített. Mindkettőben életképes vállalkozásnak tartotta a kezdeményezést, ám személyesen nem járt a helyszínen, információit az alapítást intéző lelképásztortól nyerte.²⁸⁵

A háttérben a magyar református egyházak fennhatóságának rengeteg konfliktussal járó küzdelmei állnak.²⁸⁶ A fő kérdés az volt, hogy a már működő, bármilyen amerikai egyházi segítséggel alakult magyar gyülekezetek csatlakoznak-e a magyarországi református egyház egyetemes konventjéhez, vagy nem. A csatlakozottak hazulról kaptak anyagi és erkölcsi támogatást. A konvent hozzájárult a lelkészek fizetéséhez, kölcsönt biztosított a templomépítéshez, könyvekkel segítette az egyházi iskolákat és a magyarnyelv-oktatási törekvéseket. Az ellenzők egyik fő érve épp az volt, hogy hasonló segélyeket az amerikai református egyház belmissziója is biztosított, illetve a presbiteriánusok is nagy anyagi áldozatokat vállaltak a magyar egyházak fenntartásában. Nem kevésbé volt kulcskérdés az amerikai földön létrejött magyar egyházak nemzeti jellege. A konvent, s a csatlakozottak szerint ezt csakis a hazai egyházi fennhatóság garantálhatja, amely a kálvini hitelveket és a magyar protestáns önkormányzatiságot biztosítja. Amikor a rézvidéki egyházszerzés ügye napirendre került, kilenc egyházközösség tartozott a magyarországi református egyház amerikai egyházmegyéjébe. Esperesük Kuthy Zoltán New York-i lelképásztor volt. Többedik konventi kiküldöttként ekkor Bede László intézte a különféle adminisztrációs ügyeket, s az ő feladata volt a viták elsimítása, új gyülekezetek és lelkészek megnyerése a csatlakozás ügyéhez.

Csépke Istvánt a jó szándék vezette, de nem volt mentes a számítástól sem. Őt is elkapta az egyházak közötti vetélkedés buzgalma, a templomépítési láz. Igyekezett hasznot húzni a fenti helyzet adta lehetőségekből. Arra számított, hogy a hazai egyház kölcsönével felépíthetik a templomot. Közvetlenül Bede Lászlóval érintkezett, az egyházszerzés ügyét kedvező színben tüntette föl. Kezdetben talán nem is számolt helyi nehézségekkel, ezek a templomépítéskor lettek világosak. A konventi kiküldött örült az új egyháznak, indoklásában is azt írta, hogy a területet még nem fertőzte meg a csatlakozási harc, egy új, életképes gyülekezettel gyarapodhat a hazai egyház amerikai egyházmegyéje.²⁸⁷ Ebben igaza is volt, meg nem is, hiszen épp a csatlakozás ügye juttatta révbe a helyi egyházszerzési szándékot. A *fait-à-complet* helyzet kialakulásához azonban más is kellett.

Míg jöttek-mentek a levelek az esperesi hivatal, a konvent, a miniszterelnökség között, míg készültek a szakvélemények, a „becsatlakozási” iratok, a gyülekezet – élén

²⁸⁵ Bede László konventi kiküldött távirata: MREZSL 2f. 123. d. 632–1907; levele a konventi elnöknek Kearsarge befogadása ügyében: Phoenixville, Pa. 1908. március 27. MREZSL 2f. 122. d. 1729–1908 (697/1908).

²⁸⁶ A részleteket lásd Komjáthy 1984; Puskás 1982: 260–269. Magyarázat: Amerikai Református Egyház = a német eredetű Reformed Church in the United States; presbiteriánus egyház = az angolszász eredetű Presbyterian Church.

²⁸⁷ Lásd a 285. jegyzetet.

az agilis lelkéssel – nem késlekedett. Megindították a gyűjtést és belevágtak a templomépítésbe. Templomépítő bizottságot alakítottak, megterveztették a templomot és a parókiát. A terveket egy helyi építész, Paul H. MacNeil készítette. A 350 férőhelyes modern templom és a lelkészlak várható költségét 6000 dollárra becsülték.²⁸⁸ A hely kiválasztásáról és az építkezés megkezdéséről a lelkész így írt Kuthy esperesnek 1908. július 2-án:

„Épen ma kezdtek hozzá a templom fundamentumának ásásához. Az ajándékozási levelet még nem kaptam meg; ezért nem kérem még sem az ingyenséglét, sem a kölcsön kieszközlését. Azért késtünk eddig a kezdéssel, mert egy másik társulat szebb helyet ígért s arra vártunk, de hiába, mert perelik s így nem tehet semmit s a per talán évekig eltart. Le kellett tehát mondanunk arról a helyről és másik társulattól kértem lotot [telket]. Pénz az itteni bankok nem adnak csak úgy, hogyha fele az építkezési költségnek megvan, tehát a pénzesebb emberektől, híveim közül szedtem össze az első szükséges összeget. Mind kamat nélkül adták kölcsön pénzüket. A parochiához vagy egyáltalán nem, vagy csak akkor kezdünk, ha megjön a kölcsön hazulról.”²⁸⁹

Egy hónappal rá, augusztus 2-án ünnepélyes keretek között, több környékbeli lelkész részvételével megtartották az alapkövetélt, amiről a helyi sajtó is előzetesen hírt adott.²⁹⁰ A hely a főúttól mintegy száz méterre, Kearsarge *bányaplézen* volt. Csépké István elérkezettnek látta az időt, hogy hazulról megkérje a remélt gyors támogatást (a templomépítési „ingyenséglét”), s jelezze a gyülekezet templomépítési kölcsön iránti igényét. Kérvényében többek között a következőket írta:²⁹¹

„Az építkezésbe az a kényszerítő szükség vitte bele az egyházat, hogy nem kaphat alkalmas helyet az istentiszteletek tartására. Egy Hallban tartjuk az összejöveteleinket s azért is kilenc dollárt kell fizetni havonta. Így kezdett hozzá az egyház a konventi kiküldött Úr tudomásával Julius 2-án a munkához. Eleinte templomot és parochiát együtt akart egyházunk építeni s el is készítettük mindkettőnek a rajzát \$ 7233-⁰⁰ költséggel, mely összegért teljesen el volna látva mindennel mindkét épület. Azonban a konventi kiküldött úr tanácsára csak a templomhoz kezdtünk hozzá, a mely külön körülbelül \$ 4800-⁰⁰-ba kerül. Aug. 2-án volt az alapkövetélti ünnepély s kész volt a fundamentum és a padlózat, most már haladnak tovább a munkával. Jelenleg van az egyháznak \$ 873.70 készpénze és \$ 500.00 kamatnélküli kölcsöne négy buzgó egyháztag által adva, mintegy \$300.00 be nem folyt

²⁸⁸ Working Plans Will Be Drawn. Building Committee of Hungarian Reformed Church Awards the Work. New Church and Personage. *The Calumet News*, April 6, 1908. 8. p.

²⁸⁹ Csépké István levele Kuthy esperesnek, 1908. július 2. MREZSL 2f. 124. d. sz. n.

²⁹⁰ Several Pastors to assist at Laying of Cornerstone. *The Calumet News*, July 31, 1908.

²⁹¹ Jelentés a kearsargei és vidéki ref. egyház építkezési ügyéről. Csépké István az esperesi hivatalnak, 1908. augusztus 5. MREZSL 2f. 123. d. 4429–1908. Csépké a jelentéshez csatolt levélben jelezte, hogy a fizetés késik, még nem kapta meg.

ajánlata, melyre azonban biztosan számíthatunk. Ez összesen \$ 1673.70. Még öt bányában fognak kollektálni, aminek eredménye legkevesebb \$ 500.00 lesz, mert már egy nem a legnagyobb bányából kaptunk \$105.75-t. Az \$ 500.00 ingyenségre is számít egyházunk, amennyiben azt minden kezdő egyház mindjárt megkapja.”

Az épülő templomra a magyar telepeken felajánlott egyéni adományok listáját 1908 szeptember elején tették közzé.²⁹² A helységeként csoportosított névjegyzék 214 adományozót tüntet fel: Kearsarge és Wolverine településekről 59 fő, Allouezből 63, Bostonból 46, Calumetből 46 fő támogatta a templomépítést. A legmagasabb összeget adók névsorát a 10. táblázat mutatja.

10. táblázat. Az épülő református templomra a legmagasabb összeget adományozók, 1908

<i>Az adományozó neve</i>	<i>Származási hely</i>	<i>Megye</i>	<i>Lakóhely</i>	<i>Az adomány összege (\$)</i>
Balogh Mihály és neje	Békés	Békés	Kearsarge/Wolverine	25
Dallos Mihály	Alsózsolca	Borsod	Kearsarge/Wolverine	25
Kruppa Mihály és neje, Kázmér Julianna	Mezőladány	Szabolcs	Kearsarge/Wolverine	25
Német János és neje	Kászó ?	Gömör	Kearsarge/Wolverine	25
Pap (Papp) József	Mokcsa	Ung	Allouez	25
Veres Sándor	Szendrőlád	Borsod	Kearsarge/Wolverine	25
Joó István	Szendrőlád	Borsod	Kearsarge/Wolverine	16,50
id. Szanyi János	Palágy	Ung	Allouez	16
Balog András	Mokcsa	Ung	Kearsarge/Wolverine	11
N. Balog József			Kearsarge/Wolverine	11
Berecz András	Mándok	Szabolcs	Kearsarge/Wolverine	11
Kiss István			Allouez	10
B. Sipos József	Bés	Ung	Kearsarge/Wolverine	10
Veres Miklós	Szendrőlád	Borsod	Kearsarge/Wolverine	10
<i>Összesen</i>				<i>245,50</i>

Forrás: Szabadság, 1908. szeptember 4. 5.; az elszármazási helyhez: AMRE

²⁹² *Szabadság, 1908. szeptember 4. 5.*

Együttes hozzájárulásuk a begyűlt teljes összeg több mint negyven százalékát tette ki, ami közel hatszáz dollárt jelentett (\$593,55). Hatan 25-25 dollárt adtak. Közülük Dallos Mihály, Papp József és Veres Sándor az egyházalapítók névsorában is megtalálható (lásd alább a 11. sz. táblázatot), Kruppa (Krupa) Mihály viszont görögkatolikus léteire nyújtott hasonló összegű segítséget. A másik véglet a 10 centes támogatás (3 fő). A többség a kettő közötti összeget adakozott. Két gyerek, egy kisfiú öt centtel, egy kislány tízzel vette ki a maga részét. Az egy főre eső átlag 2,77 dollárt tett ki, messze magasabbat, mint az „idegeneknek” nyújtott gyűjtések esetében. Az adakozók hatvan százaléka (129 fő) a korábban tárgyalt adományozásokban nem vett részt. Vélhetően ezek többsége újonnan érkező volt, míg másik hányada kifejezetten a helyi magyar templom építését akarta támogatni, és erre áldozott is. A Csépké István levelében hivatkozott, komolyabb kölcsönt nyújtó „négy buzgó egyháztag” kiléte ebből a névlistából nem derül ki. Valószínű, hogy nem ez volt az egyetlen gyűjtés a templomépítésre, de csak ennek került elő nyilvános nyugtázása.

Lelkészlakás megépítését azért tartották volna szükségesnek, mert a környéken alkalmas lakást nem lehet kapni, távolabbi helyek pedig a téli időjárási viszonyok miatt nem jöhetnek szóba. Az ügy előzménye, hogy Kuthy Zoltán – a konvent kérésére – már korábban türelemre intette őket, de hiába, az építkezést elkezdték. Az 500 dolláros segély megadását ez nem befolyásolta, ugyanakkor az esperes a továbbiakkal kapcsolatban várakozó álláspontot javasolt, mondván, hogy „Kearsarge-on és egész vidékén csak egy ipar-ág, illetve termelési-ág prosperálásától függ a magyarság és általában a lakosság ott maradása”.²⁹³ Utóbb kiderült, hogy igazavolt: végeredményben ez a körülmény pecsételte meg az itt megtelepedett magyarok sorsát.

A konvent Kuthy véleménye szerint járt el: az 500 dolláros segélyt megadták, s a Csépké által 1908. augusztus 13-án előterjesztett építési kölcsön iránti kérvényt alapos vizsgálat alá vették. A 3000 dolláros kölcsönt végül nem biztosították az egyháznak. A fő indok a templomtelek tulajdonjogi kötöttségéből fakadt. A döntést Kuthy esperes javaslata alapján az illetékes miniszterelnökségi hivatal így összegezte: „A gyülekezet ugyanis a bányatársulattól 1 D-ért 10 évre bérbe vett egy ingatlant, melyet csak egyházi célokra szabad használnia s erre templomot építenie. Tíz év múlva az itt fekvő szerződés szerint az ingatlan visszaszáll a bányatársulatra, akkor tehát a templomot is elvesztenék. Ily körülmények között a kölcsön megadásáról nem lehet szó, mert egy idegen telekre épült templom nemcsak, hogy nem biztosíték, de ennek a céljaira való minden áldozat teljesen kárba veszett volna.” Nem maradt más hátra, mint „amerikai bank-kölcsönt” felvenni.²⁹⁴

Az események „felpörgetéséből” komoly perpatvar lett. Kuthy esperes – a konvent figyelmeztetésére – többször türelemre intette Csépkét. Felhívta figyelmét arra,

²⁹³ Kuthy Zoltán levele a konventi elnökségnek, MREZSL 2f. 125. d. 4622–1909 (226/1909).

²⁹⁴ A kölcsönügy iratai: MREZSL 2f. 123. d. 5470–1908, 5741–1908 alapszámok alatt. A miniszterelnökségi irat dátuma 1908. október 21.

hogy hivatkozási alapja – „a konventi kiküldött tudtával” cselekszenek – nem jogosította föl őket az építkezés elindítására. Különösképpen, hogy ezt a hazai kölcsön reményében tették. A lelkész az intést öntudatosan visszautasította, ami csak olajat öntött a tűzre. Kuthy Zoltán emiatt a konventnél is panaszt tett 1908. decemberében. „[B]ár a konventi kiküldöttek – írta jelentésében – volt tudomása az építkezés felől, de Csépké mindig úgy tett jelentést a telekről, hogy a bányatársaságtól örök tulajdonjogon fognak telket kapni, s amikor tette került a dolog, az örök tulajdonjogból lett 10 évi haszonbérlet. Tudtára adtam Csépkének azt is, hogy ő maga sem csinált lelkiismereti kérdést abból, hogy a kearsargei templommal mi lesz majd tíz év után: le kell-e bontani és más helyen felépíteni, – mert még csak meg sem melegedett ottan, még azt a templomot fel sem építette és már is szeretné otthagyni, szeretne megszabadulni tőle és a más nyakára hagyni annak a levegőbe épített templomnak a sorsát, hisz már »elhelyezését« kérte onnan és alig van lelkész, a kivel már cserére ne kívánt volna lépni.”²⁹⁵ Ezt követően ismét figyelmeztette Csépkét. De ennek már csak elvi jelentősége s erkölcsi üzenete volt. A templomépítés szinte a befejezés előtt állt, a kölcsönkérvény elutasítása pedig rég eldőlt, a gyülekezet az építkezésben csak saját erőforrásaira számíthatott.

A templomszentelést október 25-re hirdették meg,²⁹⁶ ám ez közel egy évet késett. Ennek pontos okát nem tudni. Talán az elmaradt kölcsön miatt nem volt elegendő pénz a befejezésre, vagy valami más ok is közrejátszott. Az egyházi lapban megjelent decemberi hír szerint az alagsor, „a basement már használható, a lelkész megkezdte a szombati iskolát; első alkalommal 11 gyerek volt jelen”. Ekkor még azt írták, hogy a templom karácsonyra elkészül, akkor tartják majd az első istentiszteletet, a felavatás az időjárás miatt tavaszra marad.²⁹⁷

A hideg, a vastag hótakaró még hűsvétkor sem kecsegtetett templomavatásra alkalmas idővel. Az ünnepi istentiszteletre még mindig az „angol Hallban” került sor. Mintegy 130-an gyűltek össze, énekelt a nemrég szervezett tizenhat fős énekkar, Csépké Istvánné vezetésével. Az ekkor közölt egyházi hírből sincs szó, viszont arról igen, hogy nem tettek le a parókiaépítésről sem. „Ezen a vidéken – olvasható – a hely a bányatulajdonosoké, nem vásárolható meg, nem remélhet az egyház kölcsönt hazulról a parókia építéshez, mint ahogy nem kapott a templomra se. Ezért bocsátott ki az egyház részvényeket, az összeg egy hét alatt folyt be. Ha így folytatódik, még ez évben felépíthető a parókia is.”²⁹⁸ Tovább tartott tehát az építkezési hangulat. Az egyházra háruló terhek növekedése miatt Csépké megpróbálta elérni, hogy a konvent a hazai fizetéskiegészítést 500-ról 700 dollárra emelje. Hivatkozott arra, hogy egyetlen

²⁹⁵ Kuthy Zoltán a konvent elnökének, 1908. december 8. MREZSL 2f. 123. d. 7156–1908.

²⁹⁶ Dedication of New Church at Kearsarge October 25. *The Calumet News*, October 6, 1908.

²⁹⁷ *Heti Szemle*, 1908. december 18. 5. A hivatalos egyházi lap csak a november 6-i számtól szerepelteti Kearsarge-ot az egyházi kalauzban.

²⁹⁸ *Heti Szemle*, 1909. április 24. 4.

más egyháznál sem olyan magas a havi tagsági díj, mint náluk, azaz tizenkét dollár a családos, hat a magános egyháztagné, s a lelkészlakás lakbére is nagyon magas, 35 dollár. Ez a kérelem sem teljesült,²⁹⁹ már csak azért sem, mert időközben eldőlt, hogy Csépké István elhagyja a vidéket. Ezzel kapcsolatban már bírta a gyülekezet egyetértő nyilatkozatát, s a legalább fél éve tartó távozási terveit siker koronázta: a konvent hozzájárult, hogy cseréljen a woodbridge-cartereti lelképásztorral.³⁰⁰ Javában folyt tehát az építkezés, a gyülekezet közösséggé szervezése, az egyházalapító lelkész már a távozását intézte. Ezt nehezményezte – mint láttuk – Kuthy Zoltán idézett jelentésében. Mielőtt a további részleteket látnánk, nézzük a megalakított egyházközösség főbb ismérveit.

A református egyházközösség társadalmi összetétele

Hivatalos megalakulásakor az egyház 112 tagot számlált. Ennyien szerepelnek az alakuláskor felvett névszerinti kimutatásban. Az íven jelölték, hogy kik voltak a családosok, ami huszonhat egyháztagné esetében állt fenn. Feltűnő, hogy hét asszonynev is szerepel az aláíróíven. Az ő házastársuk más vallású volt, mint például Dudik József, aki görögkatolikus volt, ezért szerepel csak felesége (született Balogh Julianna) az alapító tagok között.³⁰¹ Az előfordulhatott, hogy az adott időpontban a férj másutt, nem kizárt, hogy Magyarországon tartózkodott. A többiek, 79-en egyedülálló férfiak voltak.³⁰² Az alapító családok adatait a 11. táblázat összegzi. A rendelkezésre álló névsort más forrásokból nyert információkkal kellett kiegészíteni, hogy a lehetőségekhez képest teljes képet kapjunk az egyházalapító családokról. Mivel nem maradt fenn az egyház anyakönyve, csakis így volt lehetséges a születési helyet, időt, a kivándorlás évét, a gyerekek számát, esetleg nevét megállapítani. Öt családról semmilyen adatot nem sikerült kideríteni.

A helyzet képlékenységet, a nagy fluktuációt jelzi, hogy az első keresztelők kapcsán előbukkant személyek közül csak ketten, Csöre Ferenc és Joó István szerepelnek az első tagsági jegyzékben, valamint a(z ekkor) családja nélkül lévő Sipos József. A legfeltűnőbb az első rézvidéki telepések között számon tartható, három gyermekes Köblös család, illetve Urbán János és feleségének hiánya. Hosszas nyomozás eredményeként kiderült, hogy ők hazautaztak, ezért nem vettek már részt az egyházalapításban. Az

²⁹⁹ MREZSL 2f. 125. d. 4685–1909.

³⁰⁰ Távozási szándékát először 1908. augusztus 12-én írta meg Kuthy esperesnek. MREZSL 2f. 123. d. 4647–1908. Ekkor azt írta, hogy a templomépítést október 15-ig befejezik. A gyülekezet nyilatkozata a lelkészcsere hozzájárulásához: 125. d. 4622–1909.

³⁰¹ AMRE #2446. Dudik József az Ung megyei Vajkóczról származott. Felesége születési helyét nem ismerjük, Allouezben halt meg 71 éves korában. Michigan Death Certificates, 1921–1952, database, *FamilySearch*, Juliana Dudick, 30 Jul 1930.

³⁰² MREZSL 2f. 122. d. 1729–1908 (684/1908).

11. táblázat. A református egyház családos alapító tagjai, családi adataikkal, 1908

Alapító (férj) neve ⁺	Születési hely		Kiván- dorlás éve	Feleség neve	Születési hely		Szüle- tési év	Gyerekek neve	Halálozás éve, helye
	Település	Megye			Település	Megye			
Ardó Ferenc	Szerdahely	Zemplén	1905	Piszár Mária	-	Zemp- lén	1883	-	1965, Detroit
Berec András	Mándok	Szabolcs	-	Sajtos Julia	-	-	-	2 otthon	-
Csőre Ferenc	Bakony- sikátor	Veszprém	-	Bodnár Mária	Bakony- varsány	Vesz- prém	-	Róza	-
Dallos Mihály	Alsószolca	Borsod	1904	Demjén Julia	Alsószolca	Borsod	-	3	1947, Detroit
Dokó János	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Fekete János	Lelesz- polyán	Zemplén	1892	Tobiás Mária	Lád- besenyő	Borsod	-	-	-
Ferenc István	Palló	Ung	-	Köblös Julianna	Kelecsény	Ung	-	-	1920
Halász Sándor	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Horváth József	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Alapító (férj) neve ⁺	Születési hely		Szüle- tési év	Kíván- dórlás éve	Feleség neve	Születési hely		Szüle- tési év	Gyerekek neve	Halálozás éve, helye
	Település	Megye				Település	Megye			
Kertész János (szabó)	Szolnocska	Zemplén	1858	-	Kosztelnik Mária	-	-	-	-	Hancock
Kosztlyu István	Bacska	Zemplén	1883	1903	Palágyi Eszter	Lelesz	Zemp- lén	1888	-	1928
Mihálkó József	-	-	-	-	Bondner Esther	-	-	-	-	-
Molnár Zsigmond*	Jósvafő (?)	Borsod	1873	1899	Szallár Mária	Ung	Ung	1866	Zsig- mond	-
Pallai András	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Palágyi Ferenc	Lelesz	Zemplén	1878	1901- 1905	Andrecsák Mária	Palágy- komoróc	Ung	1887	János	-
Palágyi István	-	-	1885	-	Baldys / Baldi (?) / Balázs (?) Julia	-	-	-	-	1916 (Fia halála, 1907)
Sebők Pál**	Tiszabercel	Szabolcs	1882	1906	Tóth Borbála	Tiszabercel	Sza- bolcs	1885	Piroska; Ferenc, Paul,	(1918-ban Chicagóba költöztek)

Alapító (férj) neve ⁺	Születési hely		Szüle- tési év	Kiván- dorlás éve	Feleség neve	Születési hely		Szüle- tési év	Gyerekek neve	Halálozás éve, helye
	Település	Megye				Település	Megye			
Id. Szanyi János	Palágy	Ung	1875	1899	Fedor Erzsébet	Nyárad	Ung	1877	Mária	-
Szór István	Kápolna	Abaúj	-	-	Biró Sárka	Teresztenye	Abaúj	-	Albert, Malvina, Amtal, Lizzie, Steve	-
Takács Sándor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Veres Miklós	Méhész	Abaúj- Torna	1864	-	Kelemen Magdolna	-	-	-	-	1916, Calumet
Veres Sándor	Szendrőlád	Borsod	1880	-	[Joó Magda]	-	-	-	2 Ruda- bánya	-

Forrás: AMRE, US Federal Census 1910, 1920; genealógiai adatbázisok, Ancestry, FamilySearch

⁺ Az alapító tagok névsora, ZsL 2f. 122. d. 1729–1908 (684/1908).

* Allampolgársági kérelem, 1938. Keweenaw Digital Archives

** UCC OHB

előbbieket 1902 körül – volt otthon is egy gyermekük –, az utóbbiak valamivel később utaztak Magyarországra. Nem volt ez végleges szakítás Amerikával, de a rézbányák vidékére többet nem tértek vissza. Köblös Mihály 1904-ben jött újra Amerikába, s ekkor az eleanori bányavidéken kereste boldogulását, Pennsylvániában. Felesége az előzőleg otthon maradt fiukkal 1911-ben követte őt, majd két év múlva a két tizenhárom éves és a tizenegy éves lányuk is megérkezett. A három kiskorú amerikai állampolgár kísérő nélkül, egyedül utazott Nagyszelmenczről, még hozzá Philadelphiába. Ekkor a szülők már Chicagóban laktak, Burnside-on, ami végleges otthonuknak bizonyult. Köblös Mihály asztalos lett egy vasúttársaságnál.³⁰³ Urbánék egy gyerekkel utaztak vissza Zéténybe. Úgy tűnt, egyszer s mindenkorra: odahaza négy lányuk született 1902-t követően. Urbán János azonban még a háború kitörése előtt ismét útra kelt. Woodbridge-be ment, ahol sok falubelije dolgozott, többek között egyik sógora, Leczó István. De még a felesége és a legidősebb lánya is utána tudott menni. A házaspár valamikor az 1920-as években tért haza, immáron véglegesen.³⁰⁴

Az alapító családok egyháztagok származása a már megismert földrajzi irányokat mutatja. Hat Zemplén megyei családfőt, öt borsodit – közülük három szendrőládit –, három ungit, két-két abaújit és szabolcsit, valamint egy Veszprém megyeit lehetett azonosítani. A zempléniek egy kivétellel a Latorca-menti, egymással szomszédos, kis falvakból érkeztek, amely vidékre az Urbán házaspár az egyházalapítást megelőzően tért vissza. Kevesebb, tizenegy házastárs származását ismerjük. Ők szintén ugyanazokból a megyékből érkeztek, mint a családfők, de csak két esetben volt a férj és a feleség ugyanabból a faluból való (Dallos Mihály és felesége, illetve Sebők Pál és felesége). Ez a tagolódás már az önszegélyező egyletek rekrutációjában megmutatkozott.

Az egyházközösség megszilárdulása időbe telt, különösen, hogy ki volt téve a bányamunkások említett, állandó cserélődésének. A viszonylag bőséggel fennmaradt

³⁰³ Köblös Mihály (39 éves), Brémából érkezik a Main fedélzetén, 1904. február 14-én, South Riverbe megy testvérehez, Istvánhoz. Köblös Erzsébet (40 éves) és Jonana (sic!, 17 éves) érkezik a Pannoniával, 1911. február 11-én, Köblös Mihályhoz mennek, Eleanorba. New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924, database with images, *FamilySearch*. A gyerekek érkezése: Prinz Adalbert, érk. Philadelphia, 1913. május 4. Hamburg Passenger Lists, 1850–1934, database on-line, *Ancestry*, Julia, Elizabeth, Maria Koblos. A szülők halála: Illinois, Deaths and Stillbirth Index, 1916–1947, database on-line, *Ancestry*, Elizabeth Koblos, 1931; Mike Koblos, 1933 (mindkettő Chicagóban). 44 évet éltek együtt, vő. Köblös Mihályné halálhírével: *Amerikai Magyar Népszava*, 1931. december 12. 6., férje: *Szabadság*, 1933. november 17. 4. – 33 évvel ezelőtt jött Nagyszelmencz községből. Köblös Júlia családja: Családi album 1942: 67; Mrs. Stephen Pentek b. Julia Koblos (1898–1981), OHB.

³⁰⁴ Pólyán (Polány) görögkatolikus plébánia anyakönyvei alapján. A Zétényben született gyermekek: Mária (1902), Anna (1904), Erzsébet (1906), Julianna (1907). Urbán János gazda elhunyt Zétényben, 1956. február 7-én. Második amerikai útja: Grosser Kurfurst, érk. 1914. február 5., sógorához megy. Felesége otthon van, de az 1920-as népszámlálás szerint ő és a legidősebb lánya, Mária már szintén Woodbridge-ben tartózkodnak, lásd US Federal Census 1920, Woodbridge, Ward 3, ED 80, sheet 16B, family 292. Interjú Kecskés Ferencsel, Pólyán, 2019. május 23.

egyházszerzési iratokkal szemben nincsenek azonban olyan feljegyzéseink, amelyek a létszámingadozáson túl vallanának arról, hogy az egyházi élet mindennapjaiban hogyan is ment végbe az összecsiszolódás. Más nem lévén, egyetértőleg idézhetjük a több gyülekezet belső viszonyait jól ismerő – a rézvidéken is megfordult – Nánássy Lajos szemléletes megjegyzését: „A különböző vidékekről összekerült hiveknek egy nyájban való békés összetartása igen próbára teszi a papi tudományt. Mert az amerikai nép izgékonnyabb s társadalmi életének tiszta képe a folytonos jövő s menés által nem alakulhat ki s így egyesek, kiket hiúság és feltűnési viszketeg vezérel, vagy akik természetszerűleg kétszinűek és állhatatlanok, könnyen tudnak zavart előidézni. De ez olyan, mint a nyári vihar, hirtelen jön és hamar távozik.”³⁰⁵ Ehhez annyit feltétlenül hozzá kell tenni, hogy az „amerikai nép izgékonysága” nem merő passzió volt, hanem a kontinens léptékű munkaerőpiac adottságainak – lehetőségeinek, kényszereinek – következményeként alakult ki. S ami hiúságnak és feltűnési váagnak tűnt föl, abban valamennyire a szabadság amerikai eszményének képzete is meghúzódott, noha a kétségtelenül érvényre jutó individuális gyarlóságoktól sem lehet eltekinteni.

Az egyház első évéről (1908) készült egyházmegyei jelentés még szerény eredményekről adott számot. A magyarországi református egyház amerikai egyházmegyéjének 1909. évi, Trentonban tartott közgyűlésén – a nagy távolság miatt – az újonnan csatlakozott egyház lelkésze nem vett részt. Az esperesi jelentés szerint a kearsarge-i egyház helyben mindössze 22 fizető egyházztaggal, a környékbeli szórványban pedig 58-cal rendelkezett. Ezzel a magyar egyházmegye harmadik legkisebb gyülekezetének számított (a kis pennsylvaniai Johnstown magyar egyházánál nem volt fizető egyházztag, de a népes iparvárosban, Trentonban is csak 60 fizető tagot tartottak nyilván). Az egyházmegye összesen 3002 fő fizető egyházztagot számlált. Kearsarge-ban a lelkész a református vallásúakat 250 főre, a szórvánnyal együtt 350 főre becsülte. Ez Bridgeport egy tizedét, Cleveland magyar reformátusainak (9000 fő) 2,5 százalékát jelentette. A „népmozgalmi” adatok is a kis, még alakulóban lévő gyülekezet képét mutatják. „Fennállása alatt” kilenc keresztelés, egy esketés és négy temetés történt – mind az adott évben, azaz 1908-ban. Ezek a számok minden más egyháznál magasabbak voltak (Buffalóban és Phoenixville-ben volt még négy-négy haláleset). Az év fő eseménye a templom alapkövetéti ünnepélye volt, s a jelentés a templomavatást 1909. július 18-ra prognosztizálta. Az épülő templom értéke 5000 dollár volt, az építést 2700 dollár amerikai kölcsönrel kezdték. Az egyház éves bevétele 5400, kiadása 5200 dollár volt. A bevételek között szerepelt a magyarországi anyaegyház említett 500 dolláros segítése, továbbá több mint 1600 dollár „vegyes adomány”. Ennél többet csak a szintén ekkor építkező Wallingford egyháza gyűjtött Connecticutban. Kiemeli a jelentés a hívek közel 2350 dolláros külön adakozását, ami az éves egyházztagsági díjon (364 dollár) és a perselypénzen (290) felül gyarapította az egyház bevételét. Ebben az összegben kel-

³⁰⁵ Nánássy 1913: 50–51.

lett szerepelnie a nyilvánosan nyugtázott adakozás eredményének is. A „kiemelkedő áldozatkészség” – fogalmaz a jelentés – tette lehetővé, hogy bele tudtak fogni a saját templom megépítésébe. A konventi kölcsön elmaradására, annak okára nem tér ki a dokumentum. Utal még arra, hogy nem jó évek járták, az 1908. évi válság miatt több egyháznál is gondok támadtak a kölcsönök törlesztésével. Az első év fejleménye volt, hogy a földművelésügyi minisztérium – mint más csatlakozott egyházaknak – egy magyar olvasnivalókból álló „könyvtárát” és egy Bocskay-képet adományozott a gyülekezetnek.³⁰⁶

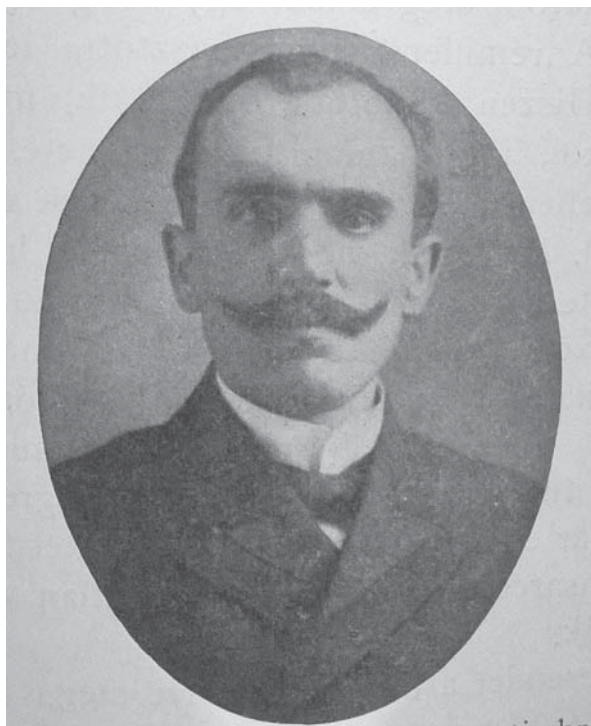
Lelkészcsere és a templomavató új lelkész időszaka

Többszöri kérvénye nyomán a konvent hozzájárult, hogy Csépké István cseréljen Fazekas Sándor (1879–1976) lelképásztorral (13. kép). Távozási szándékát betegséggel és más személyes-családi okokkal indokolta. Közelebb akart lenni például a New Jersey-ben élő testvéréhez és sógorához. Nánássy Lajos ekkor már Perth Amboy-i lelképásztor volt. Mindez csak a felszín, teljesen nyilvánvaló, hogy számításai nem jöttek be: ott állt az építkezési terhek közepén, vitában az egyházi hivatalokkal, mindenkitől több száz mérőföldre egymagában. Az egyházalapítás és templomépítés várt dicsősége helyett inkább a kudarc jeleit lehetett sejteni. Igyekezett tehát minél előbb kilépni a rézvidéki kalandból. A megoldást az a szintén kellemetlen körülmény hozta meg számára, hogy majdani utóda leküzdhetetlen ellentétbe keveredett saját gyülekezetével. „A lelkészcsere – fogalmazott az esperes jelentésében – fontos egyházi érdekekből történt. [...] Három hónapi alkudozás után végre is sikerült a csere-ügyet megoldani.”³⁰⁷

³⁰⁶ Jegyzőkönyv, felvétel a magyarországi ref. egyház amerikai egyházmegyéjének 1909. év július hó 14-én tartott rendes közgyűlésén. Trenton, NJ. MREZSL 2f. 125. d. Az esperesi jelentés megjelent a magyarországi egyházi sajtóban is, a kearsarge-i egyház rövid bemutatását lásd Kuthy 1909.

³⁰⁷ Kuthy Zoltán esperes a konvent elnökének, 1908. augusztus 24. MREZSL 125. d. 4632–1909. Az irat ismerteti Fazekas Sándor esetét, aki „állandó támadásnak volt központja”, még bántalmazni is akarták. Amikor az esperes Woodbridge-ből canonica visitációjáról éjszaka visszautazott, egy rendőrt volt kénytelen megkérni, hogy vegye védelmébe a lelkészt és a vonatindulás után a lakására kísérje. Ezekkel az ellentétekkel függhet össze, hogy Fazekas Sándort egyházi fegyelmi eljárás alá is vonták „a papi tekintély méltóságát sértő” cselekmények miatt. A tárgyalást távollétében, 1910. január 4-én New Yorkban tartották. Két vádpont volt ellene: egyrészt „Amerikába történt kiutazása alkalmával a tengeri utat fedélközön tette meg”, másrészt „Woodbridgen állítólag egy burdos gazdánál paphoz nem illő módon paraszt módjára élt”. Az egyházmegyei bíróság mindkét pontban felmentette a vád alól. Tisztázódott: Woodbridgeben nem élt paraszt módjára, két bútorozott szobát bérelt az egyház pénztárosától, a kosztért és lakásért 20 dollárt fizetett, jóval többet, mint amit a „közönséges burdosok” szoktak. A cartereti publikált egyházi krónika csak az esperes által jelzett „alkudozásra” utal, ami a lelkész költözködése és a lakás költségei (illetve helyszíne) miatt keletkezett, lásd Vincze 1929. A Kuthy Zoltán elnöklésével lefolytatott fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyve: MREZSL 2f. 126. d. 2057/1910.

13. kép. Fazekas Sándor

Csépke szándékát a kearsarge-i egyháztanács 1909. február 21-i ülésén jelentette be, amihez a tanács hozzájárult.³⁰⁸

Az egyház állapotát, a helybeli viszonyokat utódja kérésének megfelelően egy levélben részletesen ismertette:

„A templom alatt – írta – teljes nagyságú »bézment« van, csak annyival kisebb, mint a templom, a mennyi hely szükséges volt fának, szénnek elhelyezésére. Adósság a banktól felvéve \$2000.– 7%-ra, a vállalkozónál \$692.26 s boltokban s a mérnöknek kb. \$ 150. Mivel hazuról nem várhatunk kölcsönt, elhatároztuk részvények kibocsátását. \$10-os részvények lesznek s 4% ot fizet az egyház. Van az egész környéken 40 ref. család s 10 vegyes. Villamos közlekedés van mindenfelé. Chicago Milwaukee and St. Paul vonat jön Chicagóból Calumetre, jön még Canadán keresztül, Keletről s megy Duluthon át Kanadába ismét. Helyi forgalomra pedig van 3 vicinalis. A templomba járók száma 20–110. Az Úrvacsorával kevesen élnek, minek okát abban látom, hogy nem bírják ki reggelizés nélkül, de ezután korábban fogjuk kezdeni az istentiszteletet olyankor. A templomba-

³⁰⁸ MREZSL 2f. 125. d. 4686/1909. 7. Távozott 26-án, lásd *Bethlen Naptár*, 1945: 156.

járását is megszokják idővel. Némelyek 20 év óta templom nélkül éltek, elég idő, hogy elszokjanak tőle! Stóla a múlt évben \$ 50-ra ment. De most sok család telepedett le, mióta másutt nem megy a munka! Kölcsönt nem tudok adni Karteretnek [Carteret, New Jersey], engem is kölcsönrel tudnak elengedni! Lakbér nincs megállapítva. Annyit fizet az egyház, amennyiért kapok lakást, most pl. \$ 35-t fizet, mert nem lehet olcsóbbat kapni. Szórakozások: mozgó, színház, korcsolyázás, vadászás, halászás. Van jelenleg \$ 130-kézpénzünk. A templom került \$ 4460-ba s ki van belőle fizetve \$3767.74. Az egyházat 1907 Dec. ben szerveztem, illetve foglaltam el.³⁰⁹

Csépke István búcsúja 1909. május 23-án volt, míg utóda egy hétre rá, Pünkösöd vasárnapján tartotta bemutatkozó istentiszteletét. Szép számban jelentek meg új hívei, százharmincnek osztott úrvacsorát.³¹⁰ A csere anyagilag is kedvező volt az egyház számára, hiszen a családos Csépke helyett az egyedülálló új lelképásztornak elegendő volt egy kisebb lakást bérelni. Míg elődjének egy hatszobás lakást vettek igénybe, neki tíz dollárért egy bútorozott szobát biztosítottak. Először egy ír családnál lakott, majd az 1910-es népszámláláskor új helyen, egy Matt Farrash nevű, skót-kanadai családnál találjuk.³¹¹

Fazekas Sándor nagy lendülettel vetette magát a tennivalókba.³¹² Megörökölte a templomépítés körüli bonyodalmakat, s be kellett fejeznie a megkezdett, időközben finanszírozási akadályokkal terhelt munkát. Volt már ilyenben része, a woodbridge-i templom az ő idejében s az ő vezetése mellett épült fel. Miután hivatalba lépett, rögtön új presbitériumot alakított, újraindította az énekkart – mely 18 tagot tömörített –, a szombati és a vasárnapi iskolát. Meglátogatta „vidéki” híveit, előbb a délre lévő telepeken, majd az északra eső Mohawkon kereste föl őket otthonukban. Rövidesen a templomavató időpontját is kitűzték, kialakították a programot.³¹³

A templomot 1909. július 18-án avatták fel. Erről a lelkész igen részletes beszámolót közölt az egyházmegyei *Heti Szemle*ben.³¹⁴ Az ünnepség fő vonását abban lehet érzékelni, hogy meghatározó szempont volt a helybeli nem magyar lakossággal való kapcsolatkeresés. Nemhogy magyar lelképásztorok látványos kivonulásáról lett volna

³⁰⁹ Csépke István levele Kuthy Zoltán esperesnek, dátum nélkül. MREZSL 2f. 123. d. 4429–1908.

³¹⁰ *Heti Szemle*, 1909. június 10.

³¹¹ Reverend Alexander Fazakas, boarder: US Federal Census 1910, Calumet, Houghton, Michigan, ED 107, sheet 18B, family 287. A lelkész 30 éves volt.

³¹² Fazekas Sándor 1879-ben született az Udvarhely megyei Sükön. Az elemi Nagyenyeden végezte, majd a székelyudvarhelyi református kollégiumban érettségizett. Teológiai tanulmányait Kolozsváron kezdte, majd Sárospatakon szerezte meg papi oklevelét, Ravasz Lászlóval együtt. Amerikába 1906 szeptemberében érkezett, lásd *Az Amerikai Magyar Ref. Egyházmegye naptára*, 1907: 29, 1909: 105.; SKVMK Vgy, F1/aa:58-58v.

³¹³ *Heti Szemle*, 1909. június 26. 4., július 10. 8. Az énekkar névsora és vidéki látogatásai: *Heti Szemle*, 1909. augusztus 7. 5.

³¹⁴ A kearsargei templomszentelés: *Heti Szemle*, 1909. augusztus 14. 1.

szó, mint általában a magyar templomok avatásánál, ez esetben egyetlen máshonnan érkezett magyar lelkész vagy vendég részvételéről sincs hír. Ennek bizonyára a nagy távolság volt az oka. Viszont hangsúlyos az „angol” vendégek meghívása s felkérése a szertartásban való részvételre. Aznap két másik ünnepély is zajlott, Calumeten egy neves szónok, Dr. Homer Stuncz tartott beszédet, Lauriumban pedig egy megnagyobbított templomot nyitottak meg. Ennek fényében számított különösen nagy eredménynek, hogy a magyar templom avatásán szépszámú vendégsereg vett részt.

A templomszentelés reggel 9-től délután 5-ig tartó események sorozatából állt. „9 és 10 között march – díszmenet volt, amerikai-magyar szokás szerint. Ezt a red jacketi I. Magyar Betegsegélyző egyesület rendezte és vezette. A menetben részt vett a Verhovay egyesület red jacketi és wolverine-kearsarge-i fiókja.³¹⁵ Rengeteg nép sereglett össze. És e roppant néptömeg jelenlétében nyitotta meg a templomot Fazekas Sándor lelkész. A megnyitási szertartás sorrendje ez volt: Gyülekezeti ének: »Óh seregek Istené« – I. vers, Beszéd, tartotta Fazekas Sándor lelkész és újra ének: »Ő kapuin menjetek be« a C. Zs. 2. verse.” A templomba nem fért be mindenki. Bevonuláskor a „Jövel Szent lélek úristen” kezdetű éneket énekelték, majd a lelkész ismertette az egyház megalakulását, az építkezést és felolvasta az adományozók névsorát. A szertartás két nyelven zajlott, mint a délután tartott második istentiszteleten is. Délelőtt angolul Rev. Steven Polkinghorne helybeli metodista lelkész prédikált, angol énekkar énekelt orgonakísérettel. Délután a közeli Centennial nevű telep metodista egyházának lelkésze, Isaac Wilcox mondta az angol előimát, orgonajáték mellett énekelt egyházának ének-kara, bibliát olvasott, prédikált és az utóimát tartotta Rev. McFarland nyugat-kanadai lelkész.³¹⁶ Fazekas Sándor mindkétszer magyarul imádkozott s prédikált, a magyar református énekkar pedig magyarul énekelt. Délelőtt a Red Jacketi Első Magyar Betegsegélyző Egyesület zászlószentelését is megtartották. „A fenyő-ágakkal szépen feldíszített templomban délután is olyan szép angol gyülekezet volt, a minél szebbet aligha lehet látni. Még a magyar istentiszteletet is végig hallgatták.”

A templomépületet (14. kép, 7. színes kép) szintén Fazekas Sándor aprólékos leírásából ismerhetjük meg:

„A templom fából épült, de iskolahelyisége kőből van kirakva. Az egész épület 2 részből áll, u. m. torony és templomtest. A templomtest alatt van iskolahelyiség, szentartó és egy fűtőhelyiség, szükség esetén. A torony alatt van egy kis vestibül, bejárat. Az összes helyiségek villanydrótokkal vannak ellátva. A templomban van 26 drb nehéz hosszú szék.

³¹⁵ Ez elírás, a Verhovay két fiókja – mint láttuk – Kearsarge-on, illetve Mohawkon működött.

³¹⁶ A lelkészekről közelebbi információt a beszámoló nem közöl. Stephen L. Polkinghorne fiatalon vándorolt ki az angliai Cornwallból. Nagy tudású, mindvégig Észak-Michiganben szolgáló lelkész volt. Egy időben a Kearsarge-tól délre lévő Osceola metodista egyházának volt lelkésze, 1915-ben hunyt el, lásd *History of Methodism* 1955: 22; <http://www.mfhn.com/houghton/rosscoll/osceolamethodist.htm> (2015. október 24.). Isaac Wilcox Kanadából települt át a Keweenaw-félszigetre, ahol 36 évet szolgált különböző gyülekezeteknél, *History of Methodism* 1955: 23.

14. kép. Kearsarge és Környéke Magyar Református Egyház temploma

Egy-egy székbe 9 ember fér. Van szép pohár alaku szék rendelve, a mely emelvényen fog állani. Az iskolahelyiségben van 100 drb egyes szék, 3 asztal, 1 kis orgona, 1 könyvszekrény. A templom boltíves, művészi kivitelű ablakkal van ellátva. Ilyen ablakai vannak a tornyoknak is, a padlózata dupla. Alól puha fenyő, rajta kemény tölgyfa burkolat. Az iskolahelyiség padlója alól konkrét [beton] és cement, rajta deszka burkolat. Az egész épületen 10 ajtó és 23 ablak van.”³¹⁷

Az ablakokat később az egyház anyagi támogatásaként az egyháztagnak „eladták”; a tizediket például 1914 májusában a presbiter Joó István és felesége Róczei Zsuzsanna váltotta meg 25 dollárért.³¹⁸

A templom felavatása után még sok tennivaló maradt. Törleszteniük is kellett a háromezer dolláros adósságot. Ebből az év végéig ezer dollárt akartak kifizetni. Ehhez ismét pénz kellett, így a havi díjak mellett újra kollektálni kezdtek, pikniket szerveztek. Többen saját maguk végeztek munkát az egyháznál. Kerítést húztak – „magyarosan, stafétákkal”. Ezen a legtöbbet Csuhá Péter presbiter dolgozott. Neki fizettek is egy keveset, bár ezt egyáltalán nem kérte. „Készen van a szószék. Hazaias. Már a templom-

³¹⁷ Uo. A templom fényképe: *Heti Szemle*, 1909. augusztus 21. 1.

³¹⁸ *Református Híradó*, 1914. május 28. 5.

ban van. Még csak lámpákkal kell ellátni a templomot, aztán tavaszig nem is fogunk egyéb építkezésbe.” – írta a lelkész októberben. Pedig még nem voltak meg a templom alatti helyiség téli ablakai, de erre nem volt fedezetük.³¹⁹ Csak kisebb munkákat tudtak még elvégezni, mint például az alagsori (basement) lejáró javítását – „tetejét Simon Miklós ur megfikscolta”, miként ezt az egyházi hírek között közölték.³²⁰

Az egyházi élet fellendítése érdekében a lelkész öt csoportot szervezett. Ezek a következők voltak: 1. Bibliázó kör. 2. Énekkar – 3-4 hangon éneklő férfiak, volt vegyeskar is. 3. Önképzőkör: „Gyakorolják magukat a magyar írásban, olvasásban és előadásban, szavalásban. Megismerkednek a híresebb magyar költőkkel és a nevezetesebb elbeszélő és verses darabokkal. Felolvasásokat és szavaló estét rendez nagy napok és költők emlékére.” 4. Műkedvelő kör: „Tagjai tanulságos monológokat tanulnak be, közben gyakorolják magukat a mozgásban, taglejtésben és beszélgetésben. Ünnepeles előadásokat tart az egyház javára.” 5. Alakulóban volt az angol nyelvet tanulók köre.³²¹

Az újabb nagy esemény a harangok felszerelése és azok felavatási ünnepe volt. Erre 1911. szeptemberében került sor. Nagy gyűjtés eredményeként egy nagy, 1300 fontos és egy kis, 570-es harangot vásároltak a Central Bell Co. of Ohio cégtől. Az ünnepeket a szabadban tartották, amit természetesen felvonulás előzött meg. Élén a Kearsargei I. Magyar Rézbanda haladt, valamint a „környéki és helybeli kis leányok” csoportja. A Red Jacket-i betegsegélyező, a református egyesület, a két Verhovay és a munkás betegsegélyező tagjai együttesen vonultak föl Wolverine és Kearsarge utcáin a templomhoz. A szertartást Fazekas tiszteletes végezte. A harangok mellett a költségeket összegyűjtő két kollektor, Csuha Lajos és Kruppa Mihály állottak, továbbá a régi és az újabb egyháztagok, illetve az új házások képviselőiben több házaspár. Az ő tisztségük a harangok megkoszorúzása és a költségek nagyobb mértékű biztosítása volt. Rajtuk kívül a harangok díszítéséhez öt asszony járult hozzá adományaival. „A szertartás végeztével először a nagy, azután a kis harangot juttatták rendeltetési helyére, mialatt a Rézbanda eljátszotta a 134-ik zsoltár és az »Isten áld meg a magyart« dallamait.”³²² Az esemény a közösségi összefogást hangsúlyozta. Ez az egyetlen olyan – a forrásokból megismert – esemény, amin minden egyes testületileg részt vett, beleértve – mint említettük – a Munkás Betegsegélyező Egylet is. A felekezeti összefogást a kollektorok személye is kifejezte: Csuha Lajos mándoki református egyháztag volt, aki a következő évben az egyház gondnoki tisztét is ellátta.³²³ A görög katolikus, a század elejétől a rézvidéken lévő, az egyházalapításnál is jelentős összeget adományozó Kruppa Mihály (vö. 8. táblázat) viszont nem volt az egyház tagja, de elvállalta,

³¹⁹ Hírek. *Heti Szemle*, 1909. október 23. 4–5.

³²⁰ Hírek. *Heti Szemle*, 1909. november 13. 5.

³²¹ Hírek. *Heti Szemle*, 1909. október 23. 4–5. Ugyanez: *Amerikai Magyar Népszava*, 1909. november 2. 6.

³²² *The Calumet News*, September 30, 1911. p. 8., Harang szentelés. *Szabadság*, 1911. október 13. 4.

³²³ AMRE #8821, belépett 1912-ben. Vö. *Szabadság*, 1913. augusztus 3.

hogya a harangok költségeinek összegyűjtésében felekezeten kívülként tevékeny szerepet játsszon.³²⁴ Utóbb egyébként kiderült, hogy a harangok rossz minőségűek voltak, s újra cserélték őket Sebestyén Endre lelkészsége idején.³²⁵

Fazekas Sándor is csak rövid három évet töltött a rézvidéken. A sajtóban közölt – a fentiekben többször idézett – szemléletes beszámolója egy idő után megfogyatkoztak, elmaradtak. Talán idővel valami gondja támadt, pedig a templomszenteléskor s az ezt követően írott egyházi ismertetőiből jól érződik, hogy itt megtalálta számítását, terveit valóra tudta váltani. Kalassay Sándor lapja, a *Pittsburghi Híradó* utolsó tettét mindenestre egy kissé maliciózus mondattal intézte el: „A kearsargei ref. egyház lelkésze maradandó emléket kívánván maga után hagyni: új harangot vásárolt egyháza javára, a melyet megfelelő ünnepség keretében a napokban szenteltek fel.”³²⁶ Az év elején még csak szabadságra akart menni, de nem kapott rá engedélyt. Ekkor kijelentette, hogy lemond állásáról, azonban szándékát hivatalosan hónapokig nem erősítette meg.³²⁷ Amikor távozása véglegessé vált, a nyilvánosság előtt családi okokra hivatkozott. Erről a helyi angol nyelvű sajtó adott hírt. Dicsérték a lelkész jó természetét, melynek köszönhetően honfitársai sokaságát sikerült elérnie és az egyházhoz kötnie. Aki ismerte – írták –, annak nagyon fog hiányozni. Állásáról azért mondott le, mert szülei szerették volna, hogy hazatérjen. Engedelmeskedett akaratauknak, ezért véglegesen visszamegy szülőföldjére.³²⁸ Utóbb azonban újból Amerikába települt, és a New York állambeli Lackawanna presbiteriánus fennhatóságú magyar egyházában szolgált (1913–1920). Közben a Buffalói Egyetemen fogorvosi képzettséget szerzett, 1921-ben doktorrá avatták, majd itt praktizált évtizedeken át. A presbiteriánus egyház kötelességében maradt, alkalmanként besegített a helyi vagy a környékbeli lelkésznek. Magas életkort élt meg, 1975-ben érte a halál.³²⁹

A harmadik lelkész időszaka

Utóda, Sebestyén Endre (1885–1968) a kolozsvári teológián végzett, papi családból származó lelképásztor közvetlenül Magyarországról érkezett. Másfél év Nagykenyden szerzett lelkészi tapasztalat állt mögötte, amikor 26 évesen az egyetemes konvent kinevezte Kearsarge lelkészévé (15. kép). Fazekas Sándor mindaddig helyén maradt, amíg az új lelképásztor meg nem érkezett. Beiktatása 1911. október 29-én történt a kearsarge-i

³²⁴ AMRE #2440, belépett 1901-ben, született: Mezőladány, Szabolcs megye.

³²⁵ Kalassay 1934a: 172–173.

³²⁶ *Pittsburghi Híradó*, 1911. október 13. 3.

³²⁷ Csutoros 1911.

³²⁸ Rev. Fazagas resigns. *The Calumet News*, November 4, 1911. p. 8. Jó természetét, szerénységét az említett fegyelmi ügye is bizonyítja, vö. 306. jegyzet.

³²⁹ Laky 1920: 69–70; *Szabadság*, 1923. október 1. 6. Lackawanna, N. Y., SKVMK Vgy, L1:2v-3; Daróczy 1953: o.n., fényképpel; *Calvin Synod Herald*, 1976. July–August, 14.

15. kép. Sebestyén Endre

templomban. Az új lelkészt Fazekas Sándor mutatta be a gyülekezetnek. A templomban „nagyon szép számú közönség vett részt az isteni tiszteleten”. Az új lelkész bemutatkozó beszédével „megnyerte a gyülekezet tetszését, s hisszük – írta Kalassay Sándor lapja –, hogy vezetése alatt messze északon fekvő egyház nemcsak megmarad mostani virágzó állapotában, hanem mind magasabbra és magasabbra emelkedik”.³³⁰ Ez talán virágnyelven azt fejezi ki, hogy az egyház s lelkésze eddigi működésével nem volt minden rendben? Sebestyén Endre mindenesetre még rövidebb ideig maradt, alig két év múlva már nincs Felső-Michiganben. Új amerikásként a nyelvtanulásra fektetett nagy hangsúlyt, eleinte gyakorlásképpen angolul írt jelentéseket és tájékoztató leveleket a nyugati egyházmegye esperesének, Kalassay Sándornak. (Az amerikai egyházmegye 1911-es kettéválása után Kuthy Zoltán a keleti egyházmegye esperese maradt, a nyugatié az első évben Csutoros Elek lett, majd évről-évre Kalassay Sándor.) Felettse igyekezett minél előbb s minél inkább bevezetni az amerikai magyar egyházi közéletbe. Vele tartatta az esedékes egyházmegyei gyűlés köszöntő beszédét Detroitban. Elődje egyszer sem volt jelen az ilyen találkozókön. A még friss amerikás lelkész prédikációjában „bujdosó vol-

³³⁰ *Pittsburghi Híradó*, 1911. november 30. 2. AHFA BC Box 46, 1. Vegyes Kalassay levelezés, 12. sz. irat. Sebestyén Endre Nagygyedden született, életéről: Baja 1912: 99.; SKVMK Vgy, S1b:48-48b.

16. kép. A református egyház énekkara 1912-ben

tunk” gondjára s kérdéseire is választ próbált adni. „Nem kísértem megfejteni – hangoztatta – az amerikai magyarság problémáját, mert úgy érzem, ember azt megfejteni nem tudja. De mondom azt, a mit tudok, ami meggyőződésem. Hogy nem véletlenül jöttünk ide, nem véletlenül vagyunk itt, hogy a mi mennyei Atyánk parancsolt felőlünk, hogy utrakeljünk, hogy ő adott elibénk valami nagy, szent hivatást, amit nekünk meg kell valósítanunk.” Nem tudjuk, hogy mi ez, mi a mi hivatásunk, csak azt, hogy egyetlen út van, „amelyen mindenkinek megadatnak nekünk: keresni Isten országát”.³³¹

Sebestyén Endre alig közölt helyi egyházi híreket, ily módon sokkal kevésbé lehet tevékenységét nyomon követni, mint elődjének munkáját. A szoroson vett egyházi szolgálat mellett az énekkar működésének (16. kép) és a szombati, illetve nyári magyar iskola fenntartásának ő is nagy figyelmet szentelt. Az első félév jelentése szerint az egyház bevételeinek összege 25 százalékkal magasabb volt a korábbi évinél, ami főként abból származott, hogy a fizető egyháztagok száma 49-ről 100 főre emelkedett. A beszámoló nem adott magyarázatot, hogy vajon ez a növekvő bevándorlásnak köszönhető-e, vagy a lelkész aktívabb fellépésének, netán nagyobb népszerűségének. Megtakarított pénzükből s az egyháztagok adományaiból közel 300 dollárért egy új harangot vásároltak. A legalább tíz dollárt adakozók nevét a harangon megörökítették, mely „szép kiállításával és nemes hangjával teljesen megnyerte a gyülekezet tetszését”.³³² Egyházi elöljárója szerint összességében a gyülekezet Sebestyén Endre

³³¹ Amit keresnünk kell. Elmondta Sebestyén Endre a detroiti egyházmegyei gyűlésen. *Pittsburghi Híradó*, 1912. július 12. 3.

³³² *Pittsburghi Híradó*, 1912. augusztus 9. 2.

„lelkészsége alatt szinte csudás munkát végzett”. Az új harangon kívül egy „nagyon szép hangú orgonát vásárolt”.³³³

Az ő idejére esett a parókiaépítés lebonyolítása. Kölcsönt a fentiek értelmében az egyház ehhez sem kapott, a maguk erejéből építették meg. Több építész ajánlata közül egy Millford nevű calumeti építész tervét fogadták el. A teljesen modern, hat-szobás, előszobás, fürdőszobás épület több mint 2500 dollárba került.³³⁴ „Kearsarge a lefolyt évben – olvasható az esperesi jelentésben – csinos lelkészlakást épített s az esperesi látogatás alkalmával fennállásának öt éves évfordulóját is megünnepelte. A lefolyt öt év alatt ebben a gyülekezetben volt 94 keresztelezés, 18 esketés és 29 temetés. Öt év alatt volt 11 898 dollár 36 cent bevétele és 11 610 dollár 53 cent kiadása. Fényes ünnepséget nem rendezett, mert már ekkor is előre vetette árnyékát a bérharc, mely ma már teljes erővel dühöng.” A lélekszám 600 fő, s az egyháznak az adott évben 112 fizető tagja volt, 200 úrvacsorát szolgáltak ki. A nyári iskolában a lelkész 50 gyermeket tanított, a vallásos oktatás a vasárnapi iskolában rendszeresen teljesült.³³⁵

Sebestyén Endre hűséggel kitartott, de nem igazán érezte jól magát ebben a távoli környezetben. Ezt a sztrájk, az állandó feszültség csak elmélyítette. A róla különös jóindulattal szóló Kalassay esperes soraiból jól kiolvasható, hogy mit is érezhetett. „Kearsarge úgy kiesett a mi magyar világunkból, olyan messze volt minden nagyobb magyar gócponttól, hogy egészen érthetőnek és méltánylandónak tartottam azt, hogy amikor a nyugati egyházmegyében megüresedett az utazó lelkész állás, Sebestyén Endre azt kérte, hogy erre az állásra ő neveztessek ki.”³³⁶

Utolsó innen írt levelében nyoma sincs annak, hogy bármit is sajnálna, amit hátra hagyott. „Itt a viszonyok semmit sem változtak, ép olyan rosszak mint voltak; hogy a dolgok egyhamar rendbe jöjjenek arra nincs semmi remény. Azt hiszem, hogy tavaszig sem lesz vége a harcnak. Vasárnap jelentettem az atyafiaknak hogy nem maradhatok itt Urbán megérkezéséig, s jelentésemet a helyzet megértésével minden hozzászólás nélkül tudomásul vették. Programomat most már, hogy ha te is hozzájárultál, minden esetre fenn tartom, s 26-ra Congón leszek.” Levele végén még hozzáfűzte, hogy két napig egy ételmérgezés miatt fekvő beteg volt, magas lázzal, fejfájással. „[M]ár azt hittem – írja érzelmeit jól kifejezően –, hogy itt maradok copper countryban örökre.”³³⁷

³³³ Kalassay 1934a: 172–173.

³³⁴ Kivonat az egyházközség jegyzőkönyvéből, 1912. október 6. AHFA BC Box 30/115.

³³⁵ Jegyzőkönyv 1913: 29. 1912-ben 15 keresztelezés, 3 konfirmálás, 6 esketés, 5 temetés volt. Gondnok: Joó István. Jelentés az Amerikai Nyugati Egyházmegyében működő lelkészek és tanítók gyermek nevelési munkájáról. Pittsburgh, 1913. április 15. MREZSL 2f. 133. d. 30/3–6; 2690/1913.

³³⁶ Kalassay 1934a: 173.

³³⁷ Sebestyén Endre Kalassay Sándornak, dátum nélkül, 1913. október 10-e körül. AHFA BC Box 46. Sebestyén Endre levelei, 10. A levélbeli utalás Congóra az Ohio állambeli bányatelepet jelenti. Ez lett utazó lelkészként Sebestyén új állomáshelye. Mielőtt elfoglalta állását, részt vett a McKeesporton tartott egyházmegyei közgyűlésen, lásd Baja 1913: 725.

Az utolsó rézvidéki lelkész

Az említett öt éves jubileum már az új lelkész, Urbán Endre megérkezésére esett, akit Kalassay esperes elkísért új helyére. „Ha te fel tudnál jönni vele – írta Sebestyén az imént idézett levélben – mindenesetre jó volna, habár ez erősen big job.” A templomról s az előtte felsorakozott ünneplő gyülekezetről ekkor fénykép készült, amely az egyház különféle kiadványokban népszerűsített képe lett.³³⁸ Eredetije időközben elkallódott, sehol sem sikerült fellelni.

A szintén viszonylag friss képzettségű Urbán Endre (1883–1934) munkácsi vallás- tanító segédlelkési állását cserélte fel Amerikára (17. kép). Elutazása előtt, 1913. szeptember 15-én Debrecenben esküt tett gr. Dégenfeld József főgondnok, konventi elnök kezébe.³³⁹ November 6-án foglalta el állomáshelyét, 9-én köszönt be az első istentisztelet megtartásával.³⁴⁰ Elődjéről elismerően nyilatkozott, mintegy magának is kijelölve a tennivalókat: Sebestyén Endre „két évi működése maradandó nyomokat hagyott maga után, alatta az egyház úgy tagokban, mint anyagiakban nagy fellendülésnek indult, ezenkívül oly tekintélyt szerzett mindenütt egyházunknak, amilyennel kevés dicsekedhetik az itten levő más nemzetiségű egyházak közül.”³⁴¹ Ez utóbbi megjegyzés leginkább a gondnok s a presbiterek véleményét közvetítette, hiszen nyelvtudása, kapcsolatrendszere még nem volt elegendő, hogy a külvilág véleményét meghallja.

Az új, közvetlenül Magyarországról érkező lelképásztor rendkívül nehéz időszakban foglalta el helyét Észak-Michiganban. Minden szempontból radikálisan új helyzetbe csöppent. Az ő esetében egyáltalán nem merült föl, hogy egy Magyarországról frissen érkező, amerikai tapasztalatokkal nem rendelkező embert milyen „leketlenség lenne” a távoli rézbányák vidékére küldeni. Ennek ellenére úgy tűnik, jól feltalálta magát. „Alighogy megérkezett, beiratkozott Calumetben a high schoolba s itt pompásan megtanult angolul s olyan összeköttetéseket szerzett, amelyek gyülekezetének a javát szolgálták.”³⁴² Tevékenységének nagy része egybeesett a rézvidéki sztrájkidőszakkal, így erről az alábbiakban bőven lesz szó.

A sztrájk befejeződését követően rögtön felhívással fordult a „Kearsargei és Vidéki magyarsághoz”. Célként határozta meg, hogy az egyház régi erejét és tekintélyét visszanyerje. „Minél hatalmasabb az egyház – írta – annál nagyobb lesz nemzetünk tekintélye az idegen nemzetek és a munkaadók előtt.” Szorgalmazta, hogy

³³⁸ *Az Amerikai Magyar Ref. Egyházmegye naptára*, 1914: 85; Jubileumi emlékkönyv 1940: 283.

³³⁹ MREZSL 2f. 131. d. 5294–1913. Született Záhonyban, iskoláit Sárospatakon végezte, lásd *A Magyarországi Református Egyház Amerikai Keleti és Nyugati Egyházmegyéinek naptára*, 1914: 123; *Árvaházi Naptár*, 1935: 121.

³⁴⁰ Urbán Endre éves jelentése, 1914. január 1. AHFA BC Box 31/303.

³⁴¹ Urbán Endre Kalassay Sándor esperesnek, 1914. január 31. AHFA BC Box 31/303.

³⁴² Jubileumi emlékkönyv 1940: 204. Halálakor így búcsúztatta Tóth Sándor: „Meglett ember létére nem restellette, hogy beüljön az amerikai elemi iskola padjaiba, rendes növendéknek; azután megszerezte a középiskolai diplomát is.” *Árvaházi Naptár*, 1935: 121.

17. kép. Urbán Endre

minél többen legyenek egyháztagok, ami előnyökkel is jár. Kedvezményeket kapnak a lelki szolgálatokban, mint „az írásbeli ügyes-bajos dolgok elintézésében”.³⁴³ A felhívásnak meglett az eredménye. „Piros Pünkösöd napján helyből és vidékről nagy tömeg gyűlt össze első nap az istentiszteletre; csak pár hely maradt üresen. 41 úrvacsorázó volt. A kenyeret és bort Tóbiás Károly és neje Tóth Klára adományozta. Borítékos adományokkal a perselypénz \$27.25 volt.” Hat 12-13 éves konfirmált először vett úrvacsorát. Egy héttel korábban volt a vizsgájuk. „Köszönetképpen a templomkertben lévő facsemetékre 75-75 centet adományoztak. [...] Az egyház egy-egy testamentummal ajándékozta meg őket.”³⁴⁴ Négyen régi rézvidéki családok gyermekei voltak: Czirbusz Erzsébet, Joó Erzsébet, Dudik András, Ferencz István. Kettő újabban érkeztek, egy másik Joó Erzsébet szüleiivel Clevelandből, Oláh Zsuzsanna viszont alig egy éve jött nagyanyjával a Szabolcs megyei Papról, hogy a már évek óta Amerikában lévő szüleihez csatlakozzon.³⁴⁵ Volt tehát változás, újabban érkezők

³⁴³ Felhívás a Kearsargei és Vidéki magyarsághoz. *Református Híradó*, 1914. május 28. 3–4.

³⁴⁴ *Református Híradó*, 1914. június 11. 5.

³⁴⁵ A családi adatok forrása: AMRE, továbbá a 11. táblázat, Joó Lajos családjához lásd a 150. jegyzetet, Oláh Mihály lánya esetében pedig alább a 397. jegyzetet.

belépése – Tóbiás Károly is közéjük tartozott³⁴⁶ –, az egyház tagságában azonban a folyamatosság, a legalább egy évtizede a környéken tartózkodó családok jelenléte a meghatározó. Ezt az egyház tisztviselőinek névsora is megerősíti. A 21 főből alig néhányan számítanak újabb rézvidéki lakosnak.³⁴⁷

Urbán tiszteletes idejében délelőtt fél 11-kor és délután 3-kor volt imaóra, istentisztelet. Vasárnapi iskolát az istentisztelet előtt egy órával kezdődően tartottak. Mint egyedülálló lelkész, a népes családra méretezett parókiát – 302 Church Street – a jobb kihasználás miatt 1916-ban megosztotta özvegy Czirfusz Jánosnéval és három gyermekével.³⁴⁸ Közösségszervező munkája a fiatalokkal való foglalkozásban is – elődeihöz hasonlóan – megmutatkozott. A sztrájkidőszakban, illetve ezt követően is megszervezte például a nyári magyar iskolát. 1914-ben 45-en iratkoztak be, s egyedül a lelkész tanította őket.³⁴⁹ Az 1915. évre szólóan így alakult a helyzet: „Kearsargeban beiratkozott 55 gyermek s ezek közül az átlagos látogatók száma 46 volt. A tanítást maga a lelkész végezte, akinek a vezetése alatt az eredmény a körülményeknek megfelelő, mert tanszerek és könyvek nélkül nem igen lehet tanítani.” Csak az arányok érzékeltetése érdekében: Clevelandban jó tízszer ennyien, 546-an iratkoztak be a nyári iskolába, Detroitban, ahol mindennapos óvodát is tartottak fent, 264-en; viszont Chicagóban a belvárosi egyháznál mindössze 28-an, a déli magyar negyedben is csak 48-an. A tizenegy iskolában összesen 1445 beiratkozottról szólnak a feljegyzések.³⁵⁰ Helyben az oktatás július 6 és augusztus 29 között zajlott. Urbán lelkész beszámolója szerint a nyári oktatásra jelentkezők száma (55) közel kétszer annyi volt, mint az előző években. Átlagosan negyvenhatan látogatták a mindennapos iskolát. „Minthogy nem volt egyetlen egy tankönyvünk sem, az elért eredmény nem lehetett több, minthogy 6 gyerek kivételével mindnyájan megtanultak tisztességesen írni és olvasni, ezenkívül a nagyobbak Magyarország földrajzából, valamint a magyar nyelvtanból sajátítottak el egyes ismereteket.”³⁵¹

Az egyház tízéves évfordulója nem sok jóval kecsegtetett. Megünnepelték, s ha igen, hogyan? – erről nem maradt fenn forrás, de ismerve a körülményeket, bizakodó nagy ünnepséget aligha tarthattak.

Hat év után Urbán Endre elfogadta a New York állambeli Buffalo-Tonawanda kettős egyház lelkészi állását. 1919. március 9-én mutatkozott be mindkét gyülekezetnél, mindkét templomban. A „messzi Kearsarge-ból jött” lelkész beiktatása

³⁴⁶ AMRE #9434, belépett 1913-ban; presbiter, lásd a következő jegyzetet.

³⁴⁷ Tisztújító közgyűlés, Kearsarge, Mich. *Református Híradó*, 1914. január 22. 6.

³⁴⁸ *Polk's Houghton County Directory, 1916-1917*. Detroit: R.L. Polk & Company, 1916: 1032.

³⁴⁹ Kalassay Sándor esperes Jelentés az amerikai nyugati egyházmegye iskoláinak az 1914-ik évben végzett munkájáról. MREZSL 2f. 136. d. 1171/1914.

³⁵⁰ Kalassay Sándor: Jelentés a nyugati magyar egyházmegyében folytatott iskolai munkálkodásról. MREZSL 2f. 136. d. 6386/1915.

³⁵¹ Urbán Endre jelentése Kalassay Sándor esperesnek, 1915. szeptember 9. AHFA BC Box 14. FF 50/9.

Kalassay esperes jelenlétében ment végbe.³⁵² Ez egyben azt jelentette, hogy a rézvidéken megszűnt az állandó lelkészi állás. Kezdetben még reménykedtek, hogy csak átmeneti üresedésről van szó, s ahogy az esperes 1919 októberében az éves jelentésben írta „előbb az utazó lelkész úr, majd én magam, legutóbb Urbán Endre látogatta” meg a távoli gyülekezetet.³⁵³ Kalassay Sándor vizitációjakor az egyháznak mindössze 32 tagja volt, „de hihető – írta –, hogy amint a munkaviszonyok itt megjavulnak: a régi egyháztagok visszamennek, hogy élvezzék itt az egyháznak az áldását.” Otléte alatt öt istentiszteletet tartott, vasárnap reggel úrvacsorát osztott negyven testvérnek, s két gyermeket megkeresztelt. Délutáni hálaadó istentiszteletet tartott, mert az egyház ekkor fizette ki az összes adósságát, így tehermentessé vált. Vagyoni értékét 9000 dollárban határozták meg. A megüresedett lelkészlakot teljes egészében bérbe adták. „Ez idő szerint – fogalmazott az esperes – lelkészt nem tarthatnak, de egy esztendőben legalább négyszer meg kell őket látogatni egy-egy lelkésznek, mert ilyen törekvő egyházat nem szabad magára hagynunk.[...] Vajha minél hamarabb megszaporodnának itt lakó testvéreink!”³⁵⁴

Urbán Endre nem szívesen hagyta ott gyülekezetét. Távozása után pár hónappal rövid látogatásra még vissza is tért hozzájuk. Abban, hogy sikerrel elhívták Buffalóba, szerepet játszhatott a két egyház közötti személyes kapcsolatok hálózata. A buffalói, illetve tonawandai gyülekezet tagjai között többen is voltak, akik a távoli rézvidékről jöttek vissza keletre, valamint olyanok, akiknek rokonai éltek Felső-Michiganben. Mándokról mindkét területre volt közvetlen kiáramlás. A hajólisták szerint innen 1902 és 1912 között legalább két tucatnyian települtek le Tonawandán.³⁵⁵ Az egykori láncmigráció hatása tovább élt a kedvezőbb munkahelyek megtalálásában, az országon belüli mobilitásban.

352 *Szabadság*, 1919. március 21. 5.

353 Kalassay 1920: 117.

354 Kalassay Sándor: Esperesi látogatás a nyugati egyházmegyében. *Szabadság*, 1919. július 17. 5.

355 Vö. <http://www.libertyellisfoundation.org/passenger>.

7. Közösségi, társadalmi élet

A közösségi megmozdulások részben politikai jellegűek voltak, részben különféle szórakozási alkalmakat jelentettek. A rézvidéken élők politikai érdeklődéséről, meggyőződéséről források hiányában nem tudunk differenciált képet adni. Az uralkodó fölfogás – kvázi politikai meggyőződés – kétség kívül a 48-as függetlenségi hagyományokban fogant, de ennél többet a dokumentumok alig fednek föl. Leginkább épp a hazafias ünnepek és az óhazai viszonyokkal kapcsolatos alkalmi fellángolások tanúsítják, hogy az Amerikába vetődött vándormunkások gondolkodásukban, kollektív érzelmeikben nem szakadtak el szülőföldjüktől. Ünnepeiket, szórakozásaikat a nemzeties külsőségek uralták, az óhazát illető krikikus hangok ellenére is. A távollét fel is erősítette azoknak az alkalmaknak a jelentőségét, amikor a hátrahagyott – többnyire már idealizált – szülőfölddel való szolidaritást ki tudták fejezni. Ritka az olyan személyes megnyilatkozás, amely betekintést enged a távollét és az elhagyott otthon feszültségének ellentmondásába. A clevelandi *Szabadság* 1909-ben pályázatot hirdetett az olvasóknak azzal a kérdéssel, hogy „Miért jöttem Amerikába?”. Kettő a rézvidékről is beküldték véleményüket. Egyikük sem részletezte politikai fölfogását – nem is ez volt a felhívás témája –, a hazaszeretet ellentmondásossága azonban mindkettőjük szavaiból kiolvasható. Az óhazai viszonyokkal való elégedetlenségük átüt soraikon, ugyanakkor a „hazától” való elszakadást nehezen élik meg, ami különösen a második levélíró esetében nyilvánul meg markáns módon.

„Kijöttem Amerikába – írta Mészáros István –, mert nem tud magának az ember otthon rendes megélhetést szerezni: 40-50 krajcáros napszám pl. egy embernek magának nagyon kell mindennapi élelemre, hát a családnak, mikor van heted vagy nyolcad magával?” Hogy megéljen, „reggeltől napestig száraz kenyéren dolgozik”. Aztán ott van az adósság, „jön a végrehajtó és ha nem tud fizetni, elviszik a hitelbe vett asztalát [...] és ha egy kicsit ellenáll, akkor megint büntetést szabnak rá, mert megsértette a nagyságos végrehajtó urat; ezért vándorol ki Amerikába.” Ez nem elég. „Van más ok is. Ha egy alacsony sorsú ember elmegy pl. egy szolgabíróhoz valami kis tanácsért, amit ez egy szóval megmondhatna, az utasítja az ügyvédhez és az ügyvéd jól megfizetteti, mert már régen kapott egy kis potya szivarra valót. Ekkor megint elbusulja magát a szegény ember, mert minden lépéséért adót fizet, aztán nincs miből, azért jön ki a magyar nép Amerikába.”³⁵⁶

³⁵⁶ *Szabadság*, 1909. január 22. Melléklet, 13.

Eszterhay Antal írásában³⁵⁷ az „Amerikából a magyar hazánkba szalongo oly sok levelek” hatását ecseteli, valamint az innen „érkező nagy mennyiségű pénzek” vonzerejét, „Amerikának mesével határos gazdagságát, független önálló szabadságát”. A „mérges bányák” és a „gyilkos gyárak véráldozata” ellenére Amerika „úgy tűnik fel, mint egy tündér álom”. Ezzel szemben van „magyar hazánk szomorú helyzete”, ahol „nincs pénz, nincs szabadság, nincsen meg a kellő tudomány, de van helyette emberfeletti törvény: oly goromba, oly szigorú, mely megfoszt minden gyengébbeket a megélhetéstől, megfosztja szabad akaratától.” Ott mindent „igazságosan visznek véghez [... és] egyenlő joggal van minden polgár”. Mindemellett a pénzvág, „a sok aranyak a bírása” olyannyira megragadta fantáziáját, hogy nem tudott ellenállni, otthagya hazáját. „Sok viszontagságos utazás után – zárja kissé érzélgősen levelét – végre ráléptem Amerika földjére, szemem könnybe lábadt, hiányát szívem elfogult fájalmában, csak azt hangoztatta ajkam: Oh, mikor látom képedet? Oh, mikor fogod édes szülő anyai kebled melegit velem éreztetni? Te szép Magyarország?”

A megélhetés nehézségei, kilátástalansága mellett mindketten szóvá tettek olyasmit, ami ennél „politikussabb”, egyrészt az emberi megbecsülés, másrészt a szabadság hiányát, amivel szemben a hivatali visszaélés és a törvény gorombasága áll. Eszterhay Antal épp ekkor fél évre elő is fizetett a szocialista hetilapra, a *Népakaratra*,³⁵⁸ miközben – ahogy látható lesz – hazafias beszédmondásra is vállalkozott és aktív szereplője volt a református egyházközösség önképzőkori előadásainak. A társadalmi érzékenység s az ezzel összefüggő politikai meggyőződés határozottabb formáit az amerikai munkaerőpiac kemény viszonyai érelik meg a magyarországi kivándoroltakban. A rézvidéken a szocialista elveket követő önszervező szervezet megjelenése, az unionizmus terjedése jelzi, hogy a bányamunkások egy része fogékonyra vált a munkásszolidaritás eszméje iránt, s nem kizárólag jövedelme maximalizálásában látta élete értelmét. A kapitalista rendszert már nem pusztán moralizáló megjegyzésekkel bírálták, hanem a munkásosztály önvédelme és osztályharcának eszméje jegyében. Ez valamennyire a közösségi életet is polarizálta. Az elkülönülés politikai gyűléseken, demonstrációkon öltött elsősorban testet, de valamennyire megnyilvánult a munkás betegségyező egyesület önállóan rendezett szórakozásaiban, „világias” megmozdulásain is. Mindennek jelentősebb szerepe a sztrájkidőszakban lesz, amikor a társas kapcsolatokat a munkásszolidaritás fogta keretbe, illetve töltötte meg új tartalommal.

357 Uo. A levélíró keresztnévét csak A kezdőbetűvel jelölte. A *Heti Szemle* egyházi hírei bizonyítják, hogy ekkor valóban Kearsarge-on lakott. Vö. a 360. jegyzettel. Kivándorlásáról nem sikerült adatokat azonosítani, s az sem világos, hogy vajon rokona volt-e az ekkor itt élő Eszterhay Istvánnak és Jánosnak.

358 *Népakarat*, 1909. október 1. 4.

Nemzeti ünnepek

A rézvidéki magyarok legjelentősebb közösségi eseménye az évente megtartott március 15-i ünnepség volt. Erről a helyi amerikai sajtó többször is röviden beszámolt, ellenben az országos amerikai magyar napilapok csak elvétve. A hírekből látható, hogy ezeket a hazafias ünnepélyeket viszonylag nagy szervezeti összefogással tartották meg. Tanulságos, hogy a beszédmondót az újságok általában „prominens” személyként jellemzik, ami azt jelzi, hogy itt is végbement a társadalmi differenciálódás, jóllehet a helyi magyar közösség meglehetősen homogénnek számított foglalkozási értelemben. A presztízs azonban itt sem lehetett mellékes.

„Houghton megye öt magyar szervezete – írta a helyi lap – vasárnap délután összegyülekezik, hogy megünnepelje a magyar függetlenség évfordulóját.”³⁵⁹ Mint rendesen, az ünnepség egyben látványos, a külvilágnak szóló reprezentáció is volt, különösképpen, hogy ebben az évben mind az öt magyar egyesület kivonult zászlókkal, jelvényekkel, egyenruhában. Az egyesületek délután 2-kor találkoztak, majd díszmenetben a református templomhoz vonultak. Az ünnepi istentisztelet után átmasíroztak Wolverine-be. Itt a Forrester Hallban volt az ünnepség, szónoklatokkal, valamint a magyar katonazenekar indulóival – „Joseph Blank vezetése mellett”. A hazafias műsorra sajtóhírek vetnek némi fényt, noha ezek nagyon szűkszavúak. 1910-ben Fazekas Sándor nyitotta meg a református templom iskolahelyiségében tartott ünnepséget. Alkalmi beszédet Eszterhay Antal mondott, végül a gondnok Joó István is megfogalmazta gondolatait. Volt több szavaltat, énekelt az énekkar és a közönség.³⁶⁰ 1912-ben az ünnepi beszédet Sebestyén Endre lelkész tartotta. Többen szavaltak, a református egyház énekkara „hazafias éneket adott elő”. Este „közvacsora volt, amelyen körülbelül 200-an jelentek meg.”³⁶¹ A református templomban délután tartott ünnepi program 1914-ben így alakult: kórus, Joó Júlia hazafias énekszám, Szeles Ferenc üdvözlő szavai, ismét kórus, Frank József szavaltata, Sipos Erzsike énekszám, Frank István szavaltata, Joó Erzsike éneke, Urbán Endre lelkipásztor ünnepi beszéde, végül himnusz.³⁶² A nevek is jelzik, hogy a régi rézvidéki családok gyermekei aktívan kivették részüket az ünnepség megtartásában. Egy évvel korábban csak a két Verhovay egylet tagjai vonultak fel. Igaz, ekkor nagyon kemény tél tartotta még fogságban a vidék lakóit, ami befolyásolta az ünnepséget. Annyiban volt még eltérés az eseménysor „forgatókönyvében”, hogy este a Kaleva Hallban koncertet is adtak.³⁶³

³⁵⁹ *The Calumet News*, March 16, 1911. p. 8. – előzetes hír; March 17, 1911. 2. p. – keretes hirdetés.

³⁶⁰ *Amerikai Magyar Népszava*, 1910. április 29. 5.

³⁶¹ *Pittsburghi Híradó*, 1912. március 29. 3.

³⁶² *The Calumet News*, March 18, 1914. p. 8. Szeles Ferenc is Mándokról származott, 1908-ban érkezett Calumetbe, elhunyt Flinten, lásd *Szabadság*, 1933. augusztus 2. 3. (Gáncsos Péter sógora volt.)

³⁶³ *The Calumet News*, March 14, 1913. p. 1. Az extrém hidegről Sebestyén Endre írt Kalassay Sándornak, 1913. március 29. (angol nyelven), AHFA BC Box 46.

A sajtóból egy ízben október 6-a megünnepléséről is értesülünk. Ezt az ünnepélyt az egyház újonnan alakult önképző és műkedvelő köre tartotta. Együttesen mint a Református Ifjúsági Egyesület adták elő műsorukat 1909. október 6-án.³⁶⁴ Valószínűleg más években is tartottak hasonló megemlékezést, hiszen ez szerves része volt a 48-as hagyomány ápolásának. A forrásadottságok szűkössége miatt azonban nem tudjuk, hogy a nemzeti gyásznapon tartottak-e ünnepi összejövetelt egyleti keretek között, vagy erről csak az agilisabb lelkészek jóvoltából emlékeztek meg.

A magyar nemzeti évfordulók mellett megünnepezték az amerikai függetlenség napját, *Fourth of July*-t is. A hagyományos ünnepi keret, a nagyszabású felvonulás alkalmat adott arra, hogy a bevándoroltak látványosan „jelen legyenek” és csatlakozzanak az *amerikai* ünneplőkhöz. Nem ment ez mindjárt automatikusan a megtelepedés, s a közösséggé szerveződés pillanatában. A Red Jacketi Első Magyar Betegsegélyző Egylet csak fennállásának 14. évében, 1911-ben vett részt első ízben a városi parádén. Elismerően adott hírt erről a helyi napilap. Ekkor a két Verhovayval együtt elfogadták a felkérést, hogy ott legyenek a 400–500 főre tervezett menetben Red Jacketen. A három magyar csoport a magyar katonazenekar – Hungarian Military Band – vezetésével vonult fel zászlókkal, jelvényekkel.³⁶⁵

A függetlenség napján a bányatársaságok piknikeket tartottak. Az ezt következő hetekben kerültek sorra a különböző közösségek, szervezetek nyári szabadtéri mulatságai. A nagyobb magyar piknikeket a Red Jacketi Első Magyar Betegsegélyző Egylet szervezte a Kearsarge Park nevű helyen, a belépő férfiaknak 50 cent volt, a nők ingyen vehettek rajta részt.³⁶⁶

Amerikai magyar országos mozgalmak

A század első évtizedében az országos politikai jellegű amerikai magyar mozgalmak közül kettőhöz Copper County magyarjai is csatlakoztak. Mindkettő a 48-as függetlenségi eszmekör jegyében zajlott, ennek tudható be, hogy ez a két akció itt a bányamunkások között is visszhangra talált. Az sem mondható tehát, hogy a rézvidéki magyarok teljes elszigeteltségben lettek volna. Az egyik megmozdulás a clevelandi Kossuth-szobor ügye volt, a másik az Amerikai Magyar Szövetség megalakulása 1906-ban. Az elsőről a szobor költségeihez való adománygyűjtés kapcsán már szó esett (5. táblázat). Az adakozás inkább visszafogott volt, mint jelentős. Sem a gyűjtött összeg, sem az adakozók száma nem jelez nagyobb felbuzdulást. A nevekől ítélve arra lehet következtetni, hogy a már több évet Amerikában lehúzott munkások érezték magukénak az eseményt. Ez természetes, ők engedhették meg

³⁶⁴ Hírek. *Heti Szemle*, 1909. szeptember 18. 2. – előzetes híradás.

³⁶⁵ *The Calumet News*, June 27, 1911. 8. p.

³⁶⁶ Lásd például *The Calumet News*, July 17, 1912. p. 8. – hirdetés.

maguknak, hogy ne csak a hazaküldött összeg növelését tartsák szem előtt. Talán a szoboravatáskor is képviseltették magukat testületileg, de ezt a meglévő források alapján nem állíthatjuk biztosan.³⁶⁷

Az Amerikai Magyar Szövetség az 1905-6-os budapesti kormányválság nyomán jött létre. A felizzott függetlenségi politika támogatása érdekében az amerikai magyar elit – újságírók, egyesületi vezetők, papok, lelkészek aktívabb csoportja – országos mozgalmat igyekezett indítani. Ez egyben az amerikai magyarok addig nem létező egységbe szervezését, tömörülését is jelentette. Felhívásukra a magyarlakta városok sorra megalakították helyi bizottságaikat. „Kearsarge magyarsága” sem maradt ki ebből, ahogy a sajtó hírül adta:

„A red-jacket I. betegs egylet elnöke március 11-ikére rendkívüli gyűlést hívott össze, amire az egyleti tagokon kívül a környék magyarjait mind meghívta. A gyűlésen szép beszédet mondott, hazaszeretetre buzdító szónoklatok után kimondták a [Amerikai Magyar] Szövetséghez való csatlakozást és helyi választmányt alakítottak.”³⁶⁸ Az elnök ekkor ismét Szinkó György volt. A megalakított választmány élére tehát az itteni magyarok egyik jól ismert régi személyiségét választották. „A calumeti választmány elnöke Szinka György – olvasható a sajtóban – komolyan munkához látott a Szövetség érdekében. Felhívást adott ki a választmány tagjaihoz és a michigani magyarokhoz: május 19-én délután a Kearsarge-féle nagy teremben lesz választmányi gyűlés, ahol ő fog elnökölni és ismerteti az Amerikai Magyar Szövetség alapszabályát. Lehet majd csatlakozni.”³⁶⁹ Beszámoló nem ismert az eseményről, s hogy mi történt még ezen a téren, nem tudjuk. Valószínűleg néhány hazafias összejövetel és szónoklat után itt is elhalt a lelkesedés, mint országszerte másutt is.³⁷⁰

Egy szűk évtizeddel később, nagyjából a sztrájkidőszak végén az amerikai magyar közéletet ismét felbolygatta az Ausztriától való elszakadás reménysége, amikor a magyarországi ellenzék vezére, Károlyi Mihály 1914-ben kétszer is Amerikába látogatott. Az amerikai magyar sajtó tele volt útjának részleteivel, a magyar városok szervezeteinek, illetve a különböző lapok állásfoglalásaival. Biztos, hogy az eseményeknek a rézvidéken is volt visszhangja, de közvetlenül innen nincs hír gyűlésekről, vagy helyben megfogalmazott deklarációkról. A Függetlenségi Párt javára szervezett pénzgyűjtésben szintén részt vehettek. A vitákra közvetve utal a

³⁶⁷ Az ünnepség díszmenetének résztvevői között nem említik őket, pedig arról olvashatunk, hogy „még Kansas államból is voltak magyarok”. Az egyletek felsorolása azonban nem volt teljes körű. Lásd Kende 1927: I. 223–224.

³⁶⁸ *Szabadság*, 1906. március 16. 4. Az egyleti kimutatás szerint ekkor az elnök ismét Szinkó György volt.

³⁶⁹ *Magyar Napilap*, 1907. május 18. 4.

³⁷⁰ Puskás 1982: 248–249. A Szövetség talaját vesztette a volt ellenzéki Függetlenségi Párt kormányba kerülésével. Ennek ellenére a Szövetség aktívabb osztályai továbbra is rendszeresen gyűléseztek, vö. a *Szabadság*, 1907–1912-es számai.

református egyház presbitériumának 1914. szeptember 27-i határozata, amit az eszékes egyházmegyei gyűlésen terjesztettek elő. Azt kérték, hogy az egyházi sajtó, nevezetesen az egyházmegye hivatalos lapja, a *Református Híradó* a továbbiakban politikai ügyekkel ne foglalkozzon, „mert pártpolitikai lapra egyházainknak szüksége nincsen”.³⁷¹ Ez arra vonatkozott, hogy a Kuthy Zoltán szerkesztette lap élénk figyelemmel kísérte Károlyi útját s az ellenzéki párt politikáját, javarészt a szerkesztő tollából származó írásokkal. A határozati javaslat annyiban kissé meglepő, hogy a lap indulásakor – amely a *Heti Szemlét* váltotta fel –, a kearsarge-iek olvasói levélben nyilvánították ki tetszésüket az első számok hangvételét illetően.³⁷² Igaz, ekkor még – újabb megfogalmazásuk szerint – „nem hemzsegett a lap a politikai nyilatkozatoktól”, mint a későbbiekben.

A háború kitörése újra lázba hozta az amerikai magyarokat, így a rézvidéken is felforrósodott a hangulat az óhazai hírek hallatán. Clevelandben a *Szabadság* volt alapítójának és tulajdonosának özvegye, Kohányi Tihaménné elnöklete alatt megalakult az Amerikai Magyar Segélyegylet, hogy „a háború özvegyeinek, árváinak és koldusainak anyagi támogatást nyújtson”. Felhívták a magyar kolóniákat, hogy hasonló szervezeteket alakítsanak.³⁷³ Ehhez kapcsolódóan Kalassay Sándor, a nyugati egyházmegye esperese körlevélben fordult a gyülekezetekhez. Mindenkit arra kért, hogy haladéktalanul szervezzék meg az óhazai háborús özvegyek és árvák segélyezését. Kearsarge-on az elsők között, augusztus 30-án tartották meg az első gyűlést. A lelkész vallásfelekezetre való tekintet nélkül mindenkit meghívott az eseményre. Kedvezőtlen körülmények között tartották meg a gyűlést, mert előző nap a bányatársaságok nagy szigorításokat jelentettek be, így csökkenő munkaidőt és kisebb béreket. A felhívás mégsem maradt sikertelen, mintegy harmincan gyűltek össze. Megalakították a helyi segélyegyletet, sőt, Borku Miklós javaslatára azonnal gyűjtést is kezdtek. Urbán lelkéssel együtt összesen huszonnégyen ajánlották fel adományukat 22 dollár értékben. Az összeget a calumeti First National Bankben helyezték el. A gyűlésen megválasztották a tisztkart, az elnök Joó István, a titkár Kosztyu István, a jegyző a református lelkész lett. Kimondták, hogy havonta egyszer gyűlést tartanak. Együttal megválasztották településenként a kollektorokat, három helyre 14 főt.³⁷⁴

Az adománygyűjtés jól haladt. „A Kearsarge és vidéki magyarság – adta hírül elismerően a Segélyegylet központja –, példászerűen veszi ki a maga részét a segítő mozgalomban. Számuk jelenleg nem több 400-nál, ezek is alig dolgozhatnak annyit, hogy a mindennapi kenyeret megszerezzék, mégis 234 dollár van már elhelyezve a Calumet First National Bankben, az összeg növekedni fog, mert a kollektáláson

371 Kivonat az 1914. szeptember 17-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyvéből. AHFA BC Box 13.

372 *Református Híradó*, 1914. február 19. 5.

373 Lásd az Eglyet felhívását, *Szabadság*, 1914. szeptember, folyamatosan.

374 *Szabadság*, 1914. szeptember 11. 7.

kívül sorsolások és hazafias előadások fognak tartatni.” A legutóbb begyűlt összeg három forrásból származott. Egyrészt a Red Jacketi Első Magyar Betegségélyező Egylet saját pénztárából, illetve az általa szervezett vásár bevételéből (25, illetve 46,50 dollár). Másrészt az október 4-én rendezett templomi ünnepélyen összeadott perselypénzből (\$42,62). Harmadrészt a Szanyi János burdosházában folytatott kollektálásból (\$30). A vásárt és a templomi ünnepélyt „az egylet tevékeny elnöke, Rác János indítványozta”, aki a két alkalomra „nagyhatású alkalmi költeményt írt: Üzenet a szülőhazámba és Füstfellegek címen”. Az előbbit ő szavalta, az utóbbit az egylet jegyzője, Peti (Petyi) Sándor.³⁷⁵ Az egyleti elnök, az alkalmi verselő – mint láttuk – Litkéről került a rézvidékre, az ő házában burdosként lakó jegyző pedig a szomszédos Vilkeről, ő a háborús években az Osceola Mining Companynál volt alkalmazásban.³⁷⁶

A következő évből egy újabb gyűjtésről van hír. A Mándokról elszármazottak 1915 nyarán szerveztek mozgalmat a mándoki háborús özvegyek és árvák megsegítésére. Ekkor már jobbak voltak a munkaviszonyok. Négy házaspár, tizenkét bányamunkás, valamint Urbán tiszteletes összesen 58 dollárt (368 koronát) juttatott el szülőföldjükre.³⁷⁷

Közösségi rendezvények, zenekarok

A bányákban különböző nemzetiségű munkások dolgoztak együtt. A magyar társadalmi életet a mulatságok, egyletek és egyházi szervezetek tevékenysége biztosította. A közösségi szórakozás jegyében tartott rendezvények között elsőként említhető, hogy az egyház megalakulását követően önképzőköri előadásokat is tartottak. A cél az együttlét megteremtése volt a szórakozás és a népnevelés összekapcsolásával. Egy zord, hideg, kora téli estén, 1909. október 24-én Wolverine-ben, a finn Hallban két színművet mutattak be. *A féltékenység*, illetve *A modern ember* című darabokat adták elő. Valószínűleg Fodor Lajos, illetve Rexa Dezső bohózatáról van szó. A kettő között volt egy párbeszédos jelenet. Jó tucat szereplő vett benne részt, mindkettőben fellépett Eszterhay Antal és Koji Jolán. „Sokan voltak. Jól mulattak” – írta Fazekas lelkész az egyházi lapban, majd a következőt fűzte a beszámolóhoz: „Tanulunk és szórakozunk, tanítunk és szórakozhatunk. Köszönet a magyar közösség tagjainak. Nagyon örülök annak, hogy itt sikerült eddig minden, amit akartam. Vannak hála Istennek olyanok, akik lelkesednek és cselekednek. [...] Haladunk *anyagi, erkölcsi és szellemi tekintetben*

³⁷⁵ Az amerikai magyarság szíve. *Szabadság*, 1914. november 6. 5.

³⁷⁶ Vö. a 254. jegyzettel, továbbá: World War I draft registration cards, 1917–1918, database with images, *FamilySearch*, Alexander Pety, 1917, felesége Viktória.

³⁷⁷ *Szabadság*, 1915. július 10. Carteret, New Jerseyből 58 koronát küldtek.

egyaránt, *erősödünk*. Velünk az Isten.”³⁷⁸ Fellépéseik folyamatosak lehettek. A következő évben a Dankó Pista darabját, *A halász szeretője* című népszínművet adták elő. „Az előadást tánc követte és a fiatalok fáradhatatlanul járták a csárdást a késő éjjeli órákig.”³⁷⁹ 1911. szeptember 17-én „zene- és kabaret estélyt rendeztek”, bemutatták az *Izidor és a Holdkórosok* című egyfelvonásos darabokat.³⁸⁰ Közben készültek a nagyobb vállalkozásra, Abonyi Lajos három felvonásos színművének, *A betyár kendőjének* előadására. A darabot december 4-én mutatták be a wolverine-i Finnish Hallban, 19 szereplővel – Köblös János két szerepet is alakított –, mely átütő sikert aratott. Az előadás tiszta jövedelmét a református egyház törlesztésére fordították. A sűgő Csuhá Lajos volt, aki „sok hasznos szolgálatot tett” az egyháznak, s a következő évben – mint láttuk – a gondnoki állást is betöltötte. Ezt követően tizenegy Amerikában töltött év után 1913-ban hazatért szülőföldjére, Mándokra.³⁸¹ Szintén az egyház javára adták elő a kearsarge-i műkedvelők *A tartalékos férj* című bohózatot 1917-ben. Rákosi Viktor és Guthi Soma darabját az egyház akkori főgondnoka, Szanyi Sándor rendezte, s ő volt a sűgő is. A szereplők között többen közvetlenül a háború kitörése előtt érkeztek Amerikába, illetve a rézkitermelés legfontosabb központjába.³⁸²

A különböző sajtóhírekből jól látszik, hogy a rézvidéki magyaroknak egy idő után folyamatosan volt valamilyen zenekaruk. Talán még az is megesett, hogy egyszerre kettő is létezett. Volt már szó néhány esetről, amikor játszottak. Az alkalom lehetett hazafias ünnepség, keresztelő, lakodalom, vagy piknik, azaz bármilyen nagyobb közösségi rendezvény. A betegsegélyző egyesület amerikai zászlóavatásakor még nem volt saját zenekaruk. Az egyesületi titkár, Palágyi Miklós a *Szabadságban* hívta fel a tagságot az egyesület hat éves évfordulójának ünneplésére és a zászlóavatásra, melyet 1903. augusztus 2-án délutánra hirdettek meg. „A Kearsarge Hallban 1-kor – olvasható – mindenki jelenjen meg, akik nem jelennek meg azokkal szemben az alapszabály lesz érvényes. Onnan fog a menet a temraki [Tamrack] angol banda játéka mellett a temraki angol ref. templomhoz menni. Aki még nem tag, beléphet 26-án és részt vehet mint új tag az ünnepségen.”³⁸³ Ekkor ezt a zenekart Tony Roland klarinétos vezette, teljes létszámmal 36 főt tett ki.³⁸⁴

³⁷⁸ Hírek. *Heti Szemle*, 1909. november 13. 5. – kiemelés az eredetiben. Majdnem azonos szövegű beszámoló: *Amerikai Magyar Népszava*, 1909. november 2. 6. A két bohózat az OSZK katalógusa szerint önálló füzetben 1911-ben jelent meg *A Műkedvelő* c. sorozat részeként.

³⁷⁹ *Szabadság*, 1910. július 23. 3.

³⁸⁰ Kabaret estély. *Szabadság*, 1911. október 13. 4. A két darab szerzője a kor népszerű színésze, a *Műkedvelők* című lap szerkesztője, Dezső József (1867–1915).

³⁸¹ „A betyár kendője”. *Szabadság*, 1911. december 21. 4. Vissza az óhazába. Egy derék kearsargei magyar távozása. *Szabadság*, 1913. augusztus 2. 3. Valószínűleg nem véglegesen tért haza, mert feleségét még ezt követően is említi egy híradás, mint egy mándoki házaspár újszülött gyermekének keresztanyját, *Szabadság*, 1914. március 19.

³⁸² A tartalékos férj. *Szabadság*, 1917. március 10. 6.

³⁸³ *Szabadság*, 1903. július 23. 7.

³⁸⁴ Fénykép és ismertető: Tamarack Band, 1903. Keweenaw Digital Archives, Daily Mining Gazette Photograph Collection, MS051-012-002-002.

A következő évben már van hír magyar zenekarról, még hozzá kettőről. Az Ung megyei Daróczról származó Szinicska András házánál tartott keresztelő kapcsán – kisfia született, András – így írt a *Szabadság*: „háza kicsinynek bizonyult, mert nemcsak Kearsarge, hanem még a környék magyarsága is hajnalig mulatott *Víg István kitűnően szervezett magyar bandája* mellett”³⁸⁵ Aztán pedig megvolt a fentebb említett katolikus esküvőt követő nagy lagzi, ahol pedig *Kiss Sándor zenekara* játszott. Pár év múlva egy újabb zenekarról van hír. Szinkó János és Cziner Mária Mohawkon, a menyasszony házánál tartott lakodalmán *Vas György zenekara* muzsikált.³⁸⁶ Az átnézett lappéldányok azonban a neveken túl a zenészekről vagy a zenekarok tagjairól, működésük részleteiről más információt nem őriznek, s az „átlagos” nevek miatt a népszámlálási források és az utaslisták sem nyújtanak sok fogódzót. Víg István valamelyest kivétel, őt az 1890-es évek végétől másfél évtizeden át nyomon lehet követni. Az Ung megyei Gálocsról származott. Kezdetben South Riverben, New Jerseyben volt munkája, ahova egy hazatérés után még visszament, majd 1904 körül a rézvidékre települt. Mint a többség, trammerként dolgozott. Lehetséges, hogy rövid időre ismét Magyarországra utazott és megházasodott. Mindenesetre a református egyház megalakulásától az egyház tagja bátyjával, Józseffel együtt, s még két Víg nevű – valószínűleg – rokonnal, testvérral. Felesége 1909-ben jött utána, majd hazatértek, de a férfi még a háború előtt újra Amerika felé vette az útját. Ekkor nem a régi helyére, hanem Milwaukeeba, nővéréhez utazott.³⁸⁷ Láthatóan nagy mozgékonyság jellemezte, amiben természetesen nem volt egyedül, testvérekre, sógorokra, és persze barátokra támaszkodhatott, ha kellett. Ha másokat nem is ismerünk „kitűnően szervezett magyar bandájából”, bizonyosan ebből a körből kerültek ki. Kiss Sándor és Vas György személyéről még ilyen információkat sem sikerült kideríteni. Gyakran váltogathatták lakóhelyüket, s talán ezért sem lehetett a rézvidékre vonatkozó forrásokban beazonosítani őket.

³⁸⁵ *Szabadság*, 1904. április 28. 4. – kiemelés tőlem, F. Z. A név Siniska alakban szerepel, de ezt más források alapján módosítottam. Származási helyét az 1901-es Amerikába érkezése tünteti fel; ekkor Woodbridge-be tartott, lásd Ellis Island ID: 604964080007.

³⁸⁶ *Szabadság*, 1908. december 7. 2. – kiemelés tőlem, F. Z. Valószínűleg a menyasszony Czirner Mária Mislóckáról, Abaúj megyéből származik (a hajólistákban a családnév gyakori előfordulása alapján).

³⁸⁷ Érkezett 1901. február 21-én a Lahn hajó fedélzetén, de ezt megelőzően is volt már South Riveren, 3 évet. Az utolsó, harmadik (negyedik?) alkalommal a König Albert hajón, érkezett 1914. február 26-án. – a bejegyzés szerint járt már Amerikában: 1908/13, Calumet, Michigan. De már (legalább) 1904–1905 között is itt van, lásd *Szabadság*, 1904. március 10., 8. (Nyilvános nyugtázás); testvére, József hozzá szándékozott utazni, aki a Carpathiával érkezett 1905. január 7-én, lásd Ellis Island ID: 102348030304. Víg István 1910-ben Ahmek közelében lakik feleségével – öt éve házasok –, és 3 éves fiával, lásd US Federal Census 1910, Allouez, Keweenaw, Michigan, ED 150, sheet 10B, family 156 (Steve Wig). Itt kivándorlási éve 1907, tehát 1905 körül térhetett haza, s Gálocson házasodott, majd ismét Amerikába utazott, de ennek nyomát nem sikerült megtalálni.

Egy lehetőséget azonban nyitva lehet hagyni: a Red Jacketi Betegségélyző Egylet adományainál épp egy Kiss Sándor nevű egyleti tagról lehetett megállapítani, hogy szinte minden nagyobb gyűjtéskor adományozott.

Több az adat Joseph Blankról, azaz Blank Józsefről. Több zenekart is irányított, s volt olyan év, amikor volt külön magyar bandája és amerikai zenekara. Így vezetője volt az említett *Tamarack Band*nek és a magyar katonazenekarnak (*Hungarian Military Band*). Az előbbi játszott az olyan nagy rendezvényeken, mint a társulati piknikek, ahol akár 1000–1500 ember is szórakozott.³⁸⁸ Az utóbbi, a magyar zenekar önállóan is rendezett táncos mulatságokat,³⁸⁹ s ők játszottak a református templom említett harangfeltételi ünnepségén. Később Blank elhagyta régi tamaracki zenekarárt és megalakította az *Austrian Bandet*.³⁹⁰ Etnikai védjegyet választott, méghozzá egy olyat, ami az adott közegben befogadó jellegűnek számított, miután több jelen lévő bevándorolt közösségre is vonatkozhatott. Úgy tűnik, ennek nagyobb jelentőséget – szimbolikus értéket – tulajdonított, mintha valamilyen amerikai elnevezésnél maradt volna. Személyéről csak annyit sikerült kideríteni, hogy Magyarországon született, 1903-ban érkezett Amerikába. 1910-ben 35 éves volt, bent lakott a városközpontban – Calumetben –, a 6. utcában feleségével, Tracyvel együtt. Foglalkozása szerint bányász volt. A nyelvtudást firtató kérdésre azt vallotta, hogy magyarul beszél, pedig mondhatta volna, hogy tud angolul, hiszen működése egyáltalán nem korlátozódott a magyarok rendezvényeire.³⁹¹ Tíz év múlva már nem lehetett megtalálni nevét sem a Michiganre vonatkozó forrásokban, sem másutt.

Még egy zenekarról adnak hírt a források. A Red Jacketi Első Magyar Betegségélyző Egylet jótékonyági mulatságot szervezett a szibériai özvegyek és árvák javára 1916 karácsonyára. Az est tiszta jövedelmét erre a célra kívánták fordítani. A mulatságon *Rigó József kilenc tagú rézbandája* játszott.³⁹² Egy társáról tudunk, a mándoki Gáncsos Péterről, aki hét évig volt tagja a zenekarnak, és bariton trombitán játszott. Emlékei szerint „bálok mindig voltak, színdarabok, Calumeten a *rézmájnába* minden hónapban volt színdarab”, azokon játszottak. Kisebb szerepeket is alakított, hol kocsmáros volt, máskor apa, vagy öreg, de „nem tudtam – idézte fel idős korában – olyan fő szerepet játszani, mert sebesen beszélek.”³⁹³ A fent említett

³⁸⁸ *The Calumet News*, September 4, 1909. – a hír szerint ez minden idők legnagyobb piknikje volt Calumetben, a parádé élén a North Kearsarge-i bányászok vonultak. Feltehetőleg a magyarok is jelen voltak.

³⁸⁹ *The Calumet News*, May 20, 1911. 6. p. – tartották a Forester Hallban.

³⁹⁰ Leaves Tamarack Band. *The Calumet News*, June 17, 1911. p. 1.

³⁹¹ US Federal Census 1910, Calumet, Houghton county, ED 93, sheet 19B. family 345.

³⁹² A michigani rézvidékről. *Magyar Bányászlap*, 1916. november 23. 4.

³⁹³ Bakó Elemér interjúja Gáncsos Péterrel, Flint, Michigan, 1963. augusztus 8. DEMNyT, 44. kazetta. Az interjúban elhangzik, hogy a színdarabokat egy „olyan tanító, Tomnéra Albert” tanította be. Róla nem sikerült információt találni, az újsághírek nem említik. A név rosszul hallható a felvételen.

Holdkórosok című kabaréban és *A betyár kendőjében* például ő is fellépett.³⁹⁴ A zenekar többi tagjáról nincs információnk.

Közösségi együttlétek családi eseményekhez is kapcsolódhattak. A családi ünnepek közül keresztelőről már volt szó, amiket általában nem családi, hanem nagyobb körben tartottak. Megtörtént, hogy a keresztelő botrányba fűlt. Bírótság tárgyalta az ügyet, egy férfit öt dollárra büntettek, mert egy nővel erőszakoskodott. Valóságos „lá-zadás” tört ki mulatozás közben, sörösüvegeket dobáltak, többen megsérültek.³⁹⁵ Ez a hét az indulatok hete volt, a keresztelő utáni napokban történt az a késelés, amiről a burdosházak kapcsán esett szó. Feltehetőleg a többi újszülött megkeresztelését követő mulatságok békésebb légkörben folytak le.

A közösségi mulatozás kiemelkedő alkalmai voltak az esküvők, lakodalmak. Az első öt évben a református egyháznál 18 esketést tartottak. Ez nem nagy szám, bár ne feledjük, hogy ugyanekkor katolikus esküvőkre is sor került. Az évente tartott 3-4 lakodalom rendezői jogosan számíthattak népes vendégsereg részvételére. A mag jellemzően mindig a rokonság és a falubeliek lehettek. Eszterhai István, Pap községből, Szabolcsból kivándorolt fiatalember 1914. márciusában esküdött örök hűséget a szintén Papról származó Oláh Eszternek (Oláh Mihály és Jónás Zsuzsanna lányának). A magyar református templomban tartott esküvőt követően a menyasszony házánál „vidám lakomát” tartottak.³⁹⁶ Az ifjú pár egybekelése akár odahaza is megtörténhetett volna. A fiatalember 1907-ben hajózott át az óhazából, s amikor Wolverine-be érkezett, a falubeli Oláh Mihályékhoz ment burdra. Az Oláh házaspár három gyermeke ekkor még odahaza volt, a férfi csillésként a bányában kereste a kenyeret, felesége foglalkozott a burdosokkal – 1910-ben éppen hat lakott náluk. A három gyereket a nagymama, Jónás Eszter hozta magával 1913-ban. Az érkezésekor 55 éves özvegyasszony már ötödik éve nevelte lánya gyermekeit odahaza. Így került Oláh Eszter 16-17 évesen Amerikába.³⁹⁷ Egy év sem telt még el, s már férjhez is ment, méghozzá Papra. Igaz, nem otthon Szabolcsban, hanem a tengeren túl Michiganben. A találkozás, az esküvő szintisza „papi eseménynek” is mondható. Csak a tanúk „jöttek” máshonnan: Ferencz István az Ung megyei Pallórol, Koj (Kolyi) Menyhért pedig a „szomszédos” Szabolcs megyei Bezdédről.

A legnagyobb tömeget megmozgató magyar eseményként talán nem is egy szórakozást, hanem egy temetést lehet megemlíteni, bár pontos adataink nincsenek sem a templomszentelésről, sem a nyári piknikekről, zenés mulatságokról. A 16 éves korában tüdőgyulladásban elhunyt Szanyi Máriát becslések szerint „mintegy

394 Lásd a 380. és 381. jegyzetet.

395 Row at a Christening. *The Calumet News*, January 26, 1910. p. 8.

396 *Szabadság*, 1914. március 21. 4.

397 Olah Mike háztartásfő és lakótársai: US Federal Census 1910, Calumet, Houghton, Michigan, ED 107, sheet 33A, family 533, érkezett 1901-ben, felesége 1909-ben. Istvan Esterhay 22 éves, kivándorlási éve 1907. Szintén itt lakott bátyja, a 30 éves János. Jónás Eszter és a három gyerek Fiuméből az Iverna hajóval 1913. július 6-án érkezett meg, lásd Ellis Island ID: 100683070109.

600 főből álló magyar és 100 főből álló más nemzetiségű gyülekezet kísérte utolsó útjára” a Lake View temetőbe. Testületileg kivonult a Verhovay Egylet 105. fiókja Joó István elnök és Szeless Ferenc titkár vezetésével. A lauriumi fúvószenekar gyászdalokat játszott a temetésen. A gyászháznál tartott rövid ima után a templomba vittek a koporsót, itt a lelkész elbúcsúztatta szüleitől, Erzsébet testvérétől, sógorától és más rokonaitól. Az elhunyt Magyarországon született 1899-ben, édesanyja három éves korában vitte magával Amerikába két idősebb testvérével együtt. Edelényből jöttek Brémán keresztül. Whitingbe, Indianába mentek a családfő után, s innen költöztek később északra, a rézbányák vidékére. Halálával „az egyház is sokat veszített, műkedvelő előadásokkor sokat szerepelt.”³⁹⁸ Nevét az idézett darabok szereplői között valóban megtalálhatjuk.

Ital, bűnesetek

Ha a szórakozásról van szó, az ital nem hagyható figyelmen kívül. Ez minden más társas együttlétnél népszerűbb „elfoglaltságnak” számított. Lehetett menni ugyan könyvtárba is, hiszen a Calumet & Hecla közkönyvtárat is létesített, amelynek modern épülete 1898-ban készült el. Az alagsorban fürdőt alakítottak ki. A könyvtár a bevándoroltaknak saját nyelvükön is biztosított olvasnivalót. Magyar könyveket a sztrájkidőszak viharos kezdetén, 1913 júniusában bocsátottak először a potenciális olvasók rendelkezésére. Történelmi munkák, regény, költészet, magyar irodalom és utazási könyvek alkották a kínálatot.³⁹⁹ A forgalomról az 1915-ös évet illetően van adatunk. Ekkor 257 magyar kötetet kölcsönöztek ki – míg a jóval népesebb finnek 1652-t.⁴⁰⁰ Biztosan többen éltek ezzel a lehetőséggel, ellenben nem tévedünk nagyot, ha feltételezzük, hogy az italboltot, a *szalont* többen és sokkal rendszeresebben látogatták. A sörrel megpecsételt barátság (8. színes kép), a pohár bor – még inkább – a pálinka melletti együttlét a társasági élet természetes keretét képezte. Nem kell ezt okvetlenül kárhozatni. Ugyanakkor a jó keresetből fakadó kísértést, az italfogyasztásban mutatkozó mértéktelenséget sem lehet tagadni. Csépké István is élt az ivást ostorozó érvekkel, amikor az egyházalapítás hasznosságát ecsetelte a konventnek küldött, segélyt kérő levelében:

³⁹⁸ *Református Híradó*, 1914. július 9. 4–5. Bevándorlása: Brémából a Grosser Kurfurst hajóval, 1902. augusztus 5. Ellis Island ID: 103829050624. A családfő Szanyi János, névrokona a Palágyról származó id. Szanyi Jánosnak.

³⁹⁹ Lankton 2010: 187 (képpel). Magyar könyvek beszerzése: *The Calumet News*, June 6, 1913.

⁴⁰⁰ Smith ed. 1916: 75. Ekkor a teljes állomány tíz nyelven 42 ezer kötetet számlált. Hivatkozik rá: House 1914: 1334, a könyvtár épületét kb. negyvenezer dollárért építették, uo. 1451.

„[L]egyen szabad hivatkoznom az itteni magyarság életkörülményeire. Bizonyára méltóztatnak ismerni alsóbb néposztályunknak a szeszes italok iránt való nagy vonzalmát, úgy annyira, hogy elmondhatjuk, hogy csak az nem merül azoknak élvezetébe, akinek nincs tehetsége hozzá. Itt pedig van mindenkinek, mert ötventől nyolcvan dollárig keresnek havonta s megtörténik akárhány emberrel, hogy a kosztja nem kerül 10-12 dollárnál többbe, míg szeszes italokért fizet 25 dollárt. Ilyen körülmények között égető szükség itt a templom, mely a maga szelidítő erkölcsjavító hatását éreztesse a templomon kívül s megóvjon sok embert az elzülléstől. Itt missio vár a templomra, nagy és nemes missio, eltekintve hitet, szeretetet élesztő, ápoló szent hivatásától.”⁴⁰¹

A szeszes italok – különösen a pálinka – romboló hatását a kortársak szinte mindennütt szóvá tették. Csépké egy lelkésztestára így írt: „Több körülmény segíti elő Amerikában a részegeskedés terjedését. A nehéz, hosszadalmas testi munka, az aránylag magas munkabér s az a körülmény, hogy jobbadán csak a korcsmák képezik a társas összejövetelek helyeit, mind közremunkál a túlzásba vitt iszákosság terjedésében.”⁴⁰² Az ital hatására kitört inzultusok, verekedések rendszerint a bíróságon folytatódtak. Ha még a kártya is előkerült, nőtt a hajba kapás veszélye. Például 1916 telén két magyar Calumetben, tehát a környék pezsgő városi központjában jól a pohár fenekére nézett, majd kártyázni kezdtek. Az egyik elnyerte a másik 300 dollárját, fél-éves keresetét, mire másnap, kijózanodás után a vesztes bíróságra vitte az ügyet. Az eredményt nem ismerjük, de az eset a meggondolatlanság iskolapéldája lehetne.⁴⁰³ Idézhetjük a *Magyar Bányászlap* egy olvasói levelét, mely nem valami fényes képet festett arról, hogy a Copper City környékén élő magyarok miképpen mulattak. A levelet Balázsi Imréné küldte. „Csakis azon véleményemet fogom itt papírra vetni – írta az elveit nem takargató fiatalasszony –, melyről saját szememmel meggyőződtem.”⁴⁰⁴ Tehát:

„Pikniket rendeznek az egyház vagy az egyesület javára. Össze is gyűl szép számmal a magyarság, egy darabig rendben megy a mulatság, ugyanitt szeszes italt is mérnek, – gyere testvér igyál és addig iszik míg a feje bele nem szédül, aztán könnyebb a lelkének, ha egy másik barátjába beleköthet valami alapon, és annyira megy, hogy kész azt agyon is szurkálni, ha mindjárt a testvére is az illető. Ezen aztán már csak a police [rendőr] segít, ez aztán az iszonyúan erős embert is fejbe veri a kurta bottal és beviszi a dzselbe [börtönben]. Másnap a bíróság tetemes összegre ítéli természetesen az illetőnek egy havi pedájába [keresetébe] kerül és a többiek meg annyit isznak, hogy beledőlnek a sárba és

⁴⁰¹ Csépké István kérvénye az ötszáz dolláros ingyen segélyért a konventi elnökségnek, 1908. augusztus 5. MREZSL 2f. 123. d. 4402–1908.

⁴⁰² Nánássy 1913: 49.

⁴⁰³ A michigani rézvidékről. *Magyar Bányászlap*, 1916. november 23. 4.

⁴⁰⁴ Válasz a harmadik levélre – Balázsi Imréné, Ahmek, Mich. *Magyar Bányászlap*, 1918. július 4. 6.

csak másnap délbe kerülnek haza – na és aztán több esetben láttam, hogy a nők is valamely rég folytatott pletyka miatt egymás haján búcsúznak el.”

Mindehhez jön még, hogy megírják az újságnak: „ez a multság nagyon szépen sikerült, holott az illető szavainak az ellenkezője volt igaz”. Aki „teleissza magát pálinkával” – fűzi még hozzá a levélíró – jobban tenné, ha „azon összeget, melyet a dzsélben fizet, azt piknik nélkül odaadná valamely jótékony célra – az illőbb dolog volna a duhajkodásnál”. A levélíró szerint ha valaki ezeket a sorokat sértésnek veszi, bizonyára „ebben a bajban szenved”. Jobban teszi, ha változtat magatartásán. „Legyen mindenki szerény – teszi hozzá –, csendes, józan ésszel bíró egyén és csak úgy válhat a társadalom hasznos tagjává.” Levelét azzal a reménnyel zárja, hogy „hátha soraimban valaki megtalálja a hibáját és másként fog gondolkodni”.

A „magyar élet” sajátos vetületét jelentik az ilyen vagy ehhez hasonló konfliktusok, a kisebb-nagyobb viták, veszekedések, sőt olykor a bűncselekmények, amikről az egykorú újságokban híreket találunk. Az amerikai légkör hatásának tekinthető, hogy a hétköznapi torzsalkodásokat, súrlódásokat is gyakran bíróságra vitték. Úgy tűnik, Sipos József nem sokat teketóriázott, ha valaki sértegette, feljelentése nyomán egyik haragosát tettegességért két dollárra büntették meg, egy másik ötöt volt kénytelen kifizetni rágalmazásért.⁴⁰⁵ Joó Mihályt és Tóth Mihályt azért fogták le, mert „John Sumiko” – Szimko János? – azzal vádolta őket, hogy kövekkel megdobálták. A bíróság bűnösnek találta őket és tíz dollárra, valamint a költségek megtérítésére ítélte őket. A közel öt kilós követ, ami a sértett állítása szerint gyomrán sebesítette meg, a tárgyaláson bemutatták.⁴⁰⁶ A hírekben nincs szó róla, de lehetséges, hogy az ilyen esetekben is ott munkált az ital hatása.

„Az enyveskezű vendég” címmel a *Magyar Hirmondó* az alábbiakról tudósított Calumetből 1908-ban. A Nógrád megyei Lőrinci községből származó Rácz Máttyás két burdosa december 21-én Calumetben „a város üzletnegyedében sétálgatott, egy ékszeres üzlet előtt észrevette, hogy a boltban egy magyar lány ismerősük egész halmoz ékszer között válogat. Egy csomó pénz volt előtte, tíz és husz dolláros bankók”. Egy órával korábban a lány épp az ő házuk vendége volt, arról panaszkodott, hogy „a rossz munkaviszonyok elvitték minden megtakarított pénzét [...] most az ünnepek előtt alig van kenyérré valója”. Otthon rögtön elmondták háziasszonyuknak, hogy mit láttak. Kiderült, hogy a ruhásszekrényből hiányzik minden: 239 dollár készpénz, 750 dollár takarékkönyv, több, összesen 150 dollár értéket képviselő részvény. A rendőrség a fél 10-kor Chicagóba induló vonatnál tartóztatta le a lányt. A kereskedők visszaadták a pénzt a visszakapott ékszerekért, de 70 dollár hiányzott. „A tolvaj lány sógora azonban – írta a lap –, nehogy a leány piszkos cselekedete az ő tisztességes nevüket

⁴⁰⁵ *The Calumet News*, March 31, 1910. p. 1; *The Calumet News*, October 21, 1911. p. 8. Valószínűleg B. Sipos Józsefről van szó, a Red Jacketi Első Magyar Betegségélyező „örökös” pénztárosáról.

⁴⁰⁶ *The Calumet News*, September 6, 1911. p. 1.

a törvény előtt is beszennyezze, kötelezte magát, hogy a hiányzó pénzüsszeget megtéríti.⁴⁰⁷ Az ügyet tehát nem vitték bíróságra, így nem lett belőle újsághír a helyi lap bűnügyi rovatában. Innen értesülhetünk viszont egy magyar családot megkárosító betörésről 1917-ből. Hétfő hajnalban 12 és egy óra között az ablakon át hatoltak be Sinkó János és felesége wolverine-i házába. Elvittek egy férfiöltönyt, valamint „Mrs. Sinkó szekrényéből különféle ruhákat”, s a bútorok közül többet elmozdítottak. Miután levertek egy könyvet, a zajra az asszony felébredt, meglátta a két betörőt s ez valószínűleg megzavarta őket. Hír szerint, jó leírást tudott adni róluk.⁴⁰⁸

A két ügy a mindennapok más forrásokból nehezen megismerhető oldalát hozza közel. Az elsőből kiderül a megtakarítás összege, ami több mint ezer dollárra rúgott, tehát elég tekintélyesnek mondható, nagyjából egy család évi jövedelmét tette ki. De kiderült a készpénz és a takarékkönyv, a részvény aránya is. S arról is hírt kapunk, hogy a családi értékeket, a megtakarításokat a ruhásszekrényben tárolták. A másik az öltözködésre, a ruházatra vet némi fényt, illetve arra, hogy nagyobb érték hiányában még a ruhadarabok is elrabolható javaknak számítottak. Ennek a rendőrségi hírnek van még egy fontos adaléka. A nyomozással megbízott két helyettes sheriff egyike Joó István volt, az itteni magyarok mindenki által jól ismert képviselője. Ő tehát nem csak egyleti vezető, egyházalapító, főgondnok, presbiter volt két évtizedes kearsarge-i működése alatt, hanem tekintélyes polgárként a helyi igazságszolgáltatásban is számítottak rá, kapott feladatokat. Ez mindenképpen jele annak, hogy a magyar bevándorlók egy része – legalábbis néhány „vezető” személyisége – az 1910-es évek végére jól integrálódott a helyi társadalomba.

⁴⁰⁷ *Magyar Hirmondó*, 1908. január 7. 3.

⁴⁰⁸ Enter house: take cloths. *The Calumet News*, August 20, 1917. 8. p.

8. A nagy próbatétel: sztrájk, 1913–1914

A kemény munkakörülmények, a megélhetés nehézségei, a romló életfeltételek lassan érlelődő ellenállást váltottak ki a rézbányák munkásaiból. A vállalatoknak a munkaviszonyokat szabályozó paternalista, a munkások elitjének kedvező gyakorlata nem volt képes zökkenőmentesen fenntartani az alacsonyan tartott bérek változatlanlanságát és negligálni a munkás érdekvégyesítés lehetőségét. Kisebb-nagyobb elégedetlenségek már az 1890-es években, majd a 20. század első évtizedében is fel-fel bukkantak.⁴⁰⁹ Így a sok magyarnak munkát adó északi és déli Kearsarge bányáknál a bérek azonnali tíz százalékos emelése érdekében szüntették be a munkát 1905 tavaszán.⁴¹⁰ A „trammer helyzet” egyre feszültebbé vált, a heti 55 órás munkaidő és a maximum 29 centes órabér az új bevándorlók tömegeit érintette. A radikalizálódást azonban mégis inkább az váltotta ki, hogy a bányatársaságok a régi munkások, a bányászok elitjének érdekeit is súlyosan érintő technológiai újítást vezettek be. Az új rendszer, a *one-man-drill* szisztémájú fejtés egyrészt nehezítette és a korábbinál veszélyesebbé tette a bányászok munkáját, másrészt előrevetítette számuk csökkentését. Addig a fúrókat két ember kezelte, az új rendszerben egynek kellett a fúróval dolgozni. Ez a balesetek tömegét hozta magával, az új eszköz rögtön elnyerte a hírhedt *widow maker* („özvegycsináló”) nevet. A munkások önvédelme részben helyben kezdett alakot ölteni, elsősorban a finn szocialista munkások, a sajtó fellépésével, részben külső szervezeti támogatásnak köszönhetően.

A denveri központtal működő, militáns hírű, a forradalmi szocializmus ideológiáját valló Bányászok Nyugati Szövetsége (Western Federation of Miners, a továbbiakban WFM) 1908-ban kezdett tagokat toborozni a michigani rézbányák vidékén. A kezdeti lassú térnyerés ellenére, három év alatt öt helyi osztály szerveződött. Ekkor határozott fordulattal az egymástól elszigetelt nemzetiségi csoportok közötti kapcsolatok kialakítását célozták meg. A multietnikus szervezőmunka meghozta a gyümölcsét, 1911-től egyre többen, 1913 tavaszán tömegével léptek be a szakszervezetbe a bányamunkások. Az unió szervezői át tudták törni az etnikai kereteket, miután a *one-man-drill* miatt egyesíteni tudták a föld alatti munkát végző bevándoroltakat, illetve a felszínen dolgozókat. A kiszolgáltatottság elleni nagyobb, szervezett összefogás egyre érlelődött, különösképpen, hogy a bányavállalatok minden tárgyalás elől elzárkóztak.⁴¹¹

⁴⁰⁹ Kivisto 1984: 131–132.

⁴¹⁰ Strike at Kearsarge. *Copper Country Evening News*, April 5, 1905, April 6, 1905. House 1914: 163.

⁴¹¹ Kaunonen 2010: 115.

Előkészületek és a magyar szervező működése

A WFM helyi szervezői és a helybeli osztályok vezető tisztviselői valódi internacionális testületet alkottak, a testület négy finn, három olasz, két amerikai, valamint egy-egy francia kanadai, ír, cornwalli, horvát, magyar és lengyel tagból állott (18. kép). A magyar szervező Oppman Mór volt (19. kép), akinek a szakszervezeti mozgalomba való bekapcsolódásáról nem tudunk részleteket. Noszvajon született, s amikor tizennyolc éves korában kivándorolt, Miskolc volt utolsó magyarországi lakhelye. Valamilyen szakmát tanulhatott, bár a hajólistán mezőgazdasági munkásként regisztrálták. 1907. október 1-jén érkezett meg New Yorkba Brémán keresztül.⁴¹² Gyorsan elsajátította az angol nyelvet, 1909-ben már egy bírósági tárgyaláson tanúskodott a michigani Marquette-ben. „Higgadtságával és egyenességével” olyannyira felhívta magára a figyelmet, hogy az ítélkező bíró ajánlotta neki, hogy menjen jogi pályára.⁴¹³ Ebben az időben már részt vett szocialista munkásagitációk-

18. kép. Sztrájkbizottság, az állók sorában balról a második Oppman Mór, a magyar szervező

⁴¹² Kronprinz Wilhelm, indult 1907. szeptember 27-én. Bremen Passenger Departure Lists, 1904–1914, database on-line, *Ancestry*; New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924, database with images, *FamilySearch*.

⁴¹³ Negyven évvel később találkoztak ismét, lásd *Detroit Free Press*, May 3, 1949. p. 30.

19. kép. Oppman Mór

ban, a Pennsylvania és Ohio állam határán lévő Farrell acélgyár környékén szervezte a magyar munkásokat.⁴¹⁴ A sztrájk idején, 1913 novemberében szerezte meg az amerikai polgárlevelét, noha a bevándorlási hatóságok a Calumet & Hecla vállalattól is próbálták terhelő adatokat beszerezni, hogy „Oppman Mór »magyar zsidó«” kérelme ellen felhasználhassák – nem függetlenül a bányatársaságtól.⁴¹⁵

A WFM képviselőjeként Oppman 1911 áprilisában kezdte meg szervezői működését a rézbányák körzetében. Az első hetekben a Hancockban, Calumeten tartott népgyűlések nyomán „54 új harcost” nyert meg, majd május 2-án Kearsarge-ot kereste föl, amikor először kiment a magyarok közé. Találkozott – mint szó volt róla – Fazekas lelkésszel, személyes tapasztalatokat nyert a munkások béréről, munkakörülményeiről. Saját élményét is érezni a következő megjegyzésében: „Mi mint ipari gyárban dolgozó munkások el sem tudjuk képzelni, hogy milyen munka is a bányá-

⁴¹⁴ A tíz évvel korábbi agitációra emlékeztette a hallgatóságot egy későbbi beszédében, lásd Népgyűlés Farrellen. *Előre*, 1919. szeptember 12. 2.

⁴¹⁵ Állampolgárságát a Michigani Kerületi Bíróságon kapta meg Houghtonban 1913. november 13-án, lásd US Passport Applications, 1795–1925, database on-line, *Ancestry*, 12 July 1923. A Bevándorlási Hivatal levelét idézi Kaunonen–Goings 2013: 140–141.

szé. Itt a bányában az »Elevator« föl és alá jár, amidőn a munkások munkahelyükre akarnak érni és szállítja őket a veszthelyre, úgy, hogy vannak kezdő munkások, kik a bánya mélyébe leérkezvén, az eléje tárul látványtól megijedve, otthagya munkáját annak előtte, hogy hozzákezdett volna.⁴¹⁶ Ekkor azt is írta, hogy reméli, a magyarok háromnegyede, 250 ember „mind zászlónk alá fog tömörülni” mialatt a helyszínen tartózkodik. A többiek pedig rövid időn belül belátják, hogy „összetartással és egyetértéssel lehet csak kivívni a munkásság felszabadítását”. Szervezői jelentéseiben Oppman mindig írt az embertelen munkaviszonyokról, az emberfeletti munkát végzők gyalázatosan alacsony bérééről, a kapitalisták mohóságáról, a társulatok felelőtlensége miatt bekövetkezett balesetéről, a munkások különböző eszközökkel történő megfélemlítéséről. Például a Calumet & Heclához tartozó mohawki bányában a betegekkel felépülésük után aláíratnak egy kötelezvényt, amely így szól: „Alulírott kijelentem, hogy az eddigi és ezután következő betegsége miatt – még ha halált okozó baleset érne is – a társaságot nem pörlöm; ennek bizonyítékául az egy dollár előleget felveszem.” A Tamarack bánya pedig technikai fejlesztés következtében munkásainak egy részét elbocsátotta, tekintet nélkül arra, hogy 20 vagy 30 éve állt-e a tulajdonosok rendelkezésére.⁴¹⁷ A Calumettól nem messze lévő kis városkában, Kearsarge-on a viszonyok szintén csak rosszak, de – mint írta – „van egy jó rendszer”: a munkáért a „bossnak” egy pár doboz szivart kell juttatni, Calumeten pedig „újabb divat kapott lábra”, mi szerint készpénzt kell fizetni, ha valaki munkához akar jutni. „Ha pénz van, munka is van!”⁴¹⁸ Mint a többi szervező, ő is kettős módszert követett: a népgyűlésen folytatott meggyőzést és „a házi agitációt”.

A nagy nyilvános rendezvényeken általában többnyelvű szónoklatok hangzottak el, mert ezeket rendszerint a különböző nemzetiségű munkások közös részvételével tartották. Mohawkon például 1911 augusztus végén Oppman a WFM egyik osztályának elnöke, Wilkinson angol nyelvű beszédét fordította, magyarázta a magyar hallgatóságnak. Egy órát beszélt magyarul. Azt fejtegette, hogy mennyire nincs „a társadalomban a munkásnak értéke”. Ebből következik: „Itt az ideje, hogy a munkásosztály egymást megértve, osztályhelyzetüket felismerve küzdjön az elnyomás ellen.” A rendezvényt követően előfizetőket nyert meg a munkáslapnak, valamint könyvet és brosúrákat adott el öt dollár értékben, s mint írta „szereztem a union-nak tizenegy új tagot”.⁴¹⁹ Október elsején Mohawkon egyedül tartott népgyűlést, mivel itt „a magyarság szétszórtan él és a másikával nem törődik, mivel a hazafias maszlagolás megszédítette őket, és munkástestvéreikkel mitsem törődve, csak egyedül maguknak élnek”. A gyűlésen Oppman a testvéri munkásszeretet elsőbbségét hangsúlyozta, majd kimondták, hogy tekintettel a munkásszervezetek

416 Szervezői jelentés. *Testvériség*, 1911. május 9. 1.

417 Szervezői jelentés. *Testvériség*, 1911. december 14., 5.

418 Szervezői jelentés. *Testvériség*, 1911. október 12. 5.

419 Szervezői jelentés. *Testvériség*, 1911. szeptember 7.

üldöztetésére az itteni bányászok „a legnagyobb agitációt fejtik ki a *union* érdekében. Felveszik a harcot a legnagyobb áldozatok árán is a tőkésosztállyal szemben.”⁴²⁰ Novemberben a bányász unió calumeti szervezete, a 203. osztály tartott „kedélyes estélyt” Lauriumban. A többnyelvű, ingyenes belépésű rendezvényre úgy szólt a meghívó, hogy a tagok tagkönyveiket hozzák magukkal, amivel vélhetően az összetartozást kívánták erősíteni – a tagdíjfizetési kötelezettségen túl.⁴²¹

Nincs arról adat, hogy a magyarok milyen arányban léptek be a bányász unióba. A WFM egyetlen tagnyilvántartó könyve maradt fenn, a 203. sz. osztályé 1913-ból, az is töredékesen. Ebben 1438 név szerepel, közöttük körülbelül 115–125 magyar, amennyire ezt más források alapján meg lehetett határozni, lévén, hogy a tagok nemzetiségét nem tüntették föl, sem születésük, sem bevándorlásuk idejét.⁴²² Mivel nem tudni, hogy hány nyilvántartó könyv létezett, pontosan mekkora volt a teljes tagság, ez az adat csak hozzávetőleges, pillanatnyi képet mutat egy csoportosulásról. A települési adatok alapján azonban nagyon valószínű, hogy a legtöbb magyar épp a 203. sz. Calumet fiók tagja volt. Mindenesetre a készülődés messzemenően érintette őket. A munkás érdekképviselőt írárt a szervezett tagságon túl, illetve az osztályharc eszméjének elfogadásától függetlenül is megvolt a nyitottság. Akik csatlakoztak a szakszervezethez, várakozással néztek az események elébe. Sebestyén Endre 1913 március végén írta egyházi előljárójának, hogy az általános vélemény szerint várhatóan májusban ki fog törni a sztrájk. „Biztos vagyok benne – írta kissé meglepő módon a hetek óta folyó előkészületekről –, hogy ez nem fogja befolyásolni az egyházat, viszont szeretném remélni, hogy kedvező hatása lesz”.⁴²³

A munkabeszüntetés előzetes bejelentéssel, illetve figyelmeztetéssel kezdődött. Más nemzeti csoportokkal összhangban a WFM magyar szervezője „A magyar bányász-munkásokhoz!” címmel nyílt levelet juttatott el a magyar lapokhoz. A *Testvériség* helyébe lépő *Előre*, a magyar szocialisták New Yorkban megjelenő napilapja 1913. július 21-én, a clevelandi *Szabadság* másnap, 22-én tette közzé az értesítést. Az *Előre* következetesen az osztályharc alapján állt, s egyúttal nagy súlyt fektetett a munkások nevelésére, képzésére. Oppman Mór levele a nyugati bányászszövetség szervekedéséről adott tájékoztatást. Céljuk az, hogy a munkásság helyzetét megjavítsák. „A kizsákmányolás oly nagy, hogy a közeljövőben bérharcra kell felkészülni.” A nyilatkozat két fő okra hivatkozott: a balesetek óriási számára és az alacsony bérekre. A bér nem több két dollárnál, esetleg 2,75-nél, ami lehet, hogy magasabb, mint másutt, de „másutt aligha van annyi haláleset és súlyos testi sérülés”, mint az itteni rézbányák-

⁴²⁰ Gyűlési tudósítás. *Testvériség*, 1911. október 12. 5. – kiemelés az eredetiben.

⁴²¹ *Testvériség*, 1911. november 23. 6. – magyar előadó Oppman Mór.

⁴²² A KEWE ACC WFM 203 névjegyzéke alapján. A könyvből 80 oldal hiányzik, mintegy 1500 nevet tartalmaz, a levéltár 1438 nevet rögzített az adatbázisban.

⁴²³ Sebestyén Endre Kalassay Sándor esperesnek, 1913. március 29. (angol nyelven), AHFA BC Box 46/sz. nélkül.

ban. A sztrájkra készülõ rézbányászok tisztességes bánásmódot követelnek és a szakszervezet elismeréséért küzdenek. Végül a szervezõ arra hívta fel a figyelmet, hogy új munkások ne jöjjenek a területre, a társaságok ugyanis már szervezik a sztrájktróroket. A polgári *Szabadság* Oppman Mór, a bányászunió magyar szervezõjének az amerikai magyarsághoz intézett „jóakaratóu intelmét” egy kommentár kíséretében tette közzé. „A Szabadság, amely mindig támogatta a méltányos követelések teljesítéséért küzdõ munkásságot, segítségére lesz a rézbányászoknak is minden erejével.” Remélik ugyanakkor, hogy a tárgyalásokon meg tudnak állapodni. Ha mégsem, „kérjük honfitársainkat, hogy tartsák tiszteletben a törvényt, s óvakodjanak a zavarásokban való résztvevéstõl”.⁴²⁴

A sztrájk meghirdetése és főbb mozzanatai

Az ország lapjai július 24-én kapták a táviratokat, hogy Calumetben 17 ezer bányamunkás sztrájkba lépett. A munkások kb. ötöde a WFM tagja, a többiek szolidárisak a szakszervezet által irányított bérkövetelésekkel. A sztrájkra azért került sor, mert a társulatok vezetõi, a bányabárok sem a béremelést, sem a munkaviszonyok javítását nem akarják garantálni, nem is beszélve a szakszervezet elismerésérõl, ami álláspontjuk szerint teljesen kizárt.⁴²⁵

Az elsõ hírek zavargásokról szóltak. A sztrájkolók érvényt akartak szerezni a munkabeszüntetésnek és több bányánál szembe fordultak a munkát felvevõ társaikkal, illetve a bányák védelmére felesketett helyettes sheriffekkel, az ún. *deputy-kkel*. A Calumet & Hecla munkásait kövekkel megdobálták, 17 fõt a bántalmazások következtében kórházba szállítottak. A vezetõk higgadtságra intették a radikálisabb csoportokat, így komolyabb incidensekre nem került sor. A bányák, közintézmények megtámadásáról terjengõ híresztelések megalapozatlanok voltak. Ezekre hivatkozott James Cruse, Houghton megye sheriffje, akinek kérésére Woodbridge Ferris kormányzó másnap kirendelte a katonaságot, ami nem nyugtatta meg a kedélyeket, inkább háborús hangulatot váltott ki. A sztrájk letörésére a bányavállalatok az elsõ perctõl kezdve minden eszközt bevetettek. A Calumet & Hecla Companyval az élen mindent elkövettek, hogy a sztrájkolókat megosszák, hogy közójük vegyülõ besúgókkal, New Yorkból szerzõdtetett fegyveresekkel zavart keltsenek közöttük, provokálják õket. Mindenáron fenn akarták tartani a termelést, emiatt szeptembertõl távolról hozattak új munkásokat, sztrájktróroket. A sztrájkoló munkások felvonulásokkal – *picket line* alakítással – próbálták távol tartani a sztrájktróroket – *szkebeket* (*scabs*) – a munkahelyektõl. A hajnalban, munkakezdés elõtt indult felvonulásokban nõk is csapatosan vettek részt, gyakran gyerekeikkel. A felvonulókat állandó inzul-

⁴²⁴ Sztrájkra készülnek a rézbányászok. *Szabadság*, 1913. július 22. 3.

⁴²⁵ *Elõre*, 1913. július 25. 1.; *Szabadság*, 1913. július 25. 1.

20. kép. Sztrájkolók felvonulása, Mohawk, 1913

tusok érték a fegyveres bányaőrök és az intézkedési jogkörrel felruházott sheriffhelyettesek részéről. Bántalmazták őket, lakásaikba is betörték. Egymást érték a véres események. Már a sztrájk első hetében 600 ilyen helyettest szőlítottak szolgálatba, számuk rövidesen ennek közel háromszorosára emelkedett. A deputyket jellemzően a vállalatokkal szimpatizálók közül választották, fellépésük jogszerűsége számtalan esetben alaptalan volt, kimerítette az önkényeskedés fogalmát. Állandósult a bizonytalanság, a munkások próbálták megvédeni magukat. A bíróságok egyértelműen a bányavállalatok érdekei szerint ítékeztek. A WFM a kieső bérek fedezetére szeptember 1-től segélyt biztosított, heti három dollárt fizettek az egyedülállóknak, hetet a családosoknak.⁴²⁶

A válság drámai mélypontja egy világszerte megdöbbenést keltő tömegkatasztrófa volt. A WFM a karácsony közeledtével elhatározta, hogy karácsonyfa-ünnepséget rendez a sztrájkolók családjának, elsősorban a gyermekeknek. Az eseményre rendkívül feszült időszakban került sor, a helybeli üzletemberek, polgárok szervezete, a Citizens' Alliance hetek óta nagy propagandával azt hirdette, hogy kiszorítja a rézbányák vidékéről a szakszervezetet és annak szervezőit. Nem csak szavakban,

⁴²⁶ Sarell 1913; Palmer 1914. Az idézett eseményekről, a helyzetről a három magyar napilap is beszámolt. A hírek között nem mindig van összhang, ami a helyi értesülések részlegességéből, a felhasznált források eltérő megalapozottságából adódott. Feldolgozások: Thurner, 1985, 1991: 192–225, egy ezzel ellentétes felfogású, labor history monográfia a százéves évfordulóra jelent meg: Kaunonen–Goings 2013. Lásd még Puotinen 1975; Lankton 2010: 191–206; Kaunonen 2010; Fethering 2010; Comstock 2013. Lásd még a forrásjegyzékben a sztrájkjal kapcsolatban szereplő filmeket, on-line tartalmakat.

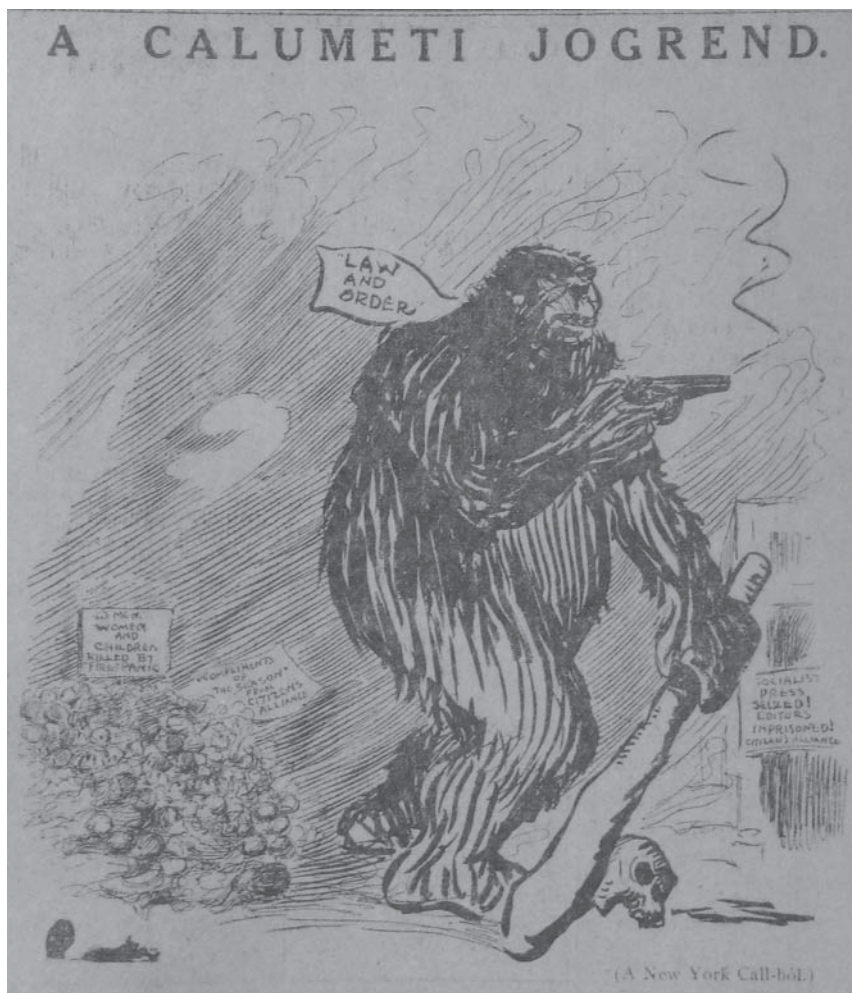
erőszakos, brutális akciók adtak mindennek nyomatékot. Ilyen légkörben december 25-én este Calumet egyik gyűléstermében, az Italian Hallban több száz szülő és gyerek jött össze, hogy együtt ünnepeljenek, megajándékozzák a hónapok óta nélkülöző gyerekeket. Fenyőágot állítottak, díszek, gyertyák nélkül. Hirtelen valaki tüzet kiáltott, amire a zsúfolásig megtelt teremben hatalmas pánik tört ki. Mindenki az egyetlen, szűk lejárat felé rohant, ahol a tömeg agyontaposott több mint hetven embert, zömében gyermekeket. Tűz nem volt, de mire ez nyilvánvalóvá vált, a tragédia bekövetkezett. A tettes személyére soha nem derült fény, lehet, hogy valaki ízetlen tréfának szánta, de sokkal valószínűbb, hogy tudatos merényletről volt szó.⁴²⁷ A WFM elnöke, Charles Moyer a tragédia másnapján nyilatkozatot adott ki, amelyben visszautasította a helybeli polgárság segítségét. Kijelentette: „A halottak a mi halottaink, mártírjaink és a W. F. of M. szerét tudja ejteni annak, hogy az amerikai munkásság eltemesse azokat az áldozatokat, amelyeket bűnös kezek a szándékosan előidézett katasztrófa útján legyilkoltak. Egy centet sem fogadunk el azoktól a »polgárok«-tól, akik még néhány nappal ezelőtt »veszedelmes elemek«-nek nyilvánították a bányászokat.”⁴²⁸ Két napra rá a sheriff és a polgárság egy küldöttsége felkereste hancocki szállodai szobájában. Rá akarták beszélni, hogy vonja vissza nyilatkozatát és fogadják el a segélyeket. Azt is felvetették, hogy állítsa, állíttassa le a Citizens’ Alliance bűnösségét, felelősségét hangsúlyozó sajtóhírek megjelentetését. A kéréseket elhárította. Ahogy a küldöttség távozott, ismeretlen fegyveresek betörték szobájába, tettelesen bántalmazták – egy lövéssel meg is sebesítették –, majd a városon át a houghtoni pályaudvarra hurcolták és az unió egyik szervezőjével együtt brutális módon a Chicagóba induló vonatra tuszkolták. Az állomásra egyes újsághírek szerint „épp akkor” ért oda James MacNaughton – „*Big Jim*” –, a Calumet & Hecla nagyhatalmú menedzsere és közölte vele, hogy pusztuljon örökre erről a vidékről. Két fegyveres egészen az állam határáig kísérte őket, akkor leszálltak a vonatról.⁴²⁹ Másnap a sheriff elfogatta a *Työmies* finn szocialista lap üzletvezetőjét és teljes szerkesztőségét, húsz alkalmazottját „izgatás” vádjával, mondván, hogy valótlan híreket írtak a karácsonyi tragédiáról és az elnök elhurcolásáról. Az áldozatok eltemetésére

⁴²⁷ Az ügyvéd Steve Lehto átvizsgálta a korabeli forrásokat, jegyzőkönyveket, bírósági aktákat, visszaemlékezéseket, és azt a konklúziót vonta le, hogy jogi szempontból megállapítható a tömeggyilkosság bűnténye, amelynek közvetett kezdeményezője a bányai igazgatóság volt, lásd Lehto 2006, különösen: 3–4., 8., 209–213. Larry Lankton (2010: 339) szerint Lehto elfogult, amit finn háttere és a Copper Countryhoz való kötődése magyaráz (a nagyapja részt vett a sztrájkban). Az Italian Hall emlékeztetének újabb irodalma: Hoagland 2013; Ray 2013; Hiltunen 2014; Heimo 2017. Raymond Alvar Wargelin folklorista gondolatai: Puotinen 1975: 153–155.

⁴²⁸ Idézi: A rézbányászok halálkarácsonya. *Előre*, 1913. december 26. 1.

⁴²⁹ Véres merénylet Moyer ellen. *Amerikai Magyar Népszava*, 1913. december 29. 1.; Calumeti harami-abanda megtámadta és elűzte Moyert, a W. F. of Miners elnökét a rézbánya vidékről. *Előre*, 1913. december 29., 1. 8. Moyer későbbi vallomása megerősíti, hogy az állomáson egy férfi megfenyegette. Elhurcolói közül állította valaki, hogy „itt van MacNaughton”. Ő soha nem találkozott vele, képről sem ismerte, nem tudta, hogy az a férfi ő volt-e, lásd House 1914: 2259–2263.

21. kép. Ryan Walker politikai grafikája

csak ezt követően került sor – húszezer gyászoló részvételével.⁴³⁰ Hírügynökségek nyomán a karácsonyi tragédiáról nem csak a világsajtó, néhány magyarországi lap is beszámolt.⁴³¹ A *Népszava* Moyer erőszakos elhurcolását is megírta, mint annak

⁴³⁰ Temetnek Calumeten. *Szabadság*, 1913. december 30. 1.; A michigani merénylet. *Amerikai Magyar Népszava*, 1913. december 30. 1.; A gyászbaborult bányavidék. *Előre*, 1913. december 30., 1. 6. Ugyanitt közlik a finn lap, a *Työmies* december 26-i számának teljes első oldalát szolidaritásból a letartóztatott szerkesztőség mellett.

⁴³¹ *Budapesti Hírlap*, 1913. december 27. 7.; *Világ*, 1913. december 27. 11.; *Pesti Napló*, 1913. december 28. 17.

bizonyítékát, hogy a „Calumet-ben történt borzalmas katasztrófát a kapitalisták és a hatóságok munkás üldözések ürügyéül használták ki”.⁴³²

Az események Amerika-szerte megdöbbenést váltottak ki, a lapok fő helyen taglalták a rézvidéki állapotokat, a sztrájk körülményeit. Ezen cikkek igazságtartalma azonban erősen vitatható, elsősorban a helyi sajtóforrások tendenciózussága, megbízhatatlansága miatt.⁴³³ Ezúttal a magyar reakciókat ismertetjük. A New York-i szocialista napilapban, a *The Call*ban jelent meg Ryan Walker (1870–1932), országos lapoknak dolgozó ismert baloldali grafikus *Calumet Michigan* aláírású politikai grafikája, amely egy fekete szörnyet ábrázol kezében pisztollyal, husággal és nyakában egy „Jog és Rend” feliratú kendővel, a háttérben pedig az Italian Hall hullahegye. A rajzot az *Előre* is átvette (20. kép).⁴³⁴ A polgári-nemzeti irányzatú *Amerikai Magyar Népszava* A michigani sztrájk véget ér címmel nagy cikkben foglalta össze a helyzetet 1914. január 3-án.⁴³⁵ A cím kissé elstetettnek tűnik, s jóslata hiú reménynek is bizonyult, hiába volt ekkor sokak által osztott vélemény. Az előzmények ismertetésével azonban a cikk jól összegzi az addigi történéseket s az épp aktuális helyzetet. „Mindenkín erőt vett a vágy – kezdődik az áttekintés – a béke minél gyorsabb helyreállítása után.” A munkásvezérek, a szövetségi kormány kiküldöttje, Ferris kormányzó mind közvetíteni akar, hogy a helyzet megoldódjon. A bányatulajdonosok azonban meg akarják akadályozni, hogy a kongresszus vizsgálatot folytasson, nehogy az „az egész ország szemé előtt pőrére vetköztesse le az ő kapzsiságukat és lelketlenségüket, mely minden bajnak és rémtettnek eredendő forrása volt.” A Calumet & Hecla Mining Co. 1871-ben alakult meg két és félmillió dollár alaptőkével és már megalakulásakor megvásárolta azt a földterületet, amelyen Red Jacket, Laurium, Calumet és Hecla fekszenek. E két utóbbi városban a postahivatalon kívül nem volt egyetlen épület se, melynek telke nem a bányatársulat tulajdona volna. Körülbelül 30 templom volt a területen, a társulat a tulajdonjogát az ő telkekre is fenntartotta. Ez magyarázza, hogy e városok lakossága a bányászok ellen van. „A bennszülött lakosság gyűlölete egyébként már régi keletű a bányászokkal szemben, miután ezek nagy többsége bevándoroltakból, leginkább finnekből, olaszokból, horvátokból és magyarokból áll.” A munkások tudták, hogy a bányavidék lakóinak rokonszenvére nem számíthatnak, „de bíztak ügyük igazságában s követeléseik jogosságában s azt hitték, hogy az óriási haszonra dolgozó réztröszt tekintetbe fogja venni azt a körülményt is, hogy 15 esztendő alatt [...] az élet legalább 100 %-al megrágult, egyszer sem részesültek béremelésben.”

⁴³² A karácsonyfa-katasztrófa következményei. *Népszava*, 1913. december 30. 9. Téves a cikk állítása, Moyer a Citizens' Alliance felajánlott segítségét utasította el, nem a „sztrájkpénztárét”.

⁴³³ Kritikai áttekintés: Penn 2016. A helyi sajtó megbízhatatlansága miatt „a kutatást nem lehet erre alapozni” – írja Lehto 2006: 211.

⁴³⁴ A calumeti jogrend. *Előre*, 1914. január 13. 6. Az eredeti újra közlése, pontos forrásmegjelölés nélkül: <http://www.1913strike.mtu.edu/upheaval.html>; Walkerről lásd Cohen 2007, különösen: 51–53.

⁴³⁵ *Amerikai Magyar Népszava*, 1914. január 3., első rész, 3. (vezércikk).

Ez a cikk is megírja, hogy a roppant nehéz munkáért milyen alacsony béreket fizettek. A sztrájk előtt a föld mélyében dolgozó bányászoknak 2 dollár 20 cent, a felszínen dolgozóknak 1 dollár 75 cent volt a napi bérük, 10-11 óra munkáért. Az ország más rézbányáiban sokkal jobb fizetések voltak. Például Butte, Montanában 3,50, Arizonában 3,75, Nevadában 4 dollár, noha ezek meglehetősen távoli vidéken voltak, és az ottani társulatoknak nem volt jó szállítási lehetőségük.

A munkaviszonyok romlását eredményezte, hogy a fúrógépek mellett csak egy-egy embert kezdtek alkalmazni, míg másutt továbbra is kettőt. A sztrájkolók követeléseinek között szerepelt, hogy a fúrónál ismét két főt alkalmazzanak. Béremelést, napi 3 illetve 2 dollárt követeltek, 8 órai munkát, és hogy szervezkedési jogukat, uniójukat hivatalosan elismerjék. A társulatok még alkudozásba sem mentek bele, a városokba egy sereg sztrájkőrőt szállítottak, melléjük „a bányákba állig felfegyverzett gunmeneket [fegyvereseket], börtönviselt gonosztevőket szerződtek örökül”. A hatóságok az ő pártjukon voltak, a speciális *deputyk* a tőlük függő emberek soraiból kerültek ki, elkezdték a sztrájkolók terrorizálását. „Megzavarták a gyűléseiket, szétverték a tüntető meneteiket, százával hurcoltatták börtönbe őket. Nem csoda, hogy a szerencsétlen embereket is végletekre ragadta az elkeseredés.” Sokan felfegyverkeztek, a szemet szemért elv alapján akartak elbánni a sztrájkőrökkel és deputykkel. Véres ütközetekre is sor került, „több bánya ellen dinamitmerényletet követtek el”. A zavargásokban ártatlan áldozatok is voltak. Ferris kormányzó kiküldte a miliciát, amely teljes nyíltsággal a bányatulajdonosok mellé állt, s ez még inkább elkeserítette a sztrájkolókat.

A karácsonyi katasztrófa terelte más vidékek figyelmét Michiganre, a sztrájkoló munkások kívülről csak kevés segítséget kaptak. A WFM úgy igyekezett segíteni a nyomorúságukon, hogy áruházakat rendezett be, ezekből látta el a sztrájkolókat élelmiszerekkel. A bányatársulatoktól függő orvosok spiclikedéseinek kikerülése érdekében idegen vidékekről hoztak orvosokat, ügyvédeket. Ez felbőszítette a helyi idegengyűlölő lakosokat. „A kereskedők, orvosok, ügyvédek és papok siettek megalakítani a *Citizens' Alliancet*, melyben újabb szövetséges csapatot kaptak a munkásaik ellen küzdő bányatársulatok s még nyíltabban és eszeveszettebben folyt a magukra maradt munkások üldözése, melyben csak a karácsonyi tragédia óta állott be némi szünet.” Mindemellett a követelésekkel szemben a legmakacsabb vállalat, a C&H az ország egyik legeredményesebb iparvállalata. 40 évvel ezelőtt 2500 millió dollárral alakult meg, azóta 122 millió osztalékot fizetett ki részvényeseinek. Eredetileg 25 dollár volt egy részvény, ma közel 600, „évente 40-60 dividendát szokott adni”. A társulat elnöke évi 100 ezer dollár fizetést kap – zárult a lapnak a helyzetet áttekintő ismertetése.

Moyer elhurcolásáért senki ellen nem indítottak eljárást, ellenben a houghtoni vádesküldtszék (*Grand Jury*) a WFM harminchét tisztviselőjével együtt őt is vád alá helyezte. Zavargásokkal, a hatóság elleni izgatással vádolták őket. A munkásvezérek elleni „lehetetlen és nevetséges vádak” pusztán hangoztatása is megerősíti azok állítását – írta egy magyar lap –, „akik Michigant Amerika Oroszországának neve-

zik”.⁴³⁶ Meg kell jegyezni, hogy a michigani bányaigazgatók és tulajdonosok nem voltak egyedül a munkások jogainak drasztikus elfojtásában. Pennsylvaniai, coloradói, West Virginia-i társaikhoz hasonlóan valóságos „tiltott területet” hoztak létre, ahol sztrájkok, munkászavargások esetén a rendre hivatkozva magánfegyveresek zsoldos csapataival tartották fenn uralmukat. A szabadság hazájában – fogalmazott egy amerikai történész – hasonlóan könyörtelenül jártak el, mint a cári Oroszország, vagy a Török Birodalom önkényurai.⁴³⁷ Moyer elhurcolása közvetve szintén hozzájárult ahhoz, hogy a sztrájk drámai eseményei és megoldatlansága miatt az Egyesült Államok kongresszusa vizsgálóbizottságot állított fel a michigani rézbányák munkaviszonyainak és a sztrájk körülményeinek kivizsgálására. A bányatársulatok ellenzése, ellenállása a maguk módján teljesen érthető, bőven volt mit takargatniuk. A Munkaügyi Minisztérium korábbi kiküldöttének jelentése, amely január elején vált nyilvánossá, egyértelműen megmutatta a vállalatok felelősségét. A jelentés tartalmát azonban a Calumet & Hecla Bostonban székelő elnöke, Quincy Shaw egyszerűen hazugságnak nevezte.⁴³⁸ Az 1914. február 9-én Edward T. Taylor coloradói képviselő vezetésével megindult, heteken át tartó szövetségi vizsgálat valamelyest pacifikálta a helyzetet, a sztrájkolók a nyilvánosság előtt – jogászai közreműködésével – a kongresszus öt képviselőjének tudták elmondani sérelmeiket. A sajtó folyamatosan hírt adott a vallomásokról, idéztek belőlük. A bányavállalatok merev álláspontját a közvélemény, a polgári sajtó is messzemenően nehezményezte. Az országos magyar lapok is a sztrájkoló munkások pártján álltak, elítélték a „milliomos anarchistákat” (lásd *Szövegek*, 2. sz.).

A vizsgálat előzetes eredményét, a sztrájkolók vallomásainak összesítését március 5-én hozták nyilvánosságra. A *Szabadság* még aznap a következő felvezetéssel foglalta össze a dokumentumot:

„Vérfagyasztóan szomorú és mégis igaz történet ez, amely még az amerikai társadalom történetében is soha le nem mosható fekete foltot hagy hátra. 10.000 oldalas írógépen írt hatalmas irathalmaz ez a vádirat, amelynél borzalmasabbat gondolatban sem lehet összeállítani. Íme a következők történtek a michigani rézvidéken.

Kétszáz tanú bizonyította, hogy mióta a szerződéses munkát behozták, a bányászok még a mindennapit is alig tudták megkeresni. Bebizonyították, hogy a one-man-drill, ez az ördögös bányamasina méltán érdemli meg az »özvegycsináló« s bányászoló nevet. A sztrájkvizsgáló képviselők eliszonyodtak attól az elgondolhatatlanul egészségtelen állapotoktól, melyeket a tárnák mélyén találtak.

Bebizonyosodott, hogy Moyert, a nyugati bányászszövetség elnökét és Tannert, az egyik szervezőt felbérelt banditák hurcolták el s lövöldözték meg s hogy e banditákat a bányaau-

⁴³⁶ A michigani rémuralom. *Amerikai Magyar Népszava*, 1914. január 16. 3.

⁴³⁷ Norwood 2002: 115–120.

⁴³⁸ Idézi: A calumeti Szibéria. *Előre*, 1914. január 14. 3. Vö. Törvénytíró bányaúrak. A munkaügyi miniszter kiküldöttjének jelentése. *Szabadság*, 1914. január 13. 1.

rak által pénzen megvásárolt polgári szövetség tagjai tüntették el a hatóság előtt. Bebizonyosodott, hogy a messzi vidékről csalárd módon behozott sztrájkterroket a bányaurak szó szoros értelmében mint rabokat fogva tartották. Bebizonyosodott, hogy a milickatonák embertelenül bántak a sztrájkolókkal, hogy feleségeiket, leányaikat részeg fővel megbecstelenítették, sőt ép a katonák voltak azok, kik még a csillagos sávós lobogót is meggyalázták. Bebizonyosodott az is, hogy a bányaurak ama vádja, mely szerint a sztrájkot a szindikalisták s a forradalmi szocialisták mesterkedése idézte volna elő, rosszakaratú koholmány. Írások, sürgönyök, levelezések bizonyítják, hogy a W. F. of M. vezetősége az utolsó percig ellenzte a sztrájkot s csak akkor mondta ki, mikor a munkások kivétel nélkül valamennyien követelték.”⁴³⁹

A meghallgatás nem ért véget a munkások sérelmeinek összefoglalásával, március 2-től a bányavállalatok vezetői is előadták álláspontjukat. A bizottság néhány tagja Calumetbe is kiment és az Italian Hall katasztrófáját a helyszínen vizsgálta, szemtanúkat hallgatott meg. Utolsóként Charles Moyer tanúskodott a bizottság előtt Chicagóban, s voltak további lépések, például dokumentumok megtekintése. Nagy viszhangot keltett a Calumet & Hecla vezérigazgatója, James MacNaughton fellépése, aki egyfelől igyekezett a vállalat működéséről, a munkaviszonyokról, a munkások helyzetéről a lehető legpozitívabb képet festeni, másfelől a WFM kérlelhetetlen ellenségeként az uniót erőszakoskodó, randalírozó, zavart keltő társaságnak akarta beállítani. Határozottan állította, hogy a sztrájkolók a bányamunkások töredékét képezik. Szerinte a vállalatnál a közel ötezer bányamunkásból alig több mint hatszáz lépett sztrájkba, s több mint négyszáz rögtön el is hagyta a vidéket. Hangsúlyozta a vállalat humanitását, jó légkörét. Szerinte sehol másutt nincs olyan harmónia a vállalatvezetés és a munkások között, mint náluk. A jó keresetek és a jó bánásmód biztos jele, hogy több száz munkásuk van, akik évtizedek óta a vállalatnál dolgoznak. A hatvan év felettieknek öt évig nyugdíjat biztosítanak. Erre eddig körülbelül 85 ezer dollárt fordítottak. Kórházat, iskolát tartanak fenn, fürdőt, könyvtárat építettek, segítik az egyházakat, a templomok építését. Egyetlen „kis főnökről” tud, aki pénzt fogadott el, hogy munkát juttasson valakinek. Azonnal el is bocsátották. A munkások jutányos áron bérelhetnek lakásokat, a vízért nem kell fizetniük, tarthatnak tehenet – egyet ingyenesen, csak a továbbiakért kell fizetniük. A bányák biztonságosabbak, mint Montanában, Coloradóban vagy Utah-ban. Elismerte, hogy néhány bányában tényleg életveszélyes volt a tartózkodás, a gáz és a füst sok bányász halálát okozta, de azért nem felelős a társaság, ezeket átmenetileg a robbantások váltották ki. Állítása szerint korábban is voltak unióhoz tartozó munkásaik, nem emeltek gátat ez ellen. Nem volt diszkrimináció velük szemben, de a sztrájk a WFM agitátorai jóvoltából botokkal, revolverekkel felvonuló csőcselékké változtatta őket. Folyamatos zavargá-

⁴³⁹ Michigan, Colorado. A sztrájkvidékek vérfagyasztó borzalmi. *Szabadság*, 1914. március 5. 1. – az eredetiben az idézett szöveg az első bekezdés kivételével félkövérrel kiemelve szerepel – F. Z.

sukkal tönkre akarták tenni a vállalatokat. Az unió vezeterei erőszakra buzdították a munkásokat. – Mivel bizonyítja ezt, tették fel neki a kérdést. – Ezt beszéltek, volt a válasz. Határozottan kifejtette, hogy csak akkor vesznek vissza munkásokat, ha tagkönyvüket visszaadják, ha átestek a megtisztuláson. Az unió elismeréséről nem hajlandó tárgyalni, bárki javasolja ezt, legyen az a kormányzó, vagy akár az Egyesült Államok elnöke. Ez nem bizalom kérdése. „Itt van a zsebkönyvem, ez az enyém. Nem kérem fel önt, hogy döntse el, kié, az enyém. Ostobaság lenne tehát ezt a kérdést döntőbírárságra vinni (*arbitrate*); saját magamban eldöntöttem.” Feltett szándéka az unió távol tartása a bányakörzettől. Egyébként büszkeséggel bizonyos értelemben szocialistának vallotta magát, de másként, mint a szocialista párt tagjai. Semmi esetre sem „vörös szocialistának”, ami egyenlő a militáns zavarkeltőkkel. A lapok hosszú, másfél napos meghallgatásából leginkább az unió elleni kitételeket emelték ki, s felháborodtak cinikus magatartásán, amivel elutasította, hogy válaszoljon az évi százezer dolláros fizetését firtató kérdésekre. A munkásokat képviselő jogásznak azt válaszolta, hogy nem éri el a százezret, de semmi köze hozzá, amit a teremben ülő hívei üdvivalgással fogadtak.⁴⁴⁰

A meghallgatások befejeztével valamennyire lecsillapodtak a kedélyek. „Mindkét fél erősen hiszi – jegyezte meg ekkor Urbán Endre egy levelében –, hogy a congressusi vizsgálat neki adott igazat”.⁴⁴¹

Külső körülményként a sztrájk kimenetelét erőteljesen befolyásolta Henry Ford 1914 január eleji, hatalmas visszhangot kiváltó Highland Park-i nyilatkozata, amelyben bejelentette új jövedelem-felosztási rendszerét. Ennek eredményeként a munkások fizetése egységesen napi öt dollárra emelkedett, nyolc órai munka mellett. A korrekció alapja az, hogy a vállalat nyereségének egy részét megosztja a munkásokkal. A rézbányászok napi három dolláros követelése ennek fényében átértékelődött, miként a vállalatok merevsége is a munkások igényeivel, elvárásaival szemben. A bányavidék tudatos elzárása mindennemű társadalmi, jóléti, gazdasági változástól nem sok jóval kecsegtetett. Legalábbis előrevetítette annak a veszélyét, hogy elveszítik az addig szinte korlátlanul rendelkezésükre álló és a vállalatok érdekeinek egyoldalúan kiszolgáltató munkáskezet.⁴⁴²

⁴⁴⁰ House 1914: 1446–1530., a WFM-vezetők erőszakra buzdítása: 1471–1474, az unió elismerése elleni állásfoglalás: 1480–1485 (az idézet: 1482), fizetésével kapcsolatban: 1528, 1530. Vö. Az Uniók ellensége. *Amerikai Magyar Népszava*, 1914. március 5., 1; A michigani vizsgálat. *Amerikai Magyar Népszava*, 1914. március 6., 1. Lásd *Szövegek*, 2. sz. Vallomását részletesen kritizálja primer források alapján Lehto 2006.

⁴⁴¹ Urbán Endre Kalassay Sándornak, 1914. március 7. AHFA BC Box 31/420.

⁴⁴² Ostromolják a Ford-gyárat. *Szabadság*, 1914. január 1. 1.; Megostromlott gyárkapuk. Munkakeresők ezrei a Ford-gyár előtt *Szabadság*, 1914. január 9. 1. Egy szkeptikus vélemény egy radikális csoport részéről: Calumet – Detroit. *A Bér munkás*, 1914. február 1., 1. 4. – Ford „mintha csak ki akarná segíteni a rézbányabárókat szorult helyzetükből világra szóló reformjával”. Vö. Ford 1926: 113–130; Lewis 1976: 69–77; Meyer 1981.

A sztrájkot a WFM a négy érintett helyi tagszervezet szavazása nyomán 1914. április 16-án szüntette be. A központnál radikálisabb helyi osztályok nyomás alá is kerültek, mivel a coloradói végrehajtó bizottság közölte velük, hogy nem fizeti tovább a segélyeket. Nem volt miből, bár ezt nem hozták akkor nyilvánosságra. Mindkét fél győztesnek tartotta magát, miközben az unió végletekig kimerítette erőforrásait, a szinte korlátlan vagyónú vállalatok pedig az elmaradt bevételnél is többet vesztek azáltal, hogy szertefoszlott a jó munkaadói hírnevük. A bányászok elérték a minimális 3 dolláros munkabért, a napi 8 órás munkaidőt, a jobb egészségügyi ellátás biztosítását. A társaságok megígérték, hogy minden szombaton meghallgatják a munkások felmerülő panaszait. Az uniót azonban nem ismerték el, és a WFM-hez tartozó bányamunkásokat, ha tagságukat nem szüntették meg, nem vették vissza. Ebben a kardinális kérdésben tehát nem engedtek a kezdetek óta hirdetett álláspontjukból.⁴⁴³ Ismert vezetőiket feketelistára tették, lényegében elűldözték a területről. Erre törekedtek a sztrájk idején – sikertelenül, ellenben elérték a „kompromisszum” megkötésével. A vezetők, fő aktivisták kizorításával a WFM Felső-Michiganben megszűnt, ami hosszú időre a bányamunkások szervezett önvédelmének is a végét jelentette. A sztrájk felemészttette az unió tartalékait, anyagilag megroppant, sőt csődbe került. Ha a munkafeltételek terén sikerült is engedményekhez jutni, a rézbányászok sztrájkja a leglényegesebb kérdésben elbukott, ami meggyengítette az egész szervezetet. 1916-ban nevet is változtatott.⁴⁴⁴ A bukás sajátos tárgyi bizonyítéka az a bőrbe kötött emlékkönyv, amivel a visszavett hálás munkások megajándékozták a Calumet & Hecla vezérigazgatóját 1915 júniusában. 8235 aláíró mondott neki köszönetet, hogy kompromisszum nélküli hozzáállásával nem engedte térhez jutni a Bányászok Nyugati Szövetségét a rézbányák országában. Számtalan volt sztrájkoló aláírása is szerepel a nevek között. Önkéntesen vagy kényszerből tették, s bármit is gondoltak „Copper Country cárjáról”, túlélésüknek ez volt az egyetlen esélye. Az aláírók pénzén egy zsebórát is kapott – öt-öt centet adtak rá –, mintegy méltányolandóan, hogy még az idő haladását is meg tudta állítani.⁴⁴⁵

443 A michigani rézbányászok sztrájkja véget ért. *Magyar Bányászlap*, 1914. április 16., április 22. – az itt közölt hír szerint 5-6 ezer bányász tartott ki a sztrájk végéig, 2294 szavazóból 427-en továbbra is fenntartották volna a sztrájkot. Lásd még *Előre*, 1914. április 15. 6.; *Szabadság*, 1914. április 14. 2. A segélymegvonás: Thurner 1991: 14.

444 Kivisto 1984: 139; Thurner 1994: 217–218; Lehto 2006: 240; Lankton 2010: 205; Kaunonen-Goings 2013: 240–241.

445 Bemutatja a sztrájk emlékére készült dokumentumfilm: *Red Metal. The Copper Country Strike of 1913*. Detroit Public Television, 2013. MacNaughton a kongresszusi meghallgatásán egy köteg petícióra hivatkozott, amiben munkásai azt kérik, hogy ne vegye vissza a WFM tagjait. A kérdésre, hogy ezeket milyen körülmények között írták alá, azt válaszolta, hogy nem tudja, lásd House 1914: 1472. Steve Lehto kiderítette, hogy jogászai fogalmazták és a bányamednzserek kényszerrel írták alá több mint négyezer munkással, Lehto 2006: 164.

Nincs tér, s nem ennek a munkának a feladata a hónapokon át tartó küzdelmet, a különféle vizsgálatokat részleteiben bemutatni, a vonatkozó bőséges történeti irodalmat áttekinteni, kritikailag értékelni. Néhány oldalról azonban tanulságos képet lehet rajzolni arról, hogy a sztrájk hogyan érintette a rézbányák magyar munkásait és családjukat. A belső megosztottság, az információáramlás bizonytalanságai, az atrocitások elszenvédése és a munkába állás *versus* a sztrájektörők kérdése négy olyan csomópont, amely alapján jól be lehet mutatni a dilemmákat, a jellemző reakciókat és a főbb eseményeket. Lényeges, hogy ezek minden nemzetiségi csoporton belül meghatározóak voltak, s a történések megélésének-alakításának sajátos módjában nyilvánultak meg. A továbbiakban erről a négy kérdéstről lesz szó. A szövegmelléletekben öt olyan dokumentum szerepel, amely különféle meglátásokat, véleményeket, jellemző retorikai fordulatokat érzékeltet, s életszerű közelségbe hozza az eseményeket.

Magyarok a sztrájkidőszakban: megosztottság, hírek-híresztelések, atrocitások

Nem vitás, hogy a munkabeszüntetés és a hónapokon át húzódó feszült helyzet a rézbányák működését és a bányászok életét gyökeresen felbolygatta. Megosztott, hogy kik követik az uniót, s kik vesznek részt aktívan a sztrájkban, kik szolidárisak vele, s kik vannak ellene. Ez a legaktívabb finnek, horvátok esetében is mély szakadásokhoz vezetett, miután körükben meghatározó szerepet játszott a népes konzervatív, egyházak körül tömörülő réteg, amely megfelelő sajtóháttérrel rendelkezett.⁴⁴⁶ Ezzel kapcsolatban szemléletesen fogalmazott az *Előre* egy cikkírója, a maga álláspontjának megfelelően: „A sztrájk kitöréséig a szocializmus csukott könyv volt a legtöbb bányász előtt, a finnek és az olaszok egy részét kivéve. Az egyházi közegek az összes erejüket megfeszítették, hogy ez a könyv csukva maradjon.”⁴⁴⁷ Egységes részvétel természetesen nem létezett, nem jöhetett létre. Így nem lehet a „magyarságnak” a sztrájkjal kapcsolatos álláspontjáról valami homogén képet adni. Nem állja meg a helyét, amit több iratában Kalassay esperes hangoztatott, hogy „népünk nem vesz részt” ebben a véres bérharcban.⁴⁴⁸ Szorosan véve ez még az egyháztagokra nézve sem volt igaz. Kétségtelen, hogy egy jó részük elköltözött a vidékről. Sebestyén Endre

⁴⁴⁶ Puotinen 1978; Kivisto 1984: 121–124., 132–136; Kaunonen 2010: 146–148; Cetinich 2006:10; Comstock 2013.

⁴⁴⁷ Vizsgálat a rézbányászok sztrájkja miatt. *Előre*, 1913. augusztus 9. 1. – „Az olaszokat egy kép befolyásolta”: olaszok bennétek egy bányában, mert nem nyitották ki, hogy a *bányát* megmentsék.

⁴⁴⁸ A kearsarge-i egyház segély ügye. MREZSL 2f. 132. d. 53/1–8; Jubileumi emlékkönyv 1940: 283.

1913 őszén azt nyilatkozta a *Calumet News*-nak, hogy az egyházközösség négyötödét veszítette el pár hónap alatt. Ugyanakkor azt is megjegyezte, hogy többen tervezik visszatérésüket a zavargások elmúltával.⁴⁴⁹ Lehet ebben egy kis túlzás is, a lelkes már nagyon el akart innen költözni, magának is meg akarta indokolni, hogy miért távozik. A fenti hírt épp elutazása előtt adta közre. Indulófélben volt az éves egyházmegyei gyűlésre McKeesportra, ahonnan már nem is tért vissza. Itt találkozott utódjával, Urbán Endrével, aki nem sokkal megérkezése után arról tájékoztatta az esperest, hogy „az egyházi énekkar a sztrájk beállta óta beszűntette működését, minthogy tagjainak legnagyobb része más államokba távozott.”⁴⁵⁰

Ezzel szemben az sem állja meg a helyét, amit a New York-i munkásnap, az *Előre* szerkesztője állított. Tarcai Lajos rövid helyszíni látogatása után azt írta, hogy a bányabárók elleni fellépésben „a harcosok között az első helyet a magyarok foglalják el”, s az „első hetekben 2000 magyar volt a sztrájkolók között”. Többen elutaztak, de „jóval az ezren felül vannak még magyarok a sztrájkolók között”.⁴⁵¹ Kétségkívül a sztrájk melletti agitáció és a lelkesedés növelése jegyében fogalmazott így, de ekkora létszámot a rézvidéken tartózkodó magyarok sohasem értek el, hacsak nem számítjuk hozzájuk – felettébb nagyvonalúan – az Osztrák–Magyar Monarchiából kivándorolt horvátokat is. A várható munkabeszüntetés hírére meg éppen, hogy tömegével hagyták el a vidéket. Becslések szerint számuk hatszázra apadt. „A magyar bányászok összetartása teljesen szilárd – írta a *Szabadság* egy Calumetből kapott táviratra hivatkozva az első napokban –, mindazonáltal példásan nyugodt magaviseletet tanúsítanak. A legtöbbje legény ember, kik nem sok idő óta vannak Amerikában.”⁴⁵² Ha valami egységes, szakakat meghatározó állásfoglalást keresünk, akkor ez a távozással érvényre jutó „kilépés” – *exit* – tartható annak, ami ezúttal is a nyílt konfliktus megelőzésének tömegeket meghatározó módszere volt.⁴⁵³ Ugyanez a „huzamosabb ideje a helyszínen tartózkodó”, de név szerint nem „felfedett” tudósító egy a michigani magyarokról írt cikkében úgy fogalmazott, hogy akik maradtak, azok túlnyomólag az unió tagjai. Részben lelkesedésből csatlakoztak, részben pedig biztosítani akarták magukat a sztrájk eshetőségére. „E mellett azonban az elvonulásuk egyre tart s unió emberek ép úgy mennek el, mint a nem unió emberek.”⁴⁵⁴ Bőven voltak olyanok is, akik legfőljebb szimpatizáltak annak törekvéseivel, de nem voltak szervezett tagok. A tudósítás kiemeli, hogy akik maradtak, nem tartoznak a „zavargó elemek közé”, nyugodtan viselkednek és túlzásokra nem ragadtatják magukat.

449 Church looses members. *The Calumet News*, September 13, 1913. p. 8.

450 Urbán Endre Kalassay Sándor esperesnek, 1914. január 31. AHFA BC Box 31/303.

451 A michigani rézbányászok kitartó küzdelme. *Előre*, 1913. december 22. 6.

452 Katonaság a rézvidéken. *Szabadság*, 1913. július 28. 1.

453 Vö. Hirschman 1995.

454 Magyarok a rézszttrájkban. *Szabadság*, 1913. július 31. 1. – Az itteni magyarokról még közli, hogy túlnyomórészt Ung, Zemplén, Abaúj, Gömör, Szabolcs megyéből valók, kevesen vannak Veszprém és Tolna megyéből.

Beszámolója egy sajátos észrevételt is tesz. „A szervezés ideje alatt – írta – a többi nemzetiségek beálltak az unióba és hallgattak. A magyarok vagy beálltak, vagy nem, de állandóan szónokoltak.” Ennek következtében az amerikaiak azt hiszik, hogy „a magyarok csinálják a sztrájkot”. Több alkalommal hallott ilyet, és nemigen lehetett meggyőzni őket a látszat alapján kialakított véleményük helytelenségéről.⁴⁵⁵ Némileg összecseng ez a vélekedés a Tarcai szavaiban rejlő csoportos önképpel, tudniillik azzal, hogy a magyarok az élen járnak. Ez a nyilvános önreprezentáció, az identitásalkotás sajátos eszköze, ami a kollektív magatartást, sugallt, vágyott álláspontot vetíti ki, illetve nagyítja föl. Ha már itt vagyunk, benne vagyunk az eseményekben, akkor mi visszük a prímet (lásd még *Szövegek* 3. sz.). A New York-i Asher detektív iroda – írta az *Előre* – magyar detektíveket is keres, „mert a magyarok viszik a michigani rézbánya-vidéken a vezető szerepet”.⁴⁵⁶ Mindennek nehéz bizonyítékát találni. A calumeti helyi lap egy 500 fős népgyűlésről azt írta, hogy azon a magyarok nem vettek részt, akiknek a jelenléte egyébként fel szokott tűnni az uniós gyűléseken.⁴⁵⁷ Nem voltak tehát láthatatlanok, de ennél többet a „vezető szerepről” a dokumentumok nem jeleznek. Egy magyar vezetőt James MacNaughton is megemlíti, nem éppen hízelgő szavakkal. „Tegnap délután Wolverine-be mentem és beszéltem a magyar sztrájkvezetővel, Jimmy Kelsóval. Semmit nem voltam képes elérni. Fiatal fiú, alig valamivel több, mint 22 éves, anarchista hajlamokkal. Csak egy átkozott bolond. A fiatalság önteltségével bír, természetesen semmit nem lehet vele kezdeni.” A fiatalember kilétét nem sikerült meghatározni, pusztán annyi adat van róla, hogy Wolverine-nek valóban volt egy ilyen nevű, magyarországi születésű lakója, aki 1909-ben lépett Amerika földjére.⁴⁵⁸

A sztrájkban való aktivitás mértékéről az első két hónap munkaügyi statisztikái azt mutatják, hogy a finnek, horvátok és szlovének voltak a legaktívabbak, akiket az olaszok, oroszok és lengyelek követtek. Arányszámuk szerint a finneknél, szlovéneknél kisebb összlétszámú horvátok léptek sztrájkba a legnagyobb mértékben. A Calumet & Hecla horvát bányamunkásainak 94 százaléka tette le a munkát, a világhíres Red Jacket tárnában pedig a 72 horvátból mindössze egy maradt munkában.⁴⁵⁹ A „magyarok bányájáról”, a kearsarge-i 3. számúról nincs ilyen adatunk, a közvetett információk ellenben azt jelzik, hogy itt is szinte teljesen megszűnt a munka. Fél évvel később,

455 Uo. A lap vezércikkben is foglalkozott ezzel: Magyar betegség. *Szabadság*, 1913. augusztus 1.

456 Csata Calumetben. *Előre*, 1913. október 24. 1. Az Asher Agency fegyvereseiről: Palmer 1914: 8, 60; House 1914: 2342.

457 *The Calumet News*, October 27, 1913. p. 1.

458 James MacNaughton Quiny Shawnak, August 26, 1913, idézi Kaunonen–Goings 2013: 67. A WFM nyilvántartásában más magyarok társaságában szerepel egy James Kaliso/Kalcso, 256. oldal. Vö. US Federal Census 1910, Calumet, Houghton, Michigan, ED 107, sheet 11A, family 168. – James Kelco, 19 éves, házass, felesége Agnas. Mellettük lakik a 22 éves Frank Kelco feleségével, ő 1908-ban érkezett. Bevándorlásukról, származásukról nem sikerült adatot találni, nevük valószínűleg amerikanizált, vagy felvett név.

459 Kaunonen–Goings 2013: 113.

1914. január elején a WFM kimutatása szerint North Kearsarge eredeti munkáslétszáma 450 fő volt, akkor 135 fő dolgozott. Wolverine-ben ez az arány 500, illetve 141. South Kearsarge-on viszont több *scab* volt (270), mint rendes munkás (255), és hatvan odaszállított idegen munkásról tudtak.⁴⁶⁰ A részvételi arányokra utal, hogy az Italian Hall tragédiáját követően Charles Moyer egy bizottságot állított föl annak megvitatására és eldöntésére, hogy mi legyen a WFM álláspontja, s mik legyenek a közvetlen elvégzendő feladatok. A bizottságot 38 finn, 8 svéd, 4 olasz, 8 horvát és 4 magyar munkás alkotta.⁴⁶¹ A magyarok tevékeny jelenléte tehát az aktivisták és a résztvevők szélesebb szintjén egyaránt érvényesült, de nagyjából az arányszámuknak megfelelően, s nem a többiek rovására.

A megosztottság és az összetartás feszültségét napi szinten befolyásolta az eseményekkel kapcsolatos információk töredékessége. A hírek, híresztelések özönében lehetetlen volt tisztán látni. Annak megítélése pedig, hogy hányan sztrájkolnak, vagy a zavargásokat a sztrájkolók, avagy épp ellenkezőleg, a hatóságok emberei okozták, attól függött, hogy ki melyik térfélen állt, s milyen forrásból tájékozódott. A társulatok befolyása, sőt ellenőrzése alatt álló sajtó egyoldalú híreit a Hancockban működő finn szocialista-unionista sajtóvállalat (Työmies Publishing Company) azzal próbálta el-
lensúlyozni, hogy a finn napilapon kívül kiadta az angol nyelvű *Miners' Bulletin*-t, s egy idő után előbb olaszul, majd más nyelveken is megjelentetett ezen belül oldalakat. Pár számot egy magyar nyelvű verzió, a *Bányász Híradó* is megélt (22. kép).⁴⁶² A sztrájk illetve unió párti sajtó szerint a WFM határozottan igyekezett a sztrájk térbeli kiterjedését minél gyorsabban meghatározni. Elejét akarták venni a társulatok azon törekvésének, hogy a sztrájk elszigeteltségét, vagy szűk területre korlátozódását hirdethessék. A sztrájkterület fogalmát az első napoktól használták, ami a nagy geográfiai kiterjedtségére vonatkozott, lényegében az egész Keweenaw-félszigetre Gogebic megye északi részétől kezdődően. A finn napilap a sztrájkolók (becsült) számát is azonnal közzétette, mintegy megszabva a hírfolyam ezzel kapcsolatos tartalmát és irányát. A maguk érdeke miatt a létszámot alighanem felfelé kerekítették, legalábbis az alkalmazottak számáról kiadott vállalati statisztikák fényében.⁴⁶³ További részletek kibontása nélkül is megállapítható azonban, hogy az unió sajtója körültekintően törekedett – mai szóval élve – „a napirend” meghatározására.

⁴⁶⁰ Végre vizsgálatot indít a kormányzó. *Előre*, 1914. január 8. 1. A WFM azért készített kimutatást, mert a társulatok a sztrájkolók alacsony számát akarták bizonyítani, és azt állították, hogy 11 ezren dolgoznak 2400 sztrájkolóval szemben. A sztrájkolók számához lásd Kaunonen 2010: 127; Kaunonen–Goings 2013: 113–114.

⁴⁶¹ Calumet & Hecla labor spy report, Dec. 25, 1913. – idézi Kaunonen–Goings 2013: 192.

⁴⁶² A sajtóvállalatról: Kaunonen 2010: 89–104; Kaunonen–Goings 2013: 121–122. A magyar nyelvű oldalból példányokat őriz a Keweenaw Historical Park történeti gyűjteménye.

⁴⁶³ Kaunonen–Goings 2013: 115. – július 25-én 15 ezer, július 30-án több mint 18 ezer sztrájkolóról írtak. A Munkaügyi Minisztérium jelentése szerint a sztrájk kezdetén a területen 14 278 munkás állt alkalmazásban, lásd Palmer 1914: 42.

BÁNYÁSZ HIRADÓ.

A TÁRSASÁGOK GARAZDALKODÁSA.

Tisztességes embereket importálnak New Yorkból sztrájköröknek. — Hamis vallomások az ügynökök részéről. Becsapják amunkásokat.

Az itteni rézbánya bárók látják, hogy a sztrájkon levő munkásokat céljaiknak előrevitelében megnevelhetik, a munkások harcait letörni képtelenek. A sztrájkolók közül nem toborozhatnak sztrájköröket és így elhatározták, hogy New Yorkból hozatnak sztrájköröket. Az elmúlt pénteken, azaz e-hő 19-én reggel két órakor, harmincegy sztrájkör érkezett Hancóckba és a vonat kocsi ajtajai bevoltak zárvatovább mint két óra hosszat megérkezésük után, vagyis egynegyed öt óraig. Amidőn kibocsájtották őket, egy esomo deputy, katonaság és a titkos rendőrség kíséretében elszállásolták őket a bánya mellett levő talpnyalók házaiban. Azonban midőn gyalogoltak föl a bánya hegynek látták a körmenetet és elszállásolás után, mondtak hogy kiakarnak menni a városba, de nem engedtek őket, és így szétszaladt a tömeg ki merre látott. A sztrájkolók ezt látták, segítségükre siettek és kszdezték mi a baj? Feleltek a szegény emberek, hogy szeretnének egy biztos helyet, hogy megmeneküljenek a lelketlen bánya társaságok karmai között, mert ők nem akarják azt a piszkos munkát elvállalni és munkástársai ellen küzdeni. És így volt nekik egy biztos helyük, ahol étkezés és minden ellátás megvolt a számukra és senki sem nyulhatott hozzájuk. Előadták: a midőn New Yorkba munkát attak nekik, azt mondták az ügynökök, hogy a sztrájk már megszűnt és csak egy pár ember van kin sztrájkon. Igérték nekik jó fizetést és állandó munkát. **A szerződést amelyet az ügynökök állítottak ki, minden szó németül volt rajta, kivéve a "sztrájk" szó volt angolul és mivel angolul nem tudtak, tehát így becsapták őket.** A midőn megérkeztek látták atüntető körmenetet és mindjart rájöttek a gazember ügynökök bázugságaira és arar, hogy a sztrájk még mintig tart, tehát ők inkább ülnek egy évet a börtönbe ha másképen nem lehet, de sztrájköröknek még sem szegődnek. Továbbá, hogy a kofferjaikat az ügynökök adták és a feladó az ügynökök kezében van. Intézkedtünk, hogy a kofferjainkat, minden ruhanemű és más ingó tárgyaikat megkapjuk. Midőn az irodában keserves helyzetűket előadták, kilenez New Yorki meserséges gyilkos borohtant az épületbe, hogy letartóztassák a szegény becsapott munkásokat, akiket sztrájköröknek hozattak ide, de nem sikerült nekik, mert a sztrájkolók megakadályozták ebbeni munkájukban. Másnap azután eltávoztak e vidékről ezek a munkások. Így tehát a Kvinzi bánya társaságnak Egyezer Dollárja ismét fűesba ment.

FELMETETTEK.

Fodor Lajos Tagtársunkat a gyilkosság és emberölés vádjai alól felmentették anélkül, hogy egy tanut is a tövénység elé vittünk volna ártatlanságának bizonyítására. E vádat a Houghton County alserifje adta be elene. A Nyugati Bányászok Szövetségének ügyvédjei kérték a tövényséket, hogy küldje az ügyészt és vizsgálják át a helyet ahol a lövés történt és az elég vallomás lesz az ügyre vonatkozólag. Tényleg ki is ment azon a nap az ügyész a mi ügyvédekkel és fényes tanu jelét adta az éféskamrába levő golyolyuk ahol Fodor volt elbujva hogy nem lőtt a sárka esikós, fakó alserifre és így az ügyész elejtette Fodor tagtársunkellen a vádat elejtette és a törvényszék folyó hó 20-án Fodor Lajost szabadlábra helyezte. Hanem altan ő volt az, aki Fodorra rálőtt. A tarka barka, sárka esikós alserif ott volt a tövényszéki épületbe amidőn a fölmentést kihirdették és szegényébe úgy akarta csinálnimint a kutya az asztal alá bujni, de nem lehetett, mert sokan voltak a teremben. Megkapta ő is a magáét amit keresett, elég volt neki.

22. kép. Miners' Bulletin, 1913. augusztus 8, Bányász Híradó című betéte

Magyar viszonylatban az ellentmondásos hírekre, illetve az általuk keltett zavarra több példa is kínálkozik. A „legerősebb” esetnek a sztrájk kitörését követő napokban a *Szabadság* egyik beszámolója bizonyult. A sztrájk egyik magyar aktivistája, Fodor Lajos a hidegháború mélypontján közölt rövid visszaemlékezésében komoly váddal illette a clevelandi napilapot. Állítása szerint a bérharc megkezdése után öt nappal azt írták, „hogya a kormányzó kirendelte a katonaságot a rézvidékre, mert a sztrájkolók felrobbantották a városházát”. A magyar munkások ezen annyira felháborodtak, hogy rögtönzött népgyűlésre jöttek össze és elhatározták, hogy mindenki megírja véleményét a lapnak. Végül tizenhat levél ment el, és „minden magyar munkás megrendelte az Előre munkáslapot”.⁴⁶⁴

A *Szabadság* számainak átvizsgálva megállapítható, hogy ilyen tartalmú cikk, hír nem jelent meg. Könnyen azonosítható azonban az a terjedelmes, „rémnapok” hangzatos címmel közölt híryanag, amiben valóban szó esik a városházáról és sok minden egyébről. Hivatkozásuk szerint a „hatóságok második jelentését” idézték, amit a kormányzónak küldtek, s ez sokkal sötétebben festette le a helyzetet, mint a kezükben „botot, acélvesszőt” forgató bányászok keltette állítólagos rendzavarásokról szóló első jelentés. Bár a lap is elismerte – nyilván forrása alapján –, hogy ebben a sheriff eltúlozta a helyzetet, ám fenntartások nélkül közölte a következőket:

„500 felfegyverzett sztrájkoló Ahmeekből Calumetbe menetelt s ott megrohmozta a városházát. A deputy sheriffek teljesen elégtelennek mutatkoztak a vagyoni meg személyi biztonság megóvására. A feldühödött bányásznép magatartása oly fenyegetővé vált, hogy a bányaművek teljes elpusztításától lehet tartani.”⁴⁶⁵

Mindennek nem volt valóságalapja, s ez joggal felháboríthatta a helyszínen lévőket. Jó esetben is csak a zűrzavar, fejtelenség számlájára írható ez a beállítás, ám sokkal inkább a Calumet & Hecla vezérkarától eredő tudatos ferdítésről volt szó, annak érdekében, hogy a kormányzó a rézvidékre rendelje a Dél-Michiganben állomásozó, éppen hadgyakorlatra váró katonaságot. Mint ismeretes, ez meg is történt. A hír forrása valamilyen közvetett hírügynökségi jelentés lehetett, vagy egyenesen a bányavállalatok érdekében közreadott szándékos félrevezetés.⁴⁶⁶ A *Szabadság* tanult az esetből s feltehetőleg a tiltakozók leveleiből. Két nappal később jelentette meg a „hosszabb idő óta a helyszínen tartózkodó” saját tudósítójának már idézett cikkét. A későbbiekben igyekezett kiegyensúlyozott lenni, sőt, érezhetően a sztrájkoló munkásság pártjára helyezkedett, amit fenntartásokkal a magyar munkáslap is elismert: „A magyar lapok közül eddig a Szabadság is a bányászok mellett írt, egy-két esetet kivéve.” Viszont „nem nagy munkásbarátságáról tesz tanú-

⁴⁶⁴ Fodor 1951: 287. Tévesen „illinoisai rézbányászok szervezéséről” ír. Rövid angol nyelvű változat: Fodor 1984.

⁴⁶⁵ Rémnapiak Észak-Michiganben. *Szabadság*, 1913. július 26. 1. – kiemelés (félkövérrel) az eredetiben.

⁴⁶⁶ Vö. Palmer 1914: 45.

bizonyoságot” – írták – a lap december 13-i számában megjelent Csata a rézvidéken című cikke.⁴⁶⁷

Fodor Lajos maga is „áldozatául esett” a sajtóban megjelent ellenőrizetlen híreknek, bár lehet, hogy ebből inkább némi haszna származott. A bérharccal enyhén szólva nem szimpatizáló calumeti angol nyelvű napilap közölte azt a hírt, hogy a Wolverine tárna mellett egy magyar házban ellenszegültek a kiérkező sheriff-helyettesnek, aki le akarta tartóztatni Louis Soddert. Az volt a vád ellene, hogy az ő vezérletével támadták meg a helyi bánya tűzoltóját, Gust Oslont. A katonaság segítségét kérve végül „a csata három megvádolt lázadó letartóztatásával” végződött.⁴⁶⁸ A „csatát” így ismertette a *Szabadság*, amely nyilvánvalóan ugyanabból a külső forrásból dolgozott, mint a helyi lap. „Amikor rátaláltak [Sodder Lajosra a házban], revolvert rántott, de szerencsére nem találta [el] a deputyt, a ki kirántotta kezéből a fegyvert. Sodder felesége ekkor forró vizet zúdított a deputy nyaka közé. Nemsokára Sodder védelmére keltek a ház lakói s ki ahogy tudott, úgy küzdött a deputy ellen. Ezalatt kívülről is segítségükre siettek a munkások Sodderéknek, de a milícia szuronyosan állotta utjokat. Sufonia Józsefet s Vince Andrást letartóztatták közülük.”⁴⁶⁹ További részletek öt nappal később: „A Szabadság eredeti jelentést kapott a múlt hét borzalmairól.”⁴⁷⁰ Először is, nem tűzoltó, hanem fűtő volt, akinek bántalmazása miatt a letartóztatást kezdeményezték. Másodszor, nem Sodder Lajos, hanem Fodor Lajos. Harmadszor, az elfogatási parancs nem „Sodder/Fodor” ellen szólt, hanem „John Doe” nevére, akit valóban a magyarok között kerestek. Amikor az ő házába értek, tiltakozott a letartóztatás ellen, mert az adott időben nem is volt Kearsarge-on. „A házban lévő asszony nép is a pártjára állott és így békén hagyták.” Utána mentek egy másik magyar házba, hogy Fodor Lajost letartóztassák, aki az újabb cikk szerint „teljesen ártatlan volt”. Az ugyan nem derül ki, hogy őt miért akarták letartóztatni. Az ő lakásán a következők történtek:

„Az asszonyok itt is elállták a rendőrök útját, de a katonák közre fogták az épületet. Aztán beszakították az ajtót, Fodor Lajos feleségét hajánál fogva húzták ki a konyhába és belövéldöztek a házba. A többi asszonyt, akik a lövéldözés és sikoltozás hallatára előrohantak, megmagyarázható rémület fogta el s menekülni akartak. A katonák szuronyt szegezve léptek elibük s bezárták mind[et] az éléskamrába. Az ellenszegülő Fodor Lajosnét a katonák kétszer hasba szúrták bajonettel, s csak vastag ruhájának köszönheti, hogy nem szenvedett sérüléseket. Fodor Lajost és burdosait, kik az asszony segítségére siettek, letartóztatták és elvitték Houghton County börtönébe. Fodor Lajosnak ártatlanságának bizonyítására tanúi vannak. Ő már kint van, mert a sükség

467 A michigani sztrájk. *Előre*, 1913. december 16. 1.

468 Deputies resisted making arrest. *The Calumet News*, August 1, 1913. p. 1.

469 Rézbányászok bérharca. Három magyar munkást letartóztattak. *Szabadság*, 1913. augusztus 2. 2.

470 A munkásság árulói. *Szabadság*, 1913. augusztus 7. 1.

ezeröttszáz dollár biztosítékot elhelyezték számára [...] amikor Fodort letartóztatták, három éves kisgyermekét a katonák a puska tusával annyira megütötték, hogy a szegény gyerek azóta magánkívül van. Anyja azt állítja, hogy az orvosok szerint fiának sérülése soha nem gyógyuló belső bajt okozott. A vadállatias katonák e tettet azért követték el, mert a szegény gyermek sírt az anyja után.”

Az esettel a kongresszusi vizsgálat is részletesen foglalkozott. Meghallgatták Fodor Lajost, feleségét, azt a burdosát, akit vele együtt tartóztattak le, valamint az akciót vezető alsheriffet, William Heikkilát (Heikkalát). A harminckét éves Fodor Lajos elmondta, hogy tizenegy éve van Amerikában, s négy éve jött a rézvidékre. Három gyermeke van, akik már mind itt születtek (23. kép). Azt már később felesége, a huszonhat éves Fodor Boriska tette hozzá, hogy férje nem polgár, „első papírja” van. Saját házukban laknak, nem társulati tulajdonúban.⁴⁷¹ Ez egy kisebb ház volt Kearsarge-on, a Railroad Streeten.⁴⁷² Többet nem is tudunk róla. A WFM-ben „átfutó” (runstatic) tagságát 1913. május 25-én újította meg. Ekkor valamilyen nagyobb gyűlésre, összejövetelre kerülhetett sor, mert a 203. osztály fennmaradt nyilvántartási könyvébe legalább egy tucat magyarral együtt jegyezték be ismét. Tagdíját minden hónapban rendezte.⁴⁷³

Fodor a fűtő bántalmazásában véltlennek mondta magát. Ezt tárgyalásának felmentő ítéletére hivatkozva többször hangsúlyozta. A tárgyalásról az ügyész, George E. Nichols jelentése is igazolta ezt, ami szerepel a kongresszusi vizsgálat jegyzőkönyvében.⁴⁷⁴ A kérdésekre adott válaszában a sherifek durvaságát hangsúlyozta. Többször megverték mialatt a börtönbe hurcolták, majd ott is bántalmazták. Felesége vallomása számos apró részletet tartalmaz a hatóságok fellépéséről és saját védekezésükről. Mai szemmel szinte mulatságosnak hat, ám egyben világok, értékrendszerek különbségét fejezi ki, ahogy az Egyesült Államok öt kongresszusi képviselője figyelmesen hallgatja az asszony – tolmács interpretálta – nehézkes magyarázatát a *sodrófa* mibenlétéről. Az alsheriff, Heikkila jött a férjéért. Kérte tőle a papírt – a letartóztatási végzést –, az kereste a zsebében, de nem találta. Az ajtóban állt, nem akarta beengedni őket. A férfi elrántotta onnan, a hajánál fogva az udvarra lökte. Amikor vissza akart menni, egy katona puskájával megütötte. Három asszonnal a kamrába zárták, de kitörtek onnan.

471 House 1914: 901–911. (Louis Foder tolmács útján); 1069–1080 (Mrs. Boris Fodar [sic!] tolmács útján). Az alábbi idézetek innen származnak. Fodor Lajos vallomása nagyon rövid, mert a bizottság ekkor hosszas vitát folytatott arról, hogy mi a feladatuk, mi a szerepe a tanú meghallgatásának, amikor rendelkezésre áll a bírósági tárgyalás jegyzőkönyve. Meghallgatásáról rövid híradás: A kongresszusi vizsgálat. *Amerikai Magyar Népszava*, 1914. február 21. 1.

472 US Federal Census 1910, Calumet, Houghton, Michigan, ED 108, sheet 11B, family 156. – a 25. számú ház.

473 KEWE ACC WFM 203, 254–260.

474 House 1914: 1545. – George Nichols, special prosecutor, To the Board of Supervisors of Houghton County, 17 February 1914.

23. kép. Fodor Lajos és családja

„Csillagot sem mutatott? – Nem, semmit. Megpróbálta forró vízzel leönteni? – Nem, nem csináltam semmit. Nem próbált piros paprikát az arcába szórni? – Nem. Volt ön-nél bot (club)? – Nem, ami nálam volt, az nem bot, hanem az, amivel tésztát (noodles) kell csinálni, sodrófa (roller), úgy hívják.” Ekkor kellett elmagyaráznia, hogy hogyan készítenek otthon tésztát és mi az a *roller*. „Nem akartam megütni vele, a kezemben volt, amikor Heikkila bejött, tésztát gyúrtam a konyhában.”

Hosszasan faggatják arról, hogy hol volt a férje, amikor jöttek érte. Bezárkózott-e a szobába? Nem zárkózott be, de elbújt az éléskamrába. Ő, a felesége mondta neki, hogy bújjon el, amikor látta, hogy jönnek. Előbb rendőrök (officers) jöttek, azok elmentek, aztán a katonák. Három lövést hallott, kettőt egyszerre puskából adtak le, a harmadikat a sheriff a revolverével. Közelről lőtt, a kamrába, ahol a férje rejtőzött. Nem találta el. A bizottság sok részlet, más jellegű kérdés után még visszatért a pisztolyra. Ez kié volt, a férjéé? Ő nem látta, hogy a férjénél lett volna revolver, csak a sheriff kezében látott pisztolyt, ami el is sült, amikor a sheriff kinyitotta a kamra ajtaját. Másodjára elismerte, hogy a férjének volt revolvere, de az a fogason lógott, amikor a sheriff kinyitotta az ajtót. Utána volt a férje és a rendőr között a dulakodás. Végül ismét rákérdéznek, hogy amikor kirángatták az udvarra a sodrófával védekezett-e. „Nem, mert elvették. Tésztát csináltam a konyhában, amikor bejöttek.”

Évtizedekkel később, amikor már nem volt tétje a dolognak és lehetett hősi tettek-ről hírokat pengetni, Fodor Lajos megírta a maga verzióját.⁴⁷⁵ Előbb azt részletezte, hogy a sztrájk-törő kazánfűtőt mintegy tizenöten valóban igyekeztek meggyőzni. Első este szép szóval, majd miután másnap is munkába állt, „elfogtuk és úgy meggyőztük, hogy két hétig volt a kórházban. Keresték a pribékek a tetteseket, de mindaddig nem tudtak meg semmit, amíg valamelyik el nem dicsekedett a hőstettel.” Letartóztatásának történetét pedig így foglalta össze:

„Éppen hazajöttem Calumetből. Alig ültem le az asztalhoz, amikor bejött két sheriff és a gazda után érdeklődtek. Mondtam, hogy nincs itthon, hát elmentek. De alig telt el tíz perc és jött vagy ötven katona, akik rögtön körülfogták a házat, lövésre készen tartott fegyverekkel. Két sheriff bejött és mivel nem akartam megadni magam, az egyik rám lőtt. Kintről be akartak jönni a házba, de a feleségem piros paprikát hintett egy fazék vízbe és szemközt öntötte őket. De azért mégis elfogtak. Engem és a nálam lakó két bányászt bilincsbe verve a barakkba, ahonnan autón vitték a houghtoni börtönbe. Az útközben jól összeverték. A rendőrkapitány kihallgatott és aztán bevittek, helyesebben berúgtak a cellába. Másnap reggel kiengedtek biztosíték ellenében és harmadnap már megint a piketvonalon voltam.”

Amikor a fűtő kikerült a kórházból, „törvényt ült felettünk tizenkét esküd”. A tárgyalás előtt kalapot cserélt egy társával és így a fűtő nem tudta a bíró kérésére azonosítani azt a személyt, aki megütötte. „Kihallgatták a tanúmat és az esküdtszék tizenöt-percnyi tárgyalás után kijelentette, hogy nem találta bűnösnek a vádlottat.”

Fodor Lajos a sztrájk vezetőségéhez tartozott. Erre közvetve visszaemlékezése néhány fordulata is utal. „Jött a jelentés”, írta a fűtő esetéről, vagy másutt: „amerikai zászlóval háromszáz munkásnőt vezetem a bánya elé” Kearsarge-on.⁴⁷⁶ A magyar sztrájkolókat fényképpel bemutató *Előre*-cikkből az őt családjával mutató kép alá azt írták, hogy „a legtöbbször volt elfogva” (22. kép). Pontosabb szerepére vonatkozóan azonban nem sikerült forrást találni. Nem tudjuk, hogy mikor lépett be az unióba, és milyen feladatköre volt. Kétségtelen azonban, hogy a Moyer elhurcolása utáni nagy demonstráció jegyében a sztrájk 38 vezetője elleni vádemelés során a magyar szervező, Oppman mellett ő is szerepel a perbe fogottak névsorában.⁴⁷⁷

Érdeemes idézni néhány részletet annak a bányásznak a vallomásából is, akit Fodorral együtt tartóztattak le annak idején. Ő egészen más szegmensét érzékelteti a sztrájk alatti tapasztalatoknak. Neve bizonytalan, az újságok Sufonia Józsefként említik. A kongresszusi jegyzőkönyvben Joseph Sofonier néven szerepel. Ám egyik alapján sem sikerült kilétét pontosabban megállapítani. A július 31-i incidens idején Fodor Lajosnál lakott, akinél öt-hat burdos volt elszállásolva abban az időben. Mint a többiek, ő is magyar. Fodorral együtt vitték el, öt napig volt a börtönben. Amikor

475 Fodor 1951: 287–288. (A helyesírást módosítottam – F. Z.)

476 Fodor 1951: 287.

477 A névsort lásd: *The Calumet News*, January 15, 1914. p. 1.

visszajött, a szomszédok mutatták meg neki egy lövés nyomát a házban, amit az események után eltakartak, s azt nem látták a hatóságok, amikor Fodor ügyében a helyszínen vizsgálódtak. A lövöldözés után még három és fél hónapig maradt Fodoréknál. A sztrájk kezdetén, július 22-én lépett be az unióba, kb. három hónapon keresztül kapott segélyt. Januárban azonban kilépett, és elkezdett dolgozni a Kearsarge bányában. Már aznap este kapott munkát. „Miért nem kezdett korábban dolgozni. – tették föl neki a kérdést. Mert akkor még kevesen dolgoztak, egyedül nem lehetett, féltem, hogy megölnek.”⁴⁷⁸ A történethez tartozik, hogy mind őt, mind Fodor Boriskát az intézkedő alsheriff elleni ellenállásért utóbb, a sztrájk befejezése után tíz-tíz dolláros pénzbírságra ítélték.⁴⁷⁹

Ezeknek a sajtóhíreknek, a vallomásrészleteknek nem az igazságtartalma, ellentmondásossága az érdekes számunkra, mivel nem a történetek hiteles rekonstrukciója vagy az abszolút igazság – ha van ilyen egyáltalán – kiderítése a célunk. A szövegek meggyőzően mutatják, hogy a politikai érdekek és különösképpen a hatóságok akciói milyen mélyen beavatkoztak az emberek életébe. Feldúlták a mindennapjaikat, valósággal sarokba szorították őket, ahonnan nem lehetett érintetlenül kijönni. Sem fizikailag, sem képletesen, morálisan. Nem volt közbülső helyzet, csak szélső pólusok. Ebben az esetben elvileg volt valamilyen alap arra, hogy Fodor Lajost őrizetbe vegyék. Formailag alighanem nem volt rendben a dolog – bár Heikkala természetesen azt vallotta, hogy volt papír, és nem rángatta az asszonyt a hajánál fogva⁴⁸⁰ –, a durva fellépés, az agresszió azonban egyértelműen a megfélemlítést szolgálta. Az esetek sokaságában már csak ez utóbbiról volt szó. Íme, néhány további eset:

A rakodómunkás, WFM-tag Zadravetz Imrét decemberben a mohawki posta elől hurcolták el, amikor a leveleiért ment. Az utcán, ahol elfogták valami mozgolódás volt. Egy fegyveres elkapta és megfenyegette, hogy ha még egyszer idejön, a golyó a mellébe megy. Hiába tiltakozott, hogy csak a postára igyekszik. Minden indok nélkül az ahmeeki börtönbe zárták, a két hét múlva tartott tárgyaláson azonban elengedték. Vallomása szerint nem tudta, hogy mivel vádolták.⁴⁸¹ Polyák Jánost az ágyból rángatták ki, minden papír nélkül – vallotta háziasszonya, Kovács Borbála. Férje, aki amerikai állampolgár, nem volt otthon, részt vett a sztrájkban. Az asszony a zajra kiment, erre őt is letartóztatták. A deputy bántalmazta, a bordájánál megütötte. Megbilincselték, autóba tuskolták és a kerületi börtönbe zárták. Szomszédjuk, Pihár Erzsi is így járt, őt is megbilincseltek és vele együtt elvitték. Tárgyalásukon felmentették őket.⁴⁸² Amikor a kongresszusi bizottság az utóbbi károsultat meghallgatta, az *Előre* így írt:

⁴⁷⁸ House 1914: 2009–2016. A *Calumet News* és a *Szabadság* Sufonia Józsefként ír róla, lásd 468–469. jegyzet.

⁴⁷⁹ *The L'Ansel Sentinel*, May 23, 1914. p. 1.

⁴⁸⁰ House 1914: 2006–2007.

⁴⁸¹ House 1914: 1194–1198. James Zadravz meghallgatása.

⁴⁸² House 1914: 1066–1069, Barbalo (sic!) Kovacs vallomása (tolmáccsal); 1061–1066, Erzsi Pihár vallomása. Ők is amerikai polgárok.

„A mai kihallgatáson egy magyar asszonyt, Mrs. Erzs Pihárt hallgatták ki, aki egy sztrájkoló felesége és elmondta, hogy este hat deputy megrohanta lakásán, Mohawk-ban, össze-vissza rugdosták és azután börtönbe hurcolták, ahol egy napig tartották. A hurcolás közben az egyik deputy lova az asszony lábára lépett és mire a börtönbe jutott, cipője és lába teljesen át volt áztatva vérrel.”⁴⁸³

A kongresszusi vizsgálóbizottság bőven szembesült hasonló inzultusokkal. A felsorolt esetek mutatják, hogy a rendkívüli, sőt véres eseményekből a magyarok sem maradtak ki, mint ahogy a sztrájkőrök regulálásában, letörésében is aktivizálták magukat. Aki ekkor a rézbányák körzetében tartózkodott, nem maradt, maradhatott érintetlen a magánéletét is felforgató eseményeken. A sztrájkidőszak egyik hírhedtté vált drámai esetét magyar nők szenvedték el, aminek akaratán kívül egy tizennégy éves magyar kislány, Fazekas Margit volt a legfőbb kárvallottja. Ez még hónapokkal a karácsonyi tragédia előtt történt.

„Tegnapelőtt az egyik kislányunk fejlövést kapott”

Ki volt Fazekas Margit? Egy névtelen kivándorló névtelen gyermeke. Egyike a nagy Amerika-járás Magyarországról kikerült hangtalan százezreinek. Ráadásul még gyerekek, sőt, lány – többszörösen háttérbe szorított tagja egy hallgatag sokaságnak. A véletlen hirtelen felszínre dobta ugyan a nevét, ám jellemző módon még így is osztoznia kellett az elfeledettek osztályrészében. Hiába őrzi ezt a nevet számos korabeli dokumentum, drámáját hamar elfeledték, a magyarok történetéről szóló krónikák és a történeti művek egyaránt hallgatnak a történetekről.

Mit tudunk róla? Összefüggően legtöbbet saját szavaiból, noha ez is csak apró töredék. A kongresszusi bizottság 1914. február 24-én hallgatta meg Fazekas Margitot a hancocki Germania Hallban. Szavai szerint augusztusban múlt 14 éves, tehát 1899-ben született; a Wolverine nevű bányatelepen lakott anyjával és öt testvérével. Hiába kérdezték apjáról, róla nem sokat tudott, mert már régóta nem velük élt, még a sztrájk előtt elhagyta őket. Azt sem tudta, hogy apja – John – amerikai polgár-e, részt vett-e a sztrájkban. A kérdésekre angolul válaszolt. Elmondta, hogy nem itt született, három évesen hozták ki Amerikába.⁴⁸⁴ Pár héttel vallomástétele előtt – egy szűkszavú sajtóhír

⁴⁸³ A kongresszusi vizsgálat. *Előre*, 1914. február 25. 2. „Mrs Boris Fodor” esetéről is beszámolnak. Az *Amerikai Magyar Népszava*, 1914. február 28. 3. ugyanerről ezt emelte ki: „Mrs. Pihár lakásának az ajtaja előtt állott, amikor több deputy sheriff rája rontott, megkötözte és egy automobilba dobta, mely az Eagle River-i fogházba szállította az ártatlan asszonyt. Amikor a fogház elé érkezett, észre vette, hogy lába erősen vérzik. A bíró bail ellenében szabadon bocsátotta Mrs Pihárt, az esküdtszék pedig teljesen felmentette, mert a sheriffek semmiféle vádat nem tudtak ellene felhozni.” Ugyanitt a másik két asszony meghallgatásáról is közölnek részleteket.

⁴⁸⁴ House 1914: 1163–1164.

szerint –, január 18-án a magyar református templomban keresztelték meg Julianna nevű testvérét. A bejegyzés szerint az apa, Fazekas János a Borsod megyei Szendrőből származott, édesanyja, Veres Julianna az abaúji Szilasról. A keresztszülők a helyben jól ismert szendrőládi házaspár, Joó István és neje, Rőczey (Rőcsei) Zsuzsánna voltak. A keresztelő híre a mondottak fényében meglepő, bár a lapból az nem derül ki, hogy azon az apja is jelen volt-e. Talán tudatos elhallgatásról, közösségi önkontrollról van szó, talán a gyermek apjának kiléte sem volt egyértelmű. Mindezt nem tudjuk.⁴⁸⁵ Margit vallomása szerint egyértelmű, hogy legkisebb testvére megszületésekor Fazekas János nem élt együtt családjával. Nem mondható tehát, hogy harmonikus családi élet vette volna körül.

Más források csak részben segítenek, hogy tisztábban lássunk a családot illetően, de a lényeges pontok megállapíthatóak. Margit 1899. augusztus 14-én született a Borsod megyei Szuahogyban. Szülei két évvel korábban kötöttek házasságot Szendrőn. A polgári anyakönyv szerint cselédek voltak, a menyasszony írástudatlansága miatt kézjegyével hitelesítette a bejegyzést. Margit születésekor már Rudabányán laktak, apja a bányában dolgozott, majd 1901 elején Amerikába távozott.⁴⁸⁶ Margitot édesanyja vitte magával a következő év nyarán, amikor követték az akkor már Kearsarge-ban tartózkodó családfőt. A Friesland nevű hajóval utaztak, amely 1902. augusztus 5-én érkezett meg Antwerpenből.⁴⁸⁷ A szülők késlekedés nélkül beléptek a református egyesület helyi osztályába. A római katolikus Fazekas János 1901-ben, református felesége 1903-ban. Margit anyját Fazekas *Istvánné* Veres Julianna néven rögzíti a református egyesület tagnyilvántartása, ami nyilvánvaló elírás. Szülőhelyeként azonban az abaúji Méhészke szerepel, ami szintén nem egyezik a keresztelőről megjelent idézett hírrel, ellenben ez az információ annyiban pontos, hogy valóban az abaúj-tornai Méhész községben született 1871-ben. Amikor belépett az egyesületbe, kedvezményezettként a Kearsarge-on lakó férjét és Margit nevű lányát nevezte meg.⁴⁸⁸ Ezek az információk megerősítik Margit vallomását, vagyis, hogy három éves gyerekként került a michigani rézbányák vidékére. Újabb források révén némi képet kaphatunk arról is, hogy miként alakult a család sorsa a sztrájk előtti időszakban.

⁴⁸⁵ *Református Híradó*, 1914. január 22. 5. – Családi hírek. (Szilas neve utóbb Bódvaszilásra változott.)

⁴⁸⁶ Hungarian Civil Registration, 1895–1980, database with images, *FamilySearch*, Margit Fazekas 04 Aug 1899; János Fazekas and Julianna Veres, 24 Nov 1897 (házasság). – A Szendrőhöz tartozó Ivánka puztán laktak, a menyasszony 1872. október 9-én született Méhészen. Fazekas János 1901-ben már Kearsarge-on van, lásd AMRE #2444.

⁴⁸⁷ New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924, database with images, *FamilySearch*, Julianna Fazekas, 1902 (tévesen, 38 évesként szerepel); Margit Fazekas, 2 éves.

⁴⁸⁸ AMRE #2444. (Fazekas János, 1901; születési helyeként Szerencset tüntették fel); #3018. (Fazekas Istvánné Veres Julianna, 1903). Slovakia Church and Synagogue Books, 1592–1935, database with images, *FamilySearch*, Julianna Veres, 02 May 1871. – Szülei cselédek, akiknek született még hat gyermekük, ebből kettő már Szendrőládon, tehát idővel (1873 után) oda költöztek. Megjegyzendő, hogy Veres Julianna házasságkötésekor más születési dátumot adott meg, lásd a 486. jegyzetet.

A népszámlálási ívek tanúsága szerint 1910-ben a tizenegy éves, angolul beszélő Margit anyjával, a 38 éves és özvegy Veres Júliával, illetve testvéreivel lakott Wolverine-ben, a Third street 89-es számú házában. Az anyja tehát az az egyik „özvegyasszony”, akiről egy korábbi fejezetben már szó volt. A házban, ahol laktak, a census során még három népes magyar családot írtak össze. Öccse, a hét éves John és húga, a három éves Lillie és a szintén három éves Joseph már Michiganben születtek; ő Magyarországon, s 1902-ben érkezett az Egyesült Államokba. Anyjának addig összesen hat gyermeke született, de az összeíráskor csak ők négyen éltek. Három középkorú férfi lakott még náluk bérlőként, ami megélhetésüket biztosíthatta, de feltehetőleg csak igen szűkös mértékben. A családfő, Veres Júlia az összeírás szerint angolul nem, csak magyarul beszélt, emiatt feltételezhető, hogy az összeírónak nem pontosan válaszolt, vagy könnyebb volt neki azt mondania, hogy özvegy, mint magyarázatokba bonyolódni.⁴⁸⁹ Rosszul éltek, s erre egyértelmű bizonyítékok maradtak fenn. Az asszony 1910-ben bíróságon vádolta be férjét, hogy molesztálta, üveget, kést vágott hozzá. A calumeti városi lap a vizsgálat eredményéről nem adott közre hírt, de azt megírta, hogy a vizsgálatig a férfi a városi fogházban ült, mert senki nem fizette ki érte az óvadékot. Az asszony egy év múlva ismét a bírósághoz fordult.⁴⁹⁰ Az összeíráskor az apa „hiánya”, illetve az anya családi állapotával kapcsolatos – más forrásokkal nem igazolható – információ ellenére a népszámlálási pillanatfelvétel kétségtelenül ugyanazt a családot jelöli, mint amelyiket más adatok alapján körvonalazni lehetett. A családjától elköltözött Fazekas Jánost a népszámláláskor Houghton egyik déli külvárosában, egy bányatelepen írták össze. *Trammer* volt a közeli Copper Range bányában, és egy munkásszállónak számító burdosházban lakott közel ötven hozzá hasonló magányos férfival együtt, egyedüli magyarként. Neve *John Hazekas*, ami épp úgy lehet elírás, mint tudatos rejtőzködés.⁴⁹¹ Fazekas Margitnak volt egy nagybátyja Calumeten. Anyjának öccse, Veres Sándor (Alex Veres/Veresh/Verish) 1912-ben itt nyerte el az amerikai állampolgárságot. A sztrájkban aktívan részt vett, egyszer zavargásért, egyszer fegyver rejtegetéséért le is fogták.⁴⁹² Összejártak? Segítette a fiatalember nehéz sorsú nővérét? – Nem tudjuk.

De térjünk vissza a vizsgálóbizottság előtt tett vallomására! Mi történt a munka ünnepén, Labor Day-kor 1913-ban? „Szeptember 1-én kimentem sztrájkországba (*picket duty*) más asszonyokkal. Le és fel vonultunk az utcákon. Körülbelül 13 rendőr volt ott, és azokon kívül, akik közel voltak hozzánk, a túloldalon voltak még néhányan.

⁴⁸⁹ US Federal Census 1910, Calumet, Houghton, Michigan, ED 107, sheet 11B, family 177.

⁴⁹⁰ Woman accuses husband. *The Calumet News*, March 21, 1910. p. 6.; *The Calumet News*, March 22, 1911. p. 7.

⁴⁹¹ US Federal Census 1910, Portage, Houghton, Michigan, ED 123, sheet 10A, family 195, John Hazekas in household of James J. Byer.

⁴⁹² Polgárlevelet kap: *The Calumet News*, February 12, 1912. House 1914: 1547. A családi kapcsolat: Hungarian Civil Registration, 1895–1980, database with images, *FamilySearch*, Sándor Veres, 15 Febr 1888 (Szendrőlád). Elhunyt Detroitban 1950-ben, Michigan Death Certificate, 1921–1942, database, *FamilySearch*, Alex Veres, 26 Jul 1950.

Körülbelül tizenhárman voltak, és mondták nekünk – egyáltalán semmi fenyegetőt nem csináltunk –, mondták, hogy menjünk haza reggelizni, és mi mondtuk, hogy épp eleget ettünk – itt tudunk maradni, épp úgy, mint ők. Semmit nem csináltunk. Valaki az asszonyok közül mondta nekik, hogy ők menjenek reggelizni, aztán hátra fordultak, és mi azt gondoltuk mennek haza reggelire. De amikor visszafordultak felénk, pisztoly volt a kezükben és lövöldözni kezdtek. Ahogy megláttam a pisztolyokat, megfordultam és futni kezdtem, és így nem tudom, mi történt azután. – Meglőttek? – Igen, uram.” A testület kérte a tanút, Margitot, mutassa meg a sebet. Levette sapkáját és megmutatta, hogy a bal füle mögött érte a golyó, de a sebet haja eltakarta. „– A golyó az agyadat érintette? – Nem tudom. Dr. Roach azt mondta, hogy az agyvelő egy része kijött, de ő visszatette, és hogy kivett egy csontot, egy kis csontot. – Mennyi ideig voltál kórházban? – Négy és fél hétig. – Semmi remény nem volt, hogy életben maradsz? – Nem uram; senki nem remélte.” Újabb kérdésekre elmondta, hogy nem az anyja küldte ki, nem is volt szó arról, hogy elengedte-e őt, hiszen csak beszóltak érte a szomszéd asszonyok, hogy megy-e velük. Aztán együtt mentek. Mindez reggel öt után történt, hét óra körül volt, amikor a lövés eltalálta. Körülbelül száz asszony volt kint, néhány férfi és négy-öt vele egykorú gyerek. Együtt meneteltek a felnőttekkel. Több kérdést tettek fel azzal kapcsolatban, hogy a sztrájkolók, vagy a felvonulók megdobálták-e kövekkel a rendőröket, a sztrájkolók használtak-e fegyvert, vagy erőszakoskodtak-e a rendőrökkel, például a kerítéshez akarták-e őket szorítani. „Nem, uram. – hangzott a válasz minden esetben. De miért futott el, kérdezték ismét. „– Akkor kezdtem el futni, amikor elsütötték a revolvereket, aztán elkezdtem szaladni, de nem tudtam, hogy merre fussak, futottam, amikor megijedtem.” Az eset a Kearsarge bánya bejáratához vezető út kereszteződésénél történt.⁴⁹³

Sebestyén Endre református lelkész így írt Kalassay Sándor esperesnek a drámai eseményről. „Tegnapelőtt az egyik kislányunk fejlődést kapott. [...] Nincs remény. Néhány perce kaptam a kórházból telefonhívásomra a választ: »semmi változás«. Röviddel a lövés után elvesztette eszméletét és azóta is eszméletén kívül van. Valószínűleg többet nem is kapja vissza.” Nevét nem írja le, hiszen ő csak „az egyik kislányunk” – *a little girl of ours* – volt. A lelkész utalt azonban arra, hogy az esperes emlékezhet rá, mert az együtt készített csoportfényképen ott áll jobb oldalt, a háttérben lévő alagsori ajtó előtt.⁴⁹⁴ A névtelenséget a megidézhető arckép ellensúlyoz(hat)ta, legalább is a címzett számára.

A lapok döbönt szavakkal tudósítottak. A polgári *Amerikai Magyar Népszava* így írt:

⁴⁹³ House 1914: 1163–1166. Fazekas Margit meghallgatásáról a magyar lapok nem írtak.

⁴⁹⁴ Sebestyén Endre Kalassay Sándor esperesnek, 1913. szeptember. 3., angol nyelven. AHFA BC Box 46/1. Vegyes Kalassay levelezés. A levélben említett fényképet nem sikerült fellelni; s az esperesi látogatásról sem került elő írásos beszámoló. A tény az 1913. évre vonatkozó esperesi jelentés rögzíti: MREZSL 2f. 132. d. 117.

„A sztrájkoló rézbányászok és a deputy sheriffek között ma végzetes összeütközés történt. A deputyk minden ok nélkül belekötöttek a Labor Day alkalmával felvonuló sztrájkolókbá majd mikor a sztrájkolók vonakodtak szétmenni, sortüzet adtak le. A munkások közül többen megsebesültek, egy *Fazekas Margit nevű 15 éves magyar leány oly súlyosan, hogy haldokolva szállították a kórházba*. A hatóságok jelentése szerint a sheriffek azért használták a fegyvereiket, mert a sztrájkolók nem akarták elhagyni a North Kearsarge-i bányatelepet, holott erre többször is felszólították őket a bányák őrzésére rendelt deputyk. A véres incidens óriási izgatottságot keltett a sztrájkolók körében. A kormányzó miliciát küldött a rend helyreállítására.”⁴⁹⁵

A *Szabadság* egyenesen A rézvidék borzalmi – megöltek egy magyar lányt címmel jelentette meg beszámolóját. A lap szerint a „brutális deputyhad” a szó soros értelmében „golyózapot” zúdított a munkásságra. „Egy tévedt golyó – olvasható a cikkben – eközben oly szerencsétlenül érte Fazekas Margitkát, az egyik derék magyar bányász viruló szépségű leánykáját, hogy halálosan találva rogyott az út porába. A gyilkos deputy golyója a fején találta a védtelen gyermeket. Véresen, eszméletlenül szállították szülői lakásába. Életben maradásához semmi remény. [...] mindenki a munka vértanújának tekinti.”⁴⁹⁶

Az *Előre* felfogásának megfelelően radikális hangot ütött meg. Vérfürdő a bányavidéken cím alatt így írt: „Egy magyar leánykát, Fazekas Margitot halálosan, több nőt meg súlyosan sebesítettek meg a felbőszült bányaőrök, ezek a valóságos pribékek.” A megtámadott nők semmivel sem adtak okot, hogy a „véredek fegyvert használnak”. A haldokló lány kórházban van, „feje hátsó részén borzalmas, golyótól származó seb tátong. Életben maradásához nincs remény.” A beszámoló szerint a felvonulót a sztrájk kezdetén kivezényelt katonaság 3. gyalogezredének legénysége kísérte. „Amikor a katonák meghallották a lövéseket, a helyszínre siettek. Akkor már egy ház tövében vérbe fagyva feküdt Fazekas Margit, akit társai oda vittek, a gyilkosok pedig a bánya belsejébe vonultak vissza.” A lap közölte azt a szóbeszédet is, hogy „az asszonyok, lányok közül valaki 'scab'-ot kiállított”, mire a rendőrök visszafordultak és „a sorokba, a nőkre lőttek”.⁴⁹⁷ Az oda kiáltott szót – ha valóban volt ilyen – valamelyik fegyveres magára vehette – „Szemét!” –, bár így nevezték a sztrájkőröket is. Egy Minnesota államban megjelenő helyi lap úgy tudósított az eseményről, hogy a bányászok és a rendőrök közötti csata (*battle*) során érte a 15 éves Fazekas Margitot a lövés a North Kearsarge bányánál – jóllehet tényleges csatáról szó sem volt. Életben maradása reménytelennek tűnt. Az incidensben részt vett tizennyolc rendőr közül egyet sem tartóztattak le. Charles Moyer, a WFM elnöke és több más vezető az aznap Hancockban tartott Labor Day-i nagygyűlésen gyilkosságnak nevezte az eseményt.⁴⁹⁸

495 *Amerikai Magyar Népszava*, 1913. szeptember 2. 1. – kiemelés az eredetiben.

496 *Szabadság*, 1913. szeptember 3. 1.

497 *Előre*, 1913. szeptember 3. 1.

498 *Warren Sheaf* (Warren, Marshall County, Minnesota), September 4, 1913. p. 6.

Hasonló kemény szavakkal élt a már említett magyar lap, az *Előre* vezércikkírója. „Gyilkosai az apára céloztak és a lányát találták el. Fazekas Margit felfogta a golyót, amelyet a gyilkosok az apára irányítottak. A golyó éppen olyan ártatlanul érte volna az apát, mint a lányát.” Az apák, a calumeti bányászok nem vétettek senki ellen, senkit és semmit nem veszélyeztettek. Csak azért szántak golyót nekik a bányatársaságok, mert a bányászok „nagyon szeretik gyermekeiket és azoknak kenyeréért harcba szálltak a bányatársaságok ellen”. A harc „az egész bányász család jobblétéért folyik”, aminek Fazekas Margit a harmadik áldozata.⁴⁹⁹ Itt a lap az augusztus 14-i seeberville-i gyilkosságra utalt. Az „első vér”, a két első áldozat két horvát bányamunkás volt. Alois Tijant és Steve Putrichot a New York-i hírhedt Waddell-Mahon detektívirodától szerződtetett fegyveres sztrájkőrök, „bányaőrök” sebesítették halálra az utóbbi házában. Egyes vélemények szerint a szélesebb közvélemény ekkor állt a sztrájkolók pártjára. A tetteseket csak több mint fél év múlva, a kongresszusi vizsgálat idején tartott bírósági tárgyaláson ítélték el.⁵⁰⁰

Az idézett cikkek hangvétele a kétségtelen túlzások ellenére érthető. Mind a bekövetkezett tragédia, mind a sztrájkolók és a rendőrök, szerződtetett bányaőrök, katonák közötti, hetek óta fennálló éles feszültség azt az érzést váltotta ki, hogy itt a vállalatok részéről valamiféle leszámolás történt. Az eset politikai magyarázata sem meglepő, ismerve a szembenálló felek elszántságát, a küzdelem hevességét. Hogy a bányaőrök vagy deputyk közül akár csak egy is tudatosan az asszonyokra lőtt volna, ezt igyekeztek eltussolni. James MacNaughton az incidens másnapján levélben magyarázkodott a vállalat bostoni elnökének. Igyekezett azt sugalmazni, hogy az 500 fős csoportosulás támadólag lépett föl, a fegyveresek pedig ártatlanok voltak. Azt nem részletezte, hogy a fegyveresek között lévő kilenc sheriff-helyettes, deputy intézkedési jogkörrel nem rendelkezett, miután az ezt szavatoló sheriff vagy rendőr nem volt jelen. Állította, hogy a konfrontáció akkor fordult válságosra, amikor egy asszony az egyik fegyveres csillagját le akarta tépni. Ezt követően pedig a lövés a csőcselék részéről érte a kislányt. Magyarán: egy sztrájkoló volt az elkövető. „Hogy ki és hogyan lőtte meg, soha nem derül ki.” Ezzel kimondatlan összhangban Cruse sheriff gyilkosság vádjával letartóztatta Fodor Lajost, azonban erre olyannyira nem volt semmilyen bizonyíték, hogy felmentették.⁵⁰¹

⁴⁹⁹ Fazekas Margit. *Előre*, 1913. szeptember 3. 6. – kiemelés az eredetiben. A névtelenül megjelent vezércikket valószínűleg a lap főszerkesztője, Tarcai Lajos írta.

⁵⁰⁰ Sarell 1914: 17–18. A michigani harc. *Előre* 1913. augusztus 16. (téves adatokkal, mintha magyarok lennének az áldozatok). Elítélésükről: *Amerikai Magyar Népszava*, 1914. február 9., 17., 18.; *Szabadság*, 1914. február 10. 1. Vö. Hoagland 2004; Lankton 2010: 197–198; Lehto 2006: 49–74.

⁵⁰¹ Lehto 2013: 128–129. A szerző lényeges állítása, hogy a fegyveresek – a „kvázi-deputyk” – ideiglenes felhatalmazása abban merült ki, hogy jelvényt és fegyvert kaptak. Cselekedni csak hatósági személy jelenlétében lett volna joguk. Ennek híján – fogalmaz – „ezeknek az embereknek a többsége – miként Seeberville-ben – egyszerűen felfegyverzett, kiképzetlen gengszter volt, akik csak zűrzavart akartak kelteni sztrájkolók között”. Uo. 128.

A megyei ügyész, Anthony Lucas szeptember végén kezdeményezte az ügy kivizsgálását. Szemtanúkat hallgattak meg, s az iménti jóslat ellenében máris kiderült, hogy ki volt a tettes. Többen megnevezték ugyanis John Laverst, aki egy társa biztatására vagy csak nyegle odaszólására a tömegbe lőtt és eltalálta Fazekas Margitot. Így nyilatkozott a csoportban lévő Fodor Lajos is. Miután látta, hogy a lövéstől a lány összeesett, rohant az orvoshoz. Ezt Dr. Andrew Roach megerősítette, aki elmondta, hogy a lányt egy székre ülve találta, a fején súlyosan megesebesítve. Csak az operáció után kezdett állapota javulni. Több, angolul nem tudó tanú is azt állította, hogy a kiabálás közben egy szót tisztán hallott: „Shoot!” (Lőj!) A többé-kevésbé egybehangzó vallomások alapján az ügyész vádeljárást kezdeményezett szándékos gyilkossági kísérlet miatt John Lavers ellen. Novemberben megtartották az előzetes vizsgálatot. Ezen eskü alatti vallomások hangzottak el. „Big Jim” MacNaughton nem volt nyugodt, az elérhető legdrágább jogászokat fogadta fel a gyanúsított védelmére. Így írt a vállalat elnökének, Quincy Shawnak: „Az agitátorok nagy felhajtást fognak ebből csinálni, és ha a lány meghal, ami nagyon valószínű, a temetésből egy hatalmas tüntetés lesz.” A tanúk szinte egybehangzóan számot adtak a felvonuló nők és a fegyveresek között kirobbant heves szópárbajról. A felvonulók kiabáltak, kezükkel zajt csaptak, de nem dobálták meg az útjukat elálló fegyvereseket. Kövekkel csak a lövöldözés után támadtak rájuk, amikor azoknak kifogyott a lőszerük. Hogy ki kezdte a reggelizés körüli perpatvart, megszözlottak a vélemények. Azon szólalkoztak össze, hogy kinek kellene inkább otthon lennie, a nőknek, hogy főzzenek, vagy a férfiaknak, hogy reggelizzenek. A kölcsönös sértegetés azonban egy ponton halálos fenyegetésbe torkollott, amikor egyikük rálőtt a fegyvertelen csapatra. John Laverst mint tettetést hárman is megnevezték, és látták, hogy az ő revolvere nem fölfelé állt, mint a többieké – akik a levegőbe, a sztrájkolók feje fölé lőttek –, hanem vízszintesen. Fodor Lajos mellett az a sztrájkoló férfi, Anton Pechauer is nevének nevezte a tettetést – korábról ismerte –, aki a földre bukott kislányt felkapta és segítségért kiabálva hátra vitte. Amikor az asszonyok meglátták, hogy ő is tiszta vér, megrémültek és elfutottak. Fodor szerint először egy Albert nevű ember lőtt a levegőbe, majd Lavers. Biztos volt benne, hogy ő találta el a tőle pár lépésre eső lányt, mert ő a pisztolyát más irányba tartotta. Joe Matich azt vallotta, hogy Lavers kétszer lőtt, egyszer biztosan a tömegbe. Fazekas Margit is vallomást tett, de lényegében semmire sem emlékezett azon kívül, hogy aznap kiment felvonulni. Annyit még fel tudott idézni, hogy voltak lövések, és hogy szaladni kezdett.⁵⁰²

Az ügyész maga nem emelt vádat, az ügyet az előzetes vizsgálat anyagával december 15-én átadta megfontolásra a Houghton megyei vádesküdszéknek. A testület úgy döntött, hogy a gyilkossági kísérlet miatt eljárás alá vont John Lavers bűnösségére nincs elegendő bizonyíték („no true bill”). Nem emeltek vádat ellene, szabadon bocsá-

⁵⁰² A helyszíni vizsgálat tanúvallomásait és az előzetes vizsgálat 11 vallomását a jogi eljárások szabályait is figyelembe véve ismerteti, elemzi: Lehto 2013: 130–136., MacNaughton levele: 131. Az ügyészi vizsgálatból néhány részletet idéz: Kaunonen–Goings 2013: 155–156.

tották. Ugyanekkor felmentettek kilenc sztrájkolót is, akiket a Labor Day-i felvonuláson elkövetett zavargással vádoltak. Fodor, Pechauer és Matich a Lavers elleni előzetes vizsgálat tanúi voltak, Angelo Rossiót, Andrew Szelest a tényfeltáráskor hallgatták meg. Sajátos véletlen, hogy a felmentettek egyike Margit nagybátyja, „Alex Verrish” volt.⁵⁰³ A pártatlan, illetve a bányászok oldalán álló sajtó a helyettes sheriff ártatlan-ságáról hozott döntést megdöbbenéssel fogadta. Így az eltévedt golyó maradt a „hivatalos” verzió, s a kétségek ellenére a kongresszusi vizsgálat sem feszegette, hogy miért nyugodott ebbe bele mindenki. Az ügyész sem folytatta az eljárást, pedig megtehetette volna. Nem próbált újabb eljárást kezdeményezni, mint annyi más esetben. Ott volt az Italian Hall tragédiája, s további drámai események, Fazekas Margit ügye mellékvágányra futott, mintha elveszítette volna jelentőségét. A jogi eljárástól függetlenül a Munkaügyi Minisztérium vizsgálata is elég egyértelműen állást foglalt, noha ennek csak morális súlya, „üzenete” volt. A január elején nyilvánosságra hozott jelentés megállapította, hogy az „egyik deputy, egy bányakapitány (munkafelügyelő) adta ki az utasítást, hogy lőjjenek”. Mintegy kilencven revolverlövést adtak le, három lövedék nyomát a sarki ház falán megtalálták, ami jelzi, hogy „a lövések egy része olyan alacsonyan szállt, hogy eltalálhatott embereket”. Mindent összesítve: fejbőltek hátulról egy gyereklányt, amiért végeredményben senkit nem vontak felelősségre. Vajon ugyanez történt volna, ha Jim MacNaughtont érte volna egy lövés? – tette fel a kérdést a sztrájk történetét a munkások szempontjából megíró két történész.⁵⁰⁴

Az úgy „kifulladásához” az is hozzájárult, amire senki nem számított: Fazekas Margit csodával határos módon felépült. Így az ártatlan gyereket ért halálos lövés miatt a sztrájkolók mellett támadt szimpátia erejét veszítette. Az orvosi szenzáció a sztrájkot nyomon követő magyar lapok ingerküszöbét nem érte el. Az *Amerikai Magyar Népszava* nem írt erről,⁵⁰⁵ a *Szabadság* pedig éppen csak utalt a felépülésére, amikor az ügyében hozott vádesküdszéki döntést hírül adta. A vezércikkben annak idején halálhírét keltő *Előre* futólag említette meg egy hírben, hogy „csak különös szerencse folytán épült fel súlyos sebéből”.⁵⁰⁶ A lap azonban később megjelentette fényké-

⁵⁰³ *The Calumet News*, January 26, 1914. p. 6. (itt a Lavers elleni vád bántalmazás), January 30, 1914. p. 2. (a vád lövés). Csak ebben a két közlésben szerepel, hogy a Fazekas-ügy „mellékeseként” a sztrájkolók egy csoportja is a vádesküdszék elé került, s felmentették őket. Erre a szakirodalom sem figyelt még föl. Lavers felmentéséről: *Szabadság*, 1914. január 26. 1; *Előre*, 1914. január 26. 1.

⁵⁰⁴ House 1914: 1547. Vö. Lakton 2010: 199–200; Kaunonen–Goings 2013: 156; Lehto 2013: 137. – Lehto itt ügyvédként állítja, hogy az ügyésznek lettek volna eszközei az újabb vádeljárás megindításához, amit az eddigi történeti irodalom nem vett figyelembe. Idézet a munkaügyi kiküldött jelentéséből: Palmer 1914: 70.

⁵⁰⁵ Az *Amerikai Magyar Népszava* idézett cikke (495. jegyzet) az adott időpontra vonatkozóan jó összefoglalót adott, de az ártatlan áldozatok kapcsán felettébb rosszul informálta olvasóit. A „boldogtalan magyar gyermekleányról”, Fazekas Margitról azt írta, hogy „a lakásán ért[e] egy orgyilkosságra szánt revolvergolyó, mellyel egy sztrájkötört akartak halálra sebezni, de ehelyett az ő ifju ártatlan életét oltotta ki.” – Három állítás, három melléfogás.

⁵⁰⁶ *Előre*, 1914. január 24. 2.

24. kép. Az egyetlen fényképes híradás a sztrájkról az amerikai magyar sajtóban

25. kép. A calumeti bányászlakások

pét a sztrájkolókról közölt képes összeállításban (24. kép), köszönhetően a szerkesztő, Tarcai Lajos látogatásának. Ő volt egyébként az egyetlen magyar újságíró, aki járt a helyszínen, de ő is csak egy rövid lelkesítő szöveget tett közzé lapjában. „A magyar asszonyok – írta – a sztrájk legbiztatóbb, legodaadóbb katonái. Reggelente és esténként gyermekeikkel – kicsinyeiket a karjukon fogva – kimennek piketelni.” Tarcai azt tervezte, hogy a sztrájkról egy képekkel ellátott füzetet jelentet meg, aminek bevételét a sztrájkolók megsegítésére fordítják. Néhány képet össze is gyűjtött, többek között Fazekas Margit fényképét, a kiadványból azonban nem lett semmi (lásd még 25. kép).⁵⁰⁷ Az amerikai magyar bányászok heti újságja, a *Magyar Bányászlap* nem foglalkozott Fazekas Margit esetével, igaz, a lap csak 1914-től jelent meg folyamatosan. Az amerikai magyar reformátusok egyházi sajtója szintén figyelmen kívül hagyta az ügyet, pedig a kislány – mint láttuk – a magyar egyházhoz tartozott. Neve csupán egy apró egyházi híradásban bukkant fel újra 1914. május végén; a hír azonban közvetve így is megerősíti felépülését: „Dalos Teréz, Fazekas Margit, Sipos Ersébet az ünnepre rendbe hozzák a [kearsarge-i] templomot és az iskola helyiséget”.⁵⁰⁸

A magyar sajtóval ellentétben a rézvidék finn szocialista napilapja egy kiadványában Fazekas Margitot is számba vették a sztrájkban kitűnt, hősiessen helytálló nők között. A *Työmiehen Joulu* (Munkások karácsonya) szép cikkben írt róla és a fényképét is közölte.⁵⁰⁹ Ez a kép az esemény 100 éves évfordulóján a sztrájk emlékét felelevenítő történeti blogra is kikerült.⁵¹⁰ Margit a véres rézvidéki sztrájk egyik történeti szimbólumává vált. Fennmaradt róla egy másik fénykép a Quincy Mining Company bányatársaság iratai között. Ennél a vállalatnál viszonylag kevés magyar dolgozott. Ez a felvétel még nem ismert, ebben a munkában jelenik meg először (26. kép).⁵¹¹ Ezzel talán a kivándorolt magyarok emlékezetében is helyet kaphat – jó száz évvel az események után.

Fazekas Margit későbbi életéről kevés információt lehetett kideríteni. Nem tudjuk, hogy agyi sérülése a sikeres operáció ellenére nem járt-e tartós károsodással. Az orvos, Dr. Rouch kezdetben többször utalt erre, mint hosszabb távú lehetséges veszélyre.⁵¹² Felépülését azonban megerősíti az a tény, hogy Margit rövid időn belül férjhez ment.

⁵⁰⁷ Tarcai Lajos a WFM meghívására október 3-án éjjel utazott Michiganbe, *Előre*, 1913. október 3. 6. Útjáról írt rövid cikke: A michigani rézbánya vidéken. *Előre*, 1913. október 14. 6. – A tervezett füzetet 10 centért akarták árusítani. Tarcai az *Előre* 1914. évi naptárában közölt egy cikket tapasztalatairól, a sztrájkról, lásd Tarcai 1915. Lehetséges, hogy ez lett volna a füzet tartalma. A naptárnak jelenleg nincs fellelhető példánya, a Munkásmozgalmi Múzeum Könyvtáráé időközben elkallódott (1985-ben még láttam). Lásd még Tarcai 1936.

⁵⁰⁸ *Református Híradó*, 1914. május 28. 5.

⁵⁰⁹ Aaltonen 1913: 23.

⁵¹⁰ <http://1913copperstrike.blogspot.hu/p/strike-specific.html> (2019. szeptember 8.)

⁵¹¹ Pozitív, 8 cm × 12 cm. Calumet & Hecla Mining Company Collection, MTUA, image# Acc-88-400-001-008-001.

⁵¹² Vö. Lehto 2013: 128–129., 133.

26. kép. Fazekas Margit felgyógyulása után 1914-ben

Még nem töltötte be a tizennyolcadik életét, amikor 1915. július 2-án házasságot kötött Dorkó Józseffel, egy 21 éves, trummerként dolgozó bányamunkással.⁵¹³ Utóbb New Jerseybe költöztek: Piscataway, majd New Brunswick lakói lettek. Az anyját követhették, aki öt gyermekével 1920-ban már szintén az utóbbi városban lakott. Apját évek óta az egyik állami őrültekházában ápolták, feltehetőleg a hátramaradt család tudtával.⁵¹⁴ Fazekas Margitnak négy gyermeke született, mind New Jerseyben, 1919-et követően. Életük későbbi – korántsem felhőtlen – alakulása már nem tartozik szorosan a rézvidék történetéhez. Mindenesetre újabb fordulat, hogy az 1940-es években Margit házvezetőnő (*servant*) lett Eugen Agger (1879–1966), a Rutgers University közgazdász professzorának házában. A végpont 1953, Fazekas Margitot ekkor helyezték örök nyugalomra New Brunswickon a Van Liew sírkertben.⁵¹⁵ A közelben lévő Elmwood temetőben anyjának és apjának (!) közös síremléket állítottatott valamelyik gyermeke.⁵¹⁶

Gyászmagyarok, közösségi konfliktusok

Az összecsapások, véres események mellett – amiket többnyire nem a sztrájkolók, hanem a bányabárok által szerződöttetett hivatásos „detektívek”, felfegyverzett helyettes sheriffek idéztek elő – a mindennapi sztrájk-tapasztalatok másik fő vonulata a munkába-állás vagy távolmaradás körül forgott. Röviden: szabad-e munkát vállalni, amikor mások a nagyobb bérért letették a munkát? Kik a „gyászmagyarok”, vagyis kik a sztrájktrőrök, hogyan kell hozzájuk viszonyulni? A kérdés a társas viszonyokat mélyen meghatározta, s alkalmas volt arra, hogy az egymás közötti sérelmeknek kifejeződést adjon. A dilemma ugyanakkor összefonódott a munkásszolidaritás eszméjével, más megfogalmazásban: a bevándorolt munkások bevétele koncentrált életfelfogása és a kollektív önvédelmi erőfeszítések közötti konfliktus nehéz kérdésével.

A sztrájktrőrök elítélése, az ellenük folytatott kampányok és akciók a sztrájk kezdetétől mindvégig napirenden voltak. Már a sztrájk bejelentésének előestéjén figyelmeztette a magyar munkásokat a szervező, Oppman Mór idézett levelében, hogy tartsák

⁵¹³ Michigan Marriages, 1868–1925, database, *FamilySearch*. Itt apja neve John Fazekas.

⁵¹⁴ Julia Fazekas: New Brunswick City Directory 1919: 280, database on-line, *Ancestry*; US Federal Census 1920, New Brunswick, Ward 3, Middlesex, New Jersey, ED 21, sheet 6B, family 121. Ionia State Hospital, US World War I Draft Registration Cards, 1917–1918, database with images, *FamilySearch*, John Fozekas, 1917–1918 (írástudatlan); US Federal Census, 1920, database with images, *FamilySearch*, John Fozekas, Berlin, Ionia, Michigan, ED 67, sheet 2A, line 23.

⁵¹⁵ US Federal Census 1930, Piscataway, Middlesex, New Jersey, ED 97, sheet 9B, family 213; US Federal Census 1940, Piscataway, Middlesex, New Jersey, ED 12-134, sheet 2A, family 26. – Margaret Dorko in household of Eugene Agger; Margaret Dorko, 1899–1953; Findagrave.com, Memorial ID: 86082148.

⁵¹⁶ Felirata: „Fazekas/Father/John/1872–1931 // Mother/Julia/1872–1960”. Elmwood Cemetery. findagrave.com, Memorial ID: 178979855.

távol magukat a területtől, mert a bányatársaságok elkezdtek szervezni a sztrájktrőket. Volt egy előzetes rossz példa is, még 1912-ből. Akkor Boston bányatelepen egy felvonóbaleset miatt léptek sztrájkba a munkások. A társulat gondatlansága és a munkások védtelensége miatt mondták ki a sztrájkot, és egyben bérnövelést is kértek. A sztrájkbizottságban a magyarokat Kondás János képviselte, aki egyike volt a legkorábban ide vetődött magyar bányamunkásoknak. A bányai igazgatóság a kivárára játszott, közben a WFM megígérte, hogy segíyezi a sztrájkoló munkásokat, nem is csak az unió tagjait. Két hét elteltével a magyarokat kezdték munkára csábítani, mégpedig a sztrájkbizottság volt magyar tagja és egy magyar műszakvezető, ún. „shift boss”. Papírt írtattak alá a munkásokkal, és vitték azt az igazgatóságra, hogy ezek munkába akarnak állni. Hasonlóképpen rászedték később az olaszokat is egy olasz munkás vezérletével. A bányatársulat közben a követeléseket mind teljesítette. Vélhetően azért, mert a társulat meg akarta előzni, hogy bányászai belépjenek a Bányászok Nyugati Szövetségébe. Az eset szinte főpróbája volt a későbbieknek, s egyúttal jól megmutatta a belső töréseket. „Fölvívjuk a magyarság figyelmét – írta Oppman az esetről a szocialista hetilapban –, hogy ha ezen két áruló egyénnel találkozunk, fogadják őket méltóképpen. Máskülönben [...] a munkásság között általános megvetésnek örvendenek”⁵¹⁷

Egy évvel később, a nagy sztrájk idején a sztrájktrőket a nem unionista munkások és a polgári lapok többsége is megbélyegezte. A szóbeli nyilatkozatok, a „gyászmagyarok” verbális kipellengérezése azonban a könnyebb megoldást jelentette ahhoz képest, hogy mit lehetett tenni a helyszínen, az események sűrűjében. Két, egymással összefüggő alapkérdés merült fel. Egyrészt: hogyan lehet szankcionálni, kiközösíteni a szkebeket, amikor itt vannak közöttünk? Másrészt: meddig tartható fenn a munka megtagadása, amikor már ténylegesen *nincs* egy fillér sem a családi kasszában? Az utóbbira előzetesen csak egy szemléletes példa Fodor Lajos többször idézett emlékezéséből, a WFM segélyét megelőző időszakra vonatkozóan: „Az én szomszédom is beszökött dolgozni és amikor megkérdezték, hogy miért tette, az volt a válasza, hogy mivel az unió nem ad készpénz segélyt, nem tud korpát venni a tehénnek.”⁵¹⁸

Aki az első két napon nem csatlakozott a sztrájkhoz, azt a többiek akár erőszakot is alkalmazva tartották távol a bányáktól. Ami zavargás ekkor előfordult, lényegében ebből fakadt. A bányák leálltak, s amikor a vállalatok újra akartak indulni, új helyzet állt elő. Nincs sztrájktrő – ezt közölték a lapok, miután a vállalatok felhívták a munkásokat a munka felvételére. Július 29-én reggel megszólaltak a sípok, hogy a munkások térjenek vissza a bányákba, de hiába.⁵¹⁹ Megint másként

⁵¹⁷ Michigan bányászok. *Testvériség*, 1912. augusztus 1. 3.

⁵¹⁸ Fodor 1951: 287. Az 1910-es népszámláláskor szomszédja Kruppa Mihály volt, akinél 14 magyar bányamunkás lakott, lásd US Federal Census 1910, Calumet, Houghton, Michigan, ED 108, sheet 11B, family 157.

⁵¹⁹ Nincs sztrájktrő. *Szabadság*, 1913. július 30. 1. A felhívás hírei az előző napi számban. Lásd még *Előre*, 1913. július 30.

merült fel a sztrájktrőrök kérdése, amikor a társulatok idegenből hozott munkásokat kezdtek alkalmazni. Először a Quincy Mine Company, majd a Calumet & Hecla lépett erre az útra.⁵²⁰ A szkebek ügyét tehát nem lehet elvonatkoztatni a sztrájk menetétől, s tágabban: az időtől.

A Red Jacketi Első Magyar Betegsegélyző Egylet szeptember 1-jén rendkívüli gyűlést tartott és titkos szavazással hét tagot kizárt az egyletből. A lapoknak szétküldött hivatalos közleményben többek között ezt írják: „Tudvalevőleg itten az öszszmunkásság bérharcban van és ők nem csatlakoztak hozzánk, sőt ellenkezőleg, eladták önönmagukat a bányatársaságnak sztrájktrőrökké szegődve és gyalázatot hozva az Amerikában élő magyarság jó hírnévére és becsületére.”⁵²¹ A gyűlésre a sztrájkolók és a „deputyk” közötti összeütközést követően került sor, vagyis azután, hogy Fazekas Margitot súlyosan megsebesítették. Erre a nyilatkozat nem utal, de arra igen, hogy az összeütközés épp a sztrájktrőrök miatt történt. A határozattal és a megbélyegzettek névsorának közreadásával valóságos kizárási hullám vette kezdetét. Ez tűnt a gyászmagyarok kiközösítése legkézenfekvőbb és leghatékonyabb eszközének. A *Szabadság* az első alkalommal már vezércikkben foglalkozott a kérdéssel. Azzal a felütéssel, hogy nem szokták a „sztrájktrőrök magyarok viselt dolgait takargatni”, felhívták a figyelmet az eljárás jogi megalapozatlanságára. „A törvény elismeri a sztrájk jogát az Egyesült Államokban, de ugyanakkor azoknak a jogát is elismeri, akik nem sztrájkolnak. Olyan alapszabálya nincs egyetlen egyletnek sem, amely a nem sztrájkolókat vagy sztrájktrőröket kivetné a tagok sorából.” A felháborodás, a megtorlási szándék jogos, de nincs törvényes alap az egyleti kizárára. Nincs más megoldás, mint hogy a magyarság „társadalmilag bojkottálja a társadalmi bűnök elkövetőit”.⁵²² A figyelmeztetés ellenére a sztrájktrőrök büntetésének ez maradt a legfőbb eszköze. Az indulatok akkor törtek igazán magasra, amikor az egyik egyletből kizárt tagokat egy másik befogadta. Egy tizenegy névből álló „szomorú névsor” közreadása kapcsán Rácz János, a Red Jacketi Első Magyar Betegsegélyző Egylet elnöke megjegyezte: „Azonban sajnálattal kell leírnom, hogy a Verhovay Egylet 105-ik fiókja nem átallotta tagul felvenni a másik egyletből kidobott scabeket. Én is tagja vagyok a Verhovay Egylet 105-i fiókjának és teljesen elítélem ezt a fiókot, amiért scabeket vesz fel tagul.”⁵²³ Itt finom különbségről van, illetve lenne szó. A *kizárás* és a *felvétel* más megítélés alá esik. Az előzővel szemben az utóbbi legális eszköze lehetett volna a „társadalmi bojkott” érvényesítésének, ám ezzel az egylet nem élt. Indokaikat azonban nem ismerjük.

⁵²⁰ Az első csapat szeptember 19-én reggel érkezett meg Hancockba. A Quincyt a New Yorkban működő, kétes hírű Austro-American Labor Agency látta el sztrájktrőrökkel, amely feltehetően a magyarok között is toborzott munkásokat, volt ugyanis magyar nyelvű szerződés-nyomtatványa, lásd Palmer 1914: 62–64; Kaunonen–Goings 2013: 148. Az intézményről: Scab-szállítás Michiganbe. *Előre*, 1913. december 22. 1.

⁵²¹ A red jacketi hét gyászmagyar. *Szabadság*, 1913. szeptember 8. 3.

⁵²² A red jacketi hét gyászmagyar (vezércikk). *Szabadság*, 1913. szeptember 8. 2.

⁵²³ Akik elvesztették a fejüket. *Előre*, 1914. március 28.

A *Szabadság* és az *Előre* együtt tíz hírt, cikket közölt a magyar sztrájktrőkről, és összesen 54 személyt neveztek meg, akiket ily módon nyilvánosan megbélyegeztek. Az amerikai magyar bányászok szócsöveként 1914-ben indult, ily módon az eseményekbe csak később bekapcsolódó *Magyar Bányászlap* más módszert követett. Pontosabban, megmaradt annál, hogy maga is kérte az olvasóit: „ne menjünk oda dolgozni, a hol ő előlük szedjük el a panaszos és sovány enivalót”. A beküldött neveket pedig még „elrettentő példaként” sem közölte, mert nem akarták a lapot bepiszkolni azzal, hogy „ilyen elvetemült szemeteknek a nevét” kinyomtassák.⁵²⁴ Az érzelgős hangvétel, az együttérzés szövegei mellett mást nem vetettek fel. Ne adj isten, anyagi segítség nyújtását a „michigani hóvidéken” szenvedő „magyar testvéreknek”, akik nem képesek apró gyermekeiket téli ruhával ellátni.

Az egyházi források jóvoltából képet tudunk alkotni arról, hogy hogyan reagáltak az egyház tagjai – lelkészüket is beleértve – a munkabeszüntetés *versus* munkába állás nehéz dilemmájára. Urbán Endre a sztrájk alatti hangulatot a következő szavakkal jellemezte nem sokkal megérkezése után, 1914 január elején: „A munkaviszonyok tekintetében semmi jót nem írhatok, míg az unio bírja fizetni a betegséget, a nép hallgat reá, ezalatt pedig tömegesen érkeznek az új munkások. Sztrájkolók és sztrájktrők, a hol lehet, rágalmazzák egymást. Így karácsony előtt egyik unionista kitalálta, hogy az urvacsorai kenyeret és bort egy sztrájktrő család adja és mérget tesz belé. A nép persze felül mindenféle bolond beszédre. Mindezeknek ellenére elég jól érzem magam. Olyan dolgok, a melyeknek oka nem vagyok, engem nem nagyon érdekelnek. A templomot a számarányhoz képest nagyon szépen látogatják.”⁵²⁵ Az unio nem betegséget biztosított, hanem – mint láttuk – szeptember 1-től készpénzzel segítette a sztrájkolókat. Más jövedelem, bevétel híján egyedül ez biztosította a megélhetést. Ha kiderült, hogy valaki az uniós segély mellett is „beszökött” a bányába, az súlyos kiközösítésben részesült. Annak is nagyon rossz visszhangja lett, ha valaki igénybe vette a támogatást, majd kilépett az unióból és beállt munkába. Ha ilyesmi felszínre került – ez többször is megtörtént –, az egyéni okok, a döntés megindokolása homályban maradt, az erkölcsi megbélyegzés mindent áthatott.⁵²⁶

Urbán Endre egy másik levelében leír egy konkrét esetet. Az amerikai tapasztalatokkal még alig rendelkező, máris az események sűrűjébe csöppent lelkész előljárójához fordult erkölcsi segítségért. A református egyesület 4-5 tagja munkába állt, mire a helyi osztály levelet írt a „vezértestülethez”, vagyis a központi titkársághoz,

⁵²⁴ Panaszos kenyér. *Magyar Bányászlap*, 1914. április 3.

⁵²⁵ Urbán Endre Kalassay Sándor esperesnek, 1914. január 7. AHFA BC Box 31/261.

⁵²⁶ „A sztrájktrésre vállalkozott gyászmagyarok szomorú névsora” után egy hír így végződik: „Mindezek eleinte megtömték kamráikat az unio segítségéből, igénybe vettek minden segítséget s azután cserbenhagyták küzdő társaikat. Bizonyos azonban, hogy a jutalom annak idején nem fog elmaradni.” – *Előre*, 1914. február. 12. 1.

hogy ezeket a tagokat zárják ki az egyesületből. A gondnok szerint a kizárandók az egyház „legbuzgóbb adakozói voltak mindig”, köztük katolikus vallásúak is. A három hónapja Amerikába érkezett lelkész abban a hitben volt, hogy a kérést elutasítják, ami szerinte amúgy sem volt „alapszabályszerű”. A központi titkár válaszában, amit Sipos József jegyzőnek küldött, megdöbben. „Ez a levél – fogalmazott – nem más, mint sztrájkra buzdítás, több helyen hangoztatja a titkár úr, hogy fel se tételezte, hogy az itteni munkásság között gyásmagyar akadjon; utasításul adja a jegyzőnek, hogy az illetőktől a tagsági díjat el ne fogadja és biztosra igéri az az illetőknek az egyesületből való kizárását, mert amint írja, »ő ismeri a vezértestület tagjainak gondolkozását«. Kitanítja azután a jegyzőt, hogy az illetőket az itteni osztály zárja ki, ha nem felebbeznek az illetők, a kizárás így is végérvényes lesz, csak felebbezés útján megy a dolog a vezértestülethez.” A titkár levelét a lelkész lelkiismeretlenségnek tartotta, ami „az itteni református egyházat tönkretelheti, [...] izgatásával a népet vesztébe viszi”. Emiatt fordult az espereshez, hogy próbálja elérni a meggondolatlan levél „reparálását”. Megjegyezhetjük, hogy a legbuzgóbb, katolikus adakozókra való utalás elsősorban Kruppa Mihályra – Fodor Lajos szomszédjára – vonatkozott, aki valóban a kezdetektől élen járt az egyház támogatásában, és akit nyilvánosan is megbélyegeztek mint sztrájktrótt. A Red Jacketi Egylet már szeptemberben kizárta soraiból, s ő hiába tiltakozott, hogy félreértésről van szó, újból annak nyilvánították, mondván, hogy épp olyan, mint a többi.⁵²⁷

Urbán levelének van egy részlete, ami azon túl, hogy az ő sztrájkjal kapcsolatos egyoldalú felfogását jól mutatja, számot ad a munkások alapvető dilemmájáról: „A már-már csendesülni kezdő hangulatot – írja – ez a levél ismét fellázította, most már mindenkit ki akarnak zárni, a ki az utcán nem ordít és nem ízetlenkedik. Most, a mikor naponként hozzák a munkásokat a vonatok és a mikor már van bánya, a hol minden hely be van töltve!” Majd még hozzáteszi: „Itt most a nép halált kiált mindenkire, a ki a javát akarja, azért nem olvastam fel nagytiszteletű ur levelének az ezen állapotokra vonatkozó bölcs és nagyon helyes sorait. Isten mentsen most ettől! Most még az izgatók kellenek: a zsidó szervező és az ennek szolgálatába szegődött ref. egyesületi titkár.”⁵²⁸

Közbevetőleg meg kell jegyezni, hogy az „izgatók” elleni kampány az Italian Hall tragédiája után sem csendesült, inkább megerősödött. Megfenyegették a magyar szervezőt is, akit már korábban is igyekeztek eltávolítani (lásd *Szövegek*, 3. sz.). Laurium rendőrfőnöke, James Wills január közepén letartóztatta a városban lakó Oppman Mórt. Ha nem marad nyugton, Moyer sorsára jut – közölte vele. „Nem kívánjuk a jelenlétedet.” Megmotozták, de nem találtak nála semmit. A rendőrfőnök ismét megfenyegette, hogy ne feledje, amit mondott – „komolyan intettek”. Bíróság elé is állították bomba rejtegetése miatt, amit a lakásán talál-

⁵²⁷ Kizárása: *Szabadság*, 1913. szeptember 8. 3.; tiltakozása: szeptember 16. 3.; válasz: szeptember 24. 3.

⁵²⁸ Urbán Endre Kalassay Sándor esperesnek, 1913. december 8. AHFA BC Box 13/404.

tak rejtélyes módon. Bár bizonyíték hiányában felmentették, de egy időre sikerrel „kivonták a forgalomból”, illetve nyilvánosan azt sugalmazták, hogy az unió agitátorai nemcsak bajkeverők, hanem a fegyveres erőszaktól sem rettennek vissza.⁵²⁹

A sokat tapasztalt, de a michigani helyzetet csak felületesen ismerő esperes Urbánnak küldött válaszából az egyetértés csendül ki. Először is, az egyletből senkit nem lehet azért kizárni, mert dolgozik, ha különben eleget tett kötelességének. Másodszor, megdöbbenik a „gyilkosság számba menő erőszakoskodások” hírei, amiből „a mi népünknek lesz a legnagyobb kára”. Ő sem differenciál, mintha az erőszakoskodás két egyenlő fél huzavonája lenne – ahelyett, hogy a munkások dolgoznának. Sőt, egyértelmű, hogy az erőszakot a munkások számlájára írja. „Én még mindig abban a véleményben vagyok, hogy erőszakkal nem fogják kivívni az Unio elismerését s elérni sem érnek el semmit.” Harmadszor, őt is hidegen hagyja, hogy a bányavállalatok éppenséggel a sztrájkolók megtörése miatt hozzák az idegen munkásokat. Attól fél, hogy ezek ott maradnak és emiatt „leelőször a tót és magyar munkásokat fogják lehetetlenné tenni”, vagyis őket fogják elbocsátani, nekik nem lesz munkájuk. Sablonos választ küldött, aminek biztos jele a „tót munkásokra” való utalás, hiszen Észak-Michiganban nem voltak szlovákok. Jobb, ha a bányászok nem sztrájkolnak, hanem felveszik a munkát, hiszen van rá mód. Bárcsak a béke ünnepe, a karácsony elhozná „az általános békességet s annak nyomán visszatérne az elveszett munkakedv és munkás szeretet az egyház iránt is”.⁵³⁰

Az esperes fel nem olvasott levelét nem ismerjük. Valószínűleg higgadtságra szólított fel, s leginkább a munka felvétele mellett érvelt – a munkások saját érdekében. Ebben talán az „elveszett munkakedv” kissé arcpirító kitételét nem használta. A sztrájkot minden további nélkül – mint egy ekkor írt előterjesztése bizonyítja – a „leketlen izgatók” művének tekintette, akik „a mi népünket” is belevitték ebbe, ami „megbénította egyházunknak a működését is”.⁵³¹

A két egyházmegye lapjában a szerkesztő, Kuthy Zoltán is foglalkozott a calumeti sztrájkjal. Egyik heti jegyzetét saját bevallása szerint is szokatlan módon – hiszen egyházi lapban jelent meg – a munkás és a munkaadók ellentétének szentelte (*Szövegek* 5. sz.). Nagyobb megértést tanúsított, mint esperes társa, Kalassay. Ő nem a „leketlen izgatókat” ostromozta, hanem rámutatott arra, hogy a bérkövetelések mögött a „munkaadók könnyörtelensége” áll. Leírta a következőt: „Abban a bérharcban, mely Calumet vidékén folyik s melyben a mi kearsargei egyházunk tagjai is oly hosszú idő óta szenvednek, minden rokonszenvünk a munkások pártján áll. Így kívánja ezt a szo-

⁵²⁹ A bányabárók engedékenyek. *Előre*, 1914. január 16. 2. Case against Mor Oppman. *The Fort Wayne News*, January 24, 1914. Ugyanebben az ügyben még egyszer beperelték: *The Calumet News*, February 7, 1914. p. 7; *The Calumet News*, August 18, 1914. p. 3.

⁵³⁰ Kalassay Sándor Urbán Endrének, 1913. december 12. AHFA BC Box 30/336.

⁵³¹ Kalassay Sándor az Amerikai Magyar Református Egyesület Titkári Hivatalának, 1913. december 12. AHFA BC Box 30/335.

ciális igazság.” Ennek a lényege: „amíg van a világon jogosulatlan nyomor, addig nincs a világon jogos felesleg”. A cikk a legérintettebbek körében elismerést aratott. „Szében és tapintatosabban – reagált az írásra Urbán Endre – erről a kérdéstről írni nem lehetett; az itteniek nagy lelkesedéssel fogadták.”⁵³² *Elvileg* talán saját felfogása sem állt ettől távol, mindenesetre a helyszínen csak azt látta, hogy akik kitartanak a sztrájkban, elvesztik munkájukat és nem lesz miből megélniük.

Urbán tiszteletes egy újabb levele részletekbe menően megmutatja, hogy az unionista és a munkába állt munkások egy fedél alatti élete folyamatos konfliktusokhoz vezetett (*Szövegek* 6. sz.). Vádak, egymást befeketítő intrikák tarkították az egyház-közösség belső életét. A *szkeb* kifejezés jó szolgálatot tett az egymás közötti ellentétek kiélésére, jól forgatható eszközt adott a mikroközösség hatalmi villongásaihoz. Az egymást árgus szemmel figyelő egyháztagok lelkészüket sem kímélték. Háta mögött egyesek olykor mindennek elmondták. Leginkább őt is *szkebnek* tartották. Megjegyezhető, hogy Fodor Lajos – a horvát katolikus pap mellett őt – is annak nevezte visszaemlékezésében. „A magyar református pap pedig bevezette a telefont a templomba és onnan végezte a besúgást. Azután irt mindenfelé az ismerőseinek, hogy jöjjenek ide dolgozni. Szóval sztrájktróroket toborzott a tőkés osztálynak.”⁵³³ Máskor megértették, együttműködtek vele. Urbán véleménye a sztrájkról nyilvánvalóan ebben az ellentmondásos helyzetben alakult ki, s öltött határozott sztrájk-ellenes formát. A munkabeszüntetés végén levélben fordult a bányavállalathoz és kérte a még munka nélkül lévő egyháztagok alkalmazását. Tizenkettőjüket név szerint ajánlotta a vállalat figyelmébe, mint „becsületes férfiakat és az egyház jó tagjait”. Levelében hangsúlyozta: ugyan még csak fél éve van itt, de kezdettől tisztában volt azzal, hogy ők fogják megfizetni az „oktalan agitáció” következményeit.⁵³⁴

A sztrájk miatt kiesett bérek az idő múlásával egyre nagyobb megpróbáltatást jelentettek mindenki számára. A református egyház 1914. január 7-én kelt levelében 500 dolláros rendkívüli segílyt kért a magyarországi egyházi főhatóságtól. Az Urbán Endre lelkész és Sipos József gondnok által jegyzett kérvényükben a következőket írták. „Hét hónapja immár, hogy a calumeti rézbányatársaság bányáiban a munka szünetel. Hét hónapja, hogy egyházunknak az 50-80 centet kitevő vasárnapi perselypénzekén kívül semminemű bevétele nincs. Ezek folytán pénztárunk kifogyott teljesen, úgy hogy a még fennálló adósság utáni kamatokat sem vagyunk képesek fizetni.” A pénzhiány miatt a lelkész fizetése is elmaradt. „A munkaszünetelést – írják – előidéző bérharcban 18 ezer ember vesz részt, így a mintegy 350 főt kitevő magyar munkásság munkára jelentkezése sikertelen maradna.” Hogy az ingyen segílyre joggal tarthatnak igényt, erkölcsi eredményeikre hivatkoznak: templomot, parókiát épí-

⁵³² *Református Híradó*, 1914. január 29. 3.

⁵³³ Fodor 1951: 288.

⁵³⁴ Letter from Pastor of Hungarian Reformed Church, Andrew Urban, May 16, 1914. Calumet & Hecla Mining Company Collection, MTUA, image# MS002-051-023-01.

tettek, a gyerekek számára nyári és hétfévi iskolát biztosítanak. Arra kéri a magyarországi kormányzatot, hogy „saját hibánkon kívül keletkezett bajunkban ne hagyjon elveszni bennünket!” Kalassay Sándor, a nyugati egyházmegye esperese pártolólág terjesztette fel a kérvényt. Kiemelte, hogy „a mi egyházközségünk tagjai nem vesznek részt abban a bérharcban, mely immár egy fél év óta tart s teljesen koldusbotra juttatta azokat, akik ott maradtak a bérharcnak a területén.” A kérvényt a miniszterelnökség illetékes hivatala elutasította. Indoklásul három okot fogalmaztak meg. Egyrészt szóvá tették, hogy az egyház évi bevétele 300 dollárral elmarad kiadásai mögött. Másrészt arra hivatkoztak, hogy az egyháztagság két év alatt 112 főről 30 főre csökkent, harmadrészt pedig, hogy a gyülekezet épületei – templom és parókia – idegen telkeken állnak. Mindez azt jelzi, hogy nincs esély az egyház megerősödésére.⁵³⁵ Az elutasító válasz a távol lévő hivatal bölcsességét mutatja: épp azzal kapcsolatban érzéketlen, ami miatt az egyház vezetése a segélyért folyamodott. Az egyházi főhatóság által kedvezőtlenül megítélt fejlemények a munkahiányból, a sztrájk következtében elapadt – sőt, megszűnt – bevételek miatt következtek be. Az egyháztagsági díjat senki nem tudta fizetni, mert nem volt miből. A segélyre a pusztta megélhetési gondok enyhítése végett lett volna szükség – átmenetileg, mintegy vis major helyzet kezelésére. Ezt Budapesten nem látták, nem értették.

Az esperes közbenjárására a sztrájk miatt keletkezett anyagi gondokon végül az Amerikai Magyar Református Egyesület 500 dolláros kölcsönrel segített. Vagyis, amit nem kaptak meg a magyar államtól, kölcsönként megkapták a kivándorolt magyar reformátusok önszegélyező egyesületétől. Más szóval: a kivándorolt munkások saját pénzéből.⁵³⁶ A kölcsön megnyerésének a hírére már valamelyest javult az egyház állapota (vö. *Szövegek* 6. sz. első része), de az összeg tényleges kiutalása adminisztratív okok miatt két hónapot késett. Ezt az időszakot nehezen vészelték át, Urbán kétségbeesésében így írt egyházi elöljárójának: „Én magamra véve a nép ódiómát, kollektáltam és legközelebb magam is elmegyek kollektálni a dolgozókhöz. Az eddig begyűlt összeget nem foglaltam le a magam fizetése fejében, hanem a magam érdekei feláldozásával fordítottam azt a kikerülhetetlenül szükséges egyházi költségek teljesítésére. Amit tehettem, megtettem, most a semmiből pénzt nem keríthetek elő és fogalmam sincs, mi lesz a kamatfizetéssel!”⁵³⁷ A kamatot, ami az egyház építkezési kölcsönét terhelte, nem tudták miből fizetni. A lelkész maga is nehéz helyzetbe került, „egynileg is – írta egy következő levélben – kompromittálva vagyok. Három és fél hónap óta tekintélyesen felgyülemlett háztartási kiadásaim kifizetésére már kétszer mulasztottam el a megígért terminust. Pedig semmi nem bánt jobban, mintha szavamat meg nem tarthatom.”⁵³⁸

535 A kearsarge-i egyház segély ügye. MREZSL 2f. 132. d. 53/1–8; 4385/1914

536 Esperesi jelentés, 37–38. old. MREZSL 2f. 132. d. 117.

537 Urbán Endre Kalassay Sándornak, 1914. április. AHFA BC Box 31/440.

538 Urbán Endre Kalassay Sándornak, 1914. április 10. AHFA BC Box 31/481.

A segély összegére szóló váltót végül e levél keltének másnapján, április 11-én kapta meg, amely aláírás, ellenőrzés után ment az Egyesület pénztárnokához. Az esperesnek szóló levél végén Urbán megjegyzi – talán saját korábbi álláspontja igazolásaként: „A striket tegnap feladták, azonban a kompánia csak igen keveset akar a régi munkások közül visszavenni.”⁵³⁹

A sztrájk végét követően az 1913–14-es évről szóló esperesi jelentés javuló körülményekről szólt, noha az egyház 1914 második felében még mindig nehéz helyzetben volt. Alapvetően azért, mert a bérharc miatt eltávozottak tagsági díja s egyéb támogatása továbbra is nagyon hiányzott. A jegyzőkönyv finoman utal arra is, hogy „voltak nézeteltérések”, ami részben a belső ellentétekre vonatkozott, részben a református egyesület elnökének huzavonájára a segély kiutalását megelőzően. Közben, a sztrájk befejezés után lassanként javultak a munkaviszonyok, de az időközben kitört háború miatt a réz kivitele hirtelen visszaesett. Így a munkalehetőségek ismét romlottak. Az esperesi jelentés idején úgy látták, hogy reményt a külföldi szállítások biztosítása jelenthet. Úgy tudták, hogy az amerikai és a brit külügyminiszter megállapodott a lehetséges megoldásban: „a réz a semleges országokba, magáncégeknek szállítható lesz”, így a kitermelés várhatóan folytatódni fog.⁵⁴⁰

Végül azt is fel kell vetni, hogy más vidékek magyar munkásai és közösségei, egyletei milyen segítséget nyújtottak a távoli rézbányák vidékén nélkülöző honfitársaiknak. Létrejött-e valamilyen etnikus alapú hálózati összefogás? A lapok szavakban megnyilvánuló együttérzése kétségtelenül többszörösen kifejezésre jutott politikai beállítódásuktól, általános irányultságuktól függetlenül is. A pénzsegély, anyagi támogatás korlátozott mértékű maradt. A munkásszolidaritás jegyében a szocialista párt egyes magyar csoportjai küldtek kisebb összegeket, illetve gyűjtöttek az unió sztrájkalapjára, amely hetente 35 ezer dollárt fordított a sztrájkolók megsegítésére. A Szocialista Párt magyar szövetsége több ízben adott ki felhívást az anyagi támogatásra, s a Chicagóból, New Yorkból, Garyból felajánlott segélyeknek a sajtóban is van nyoma.⁵⁴¹ Az *Előre* pendítette meg a karácsonyi katasztrófa után – a munkásszervezetek országos gyűjtésének óráiban –, hogy „a jómódú magyar egyletek, amelyeknek bőven van pénzük cifra sallangra, jelvényre, zászlóra, nem sietnek centjeikkel segíteni a tél nyomorának kitett szegény embereket”. A munkáslap hírei szerint egyedül a New York-i Arad és Vidéke Egylet csatlakozott az országos segélyakcióhoz öt dollár erejéig.⁵⁴² A polgári egyletek, egyházi szervezetek esetleges segélyeiről nincs információ az amerikai magyar lapokban. A rézvidék magyar munkásai minden

539 Urbán Endre Kalassay Sándornak, 1914. április 11. AHFA BC Box. 31/sz. nélkül.

540 Lásd az 536. jegyzetet. A beszámoló által lefedett időszakban lett Sebestyén Endre helyett Urbán Endre az egyház lelkésze.

541 A gyűjtést a chicagói központi titkárság intézte. A legnagyobb összeg, amiről hírt közölt a sajtó, 300 dollár volt, lásd *Előre*, 1913. december 9. 6.

542 A michigani sztrájkolókért. *Előre*, 1914. január 6. 6. A lap szerint a munkásszervezetek 90 ezer dollárt gyűjtöttek, ebből 20 ezret a szocialisták.

jel szerint a jótékonyság terén is kívül rekedtek a magyarok szélesebb körű, többféle érdek szerint tagolt, de országos kiterjedtségű hálózatain. Ezt csak a szervezett munkások elkötelezett csoportjai tudták s akarták valamennyire ellensúlyozni. S bár a sztrájkhoz és a munkások önszerveződéséhez való jogot az amerikai alkotmány és a törvények garantálták, a rézbányák országát a bányatársulatok urai ebből oly mértékben kizárták, hogy az szinte természetes állapotnak tűnt. S noha ezt aránylag széles körben helytelenítették, a dolog „természetessége” ellen aktív támogatással mégis csak kevesen léptek föl.

9. Szétszóródás, kitartás

A Keweenaw-félsziget rézbányászata – mint a nehézipar más ágai –, egy idő után hanyatlani kezdett, majd befejeződött. Miként a rézvidék élvezhette a munkaerő beáramlásának óriási méreteit, megtapasztalta az elvándorlás hasonlóan jelentős arányát is. Ahogy a bányászat visszafejlődésével csökkent a munkáskéz iránti kereslet, s a vidék szembesült a nagymértékű munkaerő-felesleggel, az autóipar szinte kielégíthetetlen keresletet biztosított a munkaerő iránt. Történetek sokasága bizonyítja, hogy a rézvidékről elvándorlók többségét Detroit és Michigan délkeleti iparvárosai fogadták be. A réz válsága – egy rövid első világháború alatti felfutás után –, egybeesett az autóipar fellendülésével és a Ford-féle, napi öt dolláros bérreformmal.⁵⁴³ Az autóipar biztos munkát, magas keresetet és a bányamunkánál sokkal elviselhetőbb körülményeket kínált. Ez a távlati kép sokféle árnyalatra bomlik, ha közelebbről megvizsgáljuk.

Az átmeneti fellendülés és a hanyatlás kezdetei

Mint szó volt róla, a környékről való elvándorlás a sztrájk idején kezdődött. A terület nagymértékű elhagyása azonban ezt követően időlegesen megállt. Voltak, akik visszajöttek, illetve újak is érkeztek. Becslések szerint a sztrájk utáni visszatérés aránya a magyaroknál tíz százalékos volt, a horvátoknál öt, ellenben a finneknel harmincöt.⁵⁴⁴ Kezdetben jól alakultak a dolgok. A Copper Range bányavállalat 1915. április 1-től kezdve tíz százalékkal emelte a béreket. Ugyanekkor a sztrájk óta zárva tartó Tamarack bányában újra beindították a munkát. A Calumet & Hecla 1916 januárjától emelte föl tizennégyezer munkásának a bérét tíz százalékkal.⁵⁴⁵

A *Magyar Bányászlapon* egy 1915 kora őszi tudósítás arról tájékoztattott, hogy a michigani rézmezőkön a bányászokra „végre jobb idők járnak. – No nem éppen piknik most se a soruk [...], de legalább munkában nem szenvednek hiányt mostanában”. Éjjel-nappal folyik a munka, de új munkásokat nem vesznek föl, és „keményen megdolgoztatják őket a fizetésért”. A magyarokat általában szeretik és aránylag még meglehetősen megbecsülik őket, de a légkör nem jó. A vállalatok ugyanis

⁵⁴³ Lankton 1991: 240–241., 242.; 2010: 2010: 205–206; An Interior Ellis Island, <http://ethnicity.lib.mtu.edu>; Kilar 2012: 247–248; Magnaghi 2017a: 80. Vö. May 2012.

⁵⁴⁴ Lankton 1991: 229. A finnek sztrájk alatti farmra települését lásd Puotinen 1975: 151.

⁵⁴⁵ *Magyar Hírlap*, 1915. április 3. 3.; *Előre*, 1916. január 3. A termelésnövekedés hatására a wolverine-i és a mohawki bányavállalat 1915 nyarán öt százalékkal emelte a fizetéseket, lásd *Szabadság*, 1915. augusztus 2.

nem bírják elfelejteni és nem akarják megbocsátani, hogy „volt idő, amikor a munkások nagyobb darab kenyeret és emberi bánásmódot merészeltek követelni és ma is még érzik a társulatok vaskezét azok, akikre megneheztek a nagy sztrájk alkalmával”.⁵⁴⁶

Bostonból egy nemrég odatelepyült bányász, Huszka Mihály írta, hogy itt is jól megy a munka, de figyelmeztette a magyarokat, hogy ne menjenek oda – különösen családdal –, mert új munkásokra nincs szükség. Sok a munkát kereső, az újak csak nagy sokára jutnának munkához. Ezt nyilván saját tapasztalatai alapján írta. A munkaidő nyolc óra, ellenben többet kell dolgozni, „mert benn a bányában a trekkek és a kárék olyan rosszak, hogy az ember nem is annyira a munkába fárad bele, mint inkább a rendetlen állapotok javításába”.⁵⁴⁷ Huszka mint friss rézvidéki lakos, a Bessemer környéki vasércbányák környékéről, Veronából érkezett. Feleségével és három leányával burdosházat tartottak fenn, de a 18. évét betöltött legidősebb hamar elvált tőlük, mert 1916-ban házasságot kötött egy rézvidéki fiatalemberrel. Ő volt az a Balácsi Jánosné, aki a magyarok iszákosságáról írt levelet a *Bányászlap*nak Copper Cityből. Huszka Mihály mögött nagy múlt állt: az egykori csongrádi földmunkás, a Földmunkás Kör elnöke, aki az 1901-es országgyűlési választásokon Kunszentmárton szociáldemokrata jelöltje volt, 1905 végén lépett Amerika földjére. Egy ízben rövid pár hétre hazalátogatott, aztán 1908-ban négy csongrádi társával újra Michigan felé vette az útját. Felesége négy leányával csak öt év múlva követte, amikor már elnyerte az amerikai állampolgárságot és véglegessé vált, hogy nem tér többé vissza. A kubikuséletnek egyszer s mindenkorra vége szakadt, munkás öntudatát azonban a michigani vasbányák mellett is fenntartotta, titkára lett a Munkás Betegsegélyező és Önképző Szervezetnek Veronában.⁵⁴⁸ Leánya, Balázs Imréné a lapnak küldött egy újabb hozzászólásában – vajon mit hoz a jövő, romlott világot, vagy megérünk-e egy jobbat –, többek között így írt: „Az én apám Huszka Mihály is nagyon sokat szenvedett és küzdött a jólét megteremtéséért, voltak hívei, akik követték, sokan kigunyolták, sőt még Istentagadónak is elnevezték, mert azt mondták, hogy az Isten rendelte fölénk az urat és az Isten akarja, hogy mi szegények maradjunk és bele is nyugszanak sokan még abba is, ha a bőrüket lenyuzzák is. Ilyen a homályban élő ember, de az öntudatra ébredt embereket bántja a sorsa, nem nyugszik, beszél, tanítja a tudatlant a szépre és a jóra. [...] Én kérem a tisztelt bányász-test-

⁵⁴⁶ A michigani rézmezőkről. *Magyar Bányászlap*, 1915. szeptember 2. 2.

⁵⁴⁷ *Magyar Bányászlap*, 1915. október 7. 1. – Ugyanez a lapszám a mohawki telepről azt közli, hogy a munkaviszonyok „meglehetősek”, de nem igazán lehet keresni.

⁵⁴⁸ Magyarországi működését lásd Anonim 1900; Bodrogyó 1929: 76–77.; Balázs 2004: 40–41., 46–57. New Yorkba érkezett a Slavonia fedélzetén 1905. december 1-én, második alkalommal Antwerpenből a Samland hajóval 1908. október 30-án. Felesége és négy leánya a Carpathián jött Fiuméből, érk. 1913. augusztus 14., lásd New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924, database with images, *FamilySearch*. Huszka Mihály a Munkás Betegsegélyező és Önképző Szervezet 50. sz. veronai fiókjánál 1911 és 1919 között volt titkár, lásd *Népakarat*, 1911. január 6., *Előre*, 1919. július 2. Ennek a szocialista szervezetnek nem volt képviselete a rézvidéken (vö. 215. jegyzet). Leánya esküvője: Michigan Marriages, 1868–1925, database with images, *FamilySearch*, Jim Balasi and Margaret Huszka, 18 July 1916.

véreket, különösen az anyákat, hogy tanítsák gyermekeiket a jóra, testvéri szeretetre, hogy ők már harcképesek és öntudatosak legyenek. Nem fegyverrel, hanem ésszel kell harcolni a szabadságért.⁵⁴⁹

Kedvező hírekről Palágyi István is beszámolt Copper Cityből a magyar bányászok lapjának 1916 elején küldött levelében. Ő is azt írta, hogy minden nap dolgoznak, s a fizetéseket 2,60-ról 2 dollár 85 centre emelték. Itt nem volt sok munkakereső, gyorsan lehetett munkát kapni.⁵⁵⁰ Novemberben Halmi István Mohawkról küldött hasonló hírt. A munka nagyon jól megy, „talán még így soha nem ment” – írta. Átlagosan legalább száz dollárt kerestek havonta, de voltak, akik még többet is. Ezért a pénzért persze „nagyon meg kell dolgozni” – tette hozzá.⁵⁵¹ Mi sem fejezi ki jobban a viszonyok gyors változását, mint hogy a levélíró nem sokkal ezután, 1917-ben családjával Chicagóba költözött. A jó keresetnek köszönhetően tudott annyit megtakarítani, hogy még jobb helyre költözött. Itt az Illinois Steelnél helyezkedett el.⁵⁵²

A sztrájk után, a háborús prosperitás idejében valamelyest megjavult munkaviszonyokról érzékletes képet fest a *Magyar Bányászlap* egy levelezője, Rácz József tájékoztatása alapján. A lap ismerteti a kereseti viszonyokat, mégpedig olyan nyelven, ahogy az a munkások között járta. Ritka dokumentum:

„Külsőmunkáért 9 órára 2 dollár 80 centet, a rakházban 8 óra munkáért 2 dollár 90 centet és ladolásért [a csillék megrakásáért], amit az itteni magyarok 95 százaléka végez átlag 8 órára 3 dollár 36 centet fizetnek, de ehez jön még a bónusz is. Azon bányákban, amelyekben 3 tonnás a káré [kocsi] két embernek naponta 9–13 kárét kell ladolni, ez a távolságtól függ, mert pussolni [tolni] kell a kárét. A pussolásért fizetnek tonnánként 11 centet, vagyis egy 3 tonnás káré pussolásáért 33 centet. Ahol 2 és fél tonnás kárék vannak ott két embernek 20 kárét kell ladolni és azonkívül kapnak 25 centet kárénként pussolásért. Az átlag kereset nem 60-70 dollár kéthetenként, amint egy előzőleg hozzánk beküldött hír alapján megírtuk, hanem – Rácz testvér állítása szerint 13 napra csak 43 dollár 68 cent. Aki masinán dolgozik az egy kevéssel többet kap, de új emberek csak ladolásra számíthatnak.”⁵⁵³

Egy másik levélíró megerősíti, hogy a munkák itt elég jól mennek. A napszamosokat ugyan nem fizetik olyan jól, mint máshol – 3,36 dollár naponta –, de „a bánásmód nagyon jó.”⁵⁵⁴

A következő év májusában azonban a lap már elbocsátásokról adott hírt. Itt „a munkaviszonyok nagyon rosszak, sok munkást, még családos embereket is lefizet-

549 Az Isten rendelte fölénk az urakat? *Magyar Bányászlap*, 1918. május 30. 3.

550 *Magyar Bányászlap*, 1916. január 12. 1.

551 *Magyar Bányászlap*, 1916. november 9. 2.

552 Családi album 1942: 51; Chicagóban hunyt el 1944-ben, lásd Mrs. Esther Halmi born as Esther Toth, Chicago, 1973. április 13. – OHB. A házaspár Tiszaberceletről származott.

553 *Magyar Bányászlap*, 1918. március 21. 2.

554 *Magyar Bányászlap*, 1918. január 3. 2.

tek” – írták.⁵⁵⁵ Egyre rendszeresebbé váltak a hasonló kedvezőtlen hírek. Júniusi közlés szerint sok bányát bezártak, ahol ment a munka, ott csak a családos emberek dolgoztak. „A fizetéseket is levágták, úgy, hogy most \$3.90 a fizetés, a drágaság pedig épen olyan, mint korábban volt, amikor \$4.60-t fizettek. A magányos embereket lefizették. Magyarok most ne igen menjenek erre a vidékre.”⁵⁵⁶

Mit jelentett a drágaság? Az élelmiszerek árának megemelkedését, valamint a lakhatási költségek közel háromszorosára növekedését az egy évtizeddel korábbiakhoz képest. A burd havi 28–30 dollárra ugrott, a „magánburd” – az ellátás nélküli szállás – is belekerült 18–20 dollárba. Erről tudósított Huszka Mihály, aki saját példáján ismertette a rézvidéki helyzetet. Ekkor két leányával, feleségével és hat bérlőjével lakott együtt, s a tíz fő ellátására 1918 februárjában közel 230 dollárt költött. A legtöbbet a hentesnek kellett fizetnie, 195 dollárt, a többi költséget a fűszeres számolta föl. A szállásért, ellátásért a hat burdostól 28 napra 174 dollárt kapott – 54 dollárral kevesebbet, mint amennyit ráfordított. Hogy hol nyert ezzel hasznot, azt a *Magyar Bányászlap* olvasóira bízta.⁵⁵⁷ A lapnak küldött hozzászólásában ugyanakkor nem kis büszkeséggel mutatta be, hogy a rézbányavidéken milyen burdot is adnak ezért az összegért. A „szolgáltatást” így részletezte – kétség kívül saját gyakorlatát állítva példaként:

„[A]ki nappal dolgozik a bányában, az természetesen magával elviszi az ebédrevalóját, a dinnerpél [éthordó] felszerelve áll a következő élelmiszerekből: először két darab jó kenyér, másodsor két sült porcsaft [sertés szelet], harmadsor egy főtt vagy nyers tojás és vajás kenyér, egy savanyú uborka, egy vagy két alma vagy banánesz, és holmi házilag készített sütemény vagy kékszi [édes sütemény], és a dinnerpél aljában tea édesen, vagy feketekávé. Ebből áll az ebéd lent a bányában.” Amikor a bányász este hazajön, megkapja a vacsoráját, ami a következő adagokból állt: „Először jó húsléves marhahúsból, házilag készített jó tojásos kemény tésztával vagy pedig rizksával, másodsor jó paprikás hús és sült hús, harmadsor ehhez krumpligarnérung sült és holmi savanyúság, uborka vagy káposzta vagy főtt paradicsom, negyedszer házilag készített jó különféle sütemény, végre feketekávé és fogpiszkáló.”⁵⁵⁸

⁵⁵⁵ *Magyar Bányászlap*, 1919. május 22. 2.

⁵⁵⁶ *Magyar Bányászlap*, 1919. június 12. 2.

⁵⁵⁷ *Magyar Bányászlap*, 1918. április 4., közli: Tezla 1987: II. 189–192., idézet: 192. A levél hozzászólás volt a lap kezdeményezte vitához a burdosházi viszonyokról.

⁵⁵⁸ Uo. 190. Huszka Mihály feleségével, két kiskorú leányával 1920-ban már Detroitban lakik. Együtt élnek két megházasodott lányuk családjával, továbbá hat burdossal, összesen egy háztartásban huszan, US Federal Census 1920, Detroit Ward 18, Wayne, Michigan, ED 559, family 136, sheet 7B. Utóbb vidékre, farmra költöztek, Huszka Mihály elhunyt 1940-ben Deep Riverben, lásd Michael Huszka Family Tree, *Ancestry*.

12. táblázat. Katonakötelesek születési hely szerinti összetétele, 1917–1918 (N= 80)

<i>Származási hely (megye)</i>	<i>Fő</i>	<i>Származási települések száma</i>	<i>Egynél több összeírtat adó település</i>	<i>Fő</i>
Szabolcs	12	4	Mándok	7
Ung	11	10	Mokcsa	2
Borsod	7	6 + 1 ismeretlen		
Zemplén	7	6	Bóly	2
Nógrád	5	4	Kazár	2
Tolna	4	1 + 1 ismeretlen	Kajdacs	3
Máramaros	3	1 + 1 ismeretlen	Huszt	3
Baranya	2	2		
Bihar	2	2		
Trencsén	2	2		
Abauj-Torna	1	1		
Pest-Solt-Kiskun	1	1		
Heves	1	1		
Komárom	1	1		
Krassó-Szörény	1	1		
Pozsony	1	1		
Somogy	1	1		
Szatmár	1	1		
Temes	1	1		
Torontál	1	1		
Vas	1	1		
Magyarország / Ausztria– Magyarország	12			
Nincs adat	1			

Forrás: United States World War I Draft Registration Cards, 1917–1918, database with images, FamilySearch

Ebben az időszakban a rézbányák magyar munkásairól egy pillanatképet lehet alkotni a két 1917–1918-as amerikai katonai sorozás adatfelvétele alapján. Hangsúlyozni kell, hogy ez a metszet valóban csak egy szűk másfél év állapotát adja vissza egy igen gyorsan változó, képlékeny időszakból, és egyébként is csak a katonaköteles korú férfiakra vonatkozik, vagyis a 18–44 év közötti korosztályra. Houghton megye elektronikusan kutatható sorozási jegyzékében 128 magyarországi (ausztria-magyarországi) születésű személyről van adat. Közülük nyolcvan tekinthető magyar-nak, a szórásba került horvátoktól, illetve bizonytalan nemzetiségű személyektől célszerű volt eltekinteni. A 12. táblázat az összeírt, 1873 és 1889 között Magyarországon született magyar férfiak születési hely szerinti származását mutatja, a 13. pedig a családi állapot, az állampolgárság és a foglalkozás szerinti megoszlást.

13. táblázat. A katonaköteles korú magyar férfiak családi állapota, állampolgársága és foglalkozása, 1917–1918 (N=80)

<i>Katonaköteles magyarok</i>	<i>Fő</i>	<i>Arányuk (%)</i>
<i>Családi állapot</i>		
Nős	49	61,3
Nőtlen	30	37,5
Nincs adat	1	1,2
<i>Állampolgárság</i>		
Idegen állampolgár	58	72,5
Benyújtott kérelem („első papír”)	13	16,3
Amerikai állampolgár	7	8,8
Nincs adat	2	2,4
<i>Foglalkozás</i>		
Felszín alatti munkás	46	57,5
Bányász, bányászat	19	23,8
Kocsirakodó (Trammer)	4	5,0
Munkás	3	3,8
Felszíni munkás	3	3,8
Ács	1	1,2
Tűzoltó	1	1,2
Csomagoló	1	1,2
Kereskedő	1	1,2
Cipész	1	1,2

Forrás: United States World War I Draft Registration Cards, 1917–1918, database with images, FamilySearch

A katonaköteles fiatalok adatainak legfeltűnőbb vonása, hogy születési helyük nagy területi szóródást mutat. Tíz olyan megye van, ahonnan legalább ketten érkeztek, tizenegy, ahonnan viszont csak egy-egy fő. Tizenketten csak származási országukat adták meg. Legtöbben Szabolcs és Ung megyében születtek, de míg az utóbbi esetében egyedül Mokcsa az, ahonnan ketten vannak, a többiek mind más-más faluból vándoroltak ki. Mándok az a település, ahonnan a legtöbben, heten érkeztek. Ebben az esetben van folytonosság a régebbi telepések és az újabbak, a közvetlenül a háború előtt érkezettek között. Az „alapítók” olyan születési helyeit, mint Zétény, Dobóruszka, Szendrőlád éppen, hogy észlelni lehet, az előbbi kettőt egy-egy esetben. Ellenben Huszt, Kajdacs, Kazár, illetve a számos egyedi – korábban nem előforduló – településnév felbukkanása más földrajzi rekrutációs irányt mutat. Mindez a munkavállalói gyakorlat átalakulását is jelzi a kezdeti időszakhoz képest. A munkások nagyobb körből érkeztek, mint korábban, s valószínűleg megnőtt azok száma, akik nem töltöttek el hosszú időt egy-egy bányatelepen. A házas férfiak aránya majdnem kétharmados. Egy részük biztosan azzal számolt, hogy pár év múlva kihozatja a családját, hogy – mint Hegedűs Loránt fogalmazott – „befejezzék a kitelepülést”.⁵⁵⁹ Egy hányaduk valószínűleg „többszörös amerikás” volt, vagyis több ízben fogott vándorbotot a kezébe. Az összeírt fiatalok háromnegyede semmilyen lépést nem tett az amerikai állampolgárság elnyerése érdekében. Elvileg őket lehet potenciális visszavándorlóknak tekinteni, bár ez az összefüggés nem ilyen „szigorú”. Az amerikai állampolgárságot elnyertek aránya nagyon alacsony, nem éri el a tíz százalékot. Ez részben az életkorból adódik, részben szintén az erős visszavándorlási hajlandóság tünete.

A foglalkozás tekintetében a sorozási összeírás adatai nem mutatnak lényeges különbséget a korábbi állapotokhoz képest. A magyarok döntően továbbra is a legnehezebb munkát végzők népes táborához tartoznak, alig van köztük néhány, aki kvalifikáltabb munkához jutott, netán nem bányamunkás. Nem valószínű, hogy az adatlapokon szereplő különböző foglalkozási kategóriák lényeges különbségeket takarnának. Így a „bányász” (*miner*), a „bányászat” (*mining*), illetve a földfelszín alatti munkás (*underground laborer*) és a *trammer* kategória elválasztása inkább az egyes sorozó bizottságok eltérő gyakorlatát, szóhasználatát sugallja, mint az összeírtak valószínű munkaköri különbségeit. Ötvenöten továbbra is a Kearsarge és Wolverine bányák alkalmazottjai voltak, ami több mint kétharmados arány, tehát továbbra is megvan az itteni magyar munkások relatív sűrűsödési pontja.

Hasonló képet mutat az 1920-as népszámlálás, amely valamivel nagyobb léptékben is igazolja az elvándorlást, elnéptelenedést. Az 1288 lakosú Wolverine-ben mindössze 53 magyart vettek számba. A többség finn, olasz és cornwalli volt. A magyarok közül huszonnyolcan dolgoztak bányában, mindegyikük *trammer*

⁵⁵⁹ Hegedűs 1899: 164.

vagy alkalmi munkás volt. Rajtuk kívül a már említett cipész – Stephen Kulick –, illetve a háztartást vezető asszonyok lakták a telepet. North Kearsarge-on sem volt lényeges különbség. Harmincegy magyar bányamunkás lakott az északra vezető fő úttal párhuzamos Second streeten. Hárman a magasabb rangot jelentő bányász kategóriában szerepelnek, a többiek mind a legalsóbb szintű bányamunkát végzők közé számítottak.⁵⁶⁰

Az első két-három háborús évben az egyház is megerősödött anyagilag. Ezt tanúsítja egy később kelt levél, mely szerint „az 1916. év körüli időkben” a kearsarge-i egyház kölcsönt adott a chicagói (belvárosi) egyháznak. Levelükben az összeg visszatérítését szerették volna elérni, ehhez kérték az esperes segítségét. Mint hogy a belvárosi egyház időközben megszűnt, az eredmény nem kétséges, bár ezzel kapcsolatban nincs információ az iratokban.⁵⁶¹ A munkaviszonyok átmeneti javulása miatt lehetett azt tapasztalni, hogy az egyháztagság stabilizálódott, s összességében csak lassan csökkent a létszám. A lelkészi beszámoló szerint még 1918-ban is hetven állandó fizető tagja volt az egyháznak, s „40-50 másvallású ember havonta rendszeresen segíti az egyházat”.⁵⁶² A Református Egyesület helyi osztálya is még 35 aktív tagot számlált.⁵⁶³ Két évvel később, a gyülekezetet felkereső Kalassay esperes örömmel nyugtázta, hogy időközben – mint szó volt róla – az egyház teljesen tehermentes lett, mert a gondnok, Szanyi Sándor vezetésével minden tartozásukat kifizették. Emellett az előző évben három ízben hívtak lelkészt az egyházi szolgálatok elvégzésére. A parókiát bérbe adták, és azt tervezték, hogy ennek a jövedelme, meg a hívek adománya fedezetével évente legalább három alkalommal kérnek felvendéglelkészt istentisztelet tartására. Az egyháztagság azonban visszaesett, ekkor már alig érte el a harminc főt, miközben – az esperes becslése szerint – az egész vidéken sem lehettek többen száznál.⁵⁶⁴

Ebben az átmeneti időszakban a régi időket idézve ismét bekapcsolódtak egy országos jótékonyági mozgalomba: anyagi segítséget nyújtottak a Szibériában rekedt magyar hadifoglyok hazavitelét felkaroló akcióba, amit az Amerikai Magyar Szövetség szervezett. „Kearsarge, Mohawk, Wolverine, Allouez és Copper City magyarságának adománya” 146 dollár, 50 centet tett ki. Összesen hetvenhat bányamunkás és egy asszony szerepel az adakozók listáján. Feltűnő, hogy tizennégyen öt-öt dollárt ajánlottak föl. A legtöbben, harmincöten egy-egy dollárt adtak.⁵⁶⁵

⁵⁶⁰ US Federal Census, 1920. Series 625, Reel 769, pp. 110–123.

⁵⁶¹ Czap József gondnok és Palágyi Miklós pénztáros levele Kalassay Sándor esperesnek, 1923. május 10. AHFA BC Box 46/53 FF. Vö. Fejős 1993: 139–142.

⁵⁶² Urbán Endre Kalassay Sándornak, 1918. szeptember 16. AHFA BC Box 46. 1. Vegyes Kalassay levelezés; 53. sz. irat.

⁵⁶³ *Szabadság*, 1918. július 15. 7.

⁵⁶⁴ Esperesi látogatás a kearsargei egyházban. *Szabadság*, 1920. július 1. 6.; Kalassay 1920: 117.

⁵⁶⁵ Mentsük meg a szibériai magyar hadifoglyokat! Az Amerikai Magyar Szövetséghez befolyt adományok. *Szabadság*, 1920. július 24. 5.

Szűkebb, egyházi körben még egy alkalommal gyűjtöttek óhazai célra. 1923-ban a Zemplén megyei Kistráska református egyházát segítették meg. Igaz, szerény mértékben. A gyűjtőívre huszonötven adakoztak. A gyűjtést intéző Czapp József, a református egyház új gondnoka „saját költségén” küldte a közel tizennégy dollárt a kis Laborc-menti faluba.⁵⁶⁶ A helyzet azonban romlott, a szétszéledés megállíthatatlanná vált. Urbán Endre távozása és a kezdeti lelkészlátogatások után magukra maradtak. A tervek ellenére nem sikerült évente vendéglelkészt fogadniuk. Négy év kimaradás után 1924 nyarán járt náluk újra magyar lelképásztor: Virág István, az amerikai református egyház nyugati magyar egyházmegyéjének elnöke. Négy alkalommal tartott istentiszteletet, amelyeken más vallásúak is részt vettek. Volt konfirmálás és úrvacsoraosztás. A hívek arra kérték az egyházmegye útján a miszsiói hatóságot, hogy szervezze meg a nyugati részekre az utazó lelkészi állást, s ők készek fogadni a lelkészt, „még ha csak két havonta tartana is istentiszteletet”.⁵⁶⁷ Nincs adat arra vonatkozóan, hogy a kérés teljesült volna. Az *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, 1931. augusztus 29-i számának címlapjára a kearsarge-i templom képét tették, a következő aláírással: „Fönt a magas északon, Michigan államban van ez a régen elárvult magyar templom. A gyülekezet elnéptelenedett, lelkészük nincs. De akik ott vannak még, azok hűségesen gondozzák és használják ma is Istennek ezt a magyar hajlékát.” A hátramaradottak reménykedtek, hogy újra étellel telik meg a rézvidék. Volt egyházi előljárójuk még 1934-ben is úgy fogalmazott, hogy „amikor legutoljára a kalamazooi lelkész volt fent istentiszteletet tartani, szép számmal vettek részt a környéken élő testvérek az istentiszteleten. Ez a jelentés tehát azt mutatja, hogy a leányzó nem halt meg: csak aluszik.”⁵⁶⁸

A rézvidéki magyar egyesületek egy 1921-re vonatkozó kimutatásban még mind megtalálhatók voltak, pedig ekkor már igencsak fogyatkozott a létszám.⁵⁶⁹ A Verhovay két fiókja közül a mohawki pár éven belül feloszlott, a kearsarge-it még fenntartották, ám az 1936-os jubileumi évben már ez sem szerepel az országos listán. Utolsó elnöke Czapp József volt, 1926-ból van még róluk egyleti kimutatás.⁵⁷⁰ A fiók elnökére mint az egyik „utolsó mohikánra” hárult a Red Jacketi Első Magyar Betegsegélyző és a Református Egyesület fenntartása is, amely utóbbinak 1913-ban lett a tagja. Alább még lesz róla szó.

⁵⁶⁶ *Szabadság*, 1923. május. 29. 6.

⁵⁶⁷ Hírek a nyugati magyar egyházmegyéhez tartozó gyülekezetek köréből. *Szabadság*, 1924. július 12. 5.

⁵⁶⁸ Kalassay 1934a: 173. Kalamazoo-ban 1933-ig Fekete András volt a lelkész, tehát órára van szó az idézetben.

⁵⁶⁹ Bud 1922. Annyi a változás, hogy a Red Jacketi Első Betegsegélyző ekkor már nincs az Amerikai Magyar Segélyző Szövetségben, bessemeri fiókosztálya viszont önállóan, a 142. csoportként igen (Uo. 255.).

⁵⁷⁰ *Verhovayak Lapja*, 1926. március 1. Pénztáros Palágyi Miklós, titkár Papp Mihály. Vö. *Verhovayak Lapja*, 50 éves jubileumi szám, 1936.

Elvándorlási irányok és stratégiák

A létszámot a Magyarországra történő visszavándorlás is apasztotta, noha nincs elég fogódzó, hogy ezt számszerűsítsük. Hazatért szülőföldjére a régi, rézvidéki „őstelepesnek” számító bányamunkás, Káplár János. Felesége otthon volt a gyerekekkel Zétényben, mialatt ő – egy pár hónapos óhazai látogatást leszámítva – évek sora óta csak tolt a csillét a rézbányák mélyén. Közel negyedszázados amerikai munka után költözött haza valamikor 1913/14-ben. Ezzel nem szakadt meg a család „amerikai élete”, mert a Calumeten született Anna, amerikai útlevéllel még a háború kitörése előtt véglegesen kivándorolt, 1924-ben pedig bátyja, Ferenc is így döntött. Egyikük sem születési helyére ment vissza, nem volt ott már mit keressenek. Anna Cartereten élte le életét, Ferenc jószerivel eltűnt a nagy Amerikában, miután megszakította kapcsolatát családjával, felesége ugyanis nem akart utána menni.⁵⁷¹ A szülők idős korukban Zétényben haltak meg, Káplár János 1937-ben, özvegye négy évre rá. Dédunokája nem tud arról, hogy az amerikai kereset jobb életet biztosított volna nekik. Földjük kevés volt, szerényen éltek. A jövőt a fiuk is csak Amerikában látta biztosítottnak.⁵⁷²

Hazatért 1920 nyarán Szanyi Sándor, a református egyház gondnoka, aki már Fazekas Sándor idejében is egyszer betöltötte ezt a tisztséget, majd Urbán Endre távozása után teljes egészében viselte az egyházzal kapcsolatos tennivalók gondját. Ő volt az, aki a legnehezebb időszakban, „a lelkésznélküliség helyzetében kormányozta és gondozta” a kis egyházközséget. Sőt mi több, az ő jóvoltából vált az egyház tehermentessé.⁵⁷³ Róla mindössze annyit sikerült kideríteni, hogy tizenhét éves legényemberként érkezett 1899-ben Amerikába az Ung megyei Palágy községből. Testvéréhez ment South Riverbe, New Jersey államba,⁵⁷⁴ majd innen vándorolt tovább, a calumeti rézmezőkre, ahol bőven voltak falubeli társai, illetve rokonai. Megtelepedésének idejét, családi kapcsolatait nem ismerjük, de bizonyos, hogy Szanyi Sándor szintén a viszonylag régi bányamunkások közé tartozott, amikor elhagyta Kearsarge-ot és visszament a szülőhazába.

Először szintén Magyarországra utazott egy Kearsarge-on házasodott (1908), Houghtonban polgárosult (1912) fiatalember, aki több lépcsőben találta meg végleges helyét, miután búcsút mondott a rézbányászatnak. Köblös János 1913 augusztus végén utazott szülőfalujába, az apró kétszáz lelkes Ungnyarádra. A sztrájk szerepet játszhatott ebben, bár nagyobb a valószínűsége, hogy szülei meglátogatása miatt vál-

⁵⁷¹ A részleteket adatokkal, forrásokkal lásd Fejős 2018a.

⁵⁷² Káplár János, 1937. május 17., 74 éves; özv. Káplár Jánosné sz. Szabó Erzsébet, 1941. augusztus 16., 78 éves, született Bodrogmező (=Leleszpolyán), Halotti anyakönyv, 1887–1937, 1937–1960. Pólyán (Polány) görög katolikus plébánia. Interjú, Tóth Istvánné Káplár Valéria, Zétény, 2019. május 19.

⁵⁷³ Lásd az 564. jegyzetet. Korábbi gondnoksága: *Az Amerikai Magyar Ref. Egyházmegye naptára*, 1910: 56.

⁵⁷⁴ Oldenburg, érk. 1899. szeptember 22., New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924, database with images, *FamilySearch*.

27. kép. Köblös János útlevélképe, 1915

lalkozott az útra. Majdnem két évet töltött otthon, majd a háború alatt, rendkívüli időben és módon, egy holland hajóval sikerült visszatérnie új hazájába (27. kép). Calumeti lakhelyét legföljebb csak futólag kereste föl, mert rövidesen New Brunswickban gépkezelő lesz egy repülőgépgyárban, majd Detroitban bukkan fel, aztán Chicagóba költöznek. Az 1920-as népszámláláskor egy négylakásos bérház házfelügyelőként (*janitor*) írják össze. Ez év nyarán családi okokból ismét szülőfalujába utazik néhány hónapra. Később még egyszer megfordul Magyarországon, a Bereg megyei Barabásról származó második feleségével 1937-ben tesznek egy óhazai látogatást. A Chicago South Side-i Magyar Református Egyház családi albuma szerint 1942-ben saját nagy apartmant házában lakik. „Real estate irodája van és a magyar közügyekben tevékeny szerepet játszik. Régi tagunk.” Köblös János Kaliforniában hunyt el 1970-ben.⁵⁷⁵ Nem valószínű, hogy volt nála többet utazó, több lakhellyel rendelkező egykori rézvidéki magyar kivándorolt.

⁵⁷⁵ Michigan, Marriage Records, 1867–1952, database on-line, *Ancestry*, John Koblos and Mary Coback, 1908; US Passport Applications, 1795–1925, database on-line, *Ancestry*, Emergency Passport Applications, Consulate General, Budapest, John Köblös, 6 Dec 1915 (született: Ungnyarád, 1885. október 14); Rotterdam, ér. 1915. december 23., New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924, database with images, *FamilySearch*; US World War I Draft Registration Cards, 1917–1918, database with images, *FamilySearch*, John Koblas, 1918 (New Brunswick); US Passport

A rézbányák körzetét elhagyók között többféle országon belüli útirányt lehet körvonalazni. A szükséges információk összegyűjtése azonban korántsem egyszerű. A véletlen olykor egészen meglepő térbeli mozgásokra vet fényt. A Husztról származó Orosz József a rézvidékről Illinois állam déli részére vetődött. Benton város Middlefork bányájában dolgozott, ahol magas kéntartalmú szenet bányásztak. Itt érte a halál 1918-ban. „Egy káré annyira összezúzta, hogy negyednapra meghalt.” Nem sokkal korábban vállalatot itt munkát, mert tagságát a Red Jacketi Első Magyar Betegséggyógyító Egyletben még fenntartotta.⁵⁷⁶ Más bányatelepek felé is van mozgás, mint ahogy korábban Pennsylvaniából, West Virginiából, Ohióból is volt tovább vándorlás a rézbányák irányába. Hornyák Péter húsz évesen Mokcsáról vándorolt ki 1901-ben. Igazán változatos életpályát futott be. Pennsylvanai „kalandozások” után állt be rézbányásznak Mohawkon, ahonnan 1920–21 körül távozott el. West Virginiában éttermet nyitott, majd ismét bányász lett, utóbb pedig farmot vásárolt New York államban és azon dolgozott.⁵⁷⁷ Páran a magyarok bányájába, Himlerville-be, Kentuckyba is elkerültek. Szemán Erzsébet, aki 1909-ben született Calumeten, itt ment férjhez egy másodgenerációs magyar bányászhoz miután, a családja ide települt.⁵⁷⁸

Különösen a farmra áramlást nehéz megragadni, hiszen rendkívül „szétfolyó” s források által nem kísért nyomokat kellene felderíteni. A bányákból a földhöz már korábban, a sztrájkot megelőzően is volt mozgás. Például 1912-ben, még a februári hidegben egy körülbelül tíz fős, magyar férfiakból álló csapat délre, a Wisconsin államban lévő Chippewa megyébe utazott, hogy farmtelepülést szervezzen. A Soo nevű helység környékére mentek, s az volt a terv, hogy nyáron a családok is követik a szűzföldeket törő férfiak csapatát.⁵⁷⁹ A vállalkozás hosszabb távú eredményét nem ismerjük. A sztrájk alatt és azt követően Michigan, Wisconsin és Illinois különböző vidékei bukkannak fel a forrásokban, ahol a rézmezőkről eltávozottak próbálták megvetni lábukat. Erre utalt Kalassay Sándor is egy esperesi jelentésében, amikor azt írta, hogy az itt élők közül sokan farmot vásároltak s ennek nyomán végleg elhagyták a helyet.⁵⁸⁰ Volt, aki

Applications, 1795–1925, database on-line, *Ancestry*, John Koblos, 1920; US Federal Census, 1920, Chicago Ward 6, Cook (Chicago), Illinois, ED 300, sheet 2B, family 49; US Passport Applications, 1795–1925, database on-line, *Ancestry*, John Koblos, 1920 (e szerint 1915 és 1920 között Detroitban lakott). New York Passenger and Crew Lists, 1909, 1925–1957, database with images, *FamilySearch*, John Koblos, 1937. Családi album 1942: 58–59. – kivándorolt 1902-ben Clevelandbe. Első felesége meghalt: Illinois, Deaths and Stillbirth Index, 1916–1947, database on-line, *Ancestry*, Mary Koblos, 1932. Halála: California Death Index, 1940–1997, database, *FamilySearch*, John Koblos, 20 Jan 1970, San Maleo, CA, született 1885. november 13.

⁵⁷⁶ *Szabadság*, 1918. november 8. 8. – tagja volt a Verhovay Egyletnek is. Benton, az ohiói Franklin megyében található.

⁵⁷⁷ Életrajza: *Magyar Bányásznaptár*, 1940: 275.

⁵⁷⁸ Férje, Younger István életrajza: *Magyar Bányásznaptár*, 1940: 287. Himlerville-ről lásd az alapító, Himler Márton emlékiratait: Himler 2018: 169–193. Vö. Kürti 2017.

⁵⁷⁹ Colonization Movement. *The Calumet News*, February 17, 1912. p. 8.

⁵⁸⁰ Kalassay 1920: 117., Jubileumi emlékkönyv 1940: 283.

azért költözött farmra, mert a háború alatt a hazatérés reményében gyűjtött pénzét az otthoni infláció elvitte, és amiye maradt, nem volt másra elég. Egy Szabó nevű, Calumeten lakó tizenegy gyermekes családnak háromezer dollárja veszett így kárba, s mivel nem tudtak hazaköltözni, Flint környékén kezdtek el farmerkedni.⁵⁸¹

Jóval többen keresték megélhetésüket Michigan déli iparvárosaiban – Detroit, Flint, Kalamazoo, Dearborn –, Illinois, Indiana és Ohio állam ipari gócpontjain, illetve az országon belüli szinte folyamatos ide-oda vándorlással. Az utóbbi elsősorban az egyedülálló férfiak munkavállalási stratégiáját jelentette, ha nem is kizárólagosan. Tipizálni kockázatos, a szétszóródás irányait mérhető számokban csak több száz életút rekonstrukciójával lehetne meghatározni, ami megoldhatatlan feladat. A jelenséget, s legfőképpen annak sokféleségét azonban egy-egy már ismert életpálya visszaidézésével, vagy egy-egy „sűrűbb” személyes történetben megfogalmazva is meg lehet mutatni.

A „detroiti útvonalra” már láttunk egy példát. Joó István gyermekeit követve települt az autóipar fellegvárába. Mint már szó volt róla, neki több fázisban sikerült előbbre lépni, s már nem bányászként, hanem saját lábára állva próbált magasabb státusú egzisztenciát teremteni. Új helyén mégsem ezen az úton haladt. Valószínűleg nem tudta ugyanott folytatni, csomagoló lett egy autógyárban. Átmenetileg még farmra is költöztek, miután János nevű fia 18 évesen tüdővészben elhunyt. Esetleges más irányú távolabbi terveit családi problémák és váratlan halála miatt nem tudta beteljesíteni. Elváltak, s nem sokkal később tüdőgyulladásban hunyt el 1926-ban ötvennyolc éves korában.⁵⁸² Bátyja, Lajos visszament Clevelandbe még valamikor 1918 előtt. Felesége innen látogatta meg lányait – egyiket Kearsarge-on, a másikat az Indiana állambeli Ragsdale-en –, amikor váratlanul ez év novemberében elhunyt. Joó Lajos a város alkalmazásában állt, Clevelandben halt meg 1936-ban.⁵⁸³

A már említett, Mándokról kivándorolt Gáncsos Péter tizenkét és fél év után hagyta el a bányavidéket. Távozását természetesen a kedvezőbb munkaalkalmak megtalálása határozta meg. Így emlékezett 1963-ban ezekre az évekre: „Lementem nősülni tizenháromba Brunszvikra, Nyú Brunszvikra, tizenháromba, májusba, *you*

⁵⁸¹ Himler 2018: 79–80. – Himler Márton fiatal pedlérként hat hétig lakott náluk Calumetben, amikor hírért vette, hogy ezen a vidéken hat láb (közel két méter) magas havak is vannak, és kíváncsiságból azonnal felment a Keweenaw-félszigetre. A családot Tompkins Cove-ből (New York) ismerte, náluk volt burdon, lásd Himler 2018: 111.

⁵⁸² US Federal Census, 1920, Detroit Ward 18, Wayne, Michigan, ED 559, sheet 10B, family 196. Fia halála: *Szabadság*, 1921. július 25. 4., halottjukat magukkal vitték a Detroittól közel 200 kilométerre északra fekvő Bad Axe-ba, s ott temették el. Detroit City Directory 1923: 2361, database on-line, *Ancestry*. Michigan Divorce Records, 1897–1952, database on-line, *Ancestry*, Steve Yoo, 17 Jul 1925. Halála: *Detroiti Ujság*, 1926. március 5. 4., március 12. 2. és 7. (temetés és gyászjelentő).

⁵⁸³ Joó Lajosné halála. *Szabadság*, 1918. november 19. 4. (Leánykori neve Lehotay Erzsébet, 29 éve volt Amerikában.) Férje: US Federal Census, 1930, Cleveland (Districts 251–500), Cuyahoga, Ohio, ED 497, sheet 21B, family 54. Halála: Ohio Deaths, 1908–1953, database with images, *FamilySearch*, Louis Yoo, 15 Jul 1936; *The Plain Dealer*, July 17, 1936. p. 20.

know. Lementem, megnősültem '13. július 19-én. Most van ötven éves házasságom. [...] Akkor lementem, tizenkilencbe lementem Akronba. Dolgoztam vagy fél évet Akronba a Fájersztonba [Firestone gumigyár]. Vótak itt barátaim [Flint, Michiganben], oszt hívtak, híttak ide, így kerültem ide 920 március elsején.⁵⁸⁴ Négy gyermekük még Kearsarge-on született – kettőjüknél orvos nem volt, csak a bába segédkezett –, születési bizonyítványuk beszerzését utóbb a továbbra is itteni lakos „komájától”, Czapp Józseftől kérték (lásd *Szövegek* 6. sz.). Gáncsos Péter egy éven belül a fiatal flinti magyar református egyház presbitere lett, ellátott különféle tisztségeket, s 1935-ben gondnokká választották. A Buick autógyár munkása. A válságos éveket, a kilábalás időszakát ők is nehezen éltek meg. „[E]bbe a rossz világba [...] itt is igen gyengén megy a munka” – írta komájának 1934-ben (*Szövegek*, 6. sz.). Az autógyárból ment nyugdíjba, elhunyt 1971-ben.⁵⁸⁵ Kalassay Sándor szerint Flinten „az első települők között sokan voltak olyan testvéreink, akik Kearsarge-Calumet vidékéről jöttek el a nagy bérharc alkalmával. Aztán jöttek egyesek Detroitból s később az ország minden részéből.”⁵⁸⁶ A fő vonzerőt itt is – mint Detroitban – az autóiipar adta, legtöbben a Chevroletnél és a Buicknál dolgoztak.

A Gáncsos Péter említette Akron, ami rövid közbülső állomás volt az ő számára, másoknak is lehetséges továbblépést jelentett. Az autóiipar közvetett hatása itt is prosperitást hozott. Ide költözött például Petyi Sándor. Kisebb burdosházat tartottak. Pár hétig náluk is lakott a Litkéről kivándorolt Farkas János, aki még Calumeten kötött házasságot egy Mándokról elszármazott család lányával 1916 Szent István napján. Nem állt szándékában hazatérni – bár sorozásakor szüleit is felsorolta, mint akikről gondoskodnia kell –, megszerezte az amerikai állampolgárságot. 1922-ben mentek a gumivárosba. A Rubber Mold gumigyárban kapott munkát, feleségével sűrűn látogatta az akroni magyarok rendezvényeit. Aztán a neve egy napon a lapok címdoldalára került. Brutálisan meggyilkolta egyik klubtársát, volt szállásadóját is életveszélyesen megsebesítette, majd végzett magával. Őket okolta, hogy felesége elhidegült tőle, és ismeretlen helyre távozott. Amikor egyedül maradt, akkor költözött Petyi Sándorékhoz, akivel éveken át együtt dolgozott a rézbányákban.⁵⁸⁷ A *Szabadság* helyszínre érkezett riportere a vérfürdőbe torkolló féltékenységi dráma háttérét boncolgatva így fogalmazott: „Boldogan élt

⁵⁸⁴ Gáncsos Péter, Bakó Elemér interjúja, Flint, Michigan, 1963. augusztus 8. DEMNyT, 44. kazetta. US World War II Draft Registration Cards, 1942, database with images, *FamilySearch*, Peter Gancsos, 1942; Social Security Death Index, 16 Nov 1971. Findagrave ID 101164341.

⁵⁸⁵ Ezüstjubiléumi 1942: o. n.

⁵⁸⁶ Kalassay 1934: 114b. Lásd még a 362. jegyzetet.

⁵⁸⁷ Véres vérfürdő Akronban. *Szabadság*, 1923. jún. 14. 1., június 15. 1. 3. Michigan, Marriage Records, 1867–1952, database on-line, *Ancestry*. Állampolgárként írják össze az 1917-es sorozáskor: US World War I Draft Registration Cards, 1917–1918, database with images, *FamilySearch*, John Farkas, 1917–1918. – felszín alatti munkás Kearsarge-on. Kivándorlása: Hannover, érk. 1906. dec. 16., Ellis Island ID: 102340080193.

az ifju pár a rézbánya vidék egyszerű népe körében, amikor azonban elköltöztek onnan a múlt évben Akronba, megváltozott a helyzet. Farkas János belekerült a neki és nejének is szokatlan városi életbe, veszélybe került a boldogságuk. A volt rézbányász gumi gyárba került. Feleségét nem engedte munkába járni Calumeten, nem engedte hát Akronban sem. Farkas úgy akarta változtatni életét, hogy belevetette magát a társas életbe, tagjává lett az Akroni Magyar Athléta Klubnak, nejével együtt, eljárt a klubba, eljárt estélyeire, színelőadásokra, labdarúgó mérkőzésekre. Nem is sejtette, hogy milyen drága árat kell majd ezért fizetnie.⁵⁸⁸

Az újságíró ettől a tragikus esettől függetlenül is egy lényeges szempontra tapintott rá. A látványosan fejlődő városok új életformát is kínáltak, nem csupán jobb s leginkább állandó munkalehetőséget. Feltétlenül állt ez Chicagóra, de tágabb környékére is, bár az Illinois Steel, vagy az olajfinomítók tövében tenyésző munkástelepek, iparvárosok nem számítottak az urbanizmus fellegvárainak, noha az egyéni komfort fölülmúlta az európai standardot. Így is inkább kínáltak valamilyen városi életet, változatosabb szórakozást, mint a Kearsarge vagy az Ahmek bánya melletti „fő utca”. A mintavárosnak épült Gary, a „huszadik század városa” persze a legjobbak közé tartozott, különösen a hanyatló bányatelepekkel összehasonlítva. Danyi József 1920-ban települt ide, feleségével övék volt az első esküvő az akkor újonnan épült református templomban 1921. október 19-én.⁵⁸⁹

Garyben a magyar református egyház 1917-ben alakult. Kezdetből pártolta, anyagilag támogatta egy akkor odakerült fiatal ember, aki utóbb kártérítési ügyekkel foglalkozó jó hírű és jó módú ügyvédként vált ismertté. Talán kevesen tudták, hogy korábban a rézvidéken játszott szerepet. Az ő Szemlélő című írásával kezdődik az egyház 1947-ben megjelent harmincéves jubileumi albuma. „Nem voltam híve a hiú elméletnek soha.” – indul a köszöntő szöveg. Többek között így folytatódik: „nem vagyok az egyház tagja, a szív szálai mégis összekötnek bennünket az egyházzal – mert »Magyar Egyházzal« van szó. Alapító tagjai arról a földről vándoroltak ide, amelyről én. Bölcsőjüket is azon a földön ringatták, ahol az enyémet. Ez nem jelenthet mást mint testvériséget! Ez a vallás masszív alapja! Ebből fakad az alkotás ereje, és sikert biztosít a jövőben [a] győzelemre.” Majd alább: „Előre csak előre, a következő jelszóval: Összetartás és Testvériség! Ha ezt hűen követik, akkor áldás fogja kísérni tevékenységüket.”⁵⁹⁰ Oppman Mórtól származik a köszöntő, aki egy pennsylvaniai kitérő után költözött a második évtizedébe lépő észak-indianai acélvárosba. Jogi végzettségét az Indianapolisi Egyetem Benjamin Harrison

⁵⁸⁸ *Szabadság*, 1923. június 15. 1. Petyi Sándor 1926-ban már Berwind, West Virginiában található, foglalkozása szénrakodó, West Virginia Naturalization Records, 1814–1991, database with images, *FamilySearch*, Alex Petyi, 1926 (petition).

⁵⁸⁹ Családi album 1947: o. n. Született Borsodon (1890), felesége Borsodvámoson (1905), 1913-ban jött Amerikába. A United States Steel Corporation által épített Gary magyar vonatkozásairól vö. Káldor 1937: I. 164–167; Dégh 1985, 1995: 137–139.

⁵⁹⁰ Családi album 1947: o. n.

Law Schooljában szerezte 1920-ban.⁵⁹¹ Sikeres ügyvédként integrálódott a városi társadalomba, a helyi magyar *polgári* közéletnek pedig aktív tagja lett. Belépett az Amerikai Légio nevű hazafias veteránszövetségbe, betöltötte az állam amerikanizációs bizottságának elnöki tisztét. 1937-ben a légio Gary Memorial Post parancsnokává választották – ez volt az első eset a városban, hogy ilyen kitüntetés ért egy idegen származású polgárt. A helyi Magyar Ház építése főként az ő érdeme volt. Vezette a Magyar Műkedvelő és Önképző Kört, Indiana kerületi képviselője lett a Kossuth-szobor Bizottságban, amely nagy nemzeti felbuzdulás jegyében a New York-i Kossuth-szobor ügyét intézte 1928-ban. Az egyházat mindvégig anyagilag támogatta. Garyben hunyt el 1958-ban.⁵⁹² Anyai ágon egy távoli rokona nemrégiben összegyűjtötte a családra vonatkozó genealógiai adatokat. A viszonylag teljes, formális rendben sorakozó információk között nincs semmilyen utalás a rézvidéki évekre, a nagy bérharcra, a bányamunkások jogaiért a WFM tagjaként folytatott küzdelmekre. A családfa készítője egy bejegyzésében megjegyzi, hogy Oppman felesége zsidó volt – hasonlóképpen férjéhez –, de mivel a református egyház tagjai lettek, megszűnt annak lenni.⁵⁹³ Részletkérdés, hogy formálisan nem voltak az egyház tagjai, a kommentár lényege a ki- és átlépésre vonatkozik. A komment szerzője a sztrájkban játszott szerepéről láthatóan nem tud, így arról sem, hogy a tiszt polgári élet vajon hogyan volt összeegyeztethető a korábbi elvek fönntartásával.

Közelebb esett Chicago vonzáskörzetéhez Whiting, az Indiana állam észak-nyugati csücskében, a metropolisz határán kifejlődött olajváros. Ide húzódott vissza családjával N. Balogh János, 1910-ben Kearsarge legnagyobb magyar burdosházának „gazdája”. 1920-ban már nem ebből éltek, mindössze két férfi bérlőjük volt, mert akkor még „fent” voltak.⁵⁹⁴ Ezt követően költöztek Whitingbe. Ismerős hely volt, itt kezdték amerikai életüket korábban, amikor megérkeztek az Ung megyei Mokcsáról. A családfő a Standard Oilnál, az olajfinomítóban kapott munkát, mint a város munkavállalóinak többsége. Fia a helyi szivargyár teherautó-sofőrje lett, lánya ugyanitt elárúsító. Saját házat vásároltak, s a költségek biztosítása miatt még mindig adtak ki szobát. 1930-ban hárman laktak náluk, ők is az olajfinomítóban dolgoztak. Születési

⁵⁹¹ 1917-ben eladó egy teakereskedő cégnél Shanonban, Pennsylvaniában, lásd US World War I Draft Registration Cards, 1917–1918, database with images, *FamilySearch*, Mor Oppman. – krónikus betegség miatt kapott felmentést a katonai szolgálat alól. Alkalmi szónok magyar szocialisták egy Farrellben, Pennsylvaniában tartott népgyűlésén: *Előre*, 1919. szeptember 12. Diplomaszerezése: Nine to be Graduated. *The Indianapolis News*, June 2, 1920. p. 27.

⁵⁹² A Memorial Post parancsnoka lesz: *The Times* (Hammond, ID), September 14, 1937. p. 6; Emlékkönyv 1930; Kossuth Szobor bizottság tagjai. *Amerikai Magyar Népszava*, 1928. február 23. 2.; Káldor 1937: 1/167 (rézvidéki időszakát nem említi); Jubileumi emlékkönyv 1953: o. n. – 25 dollárt adományoznak. Halálához vö. a következő jegyzettel.

⁵⁹³ L'arbre généalogique de Margot & Alice Klein, owner olivierklein2000, *Ancestry*, 2008. december 8-i bejegyzés. Egy másik leszármazott is összegyűjtötte a családtörténeti adatokat, amely még teljesebb. Oppman Mór arcképe (19. kép) innen származik.

⁵⁹⁴ US Federal Census, 1920, North Kearsarge, Houghton, Michigan, ED 122, sheet 21B, family 397.

helyük Csehszlovákia, ami a háború utáni határváltozások miatt leginkább ungi, zempléni falvakra utalhat, ahonnan elszármazhattak.⁵⁹⁵ Fia később szintén a Standard Oil alkalmazottja lett, lánya pedig tisztviselő egy édességeket árusító üzletben. Állampolgárok, házuk négyezer dollárt ért, tehermentes. Láthatóan rendezett, sikeres életet éltek, polgárosult, alsó középosztálybeli szintre jutottak.⁵⁹⁶

Sebők Pál és családja életrajzával meggyőzően lehet cáfolni azt a közkeletű képet, hogy a kivándorlók – úgymond – „kitántorogtak Amerikába”.⁵⁹⁷ Kétségtelen, hogy ő sem látta biztosítottnak jövőjét, emiatt kelt útra. Tiszabercelen született 1882-ben. Nehéz gyerekkora volt, 19 évesen beállt katonának, hogy elejét vegye a további nélkülözésnek. A nyíregyházi császári és királyi 14. huszárezrednél szolgált, amelynek Vlagyimir orosz nagyherceg volt a tulajdonosa. Az Osztrák–Magyar Monarchia által megszállt Bosznia-Hercegovinában, Szarajevóban állomásozott, majd feljebbvalója magával vitte Törökországba. Amikor Chicagóban 1942-ben 62 évesen a katonai összeírásakor kitöltötték adatlapját, különös ismertetőjegyként bejegyezték a nevét rögzítő szív alakú tetoválását: “Káplár Sebők Pál”, amihez két évszám tartozott, 1882 – 1901. Ujjain ugyanezek a számjegyek voltak láthatók, egyenként lófejekre írva.⁵⁹⁸ A huszároktól 1904-ben leszerelt, megházasodott, megszületett első két gyermekük, egy fiú, aki rövidesen elhalt, majd Piroska, de őt már csak később, Amerikában ismerhette meg. Világlátott embernek számított. Huszárként megfordult több országban, az Amerikából jövő hírek hatására 1906-ban ő is áthajózott az új világba. Youngstownban kezdett dolgozni egy acélgárban, ahonnan rövid időn belül továbbment a jobb kereset reményében a rézbányák vidékre.⁵⁹⁹ Mohawkon kis faházat (*log cabin*) bérelt, bebútorozta, s kihozatta feleségét, aki egy éves kislányával érkezett. Együtt jöttek egy másik berceli asszonnyal, Pihár Erzsébettel és annak két gyermekével.⁶⁰⁰ Mohawkon egyre nőtt a család: született még hat gyermekük, majd később még egy Chicagóban. Egyre több pénzre volt szükségük, burdosokat fogadtak, tíz-tizenketőt. Ha nőtt is a bevétel, ez mérhetetlen sok munkát rótt a háztartást ellátó asszonyra, aki hat gyerek mellett mosott, főzött, takarított, foltozta a munkások elszakadt ruhá-

⁵⁹⁵ US Federal Census 1930, Whiting, Lake, Indiana, ED 174, sheet 10A, family 189. – három bérlő.

⁵⁹⁶ US Federal Census 1940, Whiting, North Township, Lake, Indiana, ED 45-125, sheet 14A, family 246. Elhunyt 1945-ban, felesége 1955-ben, AMRE #5351, 5352.

⁵⁹⁷ Vö. Fejős 2018b: 52.

⁵⁹⁸ US World War II Draft Registration Cards, 1942, database with images, *FamilySearch*, Paul Sebok, 1942 (image: 2544-2545).

⁵⁹⁹ Patricia, érk. Hamburgból 1906. március 10., lásd New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924, database with images, *FamilySearch*, Pal Sebok, 1906. Életrajzához lásd: Családi album 1942: 71. (pontatlanságokkal); Paul Sebok (1882–1973), Mrs. Paul Sebok born as Barbara Tóth (1885–1970), OHB.

⁶⁰⁰ Pannonia, érk. Fiuméből 1907. március 6. – Calumetbe mentek, lásd New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924, database with images, *FamilySearch*, Borbala Sebok, 1907. Ugyanitt: Pihár Pásztor Erzsébet (32 éves), aki két gyermekével (András, Gábor) férjéhez, Pihár Józsefhez ment Calumetbe.

it még kétszer annyi felnőttre. Alapító tagjai voltak a református egyháznak. A család fő csatlakozott a Verhovay Egylet mohawki fiókjához, amelynek idővel pénztárnoka, később egy ízben elnöke lett.⁶⁰¹ Eltökélttségüket jelzi, hogy a „rézországban” lettek amerikai polgárok 1912-ben. A bérküzdőket is messzemenően érintette. Nem hagyták el a vidéket, az Ahmek bánya kocsirakodójaként Sebők Pál a sztrájkolók oldalán állt, belépett a Bányászok Nyugati Szövetségébe.⁶⁰²

Később többször elmondta az őt halálakor elbúcsúztató Orth Győző református lelkésznek, hogy gyermekeinek jobb életet akart biztosítani, mint amit a bizonytalan jövőjű rézbányák vidéke kínált, ezért költöztek 1918 végén Chicagóba. Ugyanaz a sógora, Horváth Sámuel, aki Youngstownban munkához segítette, ezúttal az Illinois Central Railroadhoz juttatta be. Pár évig a vasúti kocsikat javító részlegnél dolgozott.⁶⁰³ Utóbb egy autóalkatrész gyárban, majd az American Forge Division nevű acélgár itteni telepén, a Great Lakes Plant öntödéjében nyert alkalmazást.⁶⁰⁴ Mindvégig a város déli részén, a „magyar negyedben” laktak. Előbb a Burnside nevű városrész szélén, a vasút mellett béreltek házat, aztán a vasút túloldalán a közelben, az akkor kiépülő nyugodtabb környéken vettek családi házat, aminek a válság előtti értéke 12 ezer dollár volt. Szinte mellettük volt az állami iskola épülete, s egy sarokra tőlük a Chicago South Side-i Magyar Református Egyház 1915-ben emelt temploma. Az utcájukban épült fel 1930-ban a magyar görög katolikus templom is. Más világ, más légkör vette őket körül, mint a Keweenaw-félsziget felső csücskében, Mohawkon. Jó tíz év múlva még költöztek egyet, de csak egy átellenben lévő kétszintes, nagy hátsó kerttel-udvarral bíró házba.⁶⁰⁵ Minden gyermekük magyar házastársat választott, biztos munkáskarriert futott be. A házaspár utolsó együtt megünnepeelt, 69. házassági évfordulóján a család nyolcvanegy főt számlált. Sebők Pál halála előtt *Búcsúzás* címmel költeményt írt, amit lezárt borítékban hagyott hátra, hogy temetésén olvassák fel. Kilencvenegy éves korában hunyt el 1973-ban. A nem sokkal korábban Magyarországra látogató lányától azt kérte, hogy óhazai földet hozzon majdani sírjára

⁶⁰¹ *Magyar Hírmondó*, 1909. augusztus 19. 5–6. (belépett); *Amerikai Magyar Népszava*, 1914. február 2. 7. (pénztárnok); *Amerikai Magyar Népszava*, 1916. október 23. 6. (elnök).

⁶⁰² Állampolgárságát a népszámlálások tüntetik fel, lásd a következő két jegyzetet. Uniós tagsága: KEWE ACC WFM 203. 216. old.

⁶⁰³ Lásd az 599. jegyzetet és John Sebok (1913–1983), OHB. Az 1918. szeptember 12-i sorozáskor még Mohawkon laktak, lásd US World War I Draft Registration Cards, 1917–1918, database with images, *FamilySearch*, Paul Sebok. US Federal Census, 1920, Chicago Ward 9, Cook (Chicago), Illinois, ED 556, sheet 1B, family 15. – lakásukat bérlik: 905 E 92nd Place.

⁶⁰⁴ US Federal Census, 1930, Chicago (Districts 0251-0500), Cook, Illinois, ED ED 412, sheet 35A, family 496, US Federal Census 1940, Ward 8, Chicago, Chicago City, Cook, Illinois, ED 103-569, sheet 2B, family 35. – 722 E 91st Place. Munkahelyéhez 1942-ben lásd az 598. jegyzetet, ekkori lakcíme: 745 E 91st Place.

⁶⁰⁵ A népszámlálási adatok és mai ingatlanforgalmazó adatbázisok alapján. Az épületek ma is megvannak. Az itteni magyar negyedről, templomokról lásd Fejős 1993: 48–49, 87–88.

édesanyja nyugvóhelyéről.⁶⁰⁶ Így történt, s ezzel a gesztussal ért véget az a hosszú amerikai munkás életpálya, amit a nyíregyházi huszároktól leszerelt 25 éves, szűkös gyerekkort megélt fiatalember tudatosan választott és alakított egy jobb élet megteremtése jegyében.

Az elnéptelenedő rézvidék

A michigani bányavállalatok kimutatása szerint az 1920-as évek második felében mindössze 30–35 körül volt a magyarországi születésű bányamunkások száma. Az 1928-as 35-ről három év alatt 24-re esett a számuk. A nagy összeomláskor azonban ők is elvesztették munkájukat, 1932-ben egyetlen egy maradt. A depresszió után a magyar alkalmazottak száma már soha nem érte el a tíz főt.⁶⁰⁷ Nagy Sámuel ezt már nem élte meg. Sokat nem tudunk róla, a Wolverine bányavállalatnál volt kocsikat rakodó munkás Kearsarge-on. A jobb időkben küldött képet a családjának, amin barátjával vígan magasra emelik a sörösüveget, finom ruhában, kalappal a fejükön, óralánccal, szivarral vígan vannak – egy calumeti fényképész stúdiójában (8. színes kép). Talán a mindennapok sem teltek ekkor rosszul. Később alighanem neki is küldtek fényképet Damakról, Borsod megyéből. Komor, fekete ruhás ünneplőbe öltözött család tekint a kamerába. Középen fejkendősen ül barázdált arcvonásokkal felesége, kezében biblia, háta mögött két fia feleségeikkel, jobb kézről egy kisfiú iskolai egyenruhában. Talán temetés utáni felvétel az 1920-as évek legvégéről. De az is lehetséges, hogy a kép későbbi, ő már nem láthatta, nem neki készítették. Nagy Sámuel kétszer fogott vándorbotot, 1905-ben – hat évvel házasságkötése után –, majd 1909-ben – aztán többet nem látták, csak a vígadozó fényképen. Lánya, aki nincs a családi képen, már második elutazása után született meg, de fiatalabb fiát is akkor látta először, amikor rövid időre hazatért. „Amerikában 1930 évi január hó 21 napján végrendelet hátrahagyása nélkül Nagy Sámuel (nős volt Veres Borbálával) rézbányász damaki illetőségű amerikai lakos hagyatéka ügyében” egy miskolci közjegyző járt el 1941-ben. Amíg a régi ház állt, fényképe is ott volt, emlék arról, aki három gyermeket hagyott itthon és többet nem jött haza. Közel kétszer annyi időt volt távol, mint együtt családjával, ám lehet, hogy még utolsó hónapjaiban is a hajójegyre gyűjtött.⁶⁰⁸

⁶⁰⁶ Szövegét Orth tiszteletes magyarul és angolul felvette Sebők Pál halotti bulletinjébe (vö. 599. jegyzet). A szöveg magyarul: Fejős 1990: 294–295. Illinois, Cook County Deaths, 1878–1994, database, *FamilySearch*, Paul Sebok, 31 Aug 1973.

⁶⁰⁷ Calumet & Hecla Mining Companies Collection, MTUA, MS-02, Box 393 Folder 003 Nationality Descendent Record – All Companies, Jan 1928 to Dec 1938.

⁶⁰⁸ A fényképet 1991-ben kaptam Laki-Lukács Lászlótól Edelényben. A családi képet és a hagyatéki végzést Nagy Sámuel István nevű testvérének unokája örzi Damakon, lemásolta Laki-Lukács László 2015-ben. A kép kópiájának esetleges kiküldése az én feltételezésem. Házassága (1899)

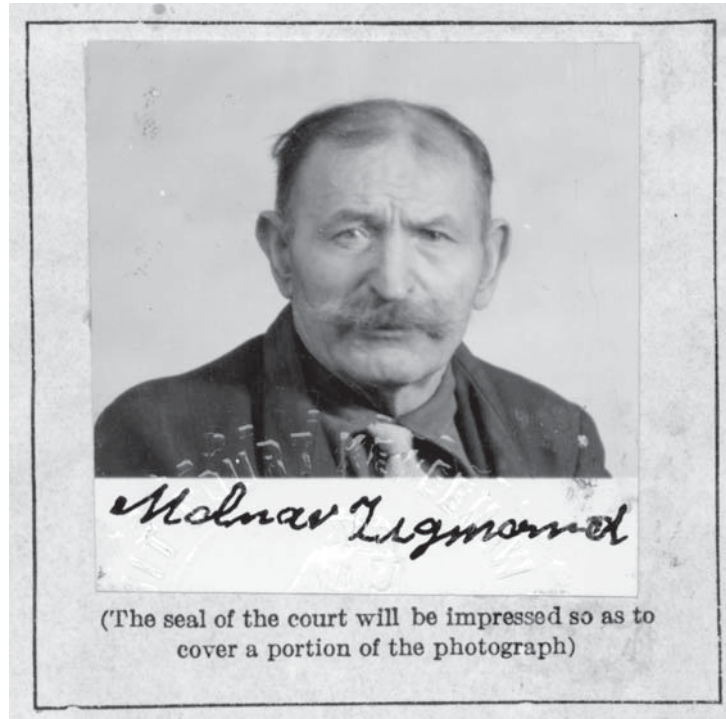
Az elnéptelenedő, hanyatló vidéken számos régi, évtizedek óta itt élő idős házaspár haláláig kitartott. Az általános, nagyfokú mobilitás ellenére voltak ugyanis olyanok, akiket nem határozott meg ez a mozgékonyosság. Őket leginkább házuk, gyermekeik kötötték a vidékhez, nem akartak, vagy még inkább nem tudtak kilépni megszokott környezetükből. Ennek ellenére nekik is új stratégiát kellett követniük, mert megváltoztak a viszonyok ahhoz képest, ahogy kezdték itteni életüket. Molnár Zsigmond és felesége, akik a századelőn itt házasodtak össze, továbbra is mindvégig Mohawkon éltek (28. kép). Saját házuk volt, amely „statisztikailag” 300 dollárt ért. Alighanem a Magyarországra visszatérést is fontolgatták, mert az 1920-ban kiváltott „első papír” után állampolgárság iránt csak 1935-ben folyamodtak az Eagle River-i kerületi bíróságon. Molnár Zsigmond ekkor még bányamunkásként dolgozott. Itt született, már felnőtt fiuk sem hagyta el a vidéket, Calumet környékén egy közintézmény házmestere volt.⁶⁰⁹ Nem volt pénzük jobb helyre költözni, maradtak. Ám ezt úgy is nézhetjük, hogy a terület alacsony keresetek mellett is biztosítani tudott egy minimális egzisztenciális biztonságot. Akik itt éltek, még idős korukban is támaszkodhattak kertjükre, a ház körül tartott állatokra. Ha azonban semmi egyéb bevétel nem volt, a helyzet drámaira fordult, mint a depresszió alatt, vagy olyan idős emberek esetében, akik nem éltek együtt gyermekeikkel, s nem volt máshonnan biztosítható jövedelmük.

A Keweenaw-félszigeten 1936-ban megfordult református lelkész, Dr. Melegh Gyula, a Református Egyesület területi szervezője igen informatív leírást közölt a hanyatló Copper Countryról. „A háború után – írta – már megkezdődött a rézbányák depressziója. Mi is nagyon jól tudjuk, hogy mi az a depresszió, pedig nekünk csak egy pár éven át volt részünk benne. A kearsarge-iak már 15 éve élvezik annak gyönyörűségeit. Csak természetes dolog, hogy erről a vidékről menekült mindenki, aki menekülhetett. Egész utcákat bontottak már le s ha valaki Kearsargeon házat akar venni: házastól, telkestől, melléképületekkel együtt megveheti annyi dollárért, ahány szoba van a házban. Az egyik bányagazgató a maga kastélyszerű lakását ha-

és gyermekei születése: Hungary Civil Registration, 1895–1980, database with images, *FamilySearch*, Borsod, Hangács. Nagy Sámuel kiutazásai: Pottsdam, érk. Rotterdamból 1905. április 12; Brandenburg, érk. Brémából 1909. február 17. Mindkét szer Pittsburgba ment, New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924, database with images, *FamilySearch*, Samuel Nagy, 1905, 1909; US World War I Draft Registration Cards, 1917–1918, database with images, *FamilySearch*, Samuel Nagy, Kearsarge-on lakik, bányász, 43 éves. Allouezben hunyt el: Michigan Death Certificates, 1921–1952, index, *FamilySearch*, Sam Nagy, 21 Jan 1930.

⁶⁰⁹ Vö. 275. jegyzet; Keweenaw Digital Archive; US Federal Census 1940, Allouez, Keweenaw, Michigan, ED 42–2, sheet 3B, family 69 (Mohawk); US World War II Draft Registration Cards, 1942, database with images, *FamilySearch*, Molnár Zsigmond; Michigan Death Certificates, 1921–1952, database, *FamilySearch*, Molnár Zsigmond, 17 Oct 1949; felesége 1962-ben hunyt el. Fia az 1940-es népszámlálás szerint a Zsigmondot (Zsigmond alakban) használta családi nevéként, egy Albion nevű telepen (location) laktak, US Federal Census 1940, Calumet, Houghton, Michigan, ED 31–14, sheet 3A, family 29.

28. kép. Molnár Zsigmond arcképe és aláírása állampolgársági kérelmén 1935-ben

talmas parkkal, nagyszerű melléképületekkel együtt összesen 18 dollárért vette meg. A mieink között is vannak, akik ilyenformán lettek háztulajdonosokká. Sőt vannak olyanok is, akiknek a bányatársaság ingyen adta oda eddigi lakóhelyét.⁶¹⁰ A könnyen megszerezhető házak tehát megtartó erőnek is bizonyultak. Két évvel később a Református Egyház Belmissziós Tanácsa megbízásából Tóth Sándor kereste föl a rézvidéki hátramaradt híveket. 1939-ben a Magyar Egyházkerület elnöke, Dienes Barna látogatta meg őket.⁶¹¹ Tőlük nem ismerünk írásbeli beszámolót, de aligha tapasztaltak mást, mint közvetlen elődjük.

A bányászvilág elsüllyedését az ebben érintett kortársak drámaian élték meg. Nemcsak itt a rézmezőkön, hanem általában, országosan is. A bányászélet az 1930-as évek végére valójában megszűnt, az egykori népes, bevándoroltak százait-ezreit foglalkoztató bányatelepek mindenütt meglehetősen elnéptelenedtek. A *Magyar*

⁶¹⁰ Meleg 1936: 11.

⁶¹¹ Kearsarge. *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, 1938. június 1. 19–20. A lapnak a gondnok egyik fia, Czapp Sándor személyében még (elvileg) volt helyi képviselője, lásd 23. old. Dienes Barna látogatása: Jubileumi emlékkönyv 1940: 365.

Bányászlap 25 éves jubileumára kiadott naptár megrendítő záró képsort fest az amerikai magyar bányászok sorsáról. A jubileum cikkírója – bizonyára a szerkesztő, Himler Márton – úgy véli, hogy a magyar bányászok 1939-ben teljes joggal aranyjubileumot tarthatnának, ha ünnepelni akarnának. „Ötven esztendeje annak, hogy magyarok nagyobb számban vágják a szenet az amerikai bányákban, de hatvan éve is meglehetősen számban dolgoztak Kelet Pennsylvania keményszénbányáiban, akik pionerek voltak közöttünk.”⁶¹² A szerző adatokban bővelkedő történeti összefoglalója nem terjed ki a michigani bányákra, így nem kapunk tőle képet arról, hogy ezt a területet hogyan érintette a bányászok, más vonatkozásban érzékletesen bemutatott ide-oda vándorlása, a lehetőségek szabta megtelepedése. Egy helyen azért utal erre a vidékre is. Itt arról ír, hogy mi vitte a magyarok ezreit az amerikai bányákba. Tapasztalatai szociológiai értékűek, érdemes ebből bővebben idézni.

„A bányákban – írja – s különösen a puhaszén bányákban találták meg a legtöbb szabadságot, ami kijuthat az ipari munkásnak.” Itt annyit dolgozhattak, amennyit bírtak és a „bányászokat jobban fizették”, mint a gyáripari munkásokat. Nem volt veszélytelen a munka, de „dollárért jöttünk ebbe az országba s azért az életét is elvitte a szegény magyar a vásárra. A jobb kereset mellett a régi viszonyok közt az élet olcsóbb volt. Ténylegesen ugyan minden többre került a szenes plézeken [helyeken], de utak még nem voltak, izolálva éltek a bányászok, s a társasélet sokkal olcsóbb volt. Városokban az öltözködés nehezebb és költségesebb volt, szórakozásra több kellett. Azokban az időkben, huszonöt-harminc év előtt a bányászok voltak Magyar-Amerika legpénzesebb emberei, akár a szénbányákban, akár Észak Michiganban a rézmezőkön dolgoztak.”⁶¹³

Az emelkedett hangú visszatekintés tapintatosan elhallgatta, nem részletezte a bányák egészségtelen, sokhelyütt életveszélyes munkakörülményeit, a baleseteket, a nélkülözést, a kiszámíthatatlan leállásokat.⁶¹⁴ Mégis érthetővé tudta tenni, hogy miért áramlottak az új bevándorlók – így a magyarok – ezrei a bányavidékekre. Fontos észrevétele még az, ami a depressziós évek következményeire vonatkozik. Itt ugyan szintén csak a szénbányászokról ír, de a réztermelés visszaesésének is voltak hasonló összefüggései. „A magyar bányászok ezreit űzte ki – írta – a tizennyolc éve tartó szén-depresszió a bányákból. S a különbség csak az volt, hogy akik a gyáripar hívására a huszas évek elején hagyták ott a bányászatot, azok pénzzel érkeztek a városokba, akik a 25–26–30-ig kitartottak a bányáknál, azok már letörve kerestek munkát a városi gyárakban. Sajnos, ez a különbség sincs már meg közöttünk, mert a bányákban keresett pénzért vásárolt városi házakat a nagy depresszió elmosta, s ma koldusok, vagy nagyon szegény

⁶¹² *Magyar Bányásznaptár* 1940: 263.

⁶¹³ Uo. 265–266.

⁶¹⁴ Vö. Tezla 1987/II: 57–130; Kürti 2017.

emberek lettünk mindnyájan.”⁶¹⁵ De tegyük hozzá, hogy akik időben elmentek a rézvidékről – s van róluk információ –, meg tudtak kapaszkodni. Akik viszont elsüllyedtek, azok hangja nem hallható.

A jubileumi naptárban 143 bányász életrajza is szerepel. Közülük az adott időben egy lakott a rézvidéken, Ujj Sándor, aki nem tartozott a régiek közé, később vándorolt erre a vidékre. Tehát azt a ritka esetet képviselte, aki az elszegényedett vidék viszonylag olcsó megélhetési körülményei miatt költözött oda, ahonnan aki csak tehetett, inkább menekült. Nem jellegzetes kivándorló országgrészből származott. A Bihar megyei Újlétán született 1881. szeptember 26-án és 1906. november 28-án érkezett Amerikába. Az ohioi Hollister bányában kezdte a mesterséget. Dolgozott több bányában Holdenben, Himlerville, Kentuckyban, majd legutoljára Mohawk rézbányájában kapott munkát. Az olcsón megszerezhető ház biztosan közrejátszott abban, hogy ide települt feleségével és gyermekeivel. Hogy a kilencből pontosan hány tartott vele, azt nem tudni.⁶¹⁶ Felesége, született Palla Eszter nem sokkal a naptár megjelenése után a rézvidéki Lauriumban halt meg, aránylag fiatalon, 53 évesen.⁶¹⁷ A megözvegyült Ujj Sándor – Alec New – ekkor három fiával és egy lányával élt együtt (14. táblázat). Munkája nem volt, egyedül a legidősebb fiú dolgozott. A lakás, amit béreltek 200 dollárt ért, noha aligha akadt volna rá vevő, hogy (akár csak ennyiért) megvegye.⁶¹⁸ A folytatás nem volt felderíthető.

Copper Country magyar népességének a vég felé közelítő képét az 1940-es népszámlálás alapján lehet összegezni. A kezdetekkor, 1900-ban tizennégy magyar háztartást mutatott ki a népszámlálás (2. táblázat), de közülük öt nem volt egyértelműen magyarként azonosítható. Negyven évvel később ugyan még harmincegy magyarországi születésű háztartásfőt találunk hét helységben-telepen (14. táblázat), ám ekkor már gyökeresen más világ volt. A burdosság intézménye teljességgel megszűnt, fiatalokat alig látunk az összeírt háztartásokban. A harmincegy háztartásfő közül tizenhárman özvegyek, hárman egyedülállók voltak. Mindössze hétben volt kereső, négyben állami közmunka biztosított némi bevételt. A táblázatban szereplő két családról, Fulajtar Józsefről és Czapp Józsefről a következőkben lesz részletesen szó.

⁶¹⁵ *Magyar Bányásznaptár* 1940: 266.

⁶¹⁶ Uo. 286.

⁶¹⁷ Michigan Deaths and Burials, 1800–1995, database, *FamilySearch*, Ester New, 06 Mar 1940. Apja nevét a halotti bizonyítvány Fala alakban tünteti föl, a pontos név a *Bányász Naptárban* közölt életrajzból derül ki.

⁶¹⁸ Alec New: US Federal Census 1940, Allouez Township, Keweenaw, Michigan, ED 42-2, sheet 1B, family 9.

14. táblázat. Magyarországi születésű háztartásfők családi, jövedelmi viszonyai lakóhelyenként, 1940

Lakóhely (település) / háztartásfő	Életkor	Családi állapot	Háztartásban élők száma	Ház Ház bérleti díja (dollár)	Dolgozik	Keresők száma
<i>Calumet</i>						
Michael Palagyi	69	házas	1	saját	-	-
Paul Ellis	56	özvegy	2	saját	+	-
<i>Laurium</i>						
Alex Olah	35	házas	5	bérli	+	-
<i>Copper City</i>						
Steve Regu	68	házas	-	saját	gw	1 fő
<i>Kearsarge – Wolverine</i>						
Frank Pep	58	nőtlen	1	saját	-	-
Barbara Veress	59	özvegy	3	saját	-	-
Magdelaine Verrish	65	özvegy	1	saját	-	-
Joseph Czapp	52	házas	1	saját	-	-
Barbara Terrish	70	özvegy	-	saját	-	-
John Toth	65	özvegy	1	saját	-	-
Michael Pop	52	házas	1	saját	-	-
<i>Mohawk</i>						
Zsigmond Molnar	66	házas	1	saját	-	egyéb
Steve Yager	44	házas	6	saját	gw	1 fő
Alec New	57	özvegy	4	saját	-	1 fő gw

Steve Kozmo	69	házas	-	bérli	\$2/hó	-	-
Joseph Vayo	51	nőtlen	-	bérli	\$2/hó	-	-
Alex Diosi	67	nőtlen	-	saját	200	-	-
Joseph Fulayter	55	házas	5	saját	200	pew	2 fő pew
Barbara Olah	57	özvegy	2	saját	200	-	-
George Simon	73	özvegy	2	saját	200	-	1 fő gw
Theresa Hornyak	80	özvegy	-	saját	250	-	-
Anna Salata	66	özvegy	1	saját	250	-	1 fő
George Zadravetz	61	házas	3	saját	125	pew	-
<i>Allouez</i>							
Louis Pastor	61	házas	3	bérli	\$5/hó	+	2 fő
Louis Bogdan	53	özvegy	-	bérli	\$5/hó	+	-
Steve Szuch	61	házas	2	bérli	\$6/hó	+	-
Joseph Pepp	54	házas	3	bérli	\$6/hó	-	1 fő
Mary Pekar	55	özvegy	3	bérli	\$4/hó	-	2 fő
Matt Berger	52	házas	3	bérli	\$6/hó	+	1 fő
<i>Ahmed</i>							
Michael Horvath	69	özvegy	-	bérli	\$2/hó	egyéb	-
Louis Pastor	61	házas	3	bérli	\$5/hó	+	1 fő
<i>összesen: 27 fő</i>							47

Forrás: US Federal Census 1940. Houghton, Keweenaw county, Michigan.

Rövidítések: pew = public emergency work (segély jellegű munka); gw = government work (a szövetségi kormány által szervezett és fizetett munka), Federal Emergency Relief Act. Vö. Sreenivasan 2009: 231–233.

Fél évszázad vándorlásai egy családtörténet tükrében

A „kitartók” névsorában szerepel Fulajtár József, akit feleségével, három felnőtt és egy tizenöt éves fiával írtak össze a népszámlálás során 1940 áprilisában. Még az utolsó pillanatban, mert rövidesen – mint korábban többen – ők is Chicagóba költöztek. Az ötvenöt éves családfő már 416 hete volt munka nélkül, 1939-ben 34 héten keresztül végzett segély jellegű közmunkát (*pew*), amivel éves bevétele 438 dollárt tett ki. A legidősebb fiú, Peter (21 éves) és Julius (17) szintén ilyen módon jutott keresethez, az előbbi azonban csak 19 hetet dolgozott. Szerencésebb volt az utóbbi, akinek teherautó-szerelőként egész évben jutott munka. Louis (17) elvileg ugyancsak ebbe a státusba tartozott, de ő egyáltalán nem dolgozott. A kiskorú Frank (15) még nem volt munkaképes. Összeségében a hat tagú család teljes 1939-es jövedelme munkasegélyből származott, és 966 dollárt tett ki. Ez napi 2,7 dollárt jelentett. Elképzelhető, hogy milyen nehezen tartották fenn magukat, miután az összeírás szerint más jövedelmük egyáltalán nem is volt. Házuk 200 dollárt ért, lehetett körülötte konyhakert, ami biztosította napi szükségleteiket s egy kis kiegészítést nyújtott, miként esetenként valamilyen alkalmi munka.

A Fulajtár család sorsa nem volt kirívó az adott időben, az adott helyen – a fényt veszített, elnéptelenedett „rézországban”. Pályájukat hosszabb távon is érdemes felvillantani, mert annak minden egyedisége, különlegessége ellenére plastikus képet kapunk arról, hogy mit jelentett a rézvidéken munkát vállalni. S tágabban: milyen volt a vándormunkás sorsa a 20. század első felében Amerikában? Nem akármilyen életút az övéké, nem egyenes vonalú, előre könnyen belátható és tervezhető. A vándorlás és a megállapodás ritmusa a folyamatosan támadt nehézségekre, krízisekre utal, ugyanakkor az ismételt talpra állás s újrakezdés képességét is megmutatja.

Fulajtár József és Hornyák Erzsébet 1905. augusztus 25-én kötött házasságot Calumeten, a St. Joseph „osztrák templomban”. Fiatalok voltak, huszonkettő, illetve tizenhét évesek – a fiatalember az Ung megyei Dobóruszkából aránylag frissen érkezett, házastársa Abaúj-Tornából, az apró Detek vagy Léh falucskából származott, szüleivel együtt hagyta el a szülőföldet 1899-ben (vagy 1901-ben). Apja katolikus létére már alakulásakor tagja lett a helyi református betegsegélyező egyletnek.⁶¹⁹ A házaspárnak 1906 és 1924 között tizenkét gyermeke született, s mindössze egyikük halt el néhány nappal megszületését követően (29. kép). A gyerekek születési helye szerint, illetve néhány más családi esemény alapján a család mozgása az alábbi táblázatban foglalható össze.

⁶¹⁹ Michigan Marriage Records, Joseph Tulayfer (sic!) and Lizzie Horanjak, 1905. Hornyák Erzsébet születését nem sikerült megtalálni. Legidősebb testvére születési helye Detek (1886), két másiké Léh (1892, 1893), lásd Hungary, Catholic Church Records, 1636–1898, database with images, *FamilySearch*. Halálakor 1888. augusztus 3-ai születést rögzítettek, lásd US Social Security Death Index, database, *FamilySearch*, Elizabeth Fulaytar, May 1966. Apja Hornyák János (1860–1936): AMRE #2514.

29. kép. Fulajtár József és családja a feleség, Hornyák Erzsébet szüleivel, 1927 körül

A források korlátozottsága miatt a két magyarországi visszatérésről tudunk a legkevésbé. Annyi bizonyos, hogy 1908 áprilisában azért jöttek másfél éves fiukkal Magyarországra, mert Fulajtár József „egyetlen rokona, öreganyja halála lévén”, őt akarták még látni. Az asszony három hónap múlva fiával visszatért, katonaszökevénynek minősülő férje viszont kihasználva az akkor érvényben lévő általános amnesztiát, jelentkezett katonai szolgálatra. Két évre besorozták, majd ő is visszautazott a rézvidékre. Nem tudjuk, hogy mikor szerelt le és mikor ült hajóra, de távollétében megszületett Mohawkon második gyermekük, tehát felesége már várandós volt, amikor elutazott. Amerikai partra lépésekor apjának, Hornyák Jánosnak kellett nyilatkozatot küldenie arról, hogy vállalja a gondoskodást lányáról és annak gyermekéről, amíg a férje a katonai szolgálat letöltése után ismét visszatér családjához az Egyesült Államokba.⁶²⁰ Az egyleti hírekből kiderül, hogy 1912-ben a mohawki Verhovay fiókosztály elnöki tisztét töltötte be,⁶²¹ tehát már egy ideje újra itt tevékenykedett. A második magyarországi úttal kapcsolatban több a rejtély. Miért mentek, pontosan kik mentek és mikor? Fulajtár József valószínűleg maradt, nem utazott, bár amíg a felesége Magyarországon – feltehetőleg Dobóruszán – tartózkodott, megszületett első leányuk, Mária.

⁶²⁰ Ellis Islandi hírek. *Szabadság*, 1908. június 15. – pontatlan keresztnevekkel, vö. Slavonia, New Yorkba érkezik 1908. június 8. New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924 database with images, *FamilySearch*, Elgy Fulajtár, 1908. A hajóslista szerint 1901 és 1907 között tartózkodott Calumetben.

⁶²¹ Verhovay Egylet kalauza. *Szabadság*, 1912. szeptember 27. 7.

Az asszony három fiát biztosan magával vitte, de talán a negyediket is. Nem sikerült adatot találni Amerikába való visszatéréséről, ami bizonyára legkésőbb 1914 nyarán, kora őszén lehetett, még mielőtt a háború kitörésével megszűnt volna a hajóforgalom. A clevelandi konzulátus a sajtó útján kereste Fulajtár Józsefet – mégpedig ramsey-beli címén –, hogy jelentkezzen a hivatalnál, talán családja érkezése miatt, bár az is lehet, hogy katonai szolgálatával kapcsolatban.⁶²² 1915-ben egy újabb gyermekük született, immár az észak-michigani vasércbányák vidékén, Bessemerben. Az is bizonyos, hogy három fiú Dobóruszka maradt – a legidősebb hét éves volt, a legkisebb, Steve egy múlt. Nem tudni, hogy hol lehetett ezalatt a két év körüli John, talán anyja őt is magával hozta, és vissza is vitte. Mi lehetett a szándékuk a három gyerek hátra hagyásával? Kire/kikre maradtak? Amikor Alexander 1923-ban a prágai amerikai konzulátuson kiváltotta útlevelét, a kérelemben azt tüntette föl, hogy 1913-tól mint mezőgazdasági munkás (farmer) lakik Dobóruszka. Tíz évet gazdálkodott – hétéves korától! –, talán az amerikai pénzen vett földön, de aligha egyedül. Ez ért véget azzal, hogy Alexander két kiskorú testvérével tíz év után visszatért szüleihez Michiganbe. Liverpoolban szálltak hajóra, és 1923. december 3-án érkeztek meg New Yorkba.⁶²³

15. táblázat. A Fulajtár-család térbeli mozgása, 1905–1940

Év	Tartózkodási hely	Esemény	Egyéb magyarázat
1905	Mohawk	esküvő	Calumeten történt
1906	Mohawk	Alexander születése	
1908	Dobóruszka	temetés	Fulajtár József anyja
1908–1909/1910	Magyarország	katonai szolgálat	
1908	Calumet	visszatérés	feleség és fia
1908	Mohawk	Joseph születése	
1909/1910	Mohawk	visszatérés	férj
1911	Mohawk	John születése	
1912	Mohawk	Steve születése	
1913	Dobóruszka	látogatás	feleség és 3 (vagy 4) gyermeke, esetleg a férj is
1913	Dobóruszka	Mary születése	

⁶²² Levélszekerény. *Szabadság*, 1914. szeptember 29.

⁶²³ US Passport Applications, 1795–1925, database with images, *FamilySearch*, Alexander Fulajter, 1923. Az útlevélképen két testvérrel látható.

Év	Tartózkodási hely	Esemény	Egyéb magyarázat
1914	Ramsey, MI	a clevelandi konzulátus keresi	Szabadság, 1914.09.29.
1913/1914	Michigan	visszatérés	feleség, Mary
1915	Bessemer, MI	Elizabeth születése	
1917	Bessemer, MI	Peter születése, halála	
1918	Anvil, Gogebic county, MI	katonai összeírás	bányamunka
1918	Bessemer, MI	Peter születése	
1920	Nadeau, MI	népszámlálás	farm
1920	Nadeau, MI	Julius születése	farm
1921	Michigan	Bernhart születése	
1923	Daggett, MI	Louis születése	farm
1923	Daggett, MI	Alexander, Joseph, Stephen Amerikába érkezése	amerikai útlevelel, Dobóruszkáról
1924	Bessemer, MI	Frank születése	
1924/1925	Mohawk	költözés	
1930	Mohawk	népszámlálás	bányamunka
1940	Mohawk	népszámlálás	segély
1940	Chicago	költözés	

Forrás: Szabadság, 1908. június 15.; US Federal Census 1920, 1930, 1940; World War I draft registration cards, 1917–1918, database with images, *FamilySearch*, Joe Fulaytar; US Passport Applications, 1795–1925, database with images, *FamilySearch*, Alexander Fulajter, 1923, Frank Fulayter (1924–1981) OHB; Werner és DRogers2Family Tree, *Ancestry*.

A család ekkor a rézvidéktől távol lakott, farmon próbáltak szerencsét. A sztrájk időszakában Fulajtár József neve nem bukkan elő a forrásokban, alighanem elhagyta a vidéket, talán még azt megelőzően, hogy felesége visszaérkezett az óhazából. Ruszkaiakról egyébként vannak hírek, meglehetősen kedvezőtlenek is, a sztrájkőrök között többjüket név szerint is említik.⁶²⁴ Fulajtárék pár évig délebbre, a bessemeri vasércbányák

⁶²⁴ *Előre*, 1914. február 12. 1. – Allouezi magyar sztrájkőrök, kilenc név, öt dobóruszkai.

vidékén éltek, a családfő ekkor még nem adta fel a bányamunkát, de 1919 körül farmra mentek. Hogy ebben a föld iránti vágy, vagy inkább a bányák leállása, a rézkitermelés visszaesése játszott döntő szerepet, nehéz megmondani. Mint láttuk, a farmvásárlás már korábban, illetve az elhúzódó sztrájk idején is felmerült a rézvidékiek körében, részben a bányamunka megerőltető volta, részben a bizonytalan kilátások miatt. A megélhetési viszonyok rosszabbra fordulása feltétlenül szerepet játszott a vidékre költözésben, de feltehetően az is, hogy a háborús évek jobb kereseti viszonyainak köszönhetően volt megtakarított pénzük. Összességében a farmerkedés rövid ideig, nagyjából négy évig tartott. Két helyen is próbálkoztak, azonban a kísérlet nem vált be, egy újabb rövid bessmeri kitérő után visszatértek Mohawkra. Itt az ahmeki rézbányában nyert munka biztosította megélhetésüket a depressziós évekig. Chicagóban a már idősödő Fulajtár József egy kisebb magyar tulajdonú helyi üzemben (Bed Spring Corp.) tudott elhelyezkedni az akkor még – bár túlzóan – „magyar negyednek” számító Burnside-on. Itt hunyt el 1957-ben, felesége pedig 1966-ban. Mindketten az Evergreen Park temetőjében (Saint Mary) nyugszanak.⁶²⁵ Nem így 1936-ban megözvegyült édesanyja, Hornyák (született Kovács) Terézia, aki Mohawkon még külön háztartást vezetett. Valószínűleg lányával és családjával „ment le” ő is Chicagóba, és itt hunyt el 1944-ben. Végakarata szerint azonban őt visszavitték a rézbányák országába, s a Lake View temetőben temették el férje mellé.⁶²⁶ Minden oda kötötte, noha ennek már élő vonatkozásai nem voltak.

Fél évszázad a rézvidéken

Utolsóként egy olyan család portréja következik, amelyik a század elejétől mindvégig a rézvidékhez kötődik. Az ő példájukon keresztül közelebb kerülhetünk a *rézmajnások* bányamunkán kívüli mindennapi életéhez is, mert szerencsés módon a családfő, Czapp József unokájának élettörténetét két amerikai történész is rögzítette még a halála előtt. Edward Lutz (1939–2013), maga is egykori bányamunkás szinte az utolsó forrása volt a rézvidék magyar életének.⁶²⁷ Gyerekként valamennyire még benne élt a régi bányászvilágban, s szert tett olyan ismeretekre, amelyek egy korábbi korszakban gyökereztek. Emlékeiből leginkább annak a kettős életformának a sajátosságait lehet összefoglalni, ami a tartósan a bányák körzetében megtelepedett, családjukkal együtt

⁶²⁵ US World War II Draft Registration Cards, 1942, database with images, *FamilySearch*, Joseph Fulayter, 1942; Illinois, Cook County Deaths, 1878–1994, database, *FamilySearch*, Joseph Fulayter, 02 Mar 1957; Elizabeth Fulayter, 21 May 1966.

⁶²⁶ Findagrave.com, Memorial ID: 167743299 (fényképpel). Született: Abaújsáp, Borsod megye, 1861.

⁶²⁷ A Keweenaw National Historical Park történésze, Jo Urion, illetve Russell M. Magnaghi interjúja: KEWE ACC EL-Int-1 (2007), EL-Int-2 (2013). A másként nem hivatkozott információk ebből a két forrásból származnak. A továbbiakban csak a szó szerinti idézetek esetében tüntetem fel a forrás kódját. Edward Lutz két hónappal a második interjú után hunyt el. Rövid nekrológia: *The Daily Mining Gazette*, November 29, 2013.

30. kép. Czapp József

élő munkásokat jellemezte. Hogyan éltek, amikor jobban ment a sorsuk, milyenek voltak a nehéz évek, s mi maradt meg ebből a bányászvilág alkonyán?

Mint szó volt róla, Czapp József (30. kép) a mándokiak viszonylag népes táborába tartozott. Földműves családban született 1887-ben. Igen fiatalon, tizennyolc éves leányként vágott neki a távoli Amerikának. Nem egyedül utazott, két idősebb mándoki útitársa volt és egy harmadik, aki a szomszédos Eperjeskéről indult útnak. Hamburgban szálltak fel a Pennsylvania nevű gőzösre, amely 1905. március 3-án kötött ki New Yorkban. Czapp József tovább utazott a New York állambeli Peekskillbe nagybátyjához, Makai Pálhoz. A többiek Tonawandába mentek.⁶²⁸ Az első évekről nincs információnk. A mándoki szál vezethette a rézbányák környékére. A nagy felfutás, a „copper boom” hozta ide, ahogy unokája fogalmazott.⁶²⁹ Öt évvel Amerikába érkezése után, Kearsarge-on kötött házasságot Hajdú Júliával. Fazekas Sándor eskette őket az előző nyáron ava-

⁶²⁸ Hungary Reformed Church Christenings, 1624–1895, database, *FamilySearch*, József Czap, 16 Oct 1887; New York, Passenger and Crew Lists (including Castle Garden and Ellis Island), 1820–1957, database on-line, *Ancestry*, József Czap, 03 Mar 1905.

⁶²⁹ KEWE ACC EL-Int-1.

tott magyar templomban. Feleségét tíz év körüli gyerekként hozták szülei az újvilágba az Ung megyei Kistráthról. Az esküvő idején mindketten Wolverine-ben laktak. 1913-ban mindketten beléptek a református egyesületbe, s halálukig fenntartották tagságukat.⁶³⁰

A sztrájk idején Czapp József erősen aktivizálta magát. Unokája biztos volt benne, hogy betöltött valamilyen vezető szerepet. Nagyon pártolta az unió ügyét. Azt akarta, hogy legyen szakszervezet a területen, mert a munkások ki voltak szolgáltatva a vállalatoknak. Ha valaki munkát akart, a vállalat fogadta fel. Ha meghalt, tízen léptek a helyébe, nem sokat törődtek a munkásokkal. Kemény idők voltak, gyűlölködések. Az anyja emlegette is, hogy fegyvert hordott magánál. Czapp József neve itt-ott felbukkan a dokumentumokban. Így a nyár folyamán egy sajtóhír szerint ő és Fodor Lajos képviselte a magyarokat a dolgozni akaró munkásokból (!) alakított ún. Nem-Uniós Bizottságban, amelyet a Red Jacket-i városházán állítottak fel, hogy ügyüket előmozdítsák. Egyszer valóban üléseztek, aztán többé nincs információ róluk: a bizottság életképtelen szerveződésnek bizonyult.⁶³¹ Más jellegű hír, hogy 1913. október 8-án négy magyar ellenvázat emeltek rosszindulatú vagyoni károkozás miatt. Egyikük Czapp József volt. Biztosíték mellett engedték őket szabadon. Valamilyen csoportos megmozdulásról lehetett szó, aminek kapcsán a bányatulajdon megkárosítását fogták rájuk.⁶³² Czapp József rövid tanúvallomást tett az Italian Hall tragédiáját vizsgáló halottkém előtt is. A rendezvényen nem volt jelen, másokkal együtt egy másik közösségi épületben, a Dunn's Hallban tartózkodott. Kiment, Oppman egy emberét kereste. Egyszer csak meghallotta egy tűzjelző sípolását. Összefutottak, hogy hol van a tűz. Valaki mondta, hogy az Italian Hallban. Lovon odavágtatott, hogy megnézze, mi történt. Az épületbe a bejáratnál álló rendőr nem engedte be, a hátsó tűzlépcsőn keresztül bejutott a terembe, ami akkor már üres volt. Lejőve látott néhány asszonyt, gyereket, és egy elesett magyart, Mike Dollorst, akinek ráléptek a lábára. Felemelte, székre ültette, majd hazament. Még várta a lányát, az nem jött, haza indult. Nem volt tehát jelen, amikor valaki tüzet kiáltott. Csak azután ment oda két társával, miután a tűzjelző megszólalt. Vallomása elején kérdésre válaszolva közölte, hogy kb. öt éve, azaz 1908 óta lakik Wolverine-ben.⁶³³ Nem biztos, hogy a sztrájkjal állt kapcsolatban egy további eset, mindenesetre ebben Czapp József volt a kezdeményező. Feljelentette a wolverine-i rendőrposzt egyik tagját, mert súlyosan bántalmazta őt, megvárta és megütötte. A rendőr ezt tagadta, és azt állította, hogy összekeverték valakivel. A bírói döntést a helyi lap nem közölte.⁶³⁴ Mindezek mozaikkockák, összefüggő történetet nem lehet leszűrni belőlük, azon kívül, hogy Czapp József az agilisabb sztrájkolók közé tartozott.

⁶³⁰ Michigan Marriages, 1868–1925, database with images, *FamilySearch*, Joseph Czap and Julia Haigdu, 1910. AMRE #9429, 9430. *Bethlen Naptár* 1946: 80.

⁶³¹ *The Calumet News*, August 5, 1913. p. 1.; *Escehana Morning Press*, August 7, 1913. p. 5.

⁶³² Vád: „malicious destruction of property”, idézi House 2014: 1550. – Joe Ezap [Czapp], Andrew Zakar, Bertie Sabo, Emmanuel Koye [Koyé Menyhért].

⁶³³ Molloy 2014: 90–91. A vallomás ellentmondásosságára utal Lehto 2006: 136.

⁶³⁴ *The Calumet News*, February 16, 1914.

Társadalmi aktivitása más téren is megmutatkozott. Ott volt a rövid életű szövetkezeti bolt gründolásánál. Ha korábban nem, itt már együttműködött Fodor Lajossal, egy másik alapítóval. Kezdetben a református egyháznál nem tűnik föl a neve. Nem szerepel a templomépítésre adakozók között – ekkor még nem is lakott a vidéken –, de más adománylistán sem. Talán nem keresett még eleget, a házasságkötés foglalta el, s születtek a gyerekek. Az egyházi életbe a sztrájk utáni időszakban kapcsolódott be. Előbb presbiternek választották (1916), majd 1921 után főgondnokká. A tisztséget Kosztyu Istvántól vette át, aki Szanyi Sándort követte, miután ő hazatért szülőfalujába. Amíg működött, a vasárnapi iskola tanítójaként is serénykedett. A „minden nemes munkáért fáradozni kész gondnok” 1924-ben hét növendéket készített fel a konfirmációra, amit a négy év szünet után a körökben megjelent egyházmegyei elnök, Virág István tartott meg a gyülekezetben.⁶³⁵ Mint már szó volt róla, az egyleti élet zsugorodásával Czapp József kényszerből szinte „tisztségthalmozóvá” kezdett válni. Miután a Verhovay 105. fiók elnöksége is reá hárult, 1920-ban részt vett az egylet clevelandi konvencióján. Taggyarapításra nem sok lehetősége nyílt. A Református Egyesület helyi csoportjának három év szünet után 1922-ben sikerült egy újabb tagot megnyernie, s 1930-ig még tizenkettőt. Némi túlzással: jobb híján felnőtté vált saját gyermekeit tudta csak beléptetni. Utolsóként lánya, Elizabeth lett az egylet tagja, ő lett később Edward Lutz édesanyja.⁶³⁶

A család Wolverine-ben a vasút mellett lakott, 1920-ban már saját házában. A családfő ekkor kocsirakodó, *trammer* a Wolverine bányavállalatnál. Az állampolgárságot 1914-ben szerezte meg. Három gyermekük volt, Joseph nyolc, Alexander hét, Elizabeth hat éves. Tíz évvel később ugyanabban az utcában – a Railroad streeten –, de a református templom és parókia mellett laktak. Ez lett új, végleges lakhelyük. Házuk értéke ekkor 1100 dollár volt, tíz évvel később visszaesett 500-ra. Ekkor a gyerekek már nem laktak a házaspárral, megházasodtak, külön költöztek.⁶³⁷ Az életforma, amiről Edward Lutz részleteket tudott felidézni, ebben az időszakban, vagyis az 1910-es évek legvégétől kezdődően alakult ki. Változásokkal, de évtizedeken át jellemző gyakorlat volt, saját születését (1939) megelőzően az 1950-es évek közepéig, végéig.

Nagyapja az ő fiatalkorában továbbra is a felszín alatti bányamunkásokhoz tartozott, de már más munkát végzett, mint kezdetben. A csillék, a szállítókocsik sínparjait fektető csoportban dolgozott. Határozottan emlékszik arra, hogy másokhoz hasonlóan nagyszülei is tartottak burdosokat. Hogy honnan jöttek, arról nem nagyon beszéltek, talán ugyanarról a vidékről, ahonnan a nagyszülei. Nem volt mondanivalójuk erről,

⁶³⁵ Lásd a 567. jegyzetet.

⁶³⁶ A bolt alapítóinak névsorát lásd 152. jegyzet. *Árvaházi Naptár*, 1917. *Szabadság*, 1920. május 19. 3.; AMRE.

⁶³⁷ US Federal Census, 1920, database with images, *FamilySearch*, Wolverine, Houghton, Michigan, ED 122, sheet 6A, family 111; US Federal Census, 1930, database with images, *FamilySearch*, Calumet, Houghton, Michigan, ED 16, sheet 6A, family 77; US Federal Census, 1940, database with images, *FamilySearch*, Calumet Township, Houghton, Michigan, ED 31-11, sheet 3B, family 46.

a származásukról. Az old countryról nemigen beszéltek. „Az apám emlegette, hogy nagymamának volt tíz-tizenkét burdosa. Különböző műszakokban dolgoztak, így mindig volt szabad ágy. [...] A nagymamának mindig rengeteg dolga volt velük, mosta a ruhájukat, mindent kézzel csinált. Nem volt mosógép, mindent kézzel kellett csinálni. Varrt, főzött, mindent intézett, hihetetlen, hogy hogyan bírta. Keményen dolgoztak.” A kosztosok nem az ebédlőben, hanem a konyhában ettek, a nagymama ott készítette el nekik indulásra az éthordót, amiben vitték az ebédjüket vagy a vacsorájukat. Nem sokat fizettek, egy-két dollárt éjszakánként. Az emlék hangsúlyos, s így meglepő, hogy egyik népszámlálásban sem találni nyomát a háztartásban lévő bérlőknek. Nincs okunk kétségbe vonni a visszaemlékezés hitelességét, így csak arra lehet gondolni, hogy ez a gyakorlat még 1920 előtt érvényesült. Ha fogyatkozott is a magyarok száma, ekkor még bőven voltak annyian, hogy szükség volt a magános férfiak ellátására és elszállásolására. A sztrájk után, a háborús prosperitás alatt biztosan. Később, az 1920-as években már nehezebb elhinni, hogy 10–12 fős burdosházak lettek volna üzemben.

A templom környékén sok magyar lakott. Minden vasárnap nagy ebéd volt. Ott-hon főzött levessel kezdődött, aztán volt a hús, sonka, vagy bármi más. Megjöttek a templomból, délben nagy ebédet fogyasztottak, aztán mentek lovagolni (*ride*), vagy összejöttek, kártyáztak, söröztek, megittak egy pohárral. Összejártak ünnepekkor is, egyik évben az egyikhez mentek, a másikban viszonzták a látogatást. Főleg karácsonykor, húsvétkor. Volt piknik, de sok ember ünnepelte július 4-ét is. „Tőlünk egy háztömbnyire mentek északra, volt magyar zenekar, az játszott július 4-én. Anyám mondta, hogy milyen jó volt. Olyan katonazenekar-féle.”

„Itt lakott Mrs. Popp, már nincsenek meg. Ő és a férje még az óhazából jöttek. Angolul beszéltek, de nagyon törték. Igen. Soha nem felejtem el, lehettem úgy négy éves, nem több. A magyarok nagyon szerettek feketébe öltözni. Fekete kalap, fekete ing, fekete ruha. Épp ott, ahol a kis szőlőm van [ott történt]. Véletlenül épp jöttem az apám házatól a nagymamámhoz. Épp itt, és jött az úton, sötét volt. Teljesen fekete volt, halálra ijesztett. Őszintén mondom, nagyon megijesztett. Istenem, soha nem felejtem el. Rögtön megfordultam és rohantam apám házához. Mindketten teljesen feketében voltak. Nem tudom, hogy miért. Akkor is, amikor gyászoltak, amikor meghalt valaki a magyarok közül, mind feketét hordtak.”⁶³⁸

A ház körüli nagy kert a családi gazdaság centrumát képezte. Mindenki dolgozott benne, s a család étel- és szüségletének nagy részét biztosította. A kertnek csak egy kisebb, közvetlenül a ház melletti hányada volt a sajátjuk. A többit a Copper Range Companytól, a bányatársaságtól bérelték. Olcsón, évi 10–15 dollárt fizettek. Olyan ezer négyzetméter nagyságú volt (90×120 láb). Ott sok mindent meg tudtak termelni. A műveléshez a gyerekeket is befogták. A szomszédban volt három testvér, azokkal együtt dolgoztak, ha fel kellett ásni a kertet. Kaptak érte öt-tíz dollárt. Zöldséggel, gyü-

⁶³⁸ EL-Int-2.

mölcssel innen látták el magukat. Meglehetősen sok krumplit vetettek, hagymát, sok káposztát. Főleg almafák voltak a ház körül, valamint cseresznye és szilva. A gyerekekkel vadon termő bogyókat, cseresznyét gyűjtettek a környéken. Mákot is termeltek. – „Még én is segítettem a gubókat leszedni a szárról!” A diós, mákos és lekváros tészták, sütemények, torták nagyon kedveltek voltak a családban. Tartottak tehenet, disznókat, baromfit. Sok csirkét ettek, csirkelevest, paprikást. A magyarok sok piros paprikát használtak, „bármit csináltak, paprikát tettek bele”. A kert végében volt az istálló. Éven- te legalább kétszer disznót vágtak, húsát nagy cserépedényekben zsírban tartósították. Paprikás szalonnát, kolbászt csináltak, kocsonyát főztek. „Óh, nagyanyám csinált vagy tizennégy tállal. Kitette, hogy megdermedjen, és amikor a hús meghűlt a tornácra vagy valami szekrénybe, olyan helyre kitette, ahol hidegben volt. A bátyám ma is csinál éven- te egyszer-kétszer. Én nem nagyon kedvelem. Nagyanyámék semmit nem dobtak, nem pazaroltak el.”⁶³⁹ Disznóölésre rendszerint 4-5 férfi jött segíteni. Ez mindig vasárnap volt, amikor nem mentek dolgozni. „Mindig a nagyapám szúrta meg a disznót”, aztán együtt perzselték, dolgozták fel. A beleket az asszonyok tisztították bent a házban. Vajat is köpültek. Nagyanyja a kenyeret maga sütötte, tésztát gyúrt. Tésztát soha nem vett, mindig maga csinálta. Rétest nyújtott. „Amikor a nagyanyám tésztát nyújtott, ide tette [a nappaliba], itt szárította meg. Törülközöt tett alá és hagyta megszáradni. Mindet felvágta és hagyta megszáradni az étkezőasztalon. Az anyám ugyanígy csinálta. Tésztát gyúrt és megszáritotta. Így történt.”⁶⁴⁰ Szén és fa tüzelésű tűzhelyt használtak. Befőztek, tartósítottak, amit lehetett. A ház alagsorában nagyapja polcokat állított föl, itt tárolták a tartósított élelmiszereket, az üvegeket, zsíros tálakat, bödönöket, konzerveket. Egy- szóval mindent megtermeltek és előállítottak házilag, amire szükség volt. Önellátók voltak. Kifejezetten eladásra egyáltalán nem törekedtek, csak alkalmilag, ha volt fő- lősleg például tojásból, azt adták el. Kevés pénzük volt, a boltokban – Pettermann-nál – szinte csak ruhafélét, használati eszközöket vásároltak, meg kávé, cukrot, ilyesmit.

Czapp Józsefék bort is termeltek. A szőlőt távolról rendelték, teherautóval hozták papírdobozokban. Általában 25–30, olykor 40 dobozzal hozattak. A bort az alagsor- ban csinálták. A szőlőt az egykor használatos ruhamángorlóban (*washer ringer*) da- rálták le, majd egy-másfél hétig erjesztették és tölgyfa hordókban tárolták. Volt 3-4 nagyobb, 50 gallonos (közel 200 literes) hordójuk, meg több kisebb 25-30-as. Cseresz- nyéből, almából is csináltak bort. A háznál pálinkát is főztek, szilvából, cseresznyéből készült a *moonshine*, amit a *száraz* években jó pénzért lehetett értékesíteni. Calumet- től délre volt Raymbaultown, mindenki oda vitte, ott volt a központ, ahol el lehetett adni. Mindenki csinálta, ebből pénzelték. A tűzhelyen forralták az edényt, amiből jött ki lepárló cső, az edény peremét törülközőkkel takarták be, hogy ne legyen szaga. „Minden fehérén, fehérén jött ki. De a nagymamám régen barna cukorral festette. Így kapta meg a whisky színét, barna cukorral. Így színezték meg. Nem lehetett felismer-

⁶³⁹ EL-Int-2.

⁶⁴⁰ EL-Int-2.

ni, teljesen úgy nézett ki, mint a whisky egy átlagos mai üzletben.” Erős volt nagyon. „Olykor a nagyapám hetekre elment mulatni egy kicsit. Volt bora, whiskyje, kirúgott a hámból pár hétig.”⁶⁴¹

Ennek a jószérivel falusi életformának volt bizonyos folytonossága. A gyerekek átvették a nagyszülők gyakorlatát, beleértve az ételek elkészítését, az étkezési szokásokat, így például a nagy közös vasárnapi ebédet, az ünnepi húsleveset, az évente négy alkalommal készített töltött káposztát. „Amikor otthon laktam, nagymamám gyakran átjött. Minden héten átjött. Minden volt a kosárban, egy szép fehér abrosszal le volt takarva. Szép és fehér abrosszal. Erre mind emlékszem. Csinálta ezeket a tekert süteményeket (*raised rolls*), nagyon finomak voltak, olyan mai fánk féle (*deep fried donut*). Magyarul: *kelt tészták* [mutatja egy szakácskönyvben], de nem tudom kiejteni. Óh, Istenem, megszórták porcukorral. Kosárban hozta át, le volt takarva szépen, és meleg volt.”⁶⁴² Edward Lutz, harmadik nemzedékbeli „magyar” a nagyszülők nyelvét nem tanulta meg. „Anyám száz százalékban magyar volt, jól beszélt magyarul. Amikor megházasodott, katolikus lett.” Apja szintén itt született egy német családban, de tudott lengyelül is, mert az ő szülei a német-lengyel határról jöttek. Mint Ed mondta, az anyja és a nagyanyja magyarul beszéltek egymással. Nagyjából tudta követni őket, értette a szavakat. Az interjúk szövege szerint megmaradt magyar szókinccse leginkább az étkezés területére terjed ki: krumpli, szalonna, csirkeleves, zúza, paprikás, palacsinta, kifli, mákos torta, diós, kocsonya, lekvár *cake*, s hasonlók.

Apró, de sokatmondó adalék a depressziós évek állapotaira s a pénztelenségre Czapp József fiatalabb fiának, Alexandernek egy levele 1935-ből. Egy ún. Polgári Védelmi Hadtest (*Civilian Conservation Corps*) táborból írta, amely intézménytípust a New Deal jegyében azzal a kettős céllal szerveztek, hogy megőrizték a természeti erőforrásokat és keresethez juttassák a munkanélküli családok fiatal felnőtt gyermekeit. A fizetség a teljes ellátás mellett napi egy dollár volt, amiből havonta öt dollárt tarthattak meg, a többi ment a családoknak. Alex Czapp ezt írta szüleinek egy Marquette környéki erdővidéken működő táborból: „Azért nem írtam, mert dühös lettem amiatt, amit a levélben mondtatok. Ha jól értem, azt akarjátok, hogy küldjek valamit az öt dollárból, hogy fizessétek a számlákat. Azt gondoljátok, hogy csak azért, mert itt távol vagyunk a civilizációtól, meg lehet spórolni pár centet. De ez lehetetlen. Ha itt lennétek, látnátok, hogy mit tud errefelé megtakarítani egy fickó. Mit szólnátok, ha minden egyes alkalommal azt írnám, hogy küldjetek pár dollárt, ahogy a többi fiú csinálja itt nálunk.” Gyorsan kaphatott magyaráz(kod)ó levelet – tíz nap múlva megköszöni a húsvétra küldött süteményeket.⁶⁴³

⁶⁴¹ EL-Int-2.

⁶⁴² EL-Int-2.

⁶⁴³ Alex Czapp, CCC Co. 1620, Camp Escanaba River, Gwinn, Michigan to Mr. & Mrs Joseph Czapp, April 13, 1935; April 23, 1935. EL-Coll. A Civilian Conservation Corps-ról lásd gazdag dokumentációval: <http://www.cclegacy.org/>.

Kearsarge-Wolverine hátramaradt magyarjainak utolsó közösségi eseményére valamikor az 1940-es évek végén került sor. Még utoljára összejöttek, tartottak egy nagy magyar pikniket. Ed emlékei szerint hét-nyolc éves lehetett akkor. Mindenki ott volt, hozták a gyerekeket is. Sokat ettek, ittak, ez volt az utolsó alkalom, hogy a magyarok összetalálkoztak.⁶⁴⁴ Ekkor a templomot már régen nem használták, angoloknak, cornwalliaknak – „*the Cousin Jacks*” – adták ki bérbe. Ők pár évig tartottak benne szertartásokat, azután üresen állt.

Czapp József, az egykori magyar egyletek utolsó tisztviselője, az egyház utolsó gondnoka 1954-ben hunyt el, felesége tíz évvel később. „Volt az anyám és két fiú, a két nagybátyám. Már mindenki meghalt. A Czapp család Detroitban gyűlt össze. Csak páran maradtunk, a Czapp család. Semmi nem maradt. Néhány gyerek a városban.” A testvérek közül egyedül Elizabeth tartott ki a rézvidéken a családjával. 1941-ben megvásárolták a református egyháztól az üresen álló lelkészlakást, a volt parókiát 3000 dollárért. Egy clevelandi magyar ügyvéd intézte az adásvételt, amelyben az eladó az egyház nevében az apa, Czapp József volt, a vevő pedig a lánya és az ő férje. Edward Lutz itt nőtt fel, s azután ő örökölte a házat a benne lévő magyar emlékekkel együtt. A két Czapp fiú Detroitban telepedett le, gyári munkások lettek. Alex akkor költözött oda, amikor a táborból visszakerült 1935 második felében. Rugógyári munkásként írták össze 1940-ben. Az idősebb fiú, Joseph szintén az autóvárosban talált munkát, aztán a lengyellakta, Detroittal szinte egybeépült Hamtramck Cityben telepedett le. A General Motorsnál dolgozott, s itt élt 1986-ban bekövetkezett haláláig. Felesége lengyel volt.⁶⁴⁵

„Milyen nevekre emlékszem? Az egyik: Popely, Frank [Papp] és Alex [Popely], agglégények voltak, ők is Magyarországról jöttek. [12. színes kép] Apám elvitt minket hozzájuk vasárnaponként, kártyázni, ez egy rituálé volt minden vasárnap délután. Én meg csodáltam, hogy ezek a magyarok – az agglégények – minden vasárnap főztek: jó nagy sültet vagy sonkát, jó volt az illata. Volt egy tűzhelyük, azon [...] főzték a sültet vagy sonkát, közben kártyáztak és sört ittak. Így ment akkor. Én kisgyerek voltam, és azt mondtam, ha felnövök [...], én is ezt akarom csinálni. Most minden modernizált. Ilyen volt felnőni abban az időben. Az öregek régen jóval többet tudtak minálunk. De minden megváltozott az utóbbi negyven-ötven évben. Itt ebben a városban, Kearsarge-on, elképesztő, már senki nem jön ide látogatóba... Barátságok...[voltak]. Jártak egymáshoz az emberek és segítettek egymásnak. De ma már nincs így.”⁶⁴⁶

⁶⁴⁴ KEWE ACC EL-Int-1

⁶⁴⁵ EL-Int-2; US Federal Census, 1940, Alex Czapp in household of Eklinga Elko, Ward 13, Detroit, Detroit City, Wayne, Michigan, ED 84-721, sheet 9A, family 140. – lengyel családnál lakott, 1935-ben még calumeti lakos. US Federal Census, 1940, Joseph Czapp, Tract 956, Hamtramck, Hamtramck City, Wayne, Michigan, ED 82-100, sheet 17A, family 279; United States Social Security Death Index, database, *FamilySearch*, Joseph Czapp Jr, Feb 1986.

⁶⁴⁶ KEWE ACC EL-Int-1.. Köszönöm Deák Nórának a nehezen érthető szöveg lejegyzésében és lefordításában nyújtott segítségét.

10. Egy múlt emlékezete

Ma Észak-Michiganben, a volt híres rézbányák vidékén a magyar – pontosabban a *Hungarian* – jelenlét talán egyetlen, viszonylag ismert nyoma egy földrajzi név, egy patak és vízesés neve. A *Hungarian Falls* lenyűgöző természeti környezetben ma is kedvelt kirándulólé hely, közismert turisztikai célpont (11. színes kép). Alsóbb folyásrészénél egy ipari víztárolót is kialakítottak az 1910-es évek végén. A *Hungarian Dam* azonban ma már csak fűvel benőtt romjaiban látható.⁶⁴⁷

Mi lehet ennek a névnek az eredete? Talán a *Hungarian Mining Company*hoz köthető? Mert volt egy ilyen névvel bejegyzett bányatársaság is, amely ugyan nem fejtett ki nagyobb horderejű tevékenységet, de évtizedeken keresztül létezett. Az 1850. április 2-án bejegyzett szervezetnek egyébként semmi köze nem volt a magyarokhoz, vagy Magyarországhoz. Egyértelműen amerikai polgárok alapították,⁶⁴⁸ s követték a bányatársaságok névadásában divó – Russell M. Magnaghi szavaival élve – ötletszerű gyakorlatot. Egyes bányák vagy helynevek megválasztásában ugyanis semmi racionalitás nem mutatkozott. A híres Calumet & Hecla Mining Company például az indián békepipáról (*calumet*) és egy barátságtalan izlandi vulkánról (Mt. Hekla) nyerte nevét. Ily módon a Magyar Vízesés is kaphatta elnevezését a „magyar” bányavállalatról, vagy valamilyen korabeli hír, esemény kiváltotta ötletből. – Még Kosuth Lajos amerikai látogatása előtt vagyunk, így ő „véltlen” az ügyben, legföljebb az 1848–49-es forradalom és szabadságharc híre lehetett inspiráló.

De van egy romantikusabb „megoldás”. Az egyetlen írásbeli forrás, ami a vízesés eredetéről szól, Kay Kemppainen *Hungarian Falls Gushing Forward* – kissé szabadon: A csobogó magyar vízesés – címmel közreadott története. A brosúra kiadásának éve nem ismert. „A legenda úgy tartja – szól a történet –, hogy itt Tamarack City fölött egy csapatnyi magyar lakott. A Tamarack és Osceola [bányatársaságnál] dolgoztak, fát aprítottak. Vezetőjüket a *Nagy Magyar*ként ismerték. Amikor az erdőben dolgozva meglátták a vízesést, elnevezték Magyarznak.”⁶⁴⁹ Így lett a Felső-tóba nyúló Keweenaw-félsziget északi csücskén egy „magyar vízesés”, a *Hungarian Falls*.

⁶⁴⁷ Lásd <http://www.coppercountryexplorer.com/2010/06/a-hungarian-overview/> – utolsó letöltés: 2015. szeptember 17.

⁶⁴⁸ Public and Local Acts of the Legislature of the State of Michigan. Lansing: Michigan Department of State, 1850: 381–385. (Act 311). Inaktivitását az éves jelentések tanúsítják, lásd például *The True Northerner* (Paw Paw, Michigan), 19 April, 1878. p. 2.

⁶⁴⁹ Russell Magnaghi írásbeli feljegyzése alapján.

Ezen túl, ma szinte semmi kézzelfogható nyoma nincs már annak, hogy ezen a vidéken magyar bányamunkások százai keresték megélhetésüket. Egykori jelenlétük nyomát *tárgyi* emlékek alig őrzik. Calumet temetőjében lehet leginkább ilyenekkel találkozni. A *Lake View Cemetery*ben számos magyar feliratú, illetve magyar névre utaló sírkő található. Célirányos kutatással, genealógiai források segítségével némelyik mögé megrajzolhatók az életrajz főbb vonásai (10–12. színes kép). Van olyan síremlék, amit száz évvel ezelőtt emeltek, s amelynek magyar szövege alig megfejthető történetet őriz:

ITT NYUGSZIK / SOLTÉSZ JÁNOS / BÉKE HAMVAIRA / SZÜLETET 1890 / JUL. 4 ÉN UNG / MEGYE DOBÓ / RUSZKA ÉS / MEG HALT 1915 OKT. / 29 ÉN ALLOUEZ MICH. / ÉS E KERESZTET / EMELTETE / PEKÁR JÁNOS / ÉS NEJE / BECSAVEL MÁRIA / 1917 JÚLIUS HÓ 22 / ÉN

Az obeliszk alakú, a fentiek szerint egymás alá 16 sorba tördelt, vésett feliratú temetői emlék talpazatán még egyszer szerepel az elhunyt neve: J. SOLTÉSZ.⁶⁵⁰ Kiletéről szinte semmilyen információt nem sikerült találni. Korai – feltehetőleg – tragikus haláláról a tanulmányozott források egyike sem vall. Lehetséges, hogy neve a felismerhetetlenségig elváltozott vagy már halálát követően az állami anyakönyvi okirat kiállításakor, vagy később az okmányok elektronikus feldolgozásakor, s ezért nem sikerült rálelni. Emiatt nem lehetett rábukkanni az utaslistákban sem. Élekorából ítélve, nem töltött hosszú időt szülőföldjétől, Dobóruszkatól távol az Újvilágban. Földije, Pekár János a Carpathiával jött Amerikába Fiuméből, s behajózott 1909. március 27-én. Ekkor még nem a rézvidék felé vette útját,⁶⁵¹ ide csak később került. Pekár Jánosné egy évvel férje után érkezett, aki ekkor még Perth Amboyban tartózkodott. S ami meglepő: a 25 éves fiatalasszonyt már amerikai állampolgárként regisztrálták, aki 1904 és 1909 között New Yorkban élt.⁶⁵² Hogyan, miért? Hogyan és mikor házasodtak? – ezúttal nem kutatjuk. 1918-ban a katonai összeírás, majd két évvel később a népszámlálás idején Pekár Jánost és családját a rézvidék északi részén találjuk. Az utóbbi szerint nagyjából a sztrájkidőszakban települtek le Mohawkon. A családfő kocsirakodó *trammer* volt az Allouez bányatársaságnál.⁶⁵³ Ismét láthatjuk,

⁶⁵⁰ Findagrave.com, Memorial ID: 191083345. Nehezen olvasható felirata fényképen reprodukálhatóan. A síremléket látta 2017-ben a magyar emlékeket fényképező Tóth Gergely, de ő sem tudott megfelelő felvételt készíteni, vö. Tóth 2018.

⁶⁵¹ New York Passenger Arrivals (Ellis Island), 1892–1924, database with images, *FamilySearch*, Janos Pekar, 1909. – Leechburg, Pennsylvaniába ment.

⁶⁵² Prinz Friedrich Wilhelm, érk. 1910. május 16. New York Passenger Arrivals (Ellis Island), 1892–1924, database with images, *FamilySearch*, Janosne Pekar, 1910. Együtt jött vele 16 éves testvére, Becsavel Erzsébet.

⁶⁵³ US World War I Draft Registration Cards, 1917–1918 database with images, *FamilySearch*, John Pekar, 1917–1918; US Federal Census, 1920. Allouez, Keweenaw, Michigan, ED 192, sheet, 5B, family 82 – négy gyermekük volt, mindannyian Michiganben születtek, a legidősebb 1913-ban.

hogyan nem csak elvándorlás volt ekkor a vidékről, hanem odaköltözés is. Soltész János sorsát azonban nem ismerjük. Egy biztos: amikor a rézvidéken 1908 végén Vajkóczy egyházának gyűjtöttek, abból ő is kivette a részét egy dolláros hozzájárulásával.⁶⁵⁴ A halála után két évvel állított sírköve valami szerencsétlenségre utal, minden valószínűség szerint a bányában érte a végzet. Pekár János nem sokkal élte túl egykori közeli ismerősét, barátját – hiszen a síremlék szövege leginkább ezt a köztük lévő szorosabb viszonyt fejezi ki. Ő 44 évesen hunyt el 1927-ben.⁶⁵⁵

A Lake View temetőben ez a lassan elenyésző feliratú emlékkő jelképes záradéka is lehet vizsgálatunknak. Egyszerre zárja magába egy helyi vonatkozású történetlanc ma már ismeretlen belső emberi tartalmát, ugyanakkor egy sokféle kirajzó település, Dobóruszka bonyolult családi, baráti, munkahelyi kötelékekből szövődött, két kontinensre kiterjedő, s ekképpen jószereivel áttekinthetetlen kapcsolathálóját. A Hegedűs Loránt által említett „láthatatlan csatornák”, amelyeken keresztül a munkaerőpiac transzkontinentális szereplői mozogtak és értesüléseket szereztek, ezekből a lokálisan kötött globális hálózatokból épültek fel. Ahogy az egyes élet- és családtörténetek láncszemekként megszöttek az amerikai ruzsikaiak sokféle ágazó – még a saját útjukat járó magányosokra is kiterjedő – kapcsolathálóját, úgy a zétényiek, bésiek, szendrőládiak, litkeiek, mándokiak és a többiek sejtjei hozták létre társadalmi értelemben azt a transznacionális rendszert, amit egyszerűen s jócskán leegyszerűsítve „kivándorlásnak” szokás nevezni.

A Kearsarge-on épített magyar református templomot 1951-ben lebontották, helyén ma már csak az alapkö áll mementóként (15. színes kép). A bontáskor kiemelték az alapkö letételénél elhelyezett iratokat, az egyház megalakulásának történetét, alapító tagjainak névsorát, valamint a *Calumet News* 1908. július 31-i, pénteki és a *Mining Gazette* 1908. augusztus 1-i, szombati számait. Sokáig beszéltek, hogy valami aranypénzt is találtak benne, de ez téves információ volt.⁶⁵⁶ Idővel ezek a dokumentumok is elkallódtak, így azt lehet mondani, hogy ebből a jövőnek elhelyezett múltbeli üzenetből semmi nem maradt fenn az utókornak. Az alapító tagok névsorának egy eredeti példánya másutt őrződött meg – a magyarországi református egyház zsinati levéltárában, Budapesten. Az egyház anyakönyveinek holléte ismeretlen. Sokáig megvoltak, Edward Lutz őrizte a garázsban. Határozottan állítja, hogy nővérével a Michigan Tech archívumának adták – vagy csak akarták, vagy időközben..., mert ott nincsenek. A padokat egy Mohawkon működő amerikai egyház vette át. A kearsarge-i templom két harangját Flintbe szállították. Egy cég faládába csomagolta, és elvitték. „A harangok ma ott vannak, hacsak nem égett le a templom...” Nem égett le, de időközben már a flinti magyar egyház is régen megszűnt.⁶⁵⁷ Ezek szerint az

⁶⁵⁴ *Szabadság*, 1908. december 26. 6.

⁶⁵⁵ Michigan Deaths Certificates, 1921–1952, database, *FamilySearch*, John Pekar, 16 Sept 1927.

⁶⁵⁶ EL-Int-2; Monette 1992: 19–24., idézi Magnaghi é. n.

⁶⁵⁷ KEWE ACC EL-Int-1.

a korábbi információ, hogy az orgonát és a harangokat a ligonieri Bethlen Otthonnak ajándékozták, mégsem helytálló, vagy csak részlegesen. A harangok ott biztosan nincsenek, ezt 2018 őszén sikerült tisztázni.⁶⁵⁸ A templom üveglakainak sorsáról semmit nem tudni, valószínűleg a bontáskor összetörték, vagy újra felhasználták azokat is, mint a kibontott faanyagot. Áll még viszont a volt lelkészlak (16. színes kép), amelyet Edward Lutz szülei vásároltak meg, ahogy erről az előző fejezet végén szó volt. A magyar közösség hátramaradt mindenésének, Czapp Józsefnek és unokájának köszönhető, hogy a sok veszteség ellenére a *kapermajnák* magyar múltjának megmaradt két értékes tárgyi rekvizituma. Az 1897-ben megalakult Red Jacketi Első Magyar Betegsegélyző Egylet magyar zászlaját (5–6. színes kép) és a református templom úrasztali terítőjét Edward Lutz ajánlotta fel a Keweenaw Historical Park történeti gyűjteményének. A zászló Papp Ferencné, New York-i magyar zászlókészítő műhelyéből került ki. A terítőt Dudik Józsefné született Balog Julianna készítette és ajándékozta az egyháznak 1909. május 30-án (15. színes kép). Ez a nap Pünkösöd vasárnapja volt, egyben Fazekas Sándor bemutatkozó istentiszteletének ünnepe. A templom még nem volt készen, az új lelkészt ezzel az új terítővel díszített úrasztalával fogadták.

Dr. Melegh Gyula említett szép írásának záró gondolatait ennek fényében érdemes újra elolvasni. Az Árván maradt zászlók című utolsó részben a megszűnt egyletek emlékét idézi föl.⁶⁵⁹ Ezek közé tartozott a Red Jacketi Első Magyar Betegsegélyző Egylet, mely „szép és tisztességes munkát végzett”. Sorsát azonban ez sem kerülhette el. „Az egylet megszűnt: ma már csak a történelem, az amerikai magyarság történelmének emlékezetében él.” Legfőbb büszkesége a „nagyon értékes, művészi kivitelű magyar- és amerikai zászló [...] tokjában hever. Ott tartják a református templom basementjében”. Ajánlották a „néhány megmaradt volt tagnak, hogy küldjék el azokat a zászlókat s még meglévő egyleti dolgokat Ligonierba, az Árvaházba. Itt csak pusztulásra van ítélve, míg Ligonierban az amerikai magyarság szépen fejlődő múzeumában megőrzik azt s így a mi történelmünknek ezek a nagyon értékes emlékei örök idők emlékezetének számára lesznek megőrizve”. Kezdetben hajlottak a dologra, majd mégis meggondolták magukat, kegyeletből nem akartak megválni tőlük. Ehhez fűzte hozzá a lelkész záró gondolatait:⁶⁶⁰

„A kegyelet tiszteletreméltó érzés. Kedves emlékeinktől nehezen válunk meg. Ebben az esetben azonban mégis helytelenül járnak el kearsargei testvéreink. Meg kellene gondolniok, hogy azok a zászlók immár nem az övék, ha nem az amerikai magyarság tör-

⁶⁵⁸ *Bethlen Naptár*, 1946: 80. A Kőrösi Csoma Sándor ösztöndíjas lelkész, Kertész Adrienn négy Ligonierban őrzött „elnémult” harang fényképét küldte meg számomra, egyiken sincs Kearsarge-ra utaló felirat. Szíves segítségét ezúton is köszönöm.

⁶⁵⁹ Melegh 1936: 11.

⁶⁶⁰ Melegh 1936: 12.

ténelméé. Meg kellene gondolniok, hogy ők elmúlnak, de ezeknek a drága emlékeknek elmulniok nem volna szabad! Ereklýéinknek múzeumban van a helyök, mert azokhoz jogot tart az amerikai magyarság történelme. Nem Péter, vagy Pál, nem is az Árvaház, – hanem az amerikai magyarság történelme. Kearsargei testvéreink akkor szolgálják legjobban a kegyelet érzéseit is, ha ezeket – a történelmi ereklýeket múzeumban fogják elhelyezni.”

Másként, de a Red Jacketi Egylet magyar zászlója mégis múzeumba került. *Ez* nem pusztult el, megőrződött. Nem úgy, mint a többi rézvidéki magyar egylet elkallódott jelvényei, iratai, lobogói, s nem is úgy, mint a több száz amerikai magyar egyleti-egyesületi zászló, amely az idők során megsemmisült. Talán az „amerikai magyarság történelmi emlékezetének” most ezzel a munkával, és az itt közölt fényképpel mégiscsak részévé válhat.

De van-e az „amerikai magyarság történelmének” örököse? Hogyan lehet emléket méltóképpen megőrizni? Elegendő-e az egyes mozaikok, a nagyobb szövedékek sejtjeinek történetét megírni? Fáradtságos, gondos munkával megörökíthető a múltnak számos vonása, felszínre hozható a régen elsüllyedt világ sok-sok részlete, de az „amerikai magyarság történelme” csak akkor maradhat meg, ha lesznek olvasói a megismerésre kínált mozaikoknak, ha lesz életben tartott emlékezetük – legfőképpen a valamikori „óhaza” utódainak körében. – Akik egykor elmentek, azoknak pedig Amerika-szerte élhet még itt-ott „néhány kedélyes és jóra való ivadéka”.⁶⁶¹

⁶⁶¹ *Kohlhaas Mihály*, Heinrich von Kleist regényének (1810) záró szavai. Kardos László fordítása.

FÜGGELÉK

Szövegek

1. Calumet

A múlt év előtt alig, alig lehetett valamit hallani a michigani rézvidékről. Nem beszélt arról senki. Ha valaki tudott is valamit felőle, nem igen tudott egyebet arról, hogy rézvidék a Superior tóba benyúló tágas félsziget, hogy rézben gazdag vidék, hogy dolgozik ott pár ezer bányász, máskülönben majdnem ott van, ahova a madár se jár. Aki pedig nagyon sokat tudott felőle, tudta azt is, hogy a bányászok közt sok a magyar, hogy a bányászokkal elég emberségesen bánnak, hogy van ott elég iskola, templom, kórház s miegymás, hogy a munkások elég jól keresnek, ha nehezen is dolgoznak, hogy nem drága a megélhetés, hogy becsületesen felépített lakásokban laknak, hogy majdnem mindenki megelégedett. Szóval volt rá elég ok, hogy ne igen beszéljenek e világon a michigani rézvidékről. Egyszer azután, majdnem váratlanul hozta a hírt a táviró, hogy a rézvidéken, ott isten háta mögött, lehetetlen indián nevű helyek, falvak között kiütött a sztrájk, 15–20 ezer rézbányász vágta oda egyetlen egy intésre a kalapácsot, kézi lámpást. Megszűnt a munka.

Hát megbolondultak azok a bányászok, hát nem-e kaptak tisztességes fizetséget, hát nem-e volt általános a megelégedettség, hát nem-e volt pap, tanító, templom, kórház, iskola, könyvtár elegendő, gondolkoztak a gondolkozni nem igen szerető emberek. A táviró meg nap-nap mellett ontotta a híreket: zavargásszerű felvonulások, forradalmas nagygyűlések, a milícia kirendelése lövöldözés deputy és sztrájkolók között, sztrájkőrök toborzása, önkényes hatósági rendelkezések, géppuskás vonatok, dinamitos merényletek, szóval ment minden mint a karikacsapás. mint ahogy egy nagyarányú bérharcnál menni szokott.

És azután napról napra többet lehetett tanulni a rézvidék geográfiájáról, viszonyairól minden tekintetben. Megtanultuk, hogy a bányatársaságok által fizetett templom, iskola, kórház, papostól, kántorostól, orvos[os]tól együtt, hogy a sok jótékonyági, intézmény, a megelégedettségszerű szürkeség, ez az inkább erőszakosan hirdetet mint meglevő megelégedettség, mind, csak arra volt jó, hogy port hintsenek a gondolkozástól mesterségesen elszoktatott bányászság szemébe s hogy a külvilág nézése elé fátyolt vonjanak, mert hiszen bebizonyosodott, hogy a látszólagos jó fizetés csak alamizsna volt, hogy a napi 11 órás és nehéz rézgőzös levegőjű bányában végzett förtelmesen nehéz munka árán, a munkásság véreinek vétele árán pár ember, a mindig pénzéhes bányaúrak kincseket, töméntelen vagyont szereztek. Tudták ezt a nagyvagyonú urak nagyon, hogy itt még nagy bajok lesznek. Tudták, hogy amit a munkaizmok, inak gyakran halált szülő feszüléséért adnak, még ha látszólag sokat adnak is, csak csekélyke alamizsna, rabszolga

kenyér ahhoz a förtelmes jövedelemhez képest, amire mindenek árán szert tesznek. Adtak hát nekik templomot, tisztos lakást, vasárnapi bált, táncot, víg zenét, akár ha cukrot ad a goromba kocsis a mázsás terhet vonó fáradt baromnak.

Álljon itt egy példa. A Calumet & Hecla bányatársaság 1872-ben alakult 1,200.000 dollár alaptőkével s ez a társaság azóta 121,050.000 dollár osztalékot fizetett ki részvényeseinek s 75,000.000 dollárt pedig befektetett a telepeibe. E kompániánál ma a rézbányászok 50 százaléka dolgozik, ezek kapják a legnagyobb fizetést a rézvidéken, de ezek dolgoznak a legmélyebb s legmérgezetebb levegőjű bányákban. Nem-e lázad fel minden emberi érzés arra a gondolatra, amellyel tudatára ébred, hogy az ő veritékes munkája másoknak hihetetlen mennyiségű pénzt szerez, amíg neki alig jut egyéb a kincshalmazból, mint a mivel szegényesen, szűkösen eléldegél feleségével és vézna gyermekeivel együtt.

Az északmichigani bányászok még ennek tudatával is csak keveset kívántak. Rendesebb lakásokat, egy sajtós gépet, ami hét embert helyettesít, üzemből való kivonását, 9 órás munkaidőt a 11 helyett, csekélyke béremelést és a mi a legfőbb s amit leginkább hangoztattak: a bányászszervezet elismerését. Testvérei akartak lenni egymásnak, öntudatosan, célszerűen óhajtották vezetni a saját ügyeiket s közösen akartak segíteni az egymás baján. És épen ezt, ezt az egyet nem tűrheték az urak. A szemükben mondták, hogy a munkásszervezet nincs, ilyesmiről sohasem fognak tudni s ilyesmivel szóba sem állnak.

A többit tudjuk, úgy történt mint máshol: Cabin Creeken, Lawrenceben, Patersonban, Indianapolisban s a többi helyeken. Erőszakoskodtak, basáskodtak, kegyetlenkedtek, vádaskodtak, vesztegettek, hízelegtek, csalogattak, fenyegettek. Pénzük volt, a pénz nagy erő, hatalom; a pénzt szórták, pénzért pedig még gyilkost is lehet kapni, hogy ne kaptak volna hát sztrájk törőt, sztrájk töröket, talán másként derék munkás embereket, de akik éheztek családjaikkal együtt.

A sztrájk e pillanatban gyöngye, lehet, hogy megrendülését leküzdve újra megerősödik. Lehet, de nem biztos. A zimankós zord idő is sújtott egyet a bérharcosokon. Lehet csodálni hát, ha beállt a csüggedés? És még is. Most, amikor rosszabbra fordult a munkásság ügye, határozottan büszkélkedhetik azzal a sztrájkoló zöme, hogy még nem ők a vesztesek. A rézmágnások a látszat ellenére is meghátráltak. Eltekintve attól, hogy szeptember elseje óta leszállították a munkaidőt napi kilenc órára, hogy béremelést is kaptak, elvesztették maguk alól az erkölcsi alapot. Ma az egész Amerika megvetéssel tekint a rézmágnások felé, azok felé, akikről kiderült, hogy még a bányákhoz való tulajdonjoguk is kétséges, azok felé, akik elcsalva, hazudozva toborozták a nagyrészt ártatlan sztrájk töröket, akik két marokkal szórták a korrupciós pénzeket, a kik rabszolgahajcsár módra bántak a rászédett sztrájk törökkel s akik nem áallják a mostani tél idején kiűzni a szegény munkás családokat a bányász viskókból, akik nem riadtak attól sem vissza, hogy revolveres útonállókkal hurcoltassák ki a rézvidékről Moyert, a nyugati bányászszövetség elnökét. Ez a megvetés – a munkásság, a szervezett munkásság dicsősége.

Mindez pedig győzelemnek is elég. A sztrájk tehát, ha ma megszűnne, még akkor is messze ható, nagyon fontos eredményekkel végződnek.

Szabadság, 1914. január 16. – vezércikk

2. A milliomos anarkisták

James McNaughtonnak, a Calumet és Hecla company sokszorosan milliomos vezérigazgatójának kijelentése szerint, a michigani rézbárók talán hajlandók volnának a munkásaik béremelésre vonatkozó kívánságát megfontolás alá venni, ha ennek ellenében lemondanának arról a követelésökről, hogy az unióikat is ismerjék el [a] bányabárók. Mert erről szó sem lehet. A rézmágnások az érdekeik legnagyobb ellenségét látják az uniókban s el vannak tökélve, hogy unionista munkásnak ezután sem adnak kenyeret.

McNaughtonnak e kijelentéséből a kongresszusi vizsgáló-bizottság tisztán láthatja, hogy az észak-michigani rézbányavidéken a munkások szervezkedési joga ellen folyik a harc. A munkások uniókba tömörülésének megakadályozására szerződtek a bányatulajdonosok minden gonosztetre kapható gunmaneket, bérelték ki a sheriffek fegyvereit, gyűrték a zsebükbe a büntetteik fölött ítélkező birákat és esküdteket s idézték elő a fegyveres anarkia olyan állapotát, melyben immár háromnegyed esztendő óta senkinek az egyéni szabadsága nem szent, senkinek az élete sem biztos, aki hangosan a jogait meri követelni.

A michigani rézmágnásoknak az unióktól való félelme könnyen megmagyarázható. Megérthetővé teszi az a körülmény, hogy két évtized óta munkásaik lelkiismeretlen kizsákmányolása által ezer százalékos profitot hajtottak ki bányáikból anélkül, hogy bárki tőlük a bányáik egészségessé és biztonságossá tételét, vagy a munkásoknak a hasznukból való méltányos részesedését követelte volna. S nagyon jól tudják, hogy ezeknek az állapotoknak a fenntartása csak addig lehetséges, míg a bányáikba be nem vonulnak az uniók, amelyek nem türik, hogy a munkásokat ezer halálveszedelem közepette dolgoztassák, hogy életőlő egészségromboló erőfeszítést követeljenek meg tőlük és hogy a növekedő drágaság dacára állandó alacsonytságban tartsák a munkásokat.

Az uniók nem akarnak egyebet, mint hogy egy-két évre szóló béregyezmény jöjjön létre a bányatulajdonosok és bányamunkások között és hogy mindegyik fél becsületben megfeleljen az egyezményben magára vállalt kötelezettségeinek. De a rézmágnások semmiféle köteleiséget nem akarnak magukra vállalni. Ők azt akarják, hogy akik a bányáikban dolgoznak, ezután is érhék be olyan bérekkel, melyeneket ők maguk jószántából adnak, hogy kedvük szerint csereberélhessék az alkalmazottaikat s a felvételeknél azt tarthassák szem előtt, hogy a munkára melyik milyen olcsón vállalkozik, hogy végül a béreik berendezésébe és felszerelésébe senkinek se legyen beleszólása, – aki nem akarja kockára tenni azt életét, egyszerűen ne vállaljon náluk munkát.

A kongresszusi vizsgáló-bizottság most már legalább tudja, hogy mi a bányabárók álláspontja. Meggyőződhetnek arról is, hogy az észak-michigani anarkiaért és véleményükért egyedül őket terheli a felelősség. Teljes tudatossággal bír arról is, hogy az észak-michigani hatóságok, mindenben a bányabárók befolyása alatt állanak, hogy tehát ő tőlük az anarkia megszüntetése, a bűntények igazságos elbírálása nem várható. Világosan, tisztán áll tehát előtte a kötelesség: a rézmágnások és bérenceik tetteit pártatlan bíróság elé kell utalnia, módot kell találnia arra, hogy a gunmaneknek a sztrájkterületre való importálásának véget vessen s a fegyveres bányászok alkalmazását lehetetlenné tegye és ki kell csavarnia a helyi hatóságok kezéből azt a jogot, melynek értelmében eddig megtiltható a munkások minden gyűlése, tüntetése, őrállítása ellen birói letiltó parancsokat bocsáthattak ki. Ha mindez megtörténik, ha a fegyveres erő segítése nélkül maradnak a bányabárók, ha a törvény teljes szigora tiltja majd a gaztetteket, akkor hiába dölyfösködik a McNaughton, hiába kapálózik többi milliomos társaival együtt a munkások szervezkedése ellen, hamarosan kénytelen lesz az uniók előtt meghajolni. Csakhamar meg fog győződni arról, hogy még a százmilliószámra összehalmozódott dollárok ereje is kicsinyesnek bizonyul, ha vele az előrehaladó idő kerekeit próbálják hátrafelé fordítani.

Amerikai Magyar Népszava, 1914. március 6. – vezércikk

3. Üldözik a magyarokat

A nyugati bányász-szövetség (Western Federation of Miners) magyar szervezője, Oppman Mór elvtárs fölháborító részleteket közöl a hónapok óta sztrájkoló michigani bányászok helyzetéről és arról a bánásmódról, amelyben részesítik őket. A sztrájk tartama alatt a magyar rézbányászok mindig a küzdők első sorában állottak és állnak még ma is. A bányabárók és azok spiclijei, valamint a Citizen[s'] Alliance elkeseredetten harcolnak a szervezet vezetői ellen, a szervezők ellen, de különösen a magyar bányászok szervezője ellen.

Látják, tudják és tapasztalják a bányabárók és csatlósai azt, hogy a magyar munkások szervezőjükkal együtt félelmet nem ismerve harcolnak a fegyveres hatalom ellen, ha kell, életük kockáztatásával is. Oppman szervezőt már többször akarták a bányapribékek lehetetlenné tenni. Számítottak arra, hogy a lelkes, vakmerő és szókimondó magyar szervező letiprásával elérik azt, hogy a magyar bányászok munkába állnak. De keservesen csalódtak.

Oppman elvtárs, a W. F. of M. magyar szervezője most is ott van a magyar bányászok között és törhetetlen energiával vezeti a magyar csoport küzdelmét a zsarnok, vérszomjas banditák és uraik ellen.

A fékevesztett hatalom arra vetemedett legutóbb, hogy Oppman szervezőt a szónoki emelvényről cipeltette a börtönbe és fenyegetésekkel arra akarták bírni, hogy hagyja ott helyét és távozzon a vidékről.

December 22-én gyűlést hirdetett Oppman elvtárs a Kalava-féle Hallba Kearsargeon. Másfél órai beszéd után egyszerre csak betörték a terembe a fegyveres banditák és kényszerítették a beszédet tartó Oppman szervezőt, hogy velük menjen. Ez erélyesen tiltakozott a brutális eljárás ellen és követelte az elfogatási parancs fölmutatását. A pribékek ezt nem akarták tenni. Erre a hallgatóság fenyegető magatartást kezdett tanusítani, készek voltak erőszakkal is megvédeni szervezőjüket. A rendőrség revolvvert rántott és segítségül hívta a katonaságot, amely vágatva jött a Hall elé. Oppman szervező látva a veszedelmet, a magyar bányászok mellének szegzett revolvereket és a milic fegyvereket, nyugalomra intette a magyar munkásokat és elment a fegyveres kísérettel a Wolverinei Mining Co. irodájába. Itt újra követelte az elfogatási parancs előmutatását és követelte, hogy mondják meg, mivel van vádolva.

De erre nem hederitettek a fegyveres Citizens Alliance emberei – akik az egész elfogatást rendezték –, hanem erőszakkal arra akarták kényszeríteni, hogy távozzon a vidékről. Oppman szervező azonban nem engedett és a jogtalan letartóztatás után a börtönből biztosíték mellett ki szabadult.

A bányabárók akarata érvényesül Michigan államban. Sem törvény, sem rend nincs ott, hanem az történik, amit a bányabárók parancsolnak. A bányászok lakásaiba bármikor betörnek a fegyveres pribékek és a munkások tulajdonát elkobozzák, összetörik.

Börtönbe hurcolnak embereket minden ok nélkül és törvény ellenére.

A bányabárók a csábítás eszközeivel is megpróbálkoznak. Igéretnek két heti előleget, panasz meghallgatást és mindennap fizetést az első két hétben, ha visszatérnek a munkába. De a sztrájkolók ismerik már az ilyen ígéretek értékét és nem mennek. A magyar munkások az első sorban, hüen kitartanak a harcban. *Éppen ezért a sztrájkolók azzal a kérelemmel fordulnak a magyar munkássághoz, hogy kerüljék a sztrájk alatt lévő bányavidéket. Kerüljék a calumeti, hancocki, kearsargei, ahmeki, mohawki, south-rangei, copper-cityi bányakerületeket.* A magyar bányászok hősiességükkel csak akkor lesz eredményes, ha a magyar munkások nem segítik a lelketlen bányabárókat gyűlöletes munkájukban és ezt csak úgy tehetik, ha távortartják magukat a sztrájkterülettől.

*Előre, 1913. december 29.
(Kiemelés az eredetiben.)*

4. Kuthy Zoltán: Heti Krónika

[...] Szokatlan hang, mikor egy ilyen lapban a munkás és munkaadó egymáshoz való viszonyát feszegetjük. De nem térhetünk ki előle. Minden rokonszenvünkkel ugyanis Calumet felé nézünk, melynek rézbányáiban, Calumet és Kearsarge vidékén, a mi magyarjaink is hosszú idő óta bérharcot viselnek. E bérharc, ennek előz-

ménye és mai szomorú állapota, reánk azt a benyomást teszi, hogy a bevándorló munkásember és az amerikai trustmágnás között jéghideg, könyörtelen falak meredeznek, amelyeken én csak két nyílást látok: az egyikben a kérges tenyér nyújtja be a munkát, a másikon a fehér tenyér nyújtja ki a bért. Ám a munkás és a munkaadó együttérzése számára egyetlen rés sincsen. Azt megfagyasztják az elvek. A munkaadó elve: ne engedj a munkás követelésének, mert ez még követelőbbé teszi. Rosszkaratú és önző elv. Mert a munkásnak csak egy törekvése van, az, hogy tisztességes megélhetést szerezzen a munkájáért. A munkásnak a megélhetésért való törekvése s a munkaadónak a könyörtelensége a bérháborút, vagy a sztrájkot eredményezi. Calumetben is, másutt is. A bérháború pedig, mint Calumeten láthatjuk, komoly dolog. Az orkán elé hiába állítasz tilalomfát: feldönti és mérsékelhetetlen hatalmával irgalmatlanul tovasöpri azt. A bérháború is orkán: ha egyszer felkerekedik, el is végzi a maga munkáját.

Abban a bérharcban, mely Calumet vidékén folyik s melyben a mi kearsargei egyházunk tagjai is oly hosszú idő óta szenvednek, minden rokonszenvünk a munkások pártján áll. Így kívánja ezt a szociális igazság. Hát ez micsoda? Az új időknek új szelleme ez. Oly hatalom, mely befúrja magát mindenüvé: a tudományba, művészetbe, parlamentek munkáiba, tőkepénzesek pánccsoszobáiba, bányák aknáiba, gyárak műhelyeibe és a munkások viskóiba. E szociális igazságnak a lényege pedig úgy szól, hogy amíg van a világon jogosulatlan nyomor, addig nincs a világon jogos felesleg. A veleje tehát ezen igazságnak az a meggyőződés, hogy meggazdagodnia a munkaadónak csak akkor szabad, ha nem nyomorognak s ínségben nem sínylődnek a munkásai. Ennél kevesebbet nem fogad el a mai század emberének lelkiismerete. Miért mondom én ezt? Azért, mert a munkás jogát elismerjük; nyomorúságuk nekünk fáj vesződséges életük kemény sorsa minket is érint; az a törekvésük pedig, hogy becsületesen végzett munkájukért emberséges bánásmód és emberhez illő életmód járjon ki nekik, rezgésbe hozza lelkünk húrjait is.

Az ember igazi értékének felismerése és megbecsülése felé szinte korszakalkotó lépést tett a Ford-féle detroiti automobil gyár, amely elhatározta, hogy évi tiszta jövedelmének felerészét felosztja a munkásai között. E héten kezdi meg e tízmillió dolláros ajándékának szétosztását. A Ford-gyár elhatározása a helyes, ép és egészséges szociális elvet és igazságot szolgálja. Tanulhatnának belőle a calumeti és kearsargei rézbányák tulajdonosai is. Mert a munka csak úgy békülhet ki a tőkével, ha értéke és érdeme szerint jutalmazza az embert.

Református Híradó, 1914. január 15., 5. oldal – részlet

5. Nagytiszteletű Esperes Úr!

[...]

Csak most terjeszthetem be [a vagyonelejtart], mert a presbiter testvérek a unio gyűlést előbbrevalónak tekintik egyházi kötelezettségeiknél és csak mult vasárnap tudtam őket egybeírni.

Különbén egy másik ok is volt, a miért szándékosan akarták akadályozni a presbiteri gyűlés tartását. Január 31-én négy dolgozó munkás jelentkezett nálam és a kollektáló könyveket kérték, mert mint mondták, a dolgozók immár hajlandók keresményeikből az egyházat támogatni. Én a kollektáló könyveket átadtam, hiszen egy árva czentünk sem volt, de meg ha át nem adtam volna, elvesztettük volna örökre a dolgozók támogatását. Másnap csakugyan kollektáltak, de csakis helyben és az eredmény lett 15 egyháztagtól és 81 adakozótól 43 Dollár 80 cent. Megjegyzendő, hogy sok nem adott, mert még nem kapott munkát. Lett erre a unionisták körében nagy felháborodás,

[2. oldal] azt akarták, hogy én a pénzt ne fogadjam el, és hogy a kollektáló könyveket többé ki ne adjam, a scabeket [sztrájktrököket], ha templomba jönnek, tiltsam ki annat, mert mint mondták, a horvát pap is így tett. Én a kurátornak azt mondtam, hogy bármennyire is égek a vágytól, hogy ezeket a dolgokat megcselekedjem, nem tehetem meg, mert kezeimet köti a törvény, mely az egyház számára érkező segély el nem fogadását lehetővé nem teszi, a templomból senkit kitiltani nincs jogom, a ki ott magát tisztességesen viseli, különben is nem igaz, hogy a horvát pap így tett volna, de hogyha igaz lenne is, akkor sem mehetünk épen a horvátok után, mert a magyar nép ősidők óta okosabb a horvát népnél, ergo a papja is okosabb kell, hogy legyen a horvát papnál. A kurátor aztán megnyugodott ebben, tartozván azon jámbor, befolyásolható emberek közé, a kiknek véleménye egy nap annyiszor változik, a hány emberrel beszél, a megnyugvásban annyira ment, hogy egy félórai itt lét után már ő szította a unionistákat, a kik a strike ügyét az egyház ügyével összekeverik, alig tudtam őket ellene védelmezni; belemelegedve a beszédbe, elmondotta egyeseknek rólam kinyilvánított véleményét, a melyet előtte ezen szavakkal fejeztek ki: „veszett volna oda, a honnan jött,” „elment az aranyos papunk, jött helyette ez a scab, fia sem lehet a másíknak.” Azonban biztatott kurátor uram, ez csak egy pár embernek a véleménye, a többség a tiszteletes urral szörnyen be van elégedve. Én azóta még szívesebb vagyok a rólam kedvezőtlen véleménnyel levőkkel szemben, mint azelőtt, a kurátornak pedig megmondtam, hogy presbiteri gyűlést kell tartanunk a

[3. oldal] kollektálás tudomásul vétele végett. Ez elől a gyűlés elől akartak menekülni a szeretett presbiter testvérek, míg végre a mult vasárnap 8 jelen lévén az Isteniszteleten, megfogtam őket. A kollektálásról való bejelentésemet szó nélkül tudomásul vették, sőt azt a bejelentésemet is, hogy azután magam is elmegyek kollektálni. Meglepett engem is, hogy ilyen könnyen ment a dolog, mert nagy volt a fenyegetődés, „majd megmutatjuk mi a papnak, hogy azért sem az lesz, a mit ő akar”.

A gyűlésen jelen nem volt presbiterek előttem egy szó ellenvetést sem tesznek, a kurátor azonban ismét elmondotta, hogy a jelenvolt presbitereket legyávázták, én rám pedig azt mondták, hogy nem vagyok papnak való ember, jönne csak el az esperes, majd megtanítana az engem, hogy a scabek még a templom tájékára sem mernének jönni, no de írnak is neki. Én aztán megnyugtattam a kurátor uramat, hogy az esperes csakugyan okosabb ember, mint én, már az iskolában is jobb tanuló volt, de hát Kearsarge csak ilyen pap jutott, mint én, azonban jól vigyázzanak, mert még engem is el találnak innen helyezni, ha látják, hogy Kearsarge még ilyen papot sem érdemel és kit utánam idetesznek, már olyan sem lesz, mint én.

Ezekben vázoltam egyházunk jelenlegi állapotát, mely az 500 Dol-os kölcsön megnyerésével egy kissé megjavult, a Ref. egyesületi titkárral már érintkezésbe is léptem a kiutalás

[4. oldal] iránt.

Kiváló tisztelettel
Kearsarge 1914. febr. 21.
Urbán Endre
ref. lelkész

Bethlen Archives, Box 31. 378

6. Kelt levelem 1914¹ Február ho 10²

Kedves koma és kománé tudatom magokat sorsunk és állapotunk felől nekünk hála Istenek jó egészségünk is az mejhez hasonlót magoknak is kívánunk, Kedves koma már irok egy levelet hogyám haragszik, de kedves koma akkor nem teljesíthetem a kérését mert akkor is meg most is hál Istenek igen rossz viszonyba voltam, de hát híjába ez már jobant nem lesz mert már a mi életünkbe ez már jobra nem fordul mert gondolhatja azt koma a hol minél nagyobb a család ot nagyobb a baj nekem meg az mindig meg volt hát aról nem tehetünk...

Kedves koma egy kérésel fordulok komához még most maga ot van, hogy a gyerekek kereszt leveleit nézné meg a korton [bírószágon], az az a hol meg kel nézni koma joban tudja hogy hol kel, mert nekik meg van a papi kereszt levelet, de e már it nem érvényes a kortit követelik mert it híjába ben született a korti az érvényes most a keresztlánya talán kapot volna munkát a gyárba hát bevite a papi kereszt levelet és a kortit követelik hát koma adig míg még elek szeretném nekik meg szerezni mert koma ot

¹ Elírás, a család 1914-ben még Kearsarge-on lakott. A levél valószínűleg 1934-ben íródott.

² Címzett: Czapp József, Kearsarge

van és ijenekben járatos hát nézen utána a fáradságát és költségét megfizetem és ha koma netalán nem akarná vagy nem tudja megteni hát irok

[2. oldal] Urbán tiszteletes urnak és ha utána néz ha kel a papi keresztlevél akkor el küldöm a Lizi születet 1914 Majus 30 – Lajos születet 1915 Julius 19_ Csuli 1916 Szeptember - Péter 1919 Február 1sején hát ha teheti nézen utána és írja meg menyibe kerül én meg küldöm, de nem tudom, mert orvos volt Lizivel – meg Péterrel de Csulival meg Lajosal orvos nem volt hát én nem tudom az öreg köllösné vagy a pap bejelentéte é hát nézen utána.

És más különben komáék hogy vannak ebe a rossz világba. koma vagy a fiúk dolgoznak, mert it is igen gyengén megy a munka – az az a ki dolgozik igen de igen de igen meg dolgoztatják és nem fizetnek érte a miyeink még épen a Lizi dolgozik mos egy hejen egy stárba hát legaláb a harizsnyára ki keresi a Lajos még iskolába jár most már csak délig hát már nem veszem le az iskolából még májusig kel neki járni mert ha nem engedem mindig ara fog vétetni apám nem hagyta ki járni most a héten egy fiu a ki Lizihöz jár ot dolgozik egy korszerházba hát be vite dolgozik déltül 3 nap 8 óráig 3 nap éjfélig 6 dolárért de már azt monták neki a jövő héten kap 10 dolárt mért dolgozik az mint az alat csak munkája lene hát van bene akarat meg erő is a fiu Lajos nagyob mint koma és ki is van fejlődve hát nem tudom szegények mire jutnak há a két legény a keresztfiun. meg a Sanyi dolgoznak é már ot kerül e valami munka mert it bizony elég nehezen kapnak.

[3. oldal] Munkát a fiatalok azért nem mert fiatal az öreg meg nem mert öreg. hát nem tudom el képzelni mi lesz eből a világból ha így megy sokáig a ruhából ki fogyunk úgy mint ki fogyunk az eröböl és pénzből már régen nem halotam semit aról a tájékról hogy ot dolgoznak é. a majnák Tehát kedves koma még egyszer fel kérem ha teheti tegye meg a kérésemet ha meg tudja teni mert szeretném rendbeteni minél hamaráb mert talán a keresztlányja is férjhez fog meni mentül eléb hát akkor aval se lene baj, meg ha munkára mene mert követelik.

Most pedig levelem bezártával tisztelem kedves koma egész családját egész családomal kívánok jó egészséget és hogy a fiatalok hogy vannak.

Ezel bezárom levelem maradva hü komai szeretettel Isten velek mi vélünk is választ várva.

Cím Peter Gancsos
1236 Everett st
Flint Mich.

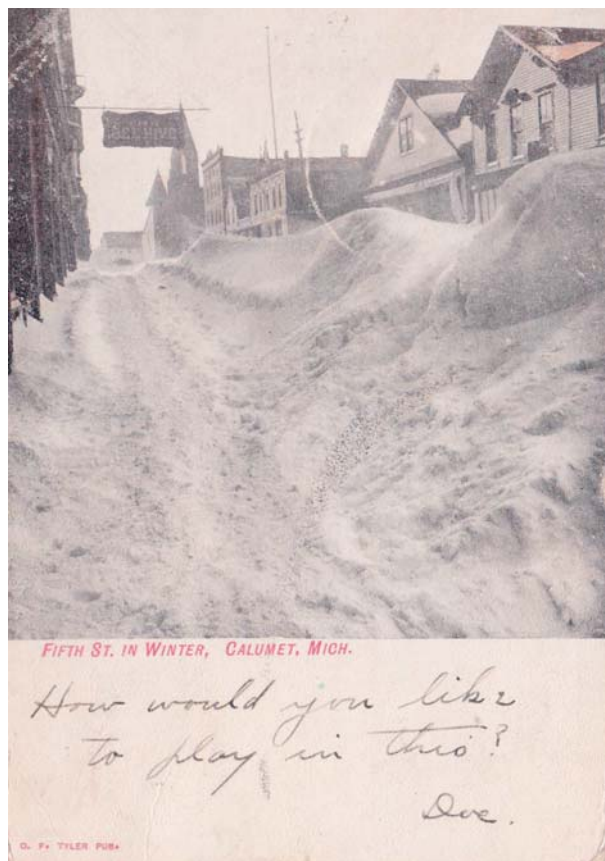
Keweenaw Historical Park Michigan, Edward Lutz Collection

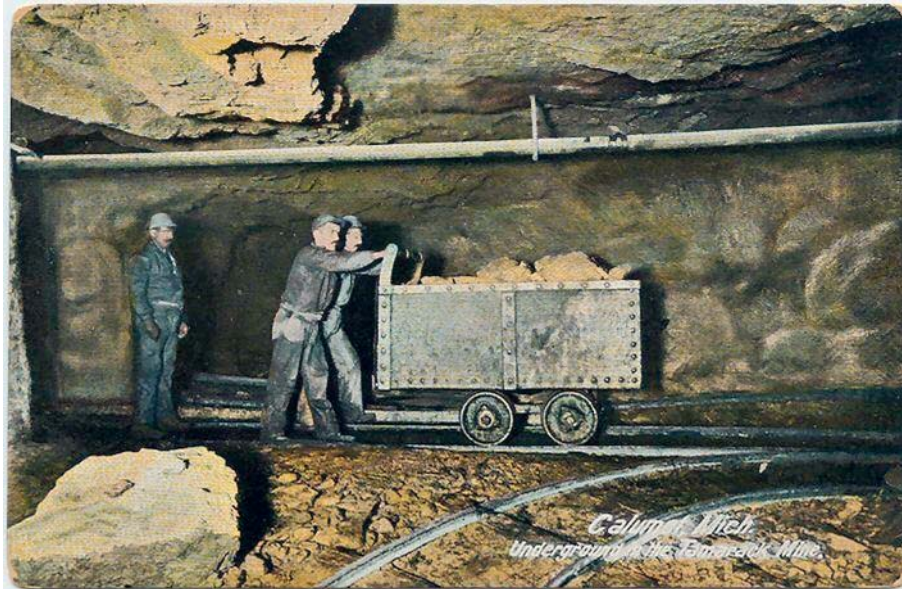
Színes képek

1. kép. A Calumet and Hecla rézbánya vállalat Red Jacket aknája

2. kép. Calumet főutcája egy havazás után

3. kép. Trammerek (csillések)

4. kép. Ácsok

5. kép. A Red Jacketi Első Magyar Betegsegélyző Egylet magyar zászlója. Készítette Papp Ferencné New York-i zászlókészítő 1908-ban

6. kép. A Red Jacketi Első Magyar Betegsegélyző Egylet magyar zászlója. Készítette Papp Ferencné New York-i zászlókészítő 1908-ban

7. kép. Kearsarge és Környéke Magyar Református Egyház temploma és lelkészlakása, 1912 után

258

FÜGGELÉK

8. kép. Nagy Sámuel (Damak, 1876 – Allouez, 1930) és társa

9. kép. Hungarian Falls

10. kép. John és Mary Toth sírköve

11. kép. George és Katherine Zadravetz sírköve

Zadravetz György az 1910-es népszámlálás szerint 1898-ban érkezett Amerikába. Calumeten kötött házasságot Babish (Babics) Katherine-nel 1907-ben. Ekkor már amerikai állampolgár volt. Velük lakott öccse, Imre, aki később Chicagóban települt le a város nyugati részének kis „magyar negyedében”, a Carroll Avenuen. Az itteni magyarok többsége a Máramaros megyei Viskről származott. A Zadravetz testvérek is onnan vándoroltak ki Amerikába. A férfiak többsége a Northwestern vasúttársaságnál dolgozott. Ennek révén kerülhettek a távoli Mohawkra. Zadravetz György és felesége mindvégig itt maradt. Mind a hat gyermekük a rézvidéken született.

12. kép. Alex Popely és Frank Papp sírköve

Papp Ferenc a Szatmár megyei Jánkról, Popely Sándor a Bodrogközéből, valószínűleg az Ung megyei Bésből származott. Mindketten 1905-ben érkeztek Amerikába. Papp Ferenc előbb Pennsylvaniában volt bányamunkás, onnét telepedett át a rézbányák vidékére. Az első világháború idején az Osceola bányavállalatnál dolgozott, felesége odahaza, Jánkon várta, hogy hazatérjen. Popely Sándor ekkor az Ahmek vállalat alkalmazásában állt, közvetlenül a bánya mellett lakott, legközelebbi rokona a Bésből származó, a magyar egyleti életben jól ismert Sipos József volt. A 1940-es népszámlálás szerint a két egyedülálló férfi egy háztartásban élt Kerasarge-on. Alex Popely 1942-ben postás volt a megye fővárosában, Houghtonban, „Frank Pep”-nek nem volt munkája.

13. kép. A Magyar Református templom alapköve

14. kép. A Magyar Református Egyház egykori parókiája

15. kép. Úrasztali terítő. Készítette Dudik Józsefné

Rövidítésjegyzék

AMRE	Amerikai Magyar Református Egyesület
AHFA	American-Hungarian Foundation Archives
BC	Bethlen Collection
BRE	Bodrogszerdahelyi (Sereda) Görögkatolikus Egyházközség
DEMNYT	Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék
ED	Összeírási körzet
EL-Coll	Edward Lutz Collection
EL-Int 1, 2	Interjú Edward Lutz-cal, készítette Russell M. Magnaghi, Wolverine, Calumet,
IRE	Iskei (Ižkovce) Református Egyházközség
KEWE ACC	Keweenaw National Historical Park Museum Collection
MI	Michigan
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár
MREZSL	Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltár
MTUA	Michigan Technological University Archives
OHB	Orth Győző református lelkész által összeállított halotti bulletinek a Chicago South Side-Magyar Református Egyház (utóbb United Church of Christ) elhunyt tagjairól
SCHA	South Chicagói Magyar Református Egyház anyakönyve
SKVMK	Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár
VGy	Vasváry-gyűjtemény
WFM	Western Federation of Miners

Felhasznált források

Levéltári források

American-Hungarian Foundation Archives (AHFA) New Brunswick, New Jersey.
Bethlen Collection (BC)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL)
K 114. Chicagói Konzulátus iratai, 1921–1944.

Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltár (MREZSL)
2f. Külügyi iratok 1863–1950.

Michigan Technological University Archives and Historical Collections. Houghton,
Michigan (MTUA)

Könyvtári, múzeumi, magángyűjteményi források

Amerikai Magyar Református Egyesület (AMRE)
Központ tagnyilvántartás, 1897–1935. Hungarian Reformed Federation of America. Washington, DC (Ma: Bethlen Communities Museum & Archives, Ligonier, Pennsylvania)

Chicago South Side-i Magyar Református Egyház elhunyt tagjainak halotti bulletinjai, készített Orth Győző református lelkész, 1969–1985. A szerző tulajdonában) (OHB)

EL-Int-2, Interjú Edward Lutz-cal, készítette Russell M. Magnaghi, Wolverine, Calumet, 2013. október 3. (Kézirat, a szerző tulajdonában.)

Keweenaw National Historical Park Museum Collection. Calumet, Michigan (KEWE ACC).

EL-Int-1, Interjú Edward Lutz-cal, készítette Jo Urion, 2007. (Hangfelvétel.)
WFM 203, Western Federation of Miners 203-as calumeti osztályának tagsági könyve. (Excel-táblázat.)
Edward Lutz Collection (EL-Coll)

Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár (SKVMK)
Vasváry-gyűjtemény (Vgy)

South Chicagói Magyar Református Egyház anyakönyvei, 1898–1938. A szerző tulajdonában (SCHA)

Egyházközségi források

Bési (Besa) Református Egyházközség

- Bés (Besa) református egyház keresztelési anyakönyve, 1897–1940
- Bés (Besa) református egyház házassági anyakönyve, 1899–1945, 1946–
- Bés (Besa) református egyház elhunytak anyakönyve, 1899–1940, 1941–
- Egyháztanács gyűléseinek és határozatainak jegyzőkönyve, 1899–1905
- Gondnok számadása, 1891–1910

Bodrogszerdahelyi (Sereda) Görögkatolikus Egyházközség (BGE)

- Bodrogszerdahelyi (Sereda) görög katolikus egyház keresztelési anyakönyve, 1878–1902, 1902–1925, 1926–1933, 1933–
- Bodrogszerdahelyi (Sereda) görög katolikus egyház matricula copulorum, 1863–1929, 1930–1939
- Bodrogszerdahelyi (Sereda) görög katolikus egyház elhunytak anyakönyve, 1855–1901, 1901–1926, 1927–1948
- Görög katolikus elemi iskola haladási naplói, 1901/02–1926/27

Boly (Boľ) Római Katolikus Egyházközség

- Boly (Boľ) római katolikus egyház keresztelési anyakönyve, 1898–1958
- Boly (Boľ) római katolikus egyház házassultak anyakönyve, 1898–1958
- Boly (Boľ) római katolikus egyház halotti anyakönyve, 1898–1958

Iskei (Ižkovce) Református Egyházközség (IRE)

- Iske (Ižkovce) református egyház vegyes iratai
- Gondnoki számadókönyv 1910–1937

Kisgéresi (Malý Horeš) Református Egyházközség

- Kisgéres (Malý Horeš) református egyház elhunytak anyakönyve, 1903–1988
- Kisgéres (Malý Horeš) református egyház házassági anyakönyve, 1903–1976

Pólyán (Poľany) Görögkatolikus Egyházközség

- Pólyán (Poľany) görög katolikus egyház házassultak anyakönyve 1901–1962, 1962–1992
- Pólyán (Poľany) görög katolikus egyház halottak anyakönyve 1887–1937, 1937–1960

Radi (Rad) Római Katolikus Egyházközség

- Rad (Rad) római katolikus egyház keresztelési, házasságkötési, halálozási anyakönyvei, 1870–1930

Online adatbázisok

Ancestry.com

- New York, Passenger Lists, 1820–1957.
- New York, Passenger and Crew Lists (including Castle Garden and Ellis Island), 1820–1957.
- Baltimore, Passenger Lists, 1820–1964.
- Pennsylvania, Passenger and Crew Lists, 1800–1962.
- Hamburg Passenger Lists, 1850–1934.
- U. S. City Directories, 1822–1995.

Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék (DEMNYT)

Bakó Elemér amerikai magyar hangfelvételei, <http://mnytud.arts.unideb.hu/bako/>

The Ellis Island Archive, Passenger Records, Passenger ID number (Ellis Island ID),

The Statue of Liberty – Ellis Island Foundation, www.libertyellisfoundation.org

FamilySearch.com

- Hungary Catholic Church Records, 1636–1895.
- Hungary Reformed Church Christenings, 1624–1895.
- Hungary Civil Registration, 1895–1980.
- Slovakia Church and Synagogue Books, 1592–1935.
- New York Passenger Lists, 1820–1891.
- New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924.
- New York Passenger and Crew Lists, 1909, 1925–1957.
- Michigan Births, 1867–1902.
- Michigan Marriages, 1868–1925.
- Michigan Death Certificates, 1921–1952.
- U. S. Passport Applications, 1795–1925.
- U. S. Social Security Death Index, database.
- US Federal Census Manuscripts, Michigan, *Houghton and Keweenaw County* 1900, 1910, 1920, 1930, 1940.
- United States World War I Draft Registration Cards, 1917–1918.
- United States World War II Draft Registration Cards, 1942.
- Naturalization Records, államonként
- Births, Baptisms, Marriages, Deaths Records, államonként.

Find A Grave – World's largest gravesite collection, <http://findagrave.com>

Houghton County Mining Inspector Accident Reports, 1889–1898, <http://www.mi-familyhistory.org/houghton/miningaccreportsindex.aspx>

Keweenaw Digital Archives, <http://digarch.lib.mtu.edu/>

Keweenaw Time Traveller, <http://www.keweenawhistory.com/>

Michigan Death Records, 1897–1920; 1921–1947, www.seekingmichigan.com

Michigan Family History Network, www.seekingmichigan.com

The mineral and locality database, <http://www.mindat.org/>

Internetes feldolgozások, blogok

An Interior Ellis Island: Ethnic Diversity and the peopling of Michigan's Copper Country

MTU Archives and Copper Country Historical Collections, J. Robert Van Pelt Library
<http://ethnicity.lib.mtu.edu/>

Children's Parade, Calumet Copper Miners Strike – RPPC by Calumet New Studio, Calumet, Michigan

<https://www.flickr.com/photos/70251312@N00/8425164400/in/photostream/>

Tumult and Tragedy: Michigan's 1913–14 Copper Strike. Online kiállítás
J. R. Van Pelt and Opie Library, Michigan Technological University, 1400 Townsend Drive, Houghton, MI, <http://www.1913strike.mtu.edu/>

CCE – Copper Country Explorer
<http://www.coppercountryexplorer.com/>

Copper Country History
<https://coppercountry.wordpress.com/>

Copper Country Reflections, 2001–2010 – Chuck Voelker
<http://www.pasty.com/reflections/index.htm>

Kiadott források

Anonim 1900: A magyarországi kisgazdák és mezei munkások országos kongresszusa. *Népszava*, 28. évf. 45. sz. április 21. 2–4.

Aaltonen, Frank 1913: Kuparilakon urhottaret. *Työmiehen Joulu* (Hancock), X. 23–25. (The Gallantresses of the Copper Strike. Translated by Jarni Heinilä, 2006, kézirat.)

Apáthy Ferenc 1898: Michigani dolgok. *Szabadság*, 8. évf. 1898. december 1. 2.

Baja Mihály 1912: A magyarországi református egyház amerikai nyugati egyházmegegyése 1911-ben. In: Kuthy Zoltán (szerk.): *A Magyarországi Református Egyház Amerikai Keleti és Nyugati Egyházmegegyésének naptára*. Amerikai Magyar Református Egyházmegegyése, New York, 96–99.

- Baja Mihály 1913: Amerikai egyházi hírek. Egyházmegyei közgyűlés. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* (56.) 46. 725–727.
- Balch, Emily Greene 1910: *Our Slavic Fellow Citizens*. Charities Publication Committee, New York.
- Beynon, Erdmann D. 1933: The Hungarians of Michigan. In: *Occupational Adjustment of Hungarian Immigrants in an American Urban Community*. Ph. D. diss. Ann Arbor: University of Michigan.
- Böszörményi Géza 1906: A munka világából. Iron Mountain és vidéke. *Magyar Napilap*, 1906 október 18. 4.
- Böszörményi Géza 1908: A munkaviszonyok az Észak Michigan réz és vaskő májja vidéken. *Magyar Hírmondó*, 1908. szeptember 3. 3.
- Bud József 1922: A magyarság Amerikában. *Közgazdasági Szemle* (64.) 6. 225–288.
- Copper County Commercial Club of Michigan 1913: Strike investigation. [M. A. Donohue & Company, Chicago]
- Családi album 1942: *A Chicago South Side-i Magyar Református Egyház családi albuma*. Chicago South Side-i Magyar Református Egyház, Chicago.
- Családi album 1947: *A Gary Indianai Első Magyar Evangéliumi és Református Egyház 30 éves évfordulójára / 30th Anniversary Album of the First Evangelical and Reformed Church, Gary, Indiana*. Gary Indianai Első Magyar Evangéliumi és Református Egyház, Gary.
- Csutoros Elek 1911: A clevelandi nyugati egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyve. *Amerikai Magyar Népszava*, július 22. 4.
- Csutoros Elek 1937: Emlékezzünk a régiokról. In: Nánássy Lajos (szerk.): *A ligonieri Bethlen Otthon naptára 1937*. Bethlen Otthon, Ligonier, 128–138.
- Daroczy, Alexander (comp.) 1953: *Free Magyar Reformed Church / Független Magyar Református Egyház: Ötven év képekben / Fifty Years in Pictures*. Free Magyar Reformed Church, Carteret, New Jersey.
- Emlékkönyv 1930: *A Gary-i Magyar Műkedvelő és Önképző Kör emlékkönyve*. Magyar Műkedvelő és Önképző Kör, Gary, Indiana.
- Ezüstjubiléumi 1942: *Ezüstjubiléumi emlékkönyv a Flinti Magyar Evangéliumi és Református Egyház huszonöt éves jubileumára, 1917–1942*. Fodor Gyula Nyomdája, Detroit.
- Fodor L[ajos] 1951: A rézbányászok tragikus harca 1913-ban. In: Deák Zoltán (szerk.): *Magyarok Amerikában. Az amerikai magyar munkássajtó ötven esztendeje 1902–1952*. A Magyar Jövő kiadása, New York, 287–288.

- Fodor, Louis 1982: Organizing the Copper Workers. In: Deák, Zoltán (ed.): *This Noble Flame: Portrait of a Hungarian Newspaper in the USA, 1902–1982. An Anthology*. Amerikai Magyar Szó, New York, 125.
- Ford, Henry 1926: *Életem és működésem*. Átdolgozta és a bevezető tanulmánnyal ellátta: Balla Antal. Légrády, Budapest.
- Garay Gerő (szerk.) 1933: *Emlékkönyv a South Chicagói Ref. Egyház 35 éves jubileumára*. [South Chicagói Református Egyház], Chicago.
- Golden Jubilee 1940: *Golden Jubilee: Souvenir of the St. Joseph's Church of Calumet, Michigan, 1890–1940*. Calumet: St. Joseph's Church. <http://www.mfhn.com/houghton/stjoseph-calumet1940/default.aspx> – utolsó letöltés: 2019. május 19.
- Harsányi Sándor 1906: Egyházi élet – az Océánon túl. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* (49.) 50. 792–794.
- Harsányi Sándor 1908: Amerikai Egyházi Szemle. (folyt.) *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* (51.) 37. 584–585.
- Harsányi Sándor 1911: *Az amerikai református egyház története. History of the Reformed Church in the United States*. Harsányi, Homestead, Pa.
- Hegedűs Loránt 1899: A magyarok kivándorlása Amerikába I–II. *Budapesti Szemle* (99.) 272. 161–200.; 273. 333–353.
- Himler, Martin 2018: *The Making of an American. The Autobiography of a Hungarian Immigrant, Appalachian Entrepreneur, and OSS Officer*. (szerk. Corbin, Cathy Cassidy). The University of Tennessee Press, Knoxville.
- Hodge, W. R. 1911: *Notes on the copper country of northern Michigan*. Houghton, A. K. Fox, Houghton, Michigan.
- House (United States. Congress. House. Committee on Mines And Mining) 1914: *Conditions in the Copper Mines of Michigan: hearings Before a Subcommittee of the Committee on Mines and Mining, House of Representatives, Sixty-third Congress, Second Session, Pursuant to H. Res. 387, a Resolution Authorizing and Directing the Committee on Mines and Mining to Make an Investigation of Conditions in the Copper Mines of Michigan*, 1–7. kötet. U.S. Government Printing Office, Washington, DC.
- Jegyzőkönyv 1913: *Jegyzőkönyv az amerikai nyugati magyar református egyházmegyének 1913. évi szeptember hó 23–24-én McKeesporton, PA., tartott évi rendes közgyűléséről*. (MREZSL 2f. 130. d. 1913–5709)
- Jegyzőkönyv 1914: *Jegyzőkönyv az Amerikai Nyugati Magyar Református Egyházmegye évi rendes közgyűléséről. Cleveland, 1914. október hó 16–17. Összeállította Tóth Sándor egyházmegyei jegyző. Magyar Újság, Detroit*. (MREZSL 2f. 132. d. 1915–6179)

- Jubileumi emlékkönyv 1940: *Jubileumi emlékkönyv*. Szerkesztette: Dr. Tóth Sándor. Kiadta: Az Amerikai Magyar Reformátusok Lapja. Fiók Albert Nyomdája–Expert Printing Company, Pittsburgh.
- Jubileumi emlékkönyv 1953: *A Garyi Első Magyar Evangéliumi és Református Egyház Jubileumi Emlékkönyve fennállásának negyvenedik évfordulója alkalmából, 1913–1953*. Garyi Első Magyar Evangéliumi és Református Egyház, Gary.
- Kalassay Sándor 1920: Jelentés az Amerikai Nyugati Egyházmegye 1918–1919. évi működéséről. In: Laky Zsigmond (szerk.): *Amerikai magyar református naptár az 1920-ik szökő évre*. Presbyterian Board of Publications, Philadelphia, 113–118.
- Kalassay Sándor 1934a: Megszűnt egyházak. In: Nánássy Lajos (szerk.): *Amerikai magyar református árvaházi és aggmenházi naptár 1934*. 169–174. „Magyarság” Könyvnyomdája, Pittsburgh.
- Kalassay Sándor 1934b: Flint, Mich. Tizenötéves jubileum. In: Nánássy Lajos (szerk.): *Amerikai magyar református árvaházi és aggmenházi naptár 1934*. 114–115. „Magyarság” Könyvnyomdája, Pittsburgh.
- Kalassay Sándor é. n.: Az Amerikai Magyar Református Egyesület, 1896–1923. Kézirat. XX. Század Intézet, Puskás Julianna hagyatéka, Református források, 1. doboz.
- Káldor Kálmán 1937: *Magyar Amerika írásban és képből. Amerikai magyar uttörők és vezetőférfiak arcképes életrajza I–II*. A Hungarian Publishing Co., St. Louis.
- Kemény György: Kárba ment ringatás. *Amerikai Magyar Népszava*, 1939. augusztus 5. 4., 6.
- Kovácsi Miklós István 1903: Az amerikai magyar reformátusok helyzetéről. (A nagyváradi belmissziói értekezleten tartott felolvasás.) *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* (48.) 40. 633–634.
- Kuthy Zoltán 1903: Az amerikai magyar református egyházak. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* (48.) 41. 644–645. [szerző nélkül]
- Kuthy Zoltán 1909a: A magyarországi református egyház amerikai egyházmegyéje. In: Kuthy Zoltán (szerk.): *A Magyarországi Református Egyház Amerikai Keleti és Nyugati Egyházmegyéinek naptára..* 33–47. Amerikai Magyar Református Egyházmegye, New York.
- Kuthy Zoltán 1909b: A magyarországi református egyház amerikai egyházmegyéje. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* (52.) 37. 586–588.; 38. 603–604.; 40. 635.; 41. 651–653.; 42. 666–667.; 48. 762.; 52. 827–828.
- Laky Zsigmond (szerk.) 1920: *Amerikai magyar református naptár az 1920-ik szökő évre*. Presbyterian Board of Publications, Philadelphia.

- Melczér Gusztáv 1899: Földünk legnevezetesebb réztermő vidéke. *Természettudományi Közöny* (31.) 362. 586–587.
- Meleg Gyula 1936: A kearsargei harangok. *Református Újság*, (14.) augusztus 11–12.
- MSK 1912: *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. 1. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.* A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. (Magyar Statisztikai Közlemények, 42.), Budapest.
- Nánássy Lajos 1913. Perth Amboyi magyar élet. In: Szerk.: Kuthy Zoltán (szerk.): *A Magyarországi Református Egyház Amerikai Keleti és Nyugati Egyházmegyéinek naptára.* Amerikai Magyar Református Egyházmegye, New York, 44–51.
- Naptár 1902: *Amerikai magyar naptár és útmutató. Hasznos kézikönyv az 1902. évre.* Darvas, New York.
- Palmer, Walter 1914: *Michigan Copper District Strike.* United States Department of Labor (Bulletin of the Bureau of Labor Statistics, No. 139.), Washington.
- Sarell, A. O. 1913: Kuparialueen lakko. Piirteitā sen tãhãnistisista vaiheista. *Työmien Joulu* (Hancock) (X.) 13–23. (The Copper Country Strike: Its Features So Far. Translated by Jarni Heinilä, 2006, kézirat.)
- Smith, William E. (ed.) 1916: *Calumet & Hecla Mining Co. Semi-Centennial edition, 1866–1916.* Keweenaw Miner, Calumet.
- Souvenir 1903: *Souvenir of the copper country, upper peninsula of Michigan.* Houghton, Mich.: B.E. Tyler. <http://babel.hathitrust.org/> – utolsó letöltés: 2019. május 19.
- Tarcai Lajos 1915: Az amerikai bányászvilág. *Előre Naptár*, 61–69.
- Tarcai Lajos 1936: A Verhovayak a munkásharcokban. *Verhovayak Lapja* (19.) 2. (50 éves jubileumi szám), 58–64.
- Dr. Tóth Gergely 2018: Láthatatlan értékeink. Magyarok a kanadai prérin. V. befejező rész. *Bécsi Napló* (39.) 5. 9.
- Vincze Károly (összeáll.) 1929: *A Cartereti Független Magyar Református Egyház huszonöt éves jubileumának emlékkönyve / Silver Jubilee Album of the Free Magyar Reformed Church of Carteret N. J., 1903–1928.* Független Magyar Református Egyház, Carteret.
- Walkó János (összeáll.) 1942: *Amerikai Betegsegélyző és Életbiztosító Szövetség ötven éves története, 1892–1942.* Fiók Albert ny. –Expert Printing Co., Pittsburgh.

Újságok, hírlapok, naptárak

Amerikai magyar hírlapok

- A Bevándorló (New York), 1907–1909, 1911.
A Bércmunkás (New York), 1914.
Amerikai Magyar Népszava (New York), 1904–1940.
Amerikai Magyar Reformátusok Lapja (Bridgeport), 1908–1909, 1911, 1914, 1921–1923, 1931–1932, 1934–1938.
Amerikai Nemzetőr (New York), 1888, 1893, 1897–1898.
Amerikai Népszava (New York), 1895–1897.
Detroiti Újság (Detroit), 1926.
Előre (New York), 1913–1919.
Egyetértés (New York), 1911–1913.
Heti Szemle (New York), 1907–1910.
Magyar Bányászlap (New York), 1914–1916, 1918–1919.
Magyar Híradó (New York), 1895–1897.
Magyar Hírmondó (Cleveland), 1906–1909.
Magyar Napilap (Cleveland), 1905–1907.
Népakarat (New York), 1907–1909, 1911.
Otthon (Cleveland), 1913–1914.
Pittsburghi Híradó (Pittsburgh), 1911–1912.
Református Híradó (New York), 1913–1916.
Szabadság (Cleveland), 1897–1924, 1932–1933.
Testvériség: szocialista lap (New York), 1911–1913.
Testvériség (Washington, DC), 1940–1941, 1944.
Verhovayak Lapja (Detroit), 1924–1936.

Egyéb újságok

- The Calumet News, 1909–1914. *Chronicling America: Historic American Newspapers*. Library of Congress, <http://chroniclingamerica.loc.gov/>
The Copper Country Evening News, 1896–1898. *Chronicling America: Historic American Newspapers*. Library of Congress, <http://chroniclingamerica.loc.gov/>
Mándok, 1907–1908.
Ung, Ung vármegye és az Ungmegyei Gazdasági Egyesület hivatalos közlönye (Ungvár), 1878–1918. <https://hungaricana.hu/hu/>
Zemplén, Politikai hírlap (Sátoraljaújhely), 1886–1910.

Amerikai magyar naptárak

Amerikai Magyar Népszava Képes Naptára (New York), 1906, 1912–1914, 1916, 1919, 1921.

Az Amerikai Magyar Ref. Egyházmegye naptára (New York), 1906–1907.

A Magyarországi Református Egyház Amerikai Keleti és Nyugati Egyházmegyéinek naptára (New York), 1909–1914.

Amerikai magyar református árvaházi naptár (Pittsburgh), 1917, 1922–1923, 1925–1930, 1932–1936.

A ligonieri Bethlen Otthon naptára (Ligonier, PA), 1937–1942.

Bethlen Naptár (Ligonier, PA), 1944–1968.

Előre Naptár (New York), 1914–1915, 1917.

Magyar Bányász Naptár (New York), 1918, 1937, 1940.

Szabadság Naptára (Cleveland), 1906, 1907, 1909–1914, 1916, 1923–1924.

Interjúk

(készítette Fejős Zoltán, a készítő tulajdonában)

Fekete József, Pólyán (Poľany), 2019. május 23.

Haminda sz. Rigó Erzsébet (1925), Zétény (Zetín), 2017. november 7.

Kalán Ottóné sz. Szakola Ilona, Bés (Besa), 2017. november 8.

Kalán sz. Handruk Júlia, Bés (Besa), 2017. november 8.

Kecskés Ferenc görög katolikus lelkész, Pólyán (Poľany), 2019. május 23.

Kocsis Géza és felesége, Pólyán (Poľany), 2017. november 8.

Németh Ferdinándné sz. Bohács Irén (1931), Zétény (Zetín), 2017. november 8.

Remák Zoltán (1930), Zétény (Zetín), 2017. november 7.

Remák János (1932), Zétény (Zetín), 2017. november 7.

Szmolyák Béla (1927), Pólyán (Poľany), 2017. november 6.

Szaxon Zoltán polgármester, Zétény (Zetín), 2017. november 7.

Tóth Istvánné sz. Káplár Valéria, Zétény (Zetín), 2017. november 7.; 2019. május

Filmek

Finnish American Life

Film by Michael Loukinen. Marquette, MI, Northern Michigan University, 1982. 45 minutes

<http://www.folkstreams.net/film,35> – utolsó letöltés: 2019. május 19.

Calumet and Hecla Mining Co. 1869–1968. Assembled by Gus O. Linja and digitized from VHS video tape, 2011, 47'46"

<http://www.youtube.com/watch?v=TCtgVKwm-7U> – utolsó letöltés: 2019. május 19.

Christmas 1913 – Calumet, Michigan

Woody Guthrie's account of the 1913 disaster in Calumet, Michigan. Performed by Jack Eliot.

<http://www.youtube.com/watch?v=axCfNv8PFDg> – utolsó letöltés: 2019. május 19.

„1913 Massacre”. Produced and Directed by Ken Ross and Louis V. Galdieri. Dreamland Pictures LLC. 2011

<http://1913massacre.com/> – utolsó letöltés: 2019. május 19.

Red Metal: The Copper Country Strike of 1913

Presented by Detroit Public Television. Produced, written and directed by Jonathan Silvers, 2013

<https://www.youtube.com/watch?v=Csz2do69XP8> -- utolsó letöltés 2020. június 5.

Wolverine Mine, Mohawk, MI

2014. aug. 18.

<https://www.youtube.com/watch?v=h2VK2G5r-Fc> – utolsó letöltés: 2020. május 19.

Calumet, Michigan

<http://www.youtube.com/watch?v=SB7FepqO8Aw> – utolsó letöltés: 2019. május 19.

Hivatkozott irodalom

- Alanen, Arnold R. 1975: The Development and Distribution of Finnish Consumers' Cooperatives in Michigan, Minnesota and Wisconsin, 1903–1973. In: Karni, Michael et al. (eds.): *The Finnish Experience in the Western Great Lakes Region*. Turku: Institute for Migration, 103–130.
- Alanen, Arnold R. 1981: Finns and the Corporate Mining Environment of the Lake Superior Region. In: Karni, Michael G. (ed.): *Finnish Diaspora II. United States*. Toronto: Multicultural History Society of Ontario, 33–61.
- Alanen, Arnold R. 1990: Immigrant Gardens on a Mining Frontier. In: Francis, Mark – Hester, Randolph T., Jr. (eds.): *The Meaning of Gardens: Ideas, Place, and Action*. Cambridge–London: MIT Press, 160–165.
- Balázs György 2004: A csongrádi munkásság a dualizmus idején. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Historica* (7.) 33–82.
- Balogh Balázs 2017: Az amerikai magyar „burdosházak” a korabeli sajtó tükrében. *Ház és Ember* (28–29.) 337–347.
- Beynon, Erdmann D. 1933: The Hungarians of Michigan. In: *Occupational Adjustment of Hungarian Immigrants in an American Urban Community*. Ph. D. diss. Ann Arbor: University of Michigan.
- Bodrogközy Zoltán 1929: *A magyar agrármozgalmak története: Kossuth Lajos fellépésétől Nagyatádi Szabó István haláláig*. Budapest: Egyetemi Ny.
- Braun László 2004: Adalékok az 1880–1914 közötti Ung megyei kivándorláshoz. *Acta Hungarica* (15.) 100–114.
- Braun László 2007: Kivándorlás vidékünkéről a XIX–XX. század fordulóján. *Acta Hungarica* (18.) 303–314.
- Cetinich, Daniel 2006: *South Slavs in Michigan*. East Lansing, MI: Michigan State University Press. (Discovering the Peoples of Michigan)
- Cohen, Michael 2007: “Cartooning Capitalism”: Radical Cartooning and the Making of American Popular Radicalism in the Early Twentieth Century. In: Hart, Marjolein't – Bos, Dennis (ed.): *Humor and Social Protest*. Cambridge: Cambridge University Press, 35–58. (International Review of Social History, Supplement 15.)
- Comstock, Lyndon 2013: *Annie Clemenc and the Great Keweenaw Copper Strike*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Cook, Bernard 2014: Hungarians in Michigan's Copper Country. In: *Northern Border: History and Lore of Michigan's Upper Peninsula*. Marquette, MI: Northern Michigan University, 68–85.

- Courter, Ellis W. 2005: *Michigan's Copper Country*. Lansing: Michigan Department of Environmental Quality. (Contribution to Michigan Geology 92 01) http://www.michigan.gov/documents/deq/CMG92_301731_7.pdf
- Dégh, Linda 1985: Dial a Story, Dial an Audience: Two Rural Women Narrators in an Urban Setting. In: Jordan, Rosan A. – Kalčík, Susan J. (eds.): *Women's Folklore, Women's Culture*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 3–25.
- Dégh Linda 1995: A Calumet-vidék magyarságának nyelve és kultúrája. In: Vázsonyi Endre: *Túl a Kacegárdán. Calumet-vidéki amerikai magyar szótár*. Sajtó alá rendezte és szerkesztette Kontra Miklós. Budapest: Teleki László Alapítvány, 126–155. (A magyarságkutatás könyvtára, 15.)
- Dunbar, Willis F. – May, George S. 1995: *Michigan: A History of the Wolverine State*. Third Revised Edition. Grand Rapids, MI: Wm. B. Eerdmans Publishing.
- Ellis, Jean 2011: From Karnow to Keweenaw. People in Search of Copper. *Cornish Memory Newsletter* Autumn, 13–18.
- Faist, Thomas – Fauser, Margit – Reisenauer, Eveline 2013: *Transnational Migration*. Cambridge: Polity Press.
- Fejős Zoltán 1990: „A temető e csendes árnyán, itt nyugszik egy vándor árván”: A chicagói magyarok temetkezési szokásai. In: Fejős Zoltán – Küllös Imola (szerk.): *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl*. Vallási néprajz 4. Budapest: Magyarságkutató Intézet, 279–315.
- Fejős Zoltán 1993: *A chicagói magyarok két nemzedéke 1890–1940. Az etnikai örökség megőrzése és változása*. Budapest: Közép-Európa Intézet.
- Fejős Zoltán 2017: „Mert abban az időben lehetett vándorolni”. *A cigándi amerikasok emlékezete*. Cigánd: Cigánd Város Önkormányzata.
- Fejős Zoltán 2018a: Múlt-fragmentumok, lehetséges történetek és a migrációs hálózatok természetrajza. *Acta Ethnologica Danubiana* (20.) 211–228.
- Fejős Zoltán 2018b: „Nem tudjuk elképzelni ennek a társadalomnak a migráció történetét, mint pozitív hagyományt”: Fejős Zoltán a kivándorlás társadalmi emlékezetéről. In: Kováts András – Soltész Béla (szerk.): *Mit tudunk a kivándorlásról? Műhelybeszélgetések*. Budapest: Gondolat Kiadó, 35–57.
- Fethering, Dale 2010: *Mother Jones, the Miners' Angel*. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press.
- Foner, Nancy 1997: What's So New about Transnationalism? New York Immigrants Today and at the End of the Century. *Diaspora* (6.) 3. 354–375.
- Glick Schiller, Nina 1995: From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration. *Anthropological Quarterly* (68.) 1. 48–64.

- Guide 1973: *Michigan, a Guide to the Wolverine State*. A 1941 product of the WPA Writer's Program. North American Book Distributors, LLC.
- Gulya István 2002: A 20. század első felének társadalma. In: Veres László – Viga Gyula (szerk.): *Szendrő monográfiája*. Szendrő: Szendrő Város Önkormányzata, 327–337.
- Gyáni Gábor 2018: *Nemzeti vagy transznacionális történelem*. Budapest: Kalligram.
- Harzig, Christiane 2006: Gender, Transatlantic Space, and the Presence of German-Speaking People in North America. In: Adam, Thomas – Gross, Ruth (eds.): *Traveling Between Worlds: German-American Encounters*. Arlington: Texas A&M University Press, 146–182.
- Harzig, Christiane – Hoerder, Dirk 2006: Transnationalism and the Age of Mass Migration, 1880s to 1920s. In: Satzewich, Vic – Wong Lloyd (eds.): *Transnational Identities and Practices in Canada*. Vancouver–Toronto: UBC Press, 35–51.
- Heimo, Anne 2017: The Italian Hall Tragedy, 1913: A Hundred Years of Remediated Memories. In: Andersen, Tea Sindbæk – Törnquist-Plewa, Barbara (eds.): *The Twentieth Century in European Memory. Transcultural Mediation and Reception*. Leiden–Boston: Brill, 240–267. (<http://www.jstor.org/stable/10.1163/j.ctt1w8h377.16>.)
- Hiltunen, Lindsay 2014: Seems Like Yesterday: Community Memory and the Michigan Copper Strike, 1913–2013. *Western Illinois Historical Review* (6.) Spring, 14–36.
- Hirschman, Albert O. 1995: *Kivonulás, tiltakozás, hűség. Hogyan reagálnak a vállalatok, szervezetek és államok hanyatlására az érintettek*. Budapest: Osiris Kiadó.
- History of Methodism 1955: *History of Methodism in the Upper Peninsula of Michigan*. Published by the Historical Society of the Detroit Annual Conference. (<http://adrian.edu/umcarchives/digitalresources/historyofupmethodism.pdf>)
- Hoagland, Alison K. 2004: The Boardinghouse Murders: Housing and American Ideals in Michigan's Copper Country in 1913. *Perspectives in Vernacular Architecture* (11.) 1–18.
- Hoagland, Alison K. 2010: *Mine towns: buildings for workers in Michigan's Copper Country*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Hoagland, Alison K. 2013: Unresolved. The Italian Hall Memorial in Calumet, Michigan. In: Cobel, David – Rossell, Daves (eds.): *Commemoration in America: Essays on Monuments, Memorialization, and Memory*. Charlottesville–London: University of Virginia Press.
- Holmio, Armas 2001: *History of the Finns in Michigan*. Detroit: Wayne State University Press.
- Huseby-Darvas, Éva V. 2003: *Hungarians in Michigan*. East Lansing: Michigan State University Press. (Discovering the Peoples of Michigan)

- Jenks, William L. 1944: Michigan immigration. *Michigan History* (28.) 67–100.
- Kaltenbrunner, Matthias 2018: The globally connected Western Ukrainian village. *European Review of History / Revue européenne d'histoire* (25.) 6. 885–908.
- Kauonen, Gary 2010: *Challenge Accepted. A Finnish Immigrant Response to Industrial America in Michigan's Copper Country*. East Lansing: Michigan State University Press.
- Kaunonen, Gary – Goings, Aaron 2013: *Community in Conflict: A Working-Class History of the 1913–14 Michigan Copper Strike and the Italian Hall Tragedy*. East Lansing: Michigan State University Press.
- Kende Géza 1927: *Magyarok Amerikában I–II*. Cleveland: Szabadság.
- Kilar, Jeremy W. 2012: From Forest & Field to Factory: Michigan Workers and the Labor Movement. In: Hathaway, Richard J. (ed.): *Michigan. Visions of Our Past*. East Lansing, MI: Michigan State University Press, 237–253.
- Kivisto, Peter 1984: *Immigrant Socialists in the United States. The Case of Finns and the Left*. Rutherford–Madison–Teaneck: Fairleigh Dickinson University Press.
- Kivisto, Peter 2001: Theorizing Transnational Immigration: A Critical Review of Current Efforts. *Ethnic and Racial Studies* (24.) 4. 547–577.
- Komjáthy Aladár 1984: *A kitántorgott egyház*. Budapest: Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya.
- Kürti László 2017: Himlerville – egy amerikai magyar bányásztelepülés tündöklése és bukása. *Regio* (25.) 2. 146–185. DOI: <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v25i2.163>
- Lankton, Larry D. 1991: *Cradle to Grave: Life, Work, and Death at the Lake Superior Copper Mines*. Oxford: Oxford University Press.
- Lankton, Larry D. 2010: *Hollowed Ground: Copper Mining and Community Building on Lake Superior, 1840–1990*. Detroit: Wayne State University Press.
- Lamarre, Jean 2003: *The French Canadians of Michigan: Their Contribution to the Development of the Saginaw Valley and the Keweenaw Peninsula, 1840–1914*. Detroit: Wayne University Press.
- Lehto, Steve 2006: *Death's Door: The Truth behind Michigan's Largest Mass Murder*. Troy, MI: Momentum Books.
- Lehto, Steve 2013: *Death's Door: The Truth behind the Italian Hall Disaster and the Strike of 1913*. Second edition. Troy, MI: Momentum Books.
- Lewis, David Lanier 1976: *The Public Image of Henry Ford: An American Folk Hero and His Company*. Detroit: Wayne State University Press.
- Loukinen, Michael M. 1996: Cultural Tracks: Finnish Americans in Michigan's Upper Peninsula. In: Marsden, Michael – Magnaghi, Russell (eds.): *A Sense of Place*,

- Michigan's Upper Peninsula: Essays in Honor of the Career of William Vandament.* Marquette: Northern Michigan University Press. (<http://www.folkstreams.net/context,127>)
- Magnaghi, Russell M. 1978: Upper Peninsula Had Hungarian Community. *Northern News-Review*, 80. March, 11.
- Magnaghi, Russell M. 2010: *Michigan's Upper Peninsula Immigrants and their Occupations as Seen in the 1910 Federal Census.* Marquette: Northern Michigan University.
- Magnaghi, Russell M. 2017a: *Upper Peninsula of Michigan: A History.* Marquette, MI: Heritage Publishing.
- Magnaghi, Russell M. 2017b: *Prohibition in the Upper Peninsula: Booze & Bootleggers on the Border.* Charleston: Arcadia Publishing. (American Palate)
- Magnaghi, Russell M. é. n.: Magyar Református Egyház / Hungarian Reformed Church in Wolverine (Calumet), Michigan 1908–1952. Kézirat, Northern Michigan University Archives, Marquette, Michigan.
- Martin, Joseph F. 2009: *St. Anthony of Padua Church, Red Jacket, Michigan.* Romeoville, IL. http://www.mipolonia.net/wp-content/uploads/2017/10/St.-Anthony-of-Padua_History_Red-Jacket_MI.pdf
- May, George S. 2012: Putting the Nation on Wheels: The Michigan Automobile Industry to 1945. In: Howard, Richard J. (ed.): *Visions of Our Past.* East Lansing: Michigan State University Press, 169–182.
- Máté Anita 2011. *Az amerikai magyar katolikusok és az óhaza (1918–1938).* Budapest: METEM.
- Mead, Rebecca J. 2012: *Sweedees in Michigan.* East Lansing: Michigan State University Press. (Discovering the Peoples of Michigan)
- Metress, Seamus P. – Metress, Eileen K. 2006: *Irish in Michigan.* East Lansing: Michigan State University Press. (Discovering the Peoples of Michigan)
- Meyer, Stephen III. 1981: *The Five Dollar Day: Labour Management and Social Control in the Ford Motor Company.* Albany: SUNY Press.
- Molloy, Larry 2014: *Italian Hall: The Witnesses Speak. An analysis of the Houghton County Coroner's Inquest into the tragedy at the Italian Hall, Calumet, Michigan, December 24, 1913.* Hubbell, MI: Great Lakes, GeoScience.
- Molnár Pál 1978: Adatok a bányamunkásság létszámának, összetételének változásairól, helyzetéről, harcairól és életmódjáról 1900 és 1919 között. *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* (24.) 29–59.

- Monette, Clarence J. 1992: *Upper Peninsula's Wolverine*. Lake Linden, Mich.: Welden H. Curtin.
- Morawska, Ewa 2003: Disciplinary agendas and analytic strategies of research on immigration and transnationalism: challenges of interdisciplinary knowledge. *International Migration Review* (37.) 3. 611–640.
- Morawska, Ewa 2004: Exploring Diversity in Immigrant Assimilation and Transnationalism: Poles and Russian Jews in Philadelphia. *International Migration Review* (8.) 4. 1372–1412.
- Morawska, Ewa 2009: *A Sociology of Immigration. (Re)Making Multifaceted America*. Basingstoke–New York: Palgrave Macmillan.
- Norwood, Stephen H. 2002: *Strikebreaking and Intimidation*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.
- Nordberg, Erik 1998: Company Houses Along the Picket Line: A photographic essay on the Michigan copper strike of 1913. *Mining History Journal* (5.) 63–75.
- Penn, Allie 2016: No News Is Good News: Newspaper Reports of Calumet's Italian Hall Disaster. *Upper Country: A Journal of the Lake Superior Region* (4.) Article 4. Online: https://commons.nmu.edu/upper_country/vol4/iss1/4
- Penny, H. Glenn – Rinke, Stefan 2015: Germans Abroad. Respatializing Historical Narrative. *Geschichte und Gesellschaft* (41.) 173–196.
- Puotinen, Arthur E. 1975: Copper country Finns and the strike of 1913. (Response by Raymond Alvar Wargelin). In: Karni, Michael et. al. (eds.): *The Finnish Experience in the Western Great Lakes Region*. Turku: Institute for Migration, 143–155.
- Puotinen, Arthur E. 1981: Church and Labour Conflict in Northern Michigan. In: *Finnish Diaspora II. United States*. Michael G. Karni, ed. 143–161. Toronto: Multicultural History Society of Ontario.
- Puskás Julianna 1982: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Puskás Julianna 1987: A tengerentúlra vándorlás. Az áttelepült közösségek néhány jellemzője egy mikroanalízis tükrében. *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Csoport évkönyve*, 243–265.
- Ramirez, Bruno 2015: Globalizing Migration Histories? Learning from Two Case Studies. *Journal of American Ethnic History* (34.) 4. 17–27.
- Ray, Jay 2013: Anti-Capitalist Meet-Up: Annie Clemenc and the Italian Hall Massacre. *Daily Kos*, blog, Dec 22, 2013.
- Roinila, Mika 2012: *Finland-Swedes in Michigan*. East Lansing: Michigan State University Press. (Discovering the Peoples of Michigan)

- Scribbins, Jim 2008: *Milwaukee Road Remembered*. Minneapolis: University of Minnesota Press. (Fesler-lampert Minnesota Heritage Book Series)
- Sproule, William J. 2013: *Copper Country Streetcars*. Charleston, SC: Arcadia Publishing (Images of Rail)
- Sreenivasan, Jyotsna 2009: *Poverty and the Government in America: A Historical Encyclopedia*. Vol. 1–2. Santa Barbara–Denver–Oxford: ABC-Clio.
- Stajdl, Jennifer Lynn-Frank 2004: *Croatian Immigrant in Keweenaw*. Eastern Michigan University, Open Access Senior Honors Thesis, Paper 99. <http://commons.emich.edu/honors/99>
- Szomszéd András 2008: *Borbás Vince szülőfaluja: Litke*. Litke: Litke Község Önkormányzata.
- Taylor, Richard E. 2006: *Houghton County: 1870–1920*. Charleston, SC: Arcadia Publishing.
- Terebessy Sáros Aranka 2001: Középső-Zemplén migrációs folyamata a dualizmus korában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 3. 35–57.
- Tezla, Albert 1987: „Valahol túl meseországban.” *Az amerikai magyarok 1895–1920*. I–II. kötet. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Turner, Arthur W. 1974: *Calumet Copper and People, History of a Michigan Mining Community, 1864–1970*. Chicago: Book Concern.
- Turner, Arthur W. 1985: *Rebels on the Range. The Michigan's Copper Miners' Strike of 1913–1914*. Lake Linden, MI: John H. Forester Press.
- Turner, Arthur W. 1991: Charles H. Moyer and the Michigan Copper Strike, 1913–1914. *Michigan Historical Review* (17.) 2. 1–19.
- Turner, Arthur W. 1994: *Strangers and Sojourners: A History of Michigan's Keweenaw Peninsula*. Detroit: Wayne State University.
- Tilly, Charles 2001: Áthelyeződött hálózatok. In: Sík Endre (szerk.): *A migráció szociológiája*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium, 89–103.
- Virtanen, Hilary 2006: Heikki Luntta. *Cultural pride in the Upper Peninsula and Finnish America*. Virtual exhibition at <http://csumc.wisc.edu/exhibit/HeikkiLuntta/index.htm>
- Vázsonyi Endre 1995: *Túl a Kacegárdán. Calumet-vidéki amerikai magyar szótár*. Sajtó alá rendezte és szerkesztette Kontra Miklós. Budapest: Teleki László Alapítvány. (A magyarságtudományi könyvtára, 15.)

Fekete-fehér képek jegyzéke

1. kép	Bányamunkások (Kearsarge Mining Co., 1905 körül, MTU Historical Archives)	22
2. kép	Apáthy Ferenc arcképe (Reprodukció: The Kossuth Book, Cleveland, 1902)	28
3. kép	Kalassay Sándor (A Magyarországi Református Egyház Amerikai Keleti és Nyugati Egyházmegyéinek naptára, 1909. 69. oldal)	29
4. kép	<i>Egy mérföldre a föld alatt</i> – rézzel megrakott kocsit toló munkások (Calumet, Michigan, Keystone View Company kiadása, sztereofénykép, 1916 körül, Library of Congress, LOT 12061).....	55
5. kép	A Kearsarge Mining Co. munkáslakásai (North Kearsarge, MTU Historical Archives).....	60
6. kép	Munkáslakások Mohawk, Michigan, 1913, (Copper Country Reflections online gyűjtemény, www.pasty.com)	60
7. kép	Calumet látképe a két tornyú St Joseph templommal, tőle jobbra a Butler Row Houses bérházzal (az ívelt tetejű épület) (Calumet, Michigan, Library of Congress, Detroit Publishing Company photograph collection, LC-D4-10964)	62
8. kép	Yoo & Reshofsky üzlete (kép jobb szélén az első épület) a főutcán (5th Street, Calumet, Michigan, 1914, Keweenaw Historical Park Michigan)	67
9. kép	A Yoo & Reshofsky ruházati üzlet megnyitásának hirdetése (The Calumet News, 1914. április 10., 2. oldal)	68
10. kép	Steve Yo (Joó István) amerikai állampolgár útlevelekérelme (Budapest, 1912. január 2., U.S. Passport Applications, 1795–1925, Ancestry.com)	70
11. kép	Felvonó, Calumet & Hecla, 2. akna (Calumet, Michigan, Detroit Publishing Company photograph collection, 1906 körül. Library of Congress, Detroit Publishing Company photograph collection, LC-D4-1905)	73
12. kép	Csépke István (A Magyarországi Református Egyház Amerikai Keleti és Nyugati Egyházmegyéinek naptára, 1910. 113. oldal)	113
13. kép	Fazekas Sándor (Az Amerikai Magyar Ref. Egyházmegye naptára, 1909. 61. oldal).....	126

14. kép	Kearsarge és Környéke Magyar Református Egyház temploma (A Magyarországi Református Egyház Amerikai Keleti és Nyugati Egyházmegyéinek naptára, 1912. 97. oldal) 129
15. kép	Sebestyén Endre (A Magyarországi Református Egyház Amerikai Keleti és Nyugati Egyházmegyéinek naptára, 1912. 99. oldal)..... 132
16. kép	A református egyház énekkara 1912-ben (A Magyarországi Református Egyház Amerikai Keleti és Nyugati Egyházmegyéinek naplója, 1913. 148. oldal) 133
17. kép	Urbán Endre (A Magyarországi Református Egyház Amerikai Keleti és Nyugati Egyházmegyéinek naptára, 1914. 123. oldal) 136
18. kép	Sztrájkbizottság, az állók sorában balról a második Oppman Mór, a magyar szervező (Työmiehen Joulu, 1913. 19. oldal) 155
19. kép	Oppman Mór (Mor Oppman from tree L'arbre généalogique de Mar- got & Alice Klein, olivierklein2000, Ancestry.com) 156
20. kép	Sztrájkolók felvonulása, Mohawk 1913 (Walter P. Reuther Library, Archives of Labor and Urban Affairs, Wayne State University, Matt Cobe Collection, 30870) 162
21. kép	Ryan Walker politikai grafikája (A The Call nyomán Előre, 1914. január 13., 6. oldal) 162
22. kép	Miners' Bulletin, 1913. augusztus 8, Magyar Bányászlap című betéte (részlet, Keweenaw Historical Park Michigan) 173
23. kép	Fodor Lajos és családja (Előre, 1913. december 24., 9. oldal) 177
24. kép	Az egyetlen fényképes híradás a sztrájkról az amerikai magyar sajtóban (Előre, 1913. december 24. , 2. oldal) 188
25. kép	A calumeti bányászlakások (Előre, 1913. december 31., 1. oldal) 188
26. kép	Fazekas Margit felgyógyulása után 1914-ben (MTU Historical Archives & Copper Country Historical Collection, Quincy Mining Company Collection, Acc-400-12-13-1988-01-08-09.) 190
27. kép	Köblös János útlevelképe (Budapest, 1915. augusztus., U.S. Passport Applications, 1795–1925, Ancestry.com) 211
28. kép	Molnár Zsigmond arcképe és aláírása állampolgársági kérelmén 1935-ben (MTU Historical Archives & Copper Country Historical Collection, Neg 06-06-23-002) 221
29. kép	Fulajtár József és családja a feleség, Hornyák Erzsébet szüleivel, 1927 körül (DRogers2 family tree, mfulayter, Ancestry.com) 227
30. kép	Czapp József (Bethlen Naptár 1946. 80. oldal) 231

Színes képek jegyzéke

1. kép A Calumet and Hecla rézbánya vállalat Red Jacket aknája (szögletes, tornyos épület), a világ legmélyebb bányája (Calumet, Michigan, Képeslap. A szerző gyűjteményéből)..... 243
2. kép Calumet főutcája egy havazás után (Fifth Street Calumet, Michigan. Képeslap, O. F. Tyler kiadása. A szerző gyűjteményéből.)..... 243
3. kép Trammerek (csillések) (Képeslap, The Hugh C. Leighton Co., Portland, Maine kiadása. A szerző gyűjteményéből.) 244
4. kép Ácsok (Képeslap, Detroit Publishing Co. kiadása. A szerző gyűjteményéből.) 244
5. kép A Red Jacketi Első Magyar Betegsegélyző Egylet magyar zászlója. Készítette Papp Ferencné New York-i zászlókészítő 1908-ban (Keweenaw Historical Park Michigan, Jeremiah Mason felvétele) 245
6. kép A Red Jacketi Első Magyar Betegsegélyző Egylet magyar zászlója. Készítette Papp Ferencné New York-i zászlókészítő 1908-ban (Keweenaw Historical Park Michigan, Jeremiah Mason felvétele).... 245
7. kép Kearsarge és Környéke Magyar Református Egyház temploma és lelkészlakása, 1912 után (Magángyűjtemény, Calumet, Michigan) 246
8. kép Nagy Sámuel (Damak, 1876 – Allouez, 1930) és társa (Calumet, Michigan, 1913 körül, Herman Studio. Néprajzi Múzeum F 342976)..... 247
9. kép Hungarian Falls (Lake Linden, Michigan. Képeslap, The Hugh C. Leighton Co. Manufacturers, Portland. ME kiadása. A szerző gyűjteményéből) 248
10. kép John és Mary Toth sírköve (Lake View Cemetery, Calumet, Michigan, Ted Bays felvétele, 2015.) 248
11. kép George és Kathersne (sic!) Zádravetz sírköve (Lake View Cemetery, Calumet, Michigan, Ted Bays felvétele, 2015) 249
12. kép Alex Popely és Frank Papp sírköve (Lake View Cemetery, Calumet, Michigan, Ted Bays felvétele, 2015.) 249
13. kép A Magyar Református templom alapköve (Church Street, Kearsarge, Michigan, Ted Bays felvétele, 2015.) 250

14. kép A Magyar Református Egyház egykori parókiája (Church Street, Kearsarge, Michigan. Ted Bays felvétele, 2015.) 250
15. kép Úrasztali terítő. Készítette Dudik Józsefné (Kearsarge, Michigan, 1909. Keweenaw Historical Park Michigan, Jeremiah Mason felvétele) 251

Térképek jegyzéke

1. térkép	A Keweenaw-félsziget (Felső-tó) és a Nagy tavak vidéke (Készítette Nagy Béla)	18
2. térkép	A Houghton és Mohawk közötti villamosvonal és a bányatelepek.
(A Houghton County Traction Co. térképe, 1909. Sproule, William J.: Copper Country Streetcars. Charleston, SC: Arcadia Publishing, 2013. alapján készítette Nagy Béla)	19
3. térkép	Kivándorló helyek, Borsod, Ung és Zemplén megyék, 1900 körül.
(Készítette Nagy Béla)	39

A KORALL Társadalomtörténeti Monográfiák sorozat eddig megjelent kötetei:

1. Fél Edit – Hofer Tamás: *„Mi, korrekt parasztok...” Hagyományos élet Átányon*
2. Granasztói György: *A városi élet keretei a feudális kori Magyarországon. Kassa társadalma a 16. század derekán*
3. Ö. Kovács József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965*
4. Sasfi Csaba: *Gimnazisták és társadalom Magyarországon a 19. század első felében*
5. Nagy Ágnes: *Harc a lakáshivatalban. Politikai átalakulás és mindennapi érdekérvényesítés a fővárosban, 1945–1953*
6. Farkas Gyöngyi: *Lázadó falvak. Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon, 1951–1961*
7. Kunt Gergely: *Kamasztükrök. A hosszú negyvenes évek társadalmi képzetei fiatalok naplóiban*
8. Keszei András: *A középfokú oktatás felekezeti változatai és társadalmi háttere a 19. század első felében Pesten*
9. Koltai Gábor: *Akik a „Párt” ellen vétkeztek. Pártfegyelmi eljárások Budapesten az MDP időszakában, 1948–1956*
10. Gerhard Péter: *Deszkafalak és potyavacsorák. Választói magatartás Pesten a Tisza Kálmán-korszakban*

A kötetek megrendelhetők a terjesztes@korall.org e-mail címen,
vagy a www.korall.org honlapon.

